FETIȚA CARE PRIVEA TRENURILE PLECÂND

RUPERTO LONG

EPICA

FETIȚA CARE PRIVEA TRENURILE PLECÂND

Editor: Anca EFTIME

Redactor: Elena-Anca COMAN
DTP: Simona RĂDULESCU

La niña que miraba los trenes partir, Ruperto Long
© 2016, Ruperto Long
© 2016, de la presente edición en castellano para todo el mundo:
Penguin Random House Grupo Editorial
Editorial Sudamericana Uruguaya S.A.
Yaguarón 1568 C.P. 11.100 Montevideo

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin Editurii Epica.
© 2019, Editura Epica.

ISBN: 978-606-8754-61-1

București, 2019

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului literar ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România
cont nr. RO44 RNCB 5101 0000 0171 0001,
BCR Unirea, București

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
LONG, RUPERTO

Fetița care privea trenurile plecând/ Ruperto Long; trad. din lb. spaniolă și note de Eugenia Alexe Munteanu și Dan Munteanu Colán. - București : Epica, 2019
ISBN 978-606-8754-61-1

821.134.2

FETIȚA CARE PRIVEA TRENURILE PLECÂND

RUPERTO LONG

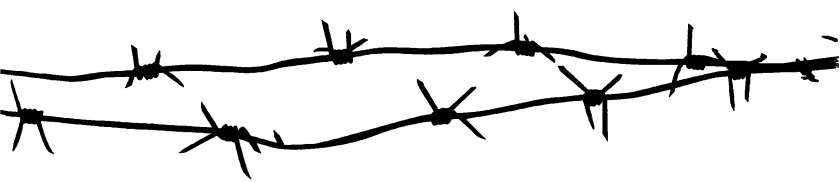

Traducere din limba spaniolă și note de
EUGENIA ALEXE MUNTEANU
și DAN MUNTEANU COLÁN

EPICA
București, 2019

Această poveste este inspirată din fapte reale.

CUVÂNT-ÎNAINTE

După atâția ani de evoluție spre o lume mai unită și mai pașnică, omenirea a fost capabilă de o asemenea serie de orori?

Totul a început în Germania, dar s-a extins rapid în restul Europei și în multe țări din Asia și din cele două Americi. Aproape nicio țară nu poate pretinde că a rămas imună. Xenofobia, rasismul, intoleranța, persecuțiile s-au răspândit pe întreaga planetă, făcându-ne să uităm cel mai elementar adevăr: că toți am fost creați egali.

Charlotte, Alter, Domingo, Swit și mulți alții, fete și băieți ca și voi, ne povestesc cum au trăit și ce au simțit în timpul celui de Al Doilea Război Mondial și al Holocaustului. Mă aștept să empatizați cu ei și să vă puteți închipui ce au simțit. Și ca poveștile lor de dragoste, prietenie și solidaritate — multe dintre ele pline de speranță — să vă lumineze calea.

Filosoful George Santayana a spus cândva: „Cei care nu-și amintesc trecutul sunt condamnați să-l repete".

Avem multe de învățat de la predecesorii noștri. Și e de ajuns să auzi știrile ca să-ți dai seama că lucrurile nu s-au schimbat atât de mult pe cât ar fi trebuit. Nu am învățat destul.

În următorii câțiva ani, deciziile și faptele voastre vor influența lumea. Sper ca lectura acestei cărți să vă ajute în construirea unei Românii tolerante și respectuoase — în spiritul tradiției acestei țări — pentru generațiile viitoare.

RUPERTO LONG, autorul

Ce se va întâmpla cu visurile Andiei?
Se vor împlini vreodată?
Sin título, Ana Vinocur

Cea mai măruntă clipă de viață
e mai tare decât moartea și o neagă.
Fructele pământului, André Gide

Atunci ea a murmurat ceva
ce însemna mult mai mult decât cuvintele rostite:
„Crăciunul va veni curând".
L'ultimo Natale di guerra, Primo Levi

Introducere
ÎN CĂUTAREA NUMELUI PIERDUT

Grenoble, Franţa, septembrie 2005

— Da, e el! i-am strigat lui Jacques, fără să-mi pot stăpâni emoţia. N-am nicio îndoială.

În sfârşit, după atâţia ani de cercetări obositoare, piesele acelui puzzle începeau să se îmbine.

Jacques, asistentul meu, în spatele unui proiector la mine în birou, a încuviinţat dând din cap, surâzător şi surprins.

Mi-aduc aminte bine de momentul acela. Era într-o după-amiază răcoroasă de toamnă, la asfinţit, şi vântul dinspre *massif de la Chartreuse* mătura valea Isère-ului. Grenoble era în aşteptarea unei ierni lungi. M-am oprit şi am pus coniac cu generozitate în două pahare. Era încă foarte devreme să sărbătorim momentul. Dar m-am gândit că meritam această recompensă, după un deceniu de muncă şi insomnii.

În timp ce beam încet, am mai studiat o dată vechiul film.

***

Filmul se făcuse la Montevideo, un port ceţos unde Rio de la Plata se varsă în Atlanticul de Sud, iar imaginile erau din primăvara australă a anului 1964. Ca să fim mai exacţi, erau din 8 octombrie.

Generalul Charles de Gaulle, cu statura lui impozantă, străbătea bulevardul principal al acelui oraş, aclamat de o maree umană — sute de mii de persoane, aveau să spună după aceea cronicarii. Fluturau steaguri, strigau bravo şi vărsau lacrimi din belşug. O ploaie abundentă şi vântul necruţător din sud biciuiau mulţimea. Generalul, fidel stilului său, dispreţuia orice protecţie.

Ploaia torenţială îi udase chipiul şi picăturile de ploaie i se prelingeau pe faţă. Când a ajuns în Plaza Independencia, a coborât din maşină şi şi-a prezentat omagiul eroului naţional al Uruguayului, José Gervasio Artigas. Pe urmă, preşedintele Franţei şi cel al Uruguayului, Luis Giannattasio, au trecut în revistă trupele.

La terminarea ceremoniei, de Gaulle s-a întors spre dreapta şi i-a salutat, unul câte unul, pe uruguayenii care luptaseră pentru Franţa în Al Doilea Război Mondial. Şaptezeci de „orientali"[1], aşa se numeau locuitorii acelei ţări, s-au înrolat ca voluntari în Forţele Franceze Libere. Mulţi dintre ei au luptat în Legiunea Străină şi unii au făcut parte chiar din legendara *Demi-brigade* a 13-a, care s-a acoperit de glorie în nordul Africii şi în luptele pentru eliberarea Franţei. Filmarea înregistra prezenţa a treizeci

[1] Numele oficial al ţării este República Oriental del Uruguay.

dintre acei voluntari, mândri în uniformele lor de luptă şi într-o riguroasă formaţie militară, în bătaia ploii.

De Gaulle a înaintat încet, impasibil, în ciuda furtunii care se declanşa cu tot mai multă furie asupra capitalei australe. Chipul lui reflecta o profundă emoţie stăpânită; cu douăzeci de ani în urmă, aceşti bărbaţi călîţi, băieţi tineri pe atunci, au traversat oceanul şi şi-au riscat vieţile pentru un ideal de libertate, dispuşi să lupte sub un steag ce nu era al lor, în cel mai dificil moment al războiului şi când orice speranţă părea pierdută. Au răspuns la chemarea lui, atunci când mulţi dintre compatrioţii săi îi întorseseră spatele!

Generalul strângea mâna fiecăruia cu putere, îl privea în ochi şi îşi înclina uşor capul, în timp ce părea că şopteşte:

— *Merçi.*

Atunci s-a întâmplat. Un aghiotant s-a apropiat prin spatele lui, i-a murmurat ceva la ureche şi a dispărut.

Ce i-o fi spus? Ascundea ceva acest scurt şi tainic mesaj? Avea, poate, vreo importanţă?

Prima dată când am văzut vechiul film nu eram siguri. Am încercat chiar să-i citim cuvintele pe buze. După cum m-au informat mai târziu fonologii, aghiotantul îi şoptise generalului:

— E unul din ei.

În clipa următoare un soldat robust şi chipeş, cu păr negru şi mustaţă tunsă scurt, într-o uniformă a Legiunii Străine, cu grad de caporal şi mai multe decoraţii, a făcut un pas înainte şi a strâns mâna dreaptă a preşedintelui.

De Gaulle a reţinut mâna bărbatului, poate o clipă mai mult decât pe ale celorlalţi, l-a privit fix în ochi, poate cu o urmă de emoţie, şi a susurat, cu un zâmbet foarte vag, aproape imperceptibil:

— *Bien fait, légionnaire!*[1]

Dar oare de ce l-o fi lăudat de Gaulle? Prin ce se deosebea acel legionar? Ce fapte săvârşise ca să merite, nici mai mult, nici mai puţin din partea generalului, acel elogiu: *„bien fait"*?

Acum, în sfârşit, descoperiserăm misterul.

***

Istoria a început cu câţiva ani în urmă.

[1] Foarte bine, legionare! (în fr., în orig.)

Pe atunci, la un congres din America de Sud, am cunoscut un inginer din Montevideo care răspundea la curiosul nume de Ruperto Long-Garat. Prin intermediul lui am aflat de film, care pe atunci avea deja o vechime de trei decenii, precum şi de anumite supoziţii şi îndoieli.

Cercetările făcute de el, pe care le-a pus la dispoziţia mea, sugerau că indescifrabila expresie a lui de Gaulle din vechiul film avea legătură cu destinul unei fetiţe belgiene de opt ani, dispărută din Liège în friguroasa toamnă a anului 1941 şi înghiţită de ocupaţia nazistă, fapte pe care noi nu le cunoşteam. Pe atunci doar numele ei gingaş părea că a supravieţuit.

Un nume încântător, sugestiv, parfumat de enigme: Charlotte. Un nume ale cărui urme păreau că s-au pierdut în insondabilele abisuri ale memoriei.

Enigmatica istorie era o reflectare fidelă a teribilei epoci pe care am trăit-o, încă aproape de noi în timp şi pe care nu aveam dreptul să o uităm.

În plus, mare parte dintre acele întâmplări se petrecuse în regiunea unde locuiesc eu de mulţi ani, în impunătorul şi misteriosul *massif de la Chartreuse*. Şi dacă asta n-ar fi fost de ajuns, fetiţa era din *Liège*, ca o bună parte a familiei mele, printre care se numără şi marele matematician Charles-Jean Étienne Gustave Nicolas de La Vallée-Poussin.

Aceste motive etice şi afective m-au determinat, fără să şovăi, să dirijez energiile Institutului de Înalte Studii Istorice din Isère, al cărui preşedinte am onoarea să fiu, pentru a încerca să aruncăm lumină asupra destinului acelei Charlotte, un simplu nume pierdut în imensitatea devastării produse de barbaria nazistă.

Aşa că, timp de zece ani, am adunat mărturii ale unor protagonişti şi martori, texte, documente şi fotografii şi am eliminat un număr nesfârşit de piste care nu duceau niciunde.

În felul acesta am putut recompune, piesă cu piesă, fascinanta şi uluitoarea poveste pe care o supunem judecăţii cititorilor, doar cu dorinţa ca noile generaţii să ştie ce s-a întâmplat, pentru ca niciodată să nu se mai repete.

Aceasta este o naraţiune care înregistrează multe nume ce merită să fie amintite: unele, ca exemple de demnitate a fiinţei umane; altele, ca arhetipuri ale abjecţiei sale. Vom povesti fapte pe care le admirăm şi întâmplări de care ne ruşinăm.

Următoarea relatare s-a născut din dorinţa de a descoperi misterele pe care le ascundea un nume pierdut. Sau aproape pierdut.

Georges de La Vallée-Poussin
Institutul de Înalte Studii Istorice din Isère
Preşedinte
Grenoble, 2005

Partea întâi
RĂMAS-BUN

„Orice rămas-bun este scris în vânt
toţi porumbeii poartă pe aripile lor un rămas-bun
toţi ochii păstrează lacrimi nevărsate
şi iată aici cuvintele pe care nu ţi le-am spus..."

Slăvirea iubitei, Óscar Hahn

I
ALTER ÎŞI IA RĂMAS-BUN

Liège, Belgia, decembrie 1938

Geneviève Saint-Jean (17 ani),
studentă la Drept

Într-o zi, Alter a dispărut.

Când a început vacanţa studenţilor pentru sărbătorile de sfârşit de an, ne-am despărţit ca de fiecare dată. El locuia la un cămin studenţesc, nu foarte departe de centru, pentru că făcea ingineria la Universitatea din Liège. Avea o soră, Blima, mai mare decât el, care locuia cu soţul ei, Léon, la Seraing, în Grande Liège. Blima şi Léon erau polonezi, ca Alter. Şi aveau doi copii mici, Raymond şi Charlotte, care se născuseră în Belgia. Alter mi-a spus că avea de gând să profite de vacanţă ca să-şi vadă familia în Polonia. Deşi a spus şi că, dacă nu va face asta, va pleca într-o excursie cu nişte prieteni. Nu i-am dat importanţă.

Ştiu de ce au venit să mă vadă pe mine.

E adevărat că am avut cu Alter, în fine... să zicem că o legătură. Dar a fost ceva foarte nevinovat; eram tineri şi visători. Oricum, la vremea aceea, a fost un scandal!

Problema e că familia mea era foarte severă, strictă şi eu eram minoră, aveam şaptesprezece ani. Alter era mai mare, avea douăzeci şi unu, şi pe deasupra era evreu. Dar eu eram cu mintea deschisă şi nu-mi păsa deloc de asta. El era înalt, elegant, cu o privire profundă şi foarte inteligent. În realitate, mă încântau studenţii de la Inginerie, deşi uneori erau un pic îngâmfaţi. Noi, fetele de la Drept, ne întâlneam cu ei în curtea universităţii, şi acolo se năşteau multe aventuri. Dar şi deziluzii şi lacrimi, bineînţeles. Însă Alter era foarte special. Formalist, educat, respectuos, „un cavaler ca aceia de pe vremuri", s-ar putea spune.

Într-o după-amiază de vară m-a invitat la o îngheţată. Era o cofetărie italiană, foarte selectă, încă-mi aduc aminte numele ei: Bacio di Cioccolato. S-a purtat cu mine ca şi cum aş fi fost o doamnă; mi-a ţinut scaunul, mi-a luat jacheta şi a pus-o în cuier. Se vedea că voia să mă cucerească. Dar partea nostimă era că eu eram deja total cucerită! Pe urmă m-a condus acasă înainte de a se întuneca, m-a sărutat pe obraz şi s-a retras. Niciodată n-o să uit seara aceea. Eu aş fi dorit mai mult, dar el n-a avut curaj. Şi aș fi făcut o foarte proastă impresie, ca fată atât de tânără şi catolică, dac-aș fi luat eu iniţiativa. Aşa că m-am controlat. M-am purtat ca o doamnă!

Pe urmă m-a invitat de mai multe ori în locuri elegante şi renumite. Mereu repetam acelaşi ritual: un cavaler şi o doamnă! Prietenele mele râdeau de noi, dar sunt sigură că ne invidiau. Până când, într-o zi, când ne-am întors acasă la mine, s-a întâmplat. Ne-am oprit puţin înainte de-a ajunge. M-a privit mai îndelung şi mai adânc decât alte dăţi. Mi-a atras atenţia privirea lui; părea că ascunde o presimţire... Eu m-am topit, ca de fiecare dată, şi mi-am zis: „Acum urmează sărutul pe obraz şi la revedere". Dar n-a fost aşa, m-a apucat de umeri cu braţele lui puternice, de bărbat bine făcut, m-a

tras spre el şi m-a sărutat pe gură lung, cu acea degajare atât de caracteristică felului său de a fi. Dar de data asta nu m-am controlat; când mi s-a părut că voia să-mi dea drumul, mi-am învins orice urmă de timiditate şi l-am sărutat cu pasiune, muşcându-i buzele *si ardente*[1], în stil Liège. Alter a rămas surprins; nu se aştepta, dar nu s-a opus. N-a făcut-o nici după aceea, când l-am mângâiat cu pasiune.

Ne-am mai întâlnit de câteva ori. Dar niciodată n-am mers mai departe... Mă înţelegeţi. Iarna se apropia şi, odată cu frigul, au venit norii negri... şi veştile proaste. Evreii erau umiliţi în ţările vechii Europe şi, cel mai rău, în Polonia. Zilele s-au scurtat şi pe înserat bătea un vânt tot mai aspru. Escapadele noastre s-au rărit. Şi, culmea, comunitatea valonă nu se distingea prin discreţie; ieşirile noastre au ajuns curând la urechile tatălui meu, exagerate şi deformate de gurile rele. El ne educase în spiritul toleranţei şi se opunea oricărei forme de discriminare. Dar ca „fetiţa lui" să fie subiect de bârfă şi, pe deasupra, cu un evreu era prea mult pentru el! Într-o zi mi-a spus că trebuie să stăm de vorbă.

— Ştiu că te întâlneşti cu un băiat şi că este evreu, mi-a spus cu vocea lui gravă şi profundă în timp ce-şi răsucea mustaţa; apoi s-a uitat ţintă în ochii mei şi a adăugat: Sunt sigur că n-o să faci nimic necuvenit. Am încredere în tine.

Doar atât a spus. Dar privirea lui plină de iubire reflecta o oarecare nelinişte, pe care în clipa aceea n-am reuşit s-o înţeleg. De ce se temea tata? Doar că „onoarea fetiţei lui" va fi pătată? Nu, în privirea lui se citea mult mai mult.

Însă toate acestea au făcut să ne vedem tot mai rar. Exact când Alter avea mai multă nevoie de mine! În ziua când am luat vacanţă ne-am despărţit, străduindu-ne să ne comportăm firesc.

[1] Cu pasiune (în it., în orig.)

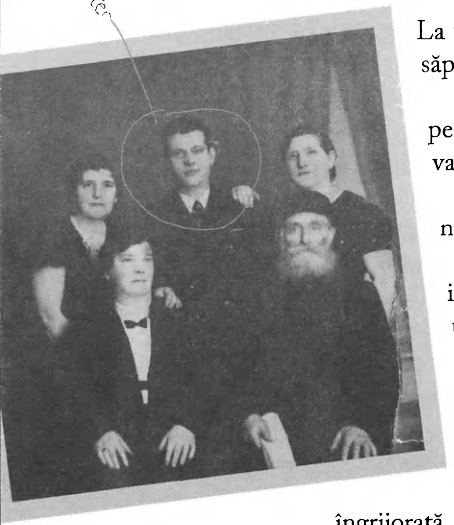

La urma urmei, nu erau decât două săptămâni...

— Nu ştiu încă ce-o să fac toată perioada asta. Dar cum se termină vacanţa, o să te caut.

Ne-am zâmbit, ne-am sărutat, ne-am luat rămas-bun.

După două săptămâni am ieşit în curte, nerăbdătoare. Era un ger de crăpau pietrele. Din când în când se deschideau uşile facultăţii şi câte un grup de la inginerie ieşea în curte (la specializarea asta erau aproape numai băieţi). Eu priveam îngrijorată. Aproape că mă opream în loc, atât de tare îmi bătea inima. Dar nu, Alter nu era printre ei. Am aşteptat, şi-am aşteptat. Zi după zi. În fiecare pauză, în fiecare clipă liberă, ieşeam să-l caut. De fiecare dată tot mai disperată. Apoi tristeţea a pus stăpânire pe sufletul meu. Până când n-am mai putut să simt nimic altceva.

Niciodată nu ne-am mai revăzut.

***

Charlotte (5 ani), nepoata lui Alter

Eu eram foarte mică; aveam doar cinci ani când unchiul meu Alter a plecat în Polonia. N-am prea multe de spus. Dar păstrez amintiri frumoase despre acel băiat înalt şi bine făcut, care venea în vizită acasă la noi la Seraing-sur-Meuse. Era ceva mai mare decât fratele meu, Raymond, care era şi el mai mare decât mine cu şapte ani. Dar noi îl socoteam mai

degrabă un văr mai mare decât un unchi. Ori de câte ori venea, se juca o bună bucată de vreme cu Raymond şi cu mine.

— Unchiul Alter a plecat în Polonia, ca să-i vadă pe bunici, a spus într-o seară mama mea, Blima, la masă.

Vocea ei părea ciudată, părea că-i era greu să rostească acele vorbe. I se umeziseră şi ochii. Eu şi fratele meu n-am înţeles de ce.

Léon, tatăl meu, a privit-o fix şi apoi a schimbat subiectul.

Nouă nu ne-a atras atenţia. Era firesc ca un fiu să-şi vadă părinţii. Ce nu cunoşteam era lumea iraţională ce se năştea în acel moment şi care avea să ne învăluie complet în haosul ei.

***

Christoff Podnazky (23 de ani), student la Inginerie

Alter era cel mai bun prieten al meu la Liège.

Amândoi eram polonezi şi evrei, în ciuda prenumelui meu (mama a avut ideea să-mi pună numele Christoff, gândindu-se poate că aşa n-o să mi se cunoască originea, cine ştie). În plus, eram din sate vecine. El era din Konskie şi eu eram din Plock. Aşa că atunci când ne-am întâlnit la facultate şi am vorbit despre toate astea, imediat s-a născut între noi o frumoasă prietenie. Uneori, petreceam weekendurile cu o gaşcă de prieteni în locuri de vacanţă din Ardeni, ca Spa sau Parcul Natural Hautes Fagnes. Făceam plimbări lungi şi ne duceam să facem baie în ape termale. După un timp, Alter şi-a găsit o iubită, o fată blondă şi foarte nostimă, care îl adora. Geneviève? Da, da... Ea era, o ţin minte bine. Destul de ştrengară!

El venise să studieze la Liège după ce terminase liceul, pentru că era sătul de felul în care erau trataţi evreii în Polonia.

Şi în Belgia se petreceau lucruri neplăcute, dar oamenii erau mai toleranţi. Pe lângă asta, la Liège locuia sora lui mai mare, Blima, cu soţul şi cei doi copii ai lor. Şi familia mea emigrase, deşi bunicii rămăseseră la Plock.

La mijlocul anului 1938 au început să răsune tobele de război. Se spunea că Polonia avea să fie atacată de Germania nazistă, dar că, dacă se întâmpla asta, Anglia şi Franţa aveau să-i vină în ajutor. Studenţii comunişti de la universitate erau siguri că nici Uniunea Sovietică nu avea să tolereze această invazie. După un timp, când cancelarul nazist Ribbentrop şi omologul sovietic Molotov au semnat pactul de neagresiune, n-au mai ştiut ce să mai creadă.

În noiembrie, în Germania, Austria și regiunea Sudetă a avut loc *Kristallnacht*, Noaptea Geamurilor Sparte. Toate sinagogile, precum şi mii de prăvălii şi case ale evreilor au fost atacate şi jefuite de nazişti. Nici măcar şcolile și spitalele evreieşti n-au scăpat de distrugere! Sute de evrei au fost umiliţi, închişi în lagăre şi asasinaţi. Ne-am cutremurat. Fuseserăm luați prin surprindere. Nu ştiam ce să facem.

— Mă îngrijorează foarte mult părinţii mei din Polonia, mi-a spus într-o zi Alter, pe neaşteptate. Poate în vacanţa de sfârşit de an o să mă duc să-i văd.

Am reacţionat cu întârziere.

— Mai bine mergem toţi să ne distrăm la Spa, i-am răspuns, văzându-l aşa de întristat. Am auzit că or să vină şi câteva fete din an cu noi... am încercat eu să-l încurajez.

Dar şi eu eram alarmat de întorsătura evenimentelor şi de mai multe ori mă gândisem să-mi vizitez familia în satul natal. Motivele mele erau diferite şi — dacă vreţi — mai nerealiste decât ale lui Alter; visam să-mi apăr patria, chinuitul popor polonez, împotriva invadatorului german, cum o făcuseră de atâtea ori, cu eroism, alţii din familia mea de-a lungul istoriei.

Însă... eram foarte tânăr, dezorientat şi, pentru moment, mă atrăgeau mai mult câteva zile de petreceri, cu băi termale, bere şi fete la Spa.

Până a sosit ziua vacanţei. Pe seară — mi-aduc bine aminte ziua aceea, cu un cer furtunos şi amenințător —, m-am întâlnit întâmplător cu prietenul meu.

— M-am gândit mult, mi-a spus Alter; şi a continuat, fără să-mi dea timp să-l întrerup: Mă tem pentru părinţii mei, care sunt atât de religioşi, ce se va întâmpla cu ei, în aceste vremuri? Poimâine o să plec cu trenul la Varşovia. Peste cinci zile o să fiu la Konskie.

Alter mi-a citit surprinderea pe faţă.

— Păi, eu... credeam că o să mergem în vacanţă, am reuşit să bălmăjesc.

— Îmi pare rău, Christoff, m-am decis deja. Ieri mi-am luat bilet.

— Nu crezi că e periculos să te întorci în Polonia?

— Tu şi eu suntem polonezi, o să fim în siguranţă şi apăraţi în ţara noastră, mi-a răspuns cu multă convingere.

Nu ştiu dacă într-adevăr credea asta. Dar voia să creadă.

A fost o lovitură dură, o zdruncinătură care mi-a schimbat viaţa. Nu m-am mai putut gândi la altceva. Am dat deoparte berile şi fetele. În după-amiaza aceea m-am uitat ce economii aveam, pe lângă nişte bani pe care mi-i putea împrumuta un prieten. A doua zi am vorbit cu familia mea. Şi, după o săptămână de la conversaţia cu Alter, a doua zi de Crăciun, îi urmam exemplul pornind spre satul meu natal, Plock.

Au fost hotărâri care ne-au schimbat destinul.

Niciodată n-ar fi trebuit să le luăm.

II
DIMITRI ÎŞI IA RĂMAS-BUN

Paris, Franţa, 14 iulie 1939

Gocha Gelashvili* (în jur de 30 de ani), exilat georgian

Mi-aduc aminte foarte bine sărbătoarea naţională a Franţei din anul '39, *le Quatorze Juillet*[1], şi parada militară de pe bulevardul Champs-Élysées. Ce mândrie am simţit în dimineaţa aceea!

Bulevardul era împodobit cu tricolorul şi poporul francez umpluse străzile. Erau zile de tensiune; se simţea deja mirosul de praf de puşcă şi se ghicea zgomotul armelor şi al bocancilor în cazărmi.

Se ridicaseră tribune pentru invitaţii speciali decorate cu mare pompă. Invitatul cel mai important era regele Angliei, George al VI-lea de Windsor, care ocupa luxoasa tribună centrală cu toată suita lui. Fiica lui, Elisabeta, pe atunci adolescentă, îl însoţea. Totul era gândit pentru ca mesajul să fie clar: indestructibila unitate a Franţei şi a Marii Britanii, oricare ar fi fost circumstanţele.

Trupele defilau cu multă mândrie, în mijlocul uralelor şi ovaţiilor mulţimii. Dintr-odată, coborând pe Champs-Élysées

* Pentru relatările personajelor marcate cu un asterisc, vezi Sursele de inspiraţie, paginile 402-403.

[1] Paisprezece iulie (în fr., în orig.)

spre Place de la Concorde, cu grandiosul *Arc de Triomphe* ca fundal, au apărut nişte batalioane de soldaţi care purtau, pentru prima oară, un chipiu alb şi puşti cu baioneta montată, defilând cu o precizie milimetrică. Erau din mitica Legiune Străină. Şi erau impresionanţi! Mulţimea i-a aclamat la nesfârşit. Lumea păstra în suflet atâtea iluzii şi atâtea spaime acum, când se apropia de o prăpastie, după tot ce suferise în timpul Marelui Război! Poate aceste batalioane magnifice, cu impecabilele lor chipie albe, aveau să le ofere puţină siguranţă în faţa acelui viitor ameninţător.

Atunci l-am văzut! Zvonul ce se răspândise ca o dâră de praf de puşcă printre exilaţii georgieni era adevărat, dar nu l-am crezut până nu l-am văzut cu propriii noştri ochi, mai neîncrezători decât sfântul Toma! În fruntea celei mai importante companii am zărit (printre braţele mulţimii, ce se agitau nebuneşte) impunătoarea figură, înaltă, dreaptă, a comandantului Dimitri Amilakhvari, legendarul Bazorka, care absolvise cu

diplomă de onoare Academia de la Saint-Cyr, cea mai prestigioasă din Franţa, fondată de însuşi Napoleon.

Bazorka, la fel ca noi, a scăpat împreună cu familia în tragica noapte în care sovieticii au ocupat Tbilisi. În dimineaţa acelei defilări avea numai treizeci şi doi de ani, dar numele său avea deja aromă de legendă. Fără îndoială, era un ales.

După câteva zile, noi, georgienii refugiaţi în Franţa, atât de descurajaţi de soarta noastră, ne-am amuzat mult aflând de următorul dialog:

— De ce aţi numit un ofiţer străin în fruntea unui batalion atât de important? l-a întrebat fostul guvernator militar al Parisului, Henri Gouraud, pe generalul Miquel.

Răspunsul a fost foarte simplu:

— Pentru că e cel mai bun dintre toţi.

Vă închipuiţi ce emoţionaţi am fost!

***

Tbilisi, Georgia, cu optsprezece ani în urmă,
24 februarie 1921

Aleksandre Barkalaia (17 ani), cadet al Şcolii Militare din Republica Georgia

Era fum peste tot. Nu vedeam nimic!

Bubuitul obuzelor şi al tancurilor era asurzitor. Ne masacrau. Strigătele disperate ale soldaţilor noştri răniţi îţi rupeau sufletul. Nimeni nu se ocupa de ei. Cadeţii ca mine nu aveau nicio experienţă în luptă, acela era botezul nostru de foc. Cu câteva ore înainte juraserăm loialitate Republicii Democratice Georgia şi moarte duşmanului invadator. În acele clipe fuseserăm înfioraţi de mândrie şi de patriotism. Acum ne înfiorau furia şi neputinţa. Dar nu frica!

Toată furia Armatei Roşii, conduse de un fiu al Georgiei, un trădător numit Iosif Vissarionovici Djugaşvili, mai cunoscut în istoria neagră a umanităţii ca Stalin, se descărcase asupra noastră. Nu voiam decât să fim un popor liber, să ne alegem conducătorii, să muncim în pace! Dar asta nu era admisibil pentru acest apatrid asasin. Se spune că Troțki s-a opus invaziei, deşi după aceea a scris un articol în care a sprijinit-o. Se zice că Lenin n-a fost de acord, dar că, în cele din urmă, a cedat presiunilor locotenentului său. Pentru noi, asta nu însemna nimic. În gerul cumplit al iernii transcaucaziene, ne biciuiau ura şi resentimentul acestui fiu adoptiv al iubitei noastre patrii, cu armata enormă a unui imperiu în spatele lui. Era ca un pumnal ce se înfigea lent, tot mai aproape de inimă.

Doar dragostea noastră pentru libertate a amânat pentru câteva zile inevitabilul final.

Fumul ne sufoca, ne înăbuşea, ne împiedica să vedem chiar şi la distanţă mică. Era oribil! Cu fiecare minut, moartea se apropia mai mult de noi. O intuiam deja aproape, o ghiceam.

Din când în când, o pală de vânt îngheţat dinspre munţii înzăpeziţi din Gudauri mătura Tbilisiul. Atunci, timp de câteva clipe, zăream luptele încrâncenate care se dădeau, din casă în casă, pe ambele maluri ale râului Mtkvari şi de-a lungul bulevardului Rustaveli. Trupele noastre luptau eroic. Cu toate acestea, de fiecare dată când aerul se limpezea puţin, steagurile roşii erau tot mai aproape. Ştiam — comandantul nostru ne-o spusese — că, dacă sovieticii ajungeau la piaţa Gorgasali, în faţa cotului râului, totul avea să fie pierdut. Dacă ajungeau să calce în picioare cu bocancii lor însângeraţi locul sacru consacrat Sfântului Gheorghe, patronul Georgiei, soarta noastră avea să fie pecetluită.

Aerul a devenit de nerespirat! Fumul cald al exploziilor ne ardea gâtlejurile! Dar nimeni nu voia să se retragă. Aveam să luptăm până la ultima suflare; asta era hotărât.

Brusc, vântul a limpezit aerul câteva secunde, iar ceea ce am văzut a fost singurul lucru care speram îngroziți să nu se întâmple. De la nord, trecând pe podul Metekhi, o companie de soldați sovietici a năvălit în piața Gorgasali distrugând tot ce găsea în drumul ei. Era un batalion de curând aflat în spatele frontului. Apărătorii noștri epuizați cădeau ca muștele.

Am simțit o înțepătură în inimă. Pumnalul își atinsese ținta. O nouă pală de aer și praf fierbinte de la o explozie din apropiere s-a abătut peste clădirea unde ne adăposteam și m-a lovit în plin. Ochii mi s-au încețoșat și am căzut pe o parte, învins. Nu știu ce s-a întâmplat cu pușca mea, nu-mi amintesc.

Eram aproape inconștient când am simțit că o mână mă apuca de gulerul uniformei pe la spate și mă târa pe jos, în mijlocul fumăriei. Înaintam cu chiu, cu vai. Până când, trecând printr-o încăpere, cel care mă târa n-a observat o bucată mare de perete căzută din cauza bombardamentelor și m-a izbit cu capul de un bloc de cărămizi. N-am apucat să strig. N-am putut, fiindcă nu mai aveam putere...

Apoi n-am mai știut nimic.

***

Portul Batumi, Marea Neagră,
câteva zile mai târziu, martie 1921

Teona (18 ani), studentă la Arte Plastice și infirmieră voluntară

Când a avut loc invazia rușilor, am fost trimisă la un spital de campanie în afara orașului Gori. În realitate, eu studiam

Arte Plastice, asta era pasiunea mea. Dar cum la liceu făcusem un curs de infirmerie, comandanții s-au gândit că aș putea fi utilă acolo. Primele zile au fost calme, ne-am descurcat destul de bine cu îngrijirea soldaților răniți care veneau de pe front. Apoi totul s-a complicat.

Până a sosit dimineața cumplită de 1 martie, când am văzut apărând pe drum acea coloană de soldați și cadeți, într-o stare deplorabilă, ce veneau de la Tbilisi și Mtskheta. N-o să uit asta niciodată! O coloană interminabilă de oameni neajutorați. Am înțeles că se întâmplase ceva teribil. A căzut Tbilisi? Ne-am predat? Ne-am năpustit asupra acelor bieți băieți cu trupurile distruse și sufletele sfâșiate și i-am bombardat cu întrebări; eram disperate!

„Luptăm în continuare", a fost singurul lucru încurajator pe care l-am putut afla. În rest, fiecare povestire era sumbră. Pe deasupra, nu știau nimic despre familiile noastre, iar asta ne îngrijora și mai mult.

A doua zi, cu o perspectivă tot mai demoralizantă, comandantul a decis să mute spitalul în portul Batumi de la Marea Neagră. Aceasta era o frumoasă stațiune balneară, unde, de asemenea, aveau să ajungă nenorocirile războiului. Încercam să pregătesc medicamentele și celelalte lucruri pentru mutare, când, printre strigătele răniților și petele lor de sânge care se înmulțeau precum ciupercile, am văzut venind pe drum o căruță veche trasă de cai și mânată de trei adolescenți de cel mult cincisprezece ani. „Ce ciudat! Ce-o fi în căruța asta veche?", ne-am întrebat. Când ne-am apropiat, nu ne venea să credem! Mai multe corpuri de cadeți, cu uniformele lor albe pline de sânge și ciuruite de mitralii, erau îngrămădite în căruță.

— Ocupați-vă de ei, vă rog! a strigat Nikoloz, unul dintre băieți, pe care l-am recunoscut imediat. Sunt vii!

Noi, infirmierele, ne-am strâns în jurul corpurilor cadeţilor care cereau apă şi tremurau de frig; toţi, cu excepţia unuia, trăiau încă. Un medic de la spital a condus operaţiunea, dându-ne instrucţiuni pentru a le acorda prim ajutor.

Comandantul s-a apropiat să vadă ce se întâmpla. Pe urmă s-a uitat pe rând la cei trei băieţi de cincisprezece ani, oprindu-şi privirea asupra celui care-i conducea. Tânărul avea grijă de cai, dându-le de mâncare, cu vădita intenţie de a se întoarce pe front de îndată ce-şi termina treaba. Ochii comandantului erau plini de admiraţie. Băiatul avea faţa plină de praf şi de sânge, iar hainele lui, de bună calitate, erau murdare şi rupte. Chiar în momentul acela şi-a ridicat privirea pentru prima dată. Avea ochi visători, iar nasul şi gura reflectau hotărâre.

Era vărul meu primar Dimitri! Nu-mi venea să cred!

Apoi am aflat că Dimitri şi cei doi prieteni ai lui fugiseră de acasă ca să-şi apere patria. Toţi trei locuiau în afara localităţii Gori, unde părinţii lor aveau pământuri şi se ocupau cu agricultura de mai multe generaţii. Când au ajuns pe front, aflat pe atunci la nord de Tbilisi, s-au prezentat în faţa căpitanului unui batalion şi au cerut arme. Cum era de aşteptat, le-au fost refuzate. Dar nu s-au descurajat; cu o căruţă veche luată cu împrumut de la un unchi s-au apucat să salveze zeci de soldaţi răniţi. Printre ei, pe cadetul Aleksandre Barkalaia.

Comandantul a stat de vorbă cu ei, încercând să-i convingă să nu se întoarcă pe front. Dimitri n-a spus prea multe, dar a clătinat energic din cap la această propunere. Eforturile comandantului au fost inutile.

***

Vărul meu se născuse în 1906, în mica localitate Bazorkino, din Osetia, şi se spunea că familia noastră era de origine

nobilă. Numele de familie autentic era Zedguinidzé, dar cum primiserăm titlul ereditar de Amilakhor, adică „gardieni ai fortăreței regale din Gori", în scurt timp acest nume l-a înlocuit pe cel de familie. În fotografia familiei Amilakhvari care s-a găsit după foarte mulți ani, unde apar așezate pe scaun bunica și mătușa mea, eu sunt fetița care stă în picioare exact în spatele lui Dimitri.

El avea pe atunci opt ani, iar eu unsprezece. Aveam nasurile și gurile identice, dar ochii noștri erau diferiți. Mai bine zis, ai lui erau deosebiți de cei ai întregii familii. Bazorka — așa era poreclit, după locul nașterii — avea niște ochi visători și privirea lui producea, să zicem... o anumită fascinație.

Şi eu aveam calităţile mele, ca să spunem adevărul; eram înăltuţă, mergeam cu capul sus şi cu eleganţă, părul meu avea reflexe roşcate (asta nu se vede în fotografie, bineînţeles) şi întotdeauna m-am pieptănat frumos, cu funde mari și colorate în părul ce-mi ajungea mai jos de umeri.

Când Bazorka a crescut, a devenit atrăgător şi galant încă de pe vremea adolescenţei. Şi, cu toate că eram veri primari, trebuie să mărturisesc... să mă ierte Domnul Dumnezeul nostru şi Sfântul Gheorghe!... că-mi plăcea mult. Şi eu lui, sunt sigură. S-au întâmplat unele lucruri. Toate foarte nevinovate, dar suficiente ca să-mi producă insomnii.

Pe urmă, s-au auzit zvonurile despre invazie. Monstrul s-a năpustit asupra noastră şi visurile noastre s-au sfârşit. Iar acum ne aflam împreună, dar înconjuraţi de morţi şi răniţi, în mijlocul ororilor războiului.

Dimitri a terminat de dat mâncare la cai şi de curăţat căruţa. S-a apropiat şi mi-a spus câteva vorbe calde, încurajatoare. M-a mângâiat pe obraz cu palma lui aspră (cât se schimbase într-un timp atât de scurt!) şi ne-am îmbrăţişat.

Focul bombardamentelor strălucea în amurgul de iarnă. Şi într-acolo a pornit Bazorka, cu căruţa şi cei doi prieteni.

***

După o săptămână, totul era pierdut.

Familiile noastre, una după alta, au plecat din portul Batumi spre Istanbul. Neliniştea ne devora sufletul, mai cu seamă părinţilor noştri. Noi eram tineri şi continuam să visăm. Ne gândeam că invazia rusă n-o să dureze prea mult şi că o să ne întoarcem în ţara noastră iubită.

În zilele cât am stat în Batumi, noi, tinerii, obişnuiam să ne întâlnim după-amiezile. Am vorbit de vreo două ori cu Dimitri, am făcut planuri, am promis să ne revedem. L-am văzut

stând de vorbă însufleţit şi cu surorile Dadiani: Irina, Elo şi Elisso, trei frumuseţi georgiene de ascendenţă princiară. Am devenit geloasă, nu neg. Dar am înţeles. O iubire între veri primari nu ne-ar fi cauzat decât suferinţă.

După câteva zile, ştirile despre înaintarea feroce a armatei lui Stalin nu ne-au lăsat altă alternativă. Exilul era unicul nostru orizont.

***

Paris, Franţa, 14 iulie 1939

Contesa Thamar Amilakhvari* (4 ani) fiica lui Dimitri Amilakhvari

Am amintiri vagi despre ziua naţională a Franţei din '39 şi despre parada militară de pe bulevardul Champs-Élysées: imagini, sentimente, senzaţii. Îmi amintesc mai ales că mă simţeam foarte mândră... Mai mult din spusele mamei mele, Irina, decât din ce am fost eu în stare să înţeleg, la patru ani.

— Uitaţi-vă la tatăl vostru! Câtă eleganţă! ne-a spus de mai multe ori mie şi fratelui meu Othar. Imaginează-ţi ce vor gândi copiii tăi, Dimitri, când te vor vedea defilând pe Champs...

Tata de-abia a schiţat un surâs. Nu-şi permitea să fie mai expansiv. Era fiul unui refugiat care își părăsise patria ca să-şi salveze demnitatea şi viaţa. Întotdeauna a crezut că a-şi controla emoţiile era un mod de a-şi arăta tăria în faţa greutăţilor. Dacă acum viaţa îi dăruia o bucurie, cu siguranţă că în scurt timp avea să-l pună la încercare. Acesta era felul lui de a gândi.

***

Bunicul şi întreaga familie — inclusiv tata — plecaseră din portul Batumi într-o dimineaţă ceţoasă din martie 1921, cu puţin înainte ca sovieticii să ocupe în întregime patria noastră iubită și căreia îi duceam acum dorul, Georgia.

Nu știu sigur dacă mama, prinţesa Irina Dadiani, l-a cunoscut pe tata în Georgia, înainte de exil. Întotdeauna s-a spus că, în zilele anterioare îmbarcării noastre spre Istanbul, Dimitri a fost fermecat de frumuseţea celor trei prinţese Dadiani, cu care a avut întâlniri lungi. Dar nu ştiu dacă e adevărat, poate nu este decât o parte din legendă.

Adevărul este că familiile Amilakhvari şi Dadiani, după ce au stat o vreme în Turcia, au ajuns separat în Franţa. Dar cum comunitatea georgiană de la Paris era foarte mică, tinerii n-au întârziat să se întâlnească. În 1924, Dimitri a fost admis la Şcoala Militară Specială de la Saint-Cyr. După doi ani a terminat-o şi, la puţin timp, a fost ridicat la gradul de căpitan. Era cel mai tânăr căpitan din toată Franţa!

Idila dintre prinţesă şi tânărul căpitan, moştenitor al titlului de Cavaler al Coroanei Georgiei, a fost în curând cunoscută şi prilej de bucurie pentru toţi. După doi ani s-au căsătorit şi au venit copiii: fratele meu Othar, în 1931, şi eu în iunie '35. După amărăciunea exilului şi durerea cauzată de pierderea prietenilor căzuţi în timpul invaziei, viaţa renăştea pentru cei doi tineri şi se umplea de iluzii. Părea un basm!

Şi să-l vezi defilând în dimineaţa aceea pe Champs-Élysées, în fruntea companiei sale...!

Dar era anul 1939. Şi toţi ştim că după toamnă vine lunga şi întunecata iarnă. Foarte curând cerul s-a acoperit de nori negri, care prevesteau furtuni teribile.

Şi tot ce ne temeam că se va întâmpla s-a întâmplat.

III
DOMINGO ÎŞI IA RĂMAS-BUN

Montevideo, Uruguay, primăvara australă din 1941

Domingo López Delgado* (24 de ani),
soldat în Armata Naţională

— Deci dumneavoastră sunteţi dispus să luptaţi în războiul din Europa?

— Da, domnule.

— Şi v-aţi prezentat ca voluntar?

— Bineînţeles, domnule.

Comandantul m-a studiat cu atenţie, de parcă ar fi privit un extraterestru sosit recent de pe Marte.

— Şi ştiţi ce faceţi, v-aţi gândit bine? a insistat comandantul José María Rivero, surprins, cu o expresie de sinceră îngrijorare, rară în armată.

— M-am gândit la asta de când a început războiul şi m-am hotărât când Franţa a cerut armistiţiul, i-am răspuns cu multă convingere. M-am prezentat la ambasada Angliei, la cea a Franţei, la cea a Belgiei... Nu ştiam ce să fac ca să plec pe front, dar acum am găsit modalitatea!

— Nu toată lumea ia decizii de acest fel. Aveţi curaj, domnule soldat.

— Problema, domnule comandant, este că aştept răspunsul Comitetului Franţei Libere la cererea mea de a mă înrola ca voluntar şi aş vrea să ştiu... — de-abia în acest moment m-am speriat puţin şi n-am prea ştiut cum să continui — ... în cazul că voi fi acceptat, dar voi fi încă la arest... care va fi atitudinea dumneavoastră.

Rivero a aşteptat un timp. M-a privit îndelung în timp ce-şi tot muşca buzele în colţul drept, ca jucătorul care la cărţi face semn că are asul.

Ştiam că prin mintea lui se succedau repetatele greşeli comise de subsemnatul în ultima vreme. Printre ele, încăierarea cu un caporal, în mijlocul curţii cazărmii Batalionului 5 de Genişti, care m-a atacat cu un cuţit. N-am avut altă soluţie decât să-i trag un pumn, care de-abia l-a atins, a fost legitimă apărare! Şi totuşi, am ajuns la arest, izolat şi cu o santinelă la uşă, de parcă aş fi fost un tip periculos.

De câteva zile eram în arest şi izolat. Dar singurul lucru care mă obseda era că avea să sosească răspunsul de la Londra şi avea să mă găsească în această situaţie lamentabilă. Ce avea să se întâmple atunci? După mai multe încercări, reuşisem să obţin permisiunea să vorbesc între patru ochi cu comandantul, ceea ce se întâmpla foarte rar. Şi iată-mă aşteptând sentinţa lui, ca un condamnat.

— Soldat López, sunteţi liber din acest moment din ordinul meu. Să vi se aducă echipamentul. Dacă nu aveţi unde să locuiţi până veţi fi chemat, staţi la cazarmă... Până se va întâmpla asta sunteţi scutit de orice serviciu.

Am rămas înlemnit, cu gura căscată; dar comandantul Rivero nu terminase încă:

— Îmbrăcaţi-vă civil şi vi se va plăti solda cât timp va fi nevoie. Când veţi fi chemat să mergeţi la război, o să ordon să fiţi lăsat la vatră.

Disciplina militară rigidă împiedica orice demonstraţie de afecţiune şi cu atât mai puţin din partea unui simplu soldat faţă de un ofiţer de grad superior. Dar pentru mine acel moment a fost de neuitat; a fost singura dată când un ofiţer din Armata Naţională m-a tratat ca pe un om şi cu respect.

S-a apropiat şi mi-a strâns mâna. I-am mulţumit cât mai efuziv cu putinţă — eram emoţionat, nu puteam scoate nicio vorbă. Şi, pe când mă retrăgeam, a mai spus:

— López... vă felicit.

Apoi şi-a aplecat capul şi şi-a continuat treaba.

***

Aţi auzit vorbindu-se de Rocha?

Nu, nu...! Vuelta de Rocha e altceva, asta e în Buenos Aires, în cartierul La Boca!

Mă refer la un orăşel liniştit din Uruguay, în apropierea Atlanticului şi nu foarte departe de frontiera cu Brazilia. Acolo m-am născut eu, în anul 1917. Pe urmă, adolescent fiind, am plecat la Montevideo, capitala, ca să încerc să-mi fac un drum în viaţă, ca atâţia alţii. Dar niciodată n-am uitat locul unde m-am născut. Întotdeauna mă întorceam ca să-i văd pe mama şi pe vechii prieteni.

Într-una dintre aceste călătorii în orăşelul meu natal, la un pahar cu nişte prieteni în vechea Café Gardeazábal, ce se afla în patrioticul colţ al străzilor 18 de Julio şi 25 de Agosto — care înainte a fost Café y Billar El Globo, când străzile se numeau încă Sierra şi San Miguel —, am vorbit despre războiul european. Eu strânsesem pumnii când naziştii au ocupat Parisul... şi ce să mai vorbim când am aflat de armistiţiu, o adevărată capitulare! De aceea m-a impresionat foarte mult această conversaţie:

— Aţi văzut cât de repede a căzut Parisul? Nemţii sunt acum stăpânii întregii Franţe, a comentat cu satisfacţie Paco, un vechi coleg de biliard.

— Da, războiul se apropie de sfârşit, a adăugat Ruso Pérez, după care a tras concluzia: încep vremuri noi... era germană!

Aceste comentarii, plus tăcerea complice sau laşă a celorlalţi de la masă, au fost prea mult pentru mine. Parcă ar fi aprins un fitil legat de un butoi cu pulbere.

— Cine v-a spus că războiul se termină cu victoria nemţilor? Asta-i dorinţa celor care au suflete de sclavi, cei care vor fi cu plăcere servitorii naziştilor..., am ripostat imediat. Cei care se bucură că a căzut Parisul... Barbarii pot să ocupe oraşul, dar niciodată nu vor înăbuşi libertatea!

— Aceste cuvinte sunt pe cât de romantice pe atât de lipsite de adevăr, a precizat, cu un aer de superioritate, Ludendorff Quagliata, un veteran obişnuit al cafenelei, al cărui nume părea că sintetizează pactul italo-german.

Discuţia s-a înfierbântat. Argumentele pro şi contra erau tot mai provocatoare. Până când Paco a umplut paharul răbdării mele:

— Dacă eşti aşa mare admirator al Franţei, de ce nu te duci s-o aperi?

N-am găsit argument mai bun decât să-l ameninţ că o să-i sparg în cap o halbă de bere.

Când s-a potolit gâlceava, am plecat fiecare acasă. Dar trebuie să vă mărturisesc că acolo, în acea cârciumă aproape centenară, unde băusem bere şi jucasem biliard atâtea seri cu prietenii mei, am luat hotărârea de a pleca la război.

Nu puteam rămâne impasibil în faţa crimelor ce se săvârşeau, discutând cu strategi de cafenea şi înfigând steguleţe colorate ca să marchez înaintarea armatelor... Nu! Locul meu era acolo unde se lupta pentru libertate.

Niciodată n-am crezut că războiul este un film american unde cei buni nu mor. Tot timpul am ştiut că pot plăti cu viaţa pentru pasul pe care îl făceam. Am înţeles că merita acest preţ. Viaţa fără libertate nu valorează nimic. Şi ştiam şi că nu urma să lupt cu morile de vânt, ca don Quijote. Aveam să înfrunt oameni din carne şi oase, bine înarmaţi, care până acum câştigau în război.

Multora le-a stârnit râsul decizia mea. Ce conta un om în plus în acel haos de fier şi foc? Nimic! Or, dacă toţi oamenii care iubesc libertatea ar fi gândit aşa, Franţa nu s-ar fi putut bizui pe mii de voluntari.

Am plecat la război din dragostea mea pentru Franţa, mamă a civilizaţiei, şi din dragoste pentru democraţie. Ca să pot striga în gura mare, dacă mă întorceam vreodată: „Am apărat libertatea cu propriile braţe!" De asta am plecat la război.

***

Pedro Milano* (23 de ani)

— Domingo! Domingo! am strigat din răsputeri, au sosit înştiinţările!

Prietenul meu a şovăit o clipă, ca şi cum n-ar fi ştiut despre ce vorbesc. Apoi a făcut ochii cât cepele şi a plecat acasă în fugă. După puţin timp, ne-am aşezat amândoi la o masă din vechea Café Vaccaro, în cartierul Goes, lângă o fereastră ce dădea spre bulevardul General Flores. În mijlocul mesei am aşezat cu multă grijă plicurile pe care le primiserăm de la Comitetul Franţei Libere. Emoţia noastră era de nedescris. Amândoi eram din Rocha şi veniserăm în aceeaşi perioadă la Montevideo. Acum simţeam în suflet ceva greu de explicat:

puteam să ne îndeplinim datoria faţă de noi înşine şi să ne aducem neînsemnata contribuţie la cauza libertăţii.

Înainte de a deschide plicurile, l-am chemat pe don Tomás, un chelner bătrân precum cârciuma, şi am comandat, cu tot ceremonialul:

— Două beri cum scrie la carte, maestre. Ăsta-i un moment foarte important pentru noi, ştii?

Don Tomás a încuviinţat cu încetineală, pătruns de importanţa unei situaţii pe care o ignora total. Ne-a servit cu doi ţapi de bere, din cea bună, pe potriva ocaziei.

Exact în clipa aceea am simţit că suntem pregătiţi. Am deschis plicurile şi am citit.

Am primit veşti de la Londra de mare interes pentru Dvs. Vă rog să treceţi pe la biroul nostru, în cel mai scurt timp posibil.

Cât de puţine cuvinte, dar cât de mult însemnau pentru noi!

***

Ne-am dichisit cât am putut şi, la două după-amiază, am ajuns la Ambasada Britanică. După o lungă aşteptare, ne-a primit domnul Lalour, delegat al Franţei Libere. În sală ne-am reunit cu un grup de uruguayeni, care fuseseră primiţi în acelaşi timp. Printre ei, îmi amintesc cu tristeţe că se afla şi Águedo Sequeira.

— Am primit răspunsul de la Londra, ne-a informat Lalour pe un ton solemn. Aţi fost primiţi ca voluntari în Forţele Franceze Libere. Acum trebuie doar să aşteptăm un vapor care să vă transporte în Anglia.

S-a aşternut o lungă tăcere. Emoţia ne copleşise.

***

Domingo López Delgado

Ce-am simţit în clipa aceea? N-aş şti să definesc o senzaţie atât de stranie, un asemenea amestec de sentimente.

Bucurie? Da, fireşte. Emoţie în faţa unui destin nesigur. Mândrie? De asemenea.

Dar a mai fost ceva. Un sentiment odinioară necunoscut, dar în ultima vreme adesea prezent: frica pândind la fiecare pas, ascunsă încă după trauma cauzată de atâtea schimbări în vieţile noastre. Frica fizică de durere şi de moarte.

***

Şi aşa am ajuns pe 11 noiembrie 1941.

Au fost ultimele noastre momente în patria pe care o părăseam. Era o după-masă cenuşie, cam rece, în ton cu starea sufletească ce ne stăpânea.

Manevra de ridicare a ancorei a început la cinci fix. Vaporul *Northumberland* a început să se mişte încet, alene. Lumea alerga pe chei, vrând parcă să ne însoţească încă un minut. Ochii tuturor erau împânziţi de lacrimi.

Am rămas pe punte o vreme. Fără să vorbim, încercând doar să ne întipărim pe retină acea bucată de pământ pe care o iubeam aşa de mult. Coasta uruguayană s-a pierdut în depărtare, învăluită de umbrele nopţii. Încă se zăreau luminile din Montevideo. Aveam să le mai vedem vreodată?

S-a lăsat noaptea. Nu voiam să gândim. La ce bun?

Am coborât să ne cunoaştem tovarăşii de călătorie: chilieni, argentinieni, danezi, englezi, polonezi şi câţiva uruguayeni. În timp ce aşteptam ora cinei, am băut nişte aperitive pe care barmanul de pe vapor le vindea atât de ieftin, că era o plăcere să le consumi. După cină am jucat cărţi.

Când am urcat din nou pe punte, totul era cufundat în întuneric. A început să sufle o briză rece. Am simţit o uşoară înfiorare. Oare de frig?

IV
CHARLOTTE ÎŞI IA RĂMAS-BUN

Liège, Belgia, toamna nordică din 1941

Raphael Ledouc (aproape 50 de ani), florar

Da, da... eu eram florarul din rue Ferrer, la Seraing-sur-Meuse... Raphael Ledouc, deşi toţi îmi spuneau *monsieur le Duc du Nez Proéminent*[1], vă închipuiţi de ce... Ah! Ce vremuri!

Fetiţa venea în fiecare vineri după-amiază. Parcă o văd! Părul lins de culoarea castanei, care flutura în vânt, nişte ochi visători şi în acelaşi timp vioi, ştrengari, ce păreau că observă totul. Uneori, îşi strângea părul cu o panglică viu colorată şi, ce amuzant!, când o neliniştea ceva — de pildă, când uita să aducă banii ca să plătească florile —, se agita într-atât, încât panglica se desfăcea şi cădea pe jos... Simţeam atâta duioşie! De obicei, cumpăra o duzină de begonii galbene şi alta de margarete. Dar ea adora parfumul de liliac; începea să le miroasă pe unele şi pe altele, ca un colibri, până când polenul o făcea să strănute... Ce nostim! Din când în când, mama ei schimba puţin comanda, scrisă pe un bilet pe care fetiţa îl aducea bine împăturit. Dar niciodată nu lipsea. Eu o aşteptam

[1] Domnul Duce de Nas Mare (în fr., în orig.)

cu bomboane. Mânca una şi, înainte de a pleca, îmi cerea voie să mai ia una. Bineînţeles că-i dădeam voie. Ce mulţumită pleca!

Treaba e... că ei erau evrei, ştiţi? Ţineau sărbătoarea aia a lor de sâmbăta, deşi mai curând din tradiţie şi de dragul mamei, căci tatăl nu era foarte religios. De asta cumpărau florile... dar, oricum, erau oameni foarte de treabă. Începeau să fie vremuri grele pentru ei. Eh! Erau timpuri grele pentru toţi. Germania invadase ţara noastră în 1940 şi, după puţin timp, au început să lipsească alimentele şi combustibilul. De asta sufeream cu toţii. Dar pentru ei era mai rău; trebuia să se înscrie într-un registru separat, care se numea Registrul Evreilor, să meargă la şcoli separate, să cumpere numai din prăvăliile lor, care niciodată n-aveau nimic... Şi apoi au fost obligaţi să poarte o stea galbenă cusută pe haine, ca toată lumea să ştie că sunt evrei şi să nu se apropie de ei... De parcă ar fi fost ciumaţi!

Cel care îi cunoştea bine era Michel, şeful de la Café Saint-Hubert, da, da... cea din rue Ernest de Bavière, din cartierul Outremeuse. *Monsieur* Léon, tatăl fetiţei, obişnuia să treacă pe acolo. Îi plăcea foarte mult biliardul, ah, da, da...

Într-o vineri după-masă, spre sfârşitul toamnei lui 1941, i-am pregătit fetiţei o duzină de begonii frumoase, de o culoare ce bătea în portocaliu. Nu era uşor să faci rost de flori atât de frumoase în acele vremuri, războiul făcea prăpăd. Eu trebuia să ies să mă întâlnesc cu nişte prieteni, dar nu voiam s-o dezamăgesc pe fetiţă. Şi, pe deasupra, voiam să văd ce figură va face când o să vadă florile acelea atât de frumoase şi atât de mari! Şi să-i dau bomboanele, bineînţeles. Eu locuiam singur, ştiţi, şi erau timpuri triste. Lucrurile astea erau importante pentru mine. Am hotărât s-o aştept. Am aşteptat şi am tot aşteptat.

N-a mai apărut niciodată.

Când s-a făcut seară, am lăsat oblonul la florărie cu inima strânsă.

Eram sigur că nu s-a putut întâmpla nimic bun.

***

Charlotte (8 ani), Seraing-sur-Meuse, Liège

Nu aveam loc s-o luăm pe Katiuşka!

Ce teribil! La asta chiar că nu mă aşteptam. Tati ne spusese, mie şi fratelui meu Raymond, că puteam lua numai un geamantan mic cu haine, pantofi şi lucruri personale, ca periuţa de dinţi şi pieptănele. Toată după-amiaza m-am luptat cu valijoara, scoţând şi punând o mână de lucruri, de mai multe ori... Dar n-aveam nicio soluţie; jumătate din haine nu încăpea, şi mai erau şi pantofii! Ştiam că nu pot să iau jucării... Dar pe Katiuşka!

— Tată, am o problemă cu valiza pe care mi-ai dat-o, e foarte mică! i-am spus cu o neruşinare totală, de parcă plecam în vacanţă. N-ai cumva una mai mare?

Tata a zâmbit, deşi privirea lui părea obosită şi tristă.

— Nu, Charlotte, a răspuns cu blândeţe, în timp ce s-a aşezat pe patul meu, trebuie să trecem neobservaţi. Cu cât avem mai puţine lucruri, cu atât mai bine.

— Tată, adevărul e că n-am loc pentru Katiuşka, balerina rusă pe care mi-a făcut-o cadou mama şi pe care ei i-a dat-o bunica. De când nu ne-au mai lăsat să mergem la şcoală, e tot timpul cu mine. E cea mai bună prietenă a mea. Nu pot s-o abandonez!

Tata m-a mângâiat pe ceafă cu nespusă gingăşie, cum făcea când eram mai mică şi nu puteam să adorm. Ştia că asta îmi place şi mă linişteşte.

O să fie doar pentru un timp. Las-o într-un loc sigur, cu alte păpuşi, ca să nu fie singură...

Părea că i se frânge vocea; dar şi-a revenit, m-a îmbrăţişat cu duioşie, m-a sărutat pe cap şi mi-a spus cu entuziasm prefăcut:

— O să-ţi cumpăr o nouă prietenă la Paris... o balerină de la Folies Bergères! O să te încânte!

Totul s-a petrecut prea repede.

Cu nici un an şi jumătate în urmă trăiam liniştiţi, mergeam la şcoală, nu exista raţionalizarea. Cu toate că... nu mai eram toţi egali. Eh, e adevărat că unii colegi îşi băteau joc de noi tot timpul, pentru că vinerea plecam mai devreme de la şcoală şi nu asistam la petreceri. Şi îl batjocoreau mai mult pe fratele meu Raymond, după ora de gimnastică, la duşuri... pentru ceea ce li se face băieţilor evrei... Se înţelege, nu-i aşa? Dar nu cu răutate, erau glume copilăreşti şi ne obişnuiserăm. Nu asta ne îngrijora.

Dar era ceva ciudat în atmosferă; simţeam că drumul nostru şi cel al celorlalţi belgieni începeau să se despartă. Mai era şi teama că va izbucni războiul, toţi vorbeau despre asta. Însă trăiam destul de bine. Uneori, mergeam chiar şi în vacanţă la Spa, în Ardeni, aproape de Liège, cu apele termale şi piscinele sale, era foarte distractiv.

Mie-mi plăcea foarte mult natura. Dar am învăţat să mă bucur de artă. Mică fiind, mă fascinase opera din Liège — unde m-au dus de vreo două ori părinţii mei — şi visul meu era să studiez într-o zi la Universitate, ca unchiul meu Alter.

Nu trăiam în lux; părinţii mei, Léon şi Blima, veniseră din Polonia cu cincisprezece ani înainte; el era din Lodz, iar ea dintr-un sătuc mai la sud, care se numea Konskie. Când Léon avea douăzeci de ani, părinţii şi fraţii lui au hotărât să plece în căutarea unor orizonturi noi, aşa că au emigrat în Uruguay, o ţară mititică din America de Sud. De necrezut... în Uruguay! Un loc atât de îndepărtat!

Dar tata a preferat să hoinărească în continuare prin Europa, deşi se întorcea din când în când în Polonia. A ajuns chiar să se înroleze în armată, ca să-şi apere patria împotriva ruşilor. În timpul uneia dintre aceste vizite a cunoscut-o pe mama şi pac! Dragostea e în stare de orice. Spun asta pentru că erau foarte diferiţi: el era agnostic[1] şi îi plăceau opera, dansul, votca şi cafeaua bună, era un *bon vivant,* un om vesel; ea, cu trei ani mai mică, era rezervată, de origine umilă, cu o puternică educaţie religioasă moştenită de la tatăl ei, un specialist în Talmud. Mama spunea întotdeauna că era convinsă că pe Léon i-l trimisese Iahve... şi că numai de asta a acceptat

[1] Adept al agnosticismului, concepție potrivit căreia gândirea umană e incapabilă să demonstreze existența sau neexistența lui Dumnezeu. (N. red.)

un bărbat cu atâtea „defecte"! Ce nostim! Dar, oricum ar fi, se iubeau mult şi erau foarte uniţi.

Taică-meu, care făcuse şcoală şi era foarte întreprinzător, a deschis un atelier de croitorie. Dar până la urmă s-a săturat de persecuţia evreilor, care se observa deja în multe locuri din Polonia, şi s-a mutat la Liège. Şi acolo a luat-o de la capăt. Părinţii Blimei, Yaakov şi Raia, au rămas la Konskie, la fel ca sora ei Rifka, împreună cu soţul şi cei doi fii ai ei. Ceilalţi trei fraţi ai Blimei au plecat şi ei din Polonia. Una dintre surori a emigrat în Statele Unite, iar fratele cel mai mare, unchiul Paul, s-a stabilit la Anvers. După un timp, Alter, cel mai mic dintre toţi, a venit să studieze ingineria la Universitatea din Liège.

„Belgia e mai deschisă, mai ales Valonia", spunea tata. Şi era adevărat; eu, care m-am născut la Liège în '33, eram considerată belgiancă, nimeni nu făcea vreo deosebire pentru că eram evreică. Acelaşi lucru se întâmpla şi în alte oraşe: Anvers, Bruxelles, Charleroi... „În afară de asta", mai spunea, „Franţa şi Anglia sunt aliaţii noştri; dacă Germania vrea să ne invadeze, ei ne vor apăra." Credea atât de mult în asta, încât în '38 am primit în casă o fată austriacă (avea 18 ani), care fugise de ocupaţia germană din ţara sa. Gertha, aşa o chema, a locuit cu noi aproape doi ani, până când pericolul invadării Belgiei a fost iminent. În acel moment, *Oeuvre de Secours aux Enfants*[1] (OSE) a trimis-o în Franţa. Cine se gândea că într-o zi aveam să-i urmăm paşii!

Dar aşa au mers lucrurile. În mai 1940, Hitler a invadat Olanda şi Belgia. Franţa şi Anglia ne-au venit în ajutor, dar totul a fost în zadar. După numai optsprezece zile, regele Leopold al III-lea a capitulat, guvernul s-a exilat şi noi am rămas la cheremul nemţilor. La început, am pretins că totul

[1] Organizaţia pentru Ajutorarea Copiilor (în fr., în orig.)

avea să rămână la fel. Dar războiul e ca o noapte densă şi ceţoasă, ce învăluie totul... şi, în cele din urmă, devorează totul.

În fiecare zi aveam tot mai puţină mâncare în casă. Afacerile tatălui meu nu mai mergeau ca înainte, iar în prăvălii lipseau alimentele. Trebuia să recurgem la piaţa neagră, unde preţurile erau fabuloase. Mama era foarte ingenioasă în bucătărie — „eu sunt dintr-un sătuc unde nu exista nicio prăvălie", ne amintea — şi era în stare să facă minuni. Dar interdicţia de circulaţie pe timpul nopţii ne obliga să stăm în casă când se lăsa seara, aşa că nu mai era timp pentru plimbări şi prietene. Într-una din acele seri de toamnă, lungi, tăcute şi reci, cu o tristeţe în aer ce părea că pune stăpânire pe tot, mama, încercând să-mi facă o bucurie, a scotocit mult timp într-un cufăr vechi al familiei, până a dat de Katiuşka.

— E o balerină rusă. Cu mulţi ani în urmă mi-a făcut-o cadou bunica ta, mi-a spus cu nesfârşită duioşie în timp ce-mi dădea mica păpuşă. Acum e a ta, va trebui să ai grijă de ea.

Ţin bine minte ziua aceea. M-am bucurat de Katiuşka de parcă ar fi fost cel mai minunat dar. Seara, mama a făcut cartofi prăjiţi în stil belgian, mămăligă şi tartă de rubarbă, mâncărurile mele preferate! Când m-am urcat în pat, am adormit alintând-o pe noua mea prietenă şi, cu toate că nu eram foarte credincioasă, i-am mulţumit lui Iahve pentru părinţii pe care-i aveam şi pentru darurile atât de frumoase pe care mi le trimitea. De unde era să ştiu ce tragedie se pregătea chiar în acele ceasuri!

În după-amiaza următoare, când m-am întors de la şcoală, am auzit voci străine murmurând în bucătărie. M-am apropiat încetişor de uşă şi mi-am vârât capul înăuntru. Unchiul Paul şi soţia lui, nişte vecini, soţ şi soţie, şi părinţii mei m-au salutat, cu pretinsă naturaleţe, deşi se vedea că erau serioşi şi îngrijoraţi.

— Charlotte, asta e o conversaţie între oameni mari, mi-a spus tata. Du-te în dormitor să-ţi faci lecţiile şi mai târziu o să te chemăm la masă.

Murmurul a continuat. În drum spre dormitor m-am întâlnit cu Raymond, fratele meu mai mare, care auzise nişte zvonuri despre ceea ce se întâmpla.

— Nemţii au dat ordin belgienilor să facă un recensământ al evreilor.

— Şi belgienii ce-or să facă? l-am întrebat cu naivitate.

Raymond a ridicat din umeri. Nu era cazul să ne facem prea multe iluzii.

M-am închis în camera mea şi am îmbrăţişat-o pe Katiuşka. În bucătărie continuau şoaptele. Mulţi ani n-aveam să-i mai aud pe părinţii mei vorbind cu voce tare. Pereţii au urechi. Frica şi neîncrederea au început să facă parte din vieţile noastre. În curând, avea să facă parte și spaima. Pentru că eram „cei diferiţi".

A doua zi, în drum spre florăria prietenului meu Raphael, am văzut afişele cu Edictul. Era imposibil să nu le vezi, pentru că erau peste tot.

Edictul „definea" ce este un evreu... ca noi...

Şi stabilea pedepsele pentru neînscrierea în Registru: închisoare şi confiscarea bunurilor. Era semnat de Joseph Bologne, *Bourgmestre*, primarul din Liège. Dar Bologne era socialist! Ce se întâmpla?

„Un motiv or avea", „ceva or fi făcut", spuneau în şoaptă mulţi care nu erau evrei. Dar teribil era că, uneori, şi noi gândeam la fel: ce rău am făcut ca să merităm această pedeapsă? Cu ce am greşit? Ne făceau să ne simţim vinovaţi de nenorocirea noastră. Şi că nu valoram nimic. Ne simţeam învinşi de noi înşine.

Era 18 noiembrie 1940.

Vremea dispreţului începuse.

1630

VILLE DE LIÉGE

Registre des Juifs

En application de l'Ordonnance du 28 octobre de M. le Commandant militaire pour la Belgique et le Nord de la France, l'Administration communale est appelée à tenir un registre des Juifs, âgés de plus de quinze ans, ayant leur domicile ou leur résidence ordinaire à Liége.

Les Chefs de ménage juifs sont donc obligés de se présenter, avant le 30 Novembre 1940 munis des cartes d'identité de la famille et de toutes autres pièces utiles, **au Bureau de la Population, rue Féronstrée, N° 44.** Les Juifs étrangers, inscrits **au Bureau des Etrangers, rue St-Etienne, 3,** doivent se présenter à ce dernier bureau.

L'ordonnance susrappelée définit comme suit la notion de Juif :

1) Est juive toute personne issue d'au moins trois grands-parents de race juive ;

2) Est regardée comme juive toute personne issue de deux grands-parents juifs, si elle :

a) adhère au moment de l'entrée en vigueur de la présente ordonnance au culte juif ou y effectue son adhésion ultérieurement, ou

b) si son conjoint est juif ou si elle contracte mariage avec un Juif ultérieurement.

Dans les cas de doute, est regardée comme Juive toute personne adhérant ou ayant adhéré au culte juif. Un grand-parent est regardé sans condition ni réserve, comme Juif, lorsqu'il a adhéré au culte juif.

PÉNALITÉS prévues par l'ordonnance du 28 octobre :

1) Sera puni d'emprisonnement et d'amende ou de l'une de ces peines, toute personne contrevenant volontairement ou par négligence aux prescriptions de la présente ordonnance ou à celles le mettant à exécution, notamment toute personne omettant de faire les déclarations prescrites, ou ne respectant pas les délais fixés ou encore ne les faisant pas conformes à la vérité ;

2) En dehors des peines ci-dessus, la confiscation des biens pourra être prononcée. Lorsqu'une personne déterminée ne pourra être poursuivie ou condamnée, la confiscation pourra être prononcée indépendamment.

o

Liége, le 18 novembre 1940.

Le Bourgmestre,
JOSEPH BOLOGNE

***

Michel Balthazard (în jur de 35 de ani), responsabil la Café Saint-Hubert

Monsieur Léon avea un tabiet pe care-l îndeplinea cu strictețe: sosea la Saint-Hubert când își termina afacerile în centru, puțin după ora cinci — avea un atelier de croitorie —, și se așeza la o masă de pe terasă cu vedere spre bulevard. Nathalie, chelneriţa, îi ştia preferinţele: iarna, o *café au lait* tare, iar vara,

o *café à la Liège*. În ceea ce privește cafeaua, era foarte exigent! Nu puteai să-l serveşti cu orice. Mi-aduc aminte că, atunci când au început lipsurile, calitatea cafelei a scăzut foarte mult. El o degusta ca un *sommelier*[1] şi apoi se încrunta, mijea un ochi şi strângea din buze, contrariat. Eu îl spionam din spatele tejghelei şi mi se părea chiar amuzant. Dar nu spunea nimic; era un domn.

Când îşi termina cafeaua, intra în bar pe uşa principală, cea din colţ, şi juca vreo câteva partide de biliard cu prietenii săi. Îl pasiona acest joc, dar avea grijă să nu-şi arate emoţiile prea mult. Nici vorbă de acele strigăte nestăpânite cu care mă obişnuiseră unii clienţi şi care mă obligau să plec de la locul meu ca să le atrag atenţia până se calmau, de parcă ar fi fost copii. Nu, *monsieur* Léon era un domn, cum am mai spus. Mai curând înalt, elegant, avea o frunte lată ca de persoană inteligentă şi purta părul tuns scurt. Era întotdeauna bine îmbrăcat: costum din trei piese şi cravată, uneori chiar papion, şi vorbea foarte educat. Mă rog, era evreu... Ştiaţi asta, nu? Dar să ştiţi că nu părea.

Cu câteva minute înainte de ora şapte, se despărţea de prietenii săi, întotdeauna foarte politicos, şi bea o bere la tejghea, stând de vorbă cu mine. Cu toate că se născuse la Lodz, în Polonia, trăia de mulţi ani la Liège. Şi îi plăceau berile fabricate după reţeta călugărilor din Trapa! Ca, de pildă, berea Rochefort, mândria regiunii. La fix, se ridica, saluta şi pleca acasă.

Uneori, mai ales în zilele călduroase, venea cu o fetiţă. Care era ca un viezure! Foarte vioaie! Alerga de colo până colo, dădea peste cap tot barul, dar era o clientă bună. O încântau fursecurile şi ciocolata pe care le serveam cu cafeaua. În fine, până la urmă întotdeauna cumpăra ceva dulce.

[1] Somelier, responsabilul cu servirea vinurilor într-un restaurant sau o cramă (în fr., în orig.)

După aceea lucrurile s-au schimbat.

Când nemții au ocupat Belgia, au început să apară „legile rasiale"... așa le numeau! La început, nu le-am dat atenție, încercam să ne trăim viața ca întotdeauna. Prietenii noștri sunt prietenii noștri, obișnuiam să spunem. Doar nu era să acceptăm ca nemții autoritari să ne strivească pur și simplu sub cizma lor. Dar încă nu înțeleseserăm ce se petrecea. Nu mai era vorba de nemți, ci de naziști... Și asta era altceva.

Într-o zi, pe înserat, după ce în mai multe ocazii am fost avertizat că nu am voie să primesc evrei în bar (ceea ce eu n-am luat în seamă), o patrulă SS a năvălit în cafenea. Fără să-mi spună nimic, le-au cerut clienților actele de identitate. Cu grosolănie, evident! Până la urmă, au ajuns într-un colț unde un bătrânel cu barba sură, care purta întotdeauna o șapcă în carouri, bea încet o cafea mică. Am știut imediat ce o să se întâmple.

— Dar este chiar *monsieur* Isaac Abramson, a spus ofițerul care conducea patrula, cu o expresie grandilocventă și un zâmbet fals. Ia să vedem... ia să vedem... Priviți ce zice aici. Ofițerul s-a întors, la fel de zâmbitor, și s-a adresat camarazilor săi: JUIF-JOOD, cu majuscule și cu roșu! Ești chior sau nu știi să citești? l-a întrebat pe bătrânelul care nu se mișca și nu spunea nici pâs.

— Gustav! Hai să-l învățăm pe acest ramolit bășinos că asta nu este locul lui pe lume. Aici intră doar ființe umane, cu excepția voastră, belgieni tâmpiți.

Gustav și un camarad l-au apucat pe bătrânel de brațe și cașca de cafea a zburat prin aer și s-a făcut țăndări pe dușumea. Un al treilea a scos o foarfecă din buzunar și s-a apropiat de ei. Cei prezenți și-au ținut respirația, în timp ce bătrânelul strângea din dinți cu tăcută demnitate.

Cel cu foarfeca a început să-i tundă barba, în timp ce camarazii lui se distrau și râdeau, lovindu-l în cap, nu foarte

tare, mai curând ca să-l umilească. Niciodată n-o să uit acele râsete şi acele mutre! De-abia în acel moment l-am privit pe tânărul care folosea foarfeca; peste uniforma obligatorie de SS, la fel ca a celorlalţi membri ai patrulei, purta în mod ostentativ temuta insignă a celor din *Légion Wallonie*, a rexistului Léon Degrelle[1]. N-a scos niciun cuvânt în timp ce-l batjocorea pe bătrânel, tăindu-i barba în forme absurde, care stârneau hohotele tovarăşilor săi. Dar toţi am priceput şi ne priveam în tăcere, indignaţi. Oricum, nu cred că-i păsa. Era un valon... la fel ca noi.

Bătrânelul a continuat să strângă din dinţi, ignorând parcă ce se întâmpla. Asta a sfârşit prin a-l exaspera pe ofiţer. L-a apucat pe bătrân de haină, pe la ceafă, l-a târât până la uşă şi l-a azvârlit cu brutalitate în stradă, ca pe o pungă de gunoi... El a rămas acolo, întins şi însângerat, în mijlocul caldarâmului din rue Ernest de Bavière.

Ofiţerul a intrat din nou în cafenea.

— Cine-i şeful?

Am făcut un pas înainte.

M-a apucat de reverele pardesiului şi m-a zgâlţâit până s-a săturat. Apoi mi-a dat drumul şi mi-a tras o palmă. Am simţit o usturime insuportabilă în obraz, în timp ce un fir de sânge mi se prelingea din gură. M-a cuprins o furie nestăpânită. Dar n-am ştiut ce să fac.

[1] Léon Degrelle (1906–1994), politician belgian, fondator al rexismului, mişcare antiparlamentară şi fascistă.

Nu știi că e interzis să-i servești pe evrei? Și am fost informați că ăsta nu e singurul, știi? a adăugat cu cinism. Vom o să lipești pe uși și pe ferestre afișele pe care o să ți le dea Gustav. Dacă îi mai permiți vreunui evreu să intre, o să plătești tu. E clar?

***

Monsieur Léon nu era acolo în seara aceea nefastă. Dar a venit a doua zi.

Probabil că nu știa ce se întâmplase; în acele vremuri oamenii nu vorbeau despre anumite lucruri. A sosit la ora lui obișnuită și s-a așezat la masa lui. Am avut impresia că a văzut afișele pe care cu le lipisem în seara dinainte, dar a părut că nu le înțelege. De fapt, nu știu.

Mi-am apropiat încet, m-am oprit în fața lui și l-am privit în ochi. Un timp aparent interminabil ne-am uitat unul la altul fără să vorbim. Ochii mi s-au umplut de lacrimi și eram incapabil să scot o vorbă. Ai lui erau plini de mirare, neîncredători. Rușinat, i-am arătat afișele. Josnice, dezonorante, inimerabile. *INTERDIT AUX JUIFS*[1]. Și-a întors capul, le-a citit și apoi a încuviințat dând încet din cap, de trei ori, cu nespusă amărăciune. S-a ridicat, și-a aranjat haina, a mai privit o dată cafeneaua, precum cineva care își ia rămas-bun de la un vechi prieten, și a traversat strada, cu silueta lui robustă, cu capul sus ca întotdeauna, deși mersul lui șovăitor trăda teribila neliniște ce-l invada.

Eu am rămas în picioare pe trotuar fără să spun nimic, privind cum silueta lui se pierdea după un colț al acelui Liège cenușiu ce ne înghițea.

---

[1] Interzis evreilor (în fr., în orig.)

Era ora cinci după-amiaza, într-o zi de miercuri din toamna lui '41. Nu l-am mai văzut niciodată. Nici pe el, nici pe fetiţă. Şi încă mă simt vinovat.

Aveţi cumva idee ce li s-a întâmplat?

***

Charlotte

A fost mama, Blima, cea care a primit acea *Intimation*.

Ştiu bine asta, pentru că eram lângă ea. Ea a semnat adeverinţa de primire, ca şi cum ar fi fost o scrisoare oarecare. Când a închis uşa şi a citit-o, a pălit şi i s-au înmuiat picioarele. A trebuit să se sprijine de tocul uşii ca să nu cadă. Părea că avea să leşine. A încercat să-mi spună ceva, dar nu-i ieşeau cuvintele. S-a dus în camera ei, în timp ce-mi făcea semn cu mâna să aştept. A pus scrisoarea pe noptieră şi a lăsat uşa întredeschisă. Apoi i-am auzit suspinele, pe care voia să şi le înăbuşe, pentru ca eu să nu sufăr.

Era vineri, o zi friguroasă a toamnei anului 1941.

Când a venit tata, s-au încuiat în dormitor şi au stat de vorbă mult timp. Erau aceleaşi murmure care se repetau de un an, de când naziştii începuseră să ne identifice şi să ne urmărească. Dar, de data asta, se auzeau mai îngrijorate.

A doua zi, tata a plecat foarte devreme, aproape în zori. Când m-am sculat ca să iau micul dejun cu Raymond şi cu mama, am văzut cu coada ochiului că scrisoarea din ziua precedentă rămăsese pe comoda din salon. Era o coală de hârtie verde, cu titlul *Intimation*.

Timp de un an suportaserăm totul. Ce nouă tortură ne anunţa misterioasa coală verde? Vom fi în stare s-o îndurăm?

Întâi a fost recensământul evreilor, în fiecare primărie, ca să fim înregistraţi separat de cetăţenii belgieni. Ca şi cum noi n-am

fi fost! Se presupunea că recensământul era „voluntar" și că evreii „l-au solicitat". De aceea, în ciuda pedepselor teribile cu care erau amenințați cei ce nu se prezentau în mod „voluntar", tata a hotărât să nu ne înregistrăm. Dar când Gérard Romsée, un valon ca noi, mai mare ruşinea, a ocupat Secretariatul General de Interne la mijlocul anului '41, a decis ca tuturor acelora care nu eram înregistrați să ni se treacă în carnetele de identitate *JUIF-JOOD*, cu litere de tipar roşii şi mari.

Acesta a fost doar începutul. Puțin după aceea, ni s-a cerut să purtăm o stea galbenă având scris cuvântul EVREU pe piept în stânga, în dreptul inimii. Noi ne-am pus-o câteva zile, dar pe urmă tata a zis să ne-o scoatem. Apoi ni s-a interzis să mergem la aceleaşi şcoli cu ceilalți copii. Mi-am pierdut aproape toți prietenii. A fost foarte umilitor şi dureros! Puțin după aceea, a urmat destituirea funcționarilor publici, avocaților, profesorilor şi ziariştilor evrei. Mai târziu, cea a medicilor. Tata, care era o persoană foarte cultă, avea mai mulți prieteni profesori, mai cu seamă de literatură. Când au rămas fără serviciu, au început să vină la noi acasă tot timpul, chipurile în vizită. Dar când mama îi invita să mănânce — ceva simplu, ca de pildă o farfurie de supă cu pâine, pentru că nici noi nu aveam prea mult —, vedeam cum mâncau cu disperare. Oricum, de fiecare dată când veneau erau mai slabi şi arătau mai rău. Nu puteam face prea mult.

Apoi a început campania de „arianizare"; toate întreprinderile, casele, pământurile şi banii din bănci care erau proprietate a evreilor trebuiau confiscate şi transferate „arienilor"... Atelierele de confecții, precum cel al tatălui meu, erau în vizor.

Dar cum al lui nu era foarte mare, a scăpat. Tata suferea mult nu numai din cauză că vedea atâta nedreptate, ci şi fiindcă nu-i venea să creadă că unii belgieni, inclusiv prieteni ai săi, puteau colabora cu naziştii, în schimbul promisiunii că vor primi bunurile vreunui evreu în dizgraţie, ceea ce, până la urmă, nu se întâmpla aproape niciodată.

Adevărul e că tata se necăjea mult. Dar nu-şi pierdea umorul, nici demnitatea, nici eleganţa. Pentru că era un bărbat bine. Până în acea zi de miercuri... În realitate, niciodată n-am ştiut exact ce s-a întâmplat. Miercurea şi vinerea, zilele în care făcea plăţile şi încasările în centru, nu se întorcea direct acasă, ci se oprea vreo două ore la o cafenea din Outremeuse. Am fost şi eu cu el acolo de câteva ori, deşi aveam doar opt ani. Îi plăcea foarte mult cafeaua şi să joace biliard cu prietenii lui. Dar în miercurea aceea a venit acasă devreme. Când a intrat, eu şi Raymond ne făceam lecţiile. Niciodată nu-l mai văzuserăm atât de abătut!

— Ce s-a întâmplat, Léon? l-a întrebat mama.

El a privit-o în ochi, gânditor; apoi a coborât privirea şi a răspuns:

— Azi am văzut chipul Satanei.

Doar atât a spus. Şi niciodată n-a mai fost cel dintotdeauna.

***

Abraham Kempinski* (18 ani), falsificator, Paris

Mmmm... E foarte greu de ştiut! Deoarece găsiserăm o metodă de a face o asemenea cantitate de documente false, încât în scurt timp invadaserăm toată regiunea nordică, inclusiv Belgia şi Ţările de Jos. Oricine voia o nouă identitate ştia că o poate obţine luând legătura cu Rezistenţa. Şi, dacă toată lumea ştia asta, era evident că o ştia şi poliţia secretă.

De aceea trebuia să fim cât mai prudenți și rareori stabileam legătura direct cu „clienții" noștri, dacă li se poate spune așa, pentru că tot ce făceam era gratis, fără niciun câștig; era un mod de a lupta pentru ideile noastre și pentru libertate.

Cu toate acestea, făceam unele excepții. De exemplu, când era vorba despre străini care stăteau la Paris câteva ore. De aceea mi-l amintesc pe acel bărbat, poate e cel pe care-l căutați. Era robust, bine îmbrăcat, foarte educat; era belgian, deși vorbea cu un accent din Est. Dar nu-i țin minte numele, imposibil! Primeam între 30 și 50 de „comenzi" pe zi, imaginați-vă!

Vorbim despre toamna anului 1941, nu-i așa?

Ne aflam într-o cafenea mică de pe rue Jacob, nu departe de „laboratorul" nostru (o mică mansardă în rue des Saints-Pères). Cererea lui era extrem de urgentă, pentru că primise o *Intimation* de muncă în lagărele de concentrare. Noi eram în contact cu multe organizații: OSE, Mișcarea Tineretului Sionist, *Combat, Libération Nord,* Franctirorii și Partizanii. În general, nu acte păstram prenumele și modificam doar numele; dacă trebuia să le schimbăm pe amândouă, încercam să păstrăm măcar inițialele. Ca în cazul meu, cu numele nou Keller.

Cine eram? Poate ați auzind vorbindu-se despre Secția Secretă a asea a UGIF. Ni se spunea „pictorii", fiindcă atelierul nostru se afla într-o mansardă ce fusese întotdeauna atelier de plasticieni, boemi și săraci foarte demni. Asta era acoperirea noastră. Ne cunoscuserăm lucrând pentru UGIF, *Union générale des israélites de France*[1], un organism evreiesc guvernamental creat de guvernul colaboraționist de la Vichy și finanțat cu banii și averile expropriate de la evrei în timpul „arianizării", care, teoretic, îi ajuta pe copiii ai căror părinți erau deportați în lagărele de muncă. Așa cum vă puteți imagina, eu și unii tineri

[1] Uniunea Generală a Israeliților din Franța (în fr., în orig.)

ne-am săturat de această atitudine supusă şi am hotărât să acţionăm. Când eram avertizaţi de o razie pentru arestarea evreilor, încercam să anunţăm victimele şi le ofeream acte de identitate noi, ca să poată fugi. Nici nu vă închipuiţi câţi nu ne credeau şi preferau să rămână pe loc! Uneori, se şi supărau; când le vorbeam despre lagărele de exterminare, spuneau că sunt minciuni născocite de Churchill şi de nord-americani. Dar majoritatea ne credeau, şi aşa s-au salvat mii de familii.

În total, eram cinci. Eu aveam 18 ani şi fusesem recrutat de alţi tineri ceva mai mari, care se ocupau de falsificări de mai mult timp: Samuel, Renée, Suzie şi Herta, toţi un pic trecuţi de 20 de ani. Eram foarte uniţi. Şi munceam fără odihnă; ştiam că viaţa multor oameni depindea de noi.

Ne uneau idealurile noastre. Dar, pe lângă asta, toţi simţiserăm pe pielea noastră ororile ocupaţiei naziste. Mama mea, o femeie de o blândeţe infinită, originară din Tbilisi, Georgia, a fost găsită moartă lângă linia ferată, când se întorcea acasă după ce-l anunţase pe fratele ei că-l căuta poliţia ca să-l aresteze. Serviciile de Siguranţă m-au informat că fusese un accident, că ea confundase uşa de la veceu cu ieşirea... O minciună, ce ticăloşi, cât m-am indignat! În fine, astea au fost vremurile de care am avut parte.

Şi, ştiţi ceva? Eu sunt argentinian. Da, din Buenos Aires, din America de Sud. Şi asta mi-a salvat viaţa de două ori.

***

Unchiul Paul (41 de ani), şlefuitor de diamante, Anvers

— E prea periculos, Léon! am încercat să-l fac să-şi schimbe părerea, aproape cu disperare. Şi cu atât mai mult cu Raymond şi mica Charlotte. E o nebunie!

Dar cumnatul meu era un om foarte hotărât. Şi, când era convins de ceva, cu greu renunţa.

— Naziştii controlează căile ferate, mai ales pe cele care ajung în Franţa. I-au pus pe cei mai buni agenţi de la SS şi Gestapo, pe cei mai inteligenţi şi mai nemiloşi să facă inspecţia pasagerilor în trenuri... Recurg chiar şi la câini poliţişti ca să-i detecteze pe cei care folosesc acte false, mai ales pe evrei! am insistat, imaginându-mi groaznica soartă care avea să-i aştepte pe sora mea Blima şi pe copii, dacă aveau să fie descoperiţi.

— Uite ce e, Paul, am pregătit totul cât mai bine, nu te teme, mi-a răspuns cu voce calmă, deşi privirea lui spunea altceva; actele sunt perfecte, făcute în laboratorul Rezistenţei franceze, sunt cele mai bune. Şi o să călătorim cu geamantane mici, ca şi cum ne-am duce să ne vedem rudele. Pe lângă asta, am adunat toate economiile şi am vândut tot ce-am putut, până şi maşinile din atelier... şi acum am nevoie de ajutorul tău: vreau să schimb totul în diamante, fiindcă sunt mai uşor de transportat.

— Ai înnebunit! l-am întrerupt aproape strigând, cu toate că, de la o vreme, vorbeam despre unele lucruri numai în şoaptă.

Mă temeam pentru sora mea şi pentru copii. Ăsta era adevărul. Dar era adevărat şi că hotărârea lui Léon punea sub semnul îndoielii şi intenţiile mele de a rămâne la Anvers cu soţia şi cei doi copii. Sora noastră mai mare plecase deja cu familia ei în Statele Unite. Eu eram singurul care continua să creadă că Belgia putea fi un loc sigur pentru evrei. Comunitatea evreiască din Anvers era foarte mare (mai mare decât cea din Bruxelles şi mult mai mare decât cea din Liège) şi întotdeauna trăise în armonie cu flamanzii. În plus, existau sectoare în producţie şi comerţ, ca industria diamantelor, în care eu lucram de foarte tânăr, unde noi, evreii, eram experţi,

aproape că aș zice indispensabili, fără exagerare. Cum să se lipsească de noi?

Drumurile noastre se despărțeau. Dacă eu aveam dreptate, ideile riscante ale cumnatului meu erau o nebunie. Dar dacă presimțirile negre ale lui Léon deveneau realitate, atunci făceam o greșeală foarte gravă.

Și dilema teribilă cu care ne confruntam era că nu puteam avea dreptate amândoi. Unul din noi era condamnat să fie lovit de tragedie.

***

Charlotte

Începând din acel moment am devenit familia Wins! Léon Wins, soția sa Blima și cei doi copii ai lor, Raymond și micuța Charlotte Wins. Și marți noaptea, la doar patru zile după ce primiserăm acea *Intimation,* plecam la Paris. Cu un mic geamantan fiecare. Aparent, o simplă călătorie de familie, ca să ne vedem rudele franceze.

Aveam să cunosc Parisul, Orașul Luminilor! Tot timpul auzisem vorbindu-se mult despre el. *Tour Eiffel, l'Arc de Triomphe*, Catedrala *Notre-Dame*... De câte ori visasem să le văd! Acum, totuși, în inima mea de opt ani îngrijorarea și frica sufocaseră orice dorință de aventură. Mintea mea de copil știa că, dincolo de aparenta siguranță a căminului și de tăria morală a părinților mei, ne pândea pericolul. Cum o demonstra înștiințarea aceea infamă, pe care până la urmă reușisem s-o citesc:

INTIMATION
PREFECTURA DE POLIȚIE
Liège, 23 octombrie 1941

Domnul Léon S. este invitat să se prezinte personal, însoțit de un membru al familiei sau de un prieten, pe

data de 29 octombrie 1941, la ora 6 dimineaţa, la Școala Gimnazială Sportivă pentru examinarea situaţiei sale. Rugămintea este să vă prezentaţi cu actele de identitate.

Persoana care nu se va prezenta în ziua şi la ora stabilite va suporta sancţiunile cele mai severe.

Comisarul Poliţiei

Acum ştiam! Primise sinistrul *billet vert*, biletul verde de la *Arbeitseinsatz*, de care se temeau toţi! Léon, scumpul meu tată, fusese citat ca să fie trimis în blestematele lagăre de muncă... Zvonurile spuneau că îi trimiteau să lucreze la construirea unui zid peste Atlantic, *Atlantikwall*, în plină iarnă, fără haine groase şi cu puţină mâncare. Trebuia să se prezinte miercuri dimineaţă, foarte devreme, „pentru examinarea situaţiei sale". Într-o sală de sport! Dumnezeule mare!

Era un moment decisiv.

De aceea, sâmbătă în zori, tata a plecat în Franţa pentru „procurarea" actelor noii identităţi de la un falsificator pe care noi nu l-am cunoscut niciodată. Duminică dimineaţa, pe drumul de întoarcere de la Paris, s-a întâlnit cu unchiul Paul la Anvers. Seara, părinţii noştri ne-au chemat pe mine şi pe Raymond în salon.

— O să plecăm din Liège, dar numai pentru un timp. Până se îndreaptă lucrurile, ne-a asigurat tata. Voi sunteţi încă mici, dar trebuie să ştiţi că tatăl vostru a fost citat ca să fie trimis la muncă forţată, în afara oraşului Liège, de unde nu te mai întorci... Vreau să ştiţi că nu ne vor despărţi familia, a spus cu multă convingere. O să călătorim împreună poimâine, marţi, la Paris. Mai târziu, o să continuăm spre sudul Franţei. O să ne păstrăm prenumele, dar numele nostru de familie va fi Wins. Acum vom fi familia Wins, a zis tatăl meu schiţând un zâmbet uşor, aproape forţat. Niciodată nu vom înceta să fim evrei... dar un timp n-o s-o spunem... Şi trebuie

să învăţaţi să vă închinaţi, a adăugat, făcând cu mâna dreaptă semnul crucii. Fiecare dintre noi va avea cusute în haine nişte diamante. În umerii paltoanelor, de exemplu. Trebuie să aveţi multă grijă de ele, pentru că vor fi singura noastră sursă de supravieţuire în următoarele luni. Ah, şi o să avem fiecare doar o singură valiză.

I-am ascultat cuvintele într-o tăcere absolută. Şi n-am îndrăznit să punem nicio întrebare, în ciuda îndoielilor care ne asaltau. Majoritatea acelor întrebări nu aveau răspuns şi ştiam asta. De fapt, eram siguri de un singur lucru:

— Vreau să ştiţi că nu vor reuși să ne despartă, a repetat tatăl meu.

***

Raphael Ledouc, florar

Am mai aşteptat până vinerea următoare, da, da... dar nimic!

A doua zi, cum era sâmbătă, închideam florăria mai devreme. Era o după-amiază rece şi cenuşie, care anunţa apropierea iernii. Deşi era patru după-masă, afară se întunecase. De mai multe zile eram întristat... din cauza fetiţei, ştiţi? Atunci m-am hotărât. Mi-am adunat toate puterile, care mă cam lăsaseră în vremea aceea, şi am pornit spre casa ei.

Pe străzi era foarte puţină lumină, din cauza războiului, da, da... şi se înmulţiseră hoţii de buzunare, capabili să profite de cineva ca mine, care nu mai eram un tinerel. Dar am reuşit să trec pe străduţele acelea întunecoase, adevărate galerii de şobolani, până am ajuns în faţa imobilului fetiţei. O casă cu etaj, simplă, dar plăcută, la numărul 87, pe rue du Molinay, o stradă din suburbia industrială din Seraing-sur-Meuse, în stil tradiţional, foarte *à la* Liège... Era deja noapte deplină şi

casa era complet în întuneric. Prin ferestre nu se zărea nicio lumină, nici măcar nu se strecura vreo strălucire palidă.

Neliniştea a pus stăpânire pe mine atât de tare, că am fost tentat să bat la uşile caselor vecine, da, da, şi să întreb dacă ştiau ce se întâmplase cu vecinii lor şi cu fetiţa. Cu mare greutate am reuşit să-mi stăpânesc disperarea. Nu era indicat să întreb de fetiţă la ora aceea şi în starea mea.

Am rămas pe trotuar un timp, care mi s-a părut o veşnicie, deşi poate că n-au fost decât câteva minute, în timp ce se făcea simţită noaptea de iarnă, căreia nu-i păsa de nenorocirea mea. Am hotărât să plec. M-am răsucit pe călcâie ţinându-mi capul aplecat, şi atunci... pe caldarâm, în faţa casei şi lângă bordura trotuarului, am văzut ceva ce a făcut să-mi bată inima mai tare! Era o panglică colorată, da, da... ca acelea pe care le folosea fetiţa ca să-şi strângă părul de culoarea castanelor. Cele care se desfăceau şi cădeau când o neliniştea sau o speria ceva. Mi-am ţinut respiraţia. Pentru numele lui Dumnezeu! Ce i s-o fi întâmplat? Am ridicat panglica încet; era de culoare roz-pal. Am pus-o cu grijă în buzunarul sacoului meu, împreună cu bomboanele pe care le adusesem, în caz că o întâlneam, ştiţi? Era tot ce-mi rămânea de la ea. Şi atunci mi-am dat clar seama, în acea noapte îngheţată şi crudă în care războiul blestemat îmi răpea şi cea mai mică bucurie, că singurul lucru care mai dădea o urmă de căldură vieţii mele era speranța că am s-o revăd pe acea fetiță într-o bună zi.

Partea a doua
IARNA

„Dar cum s-o găsești în Parisul iernii 1941–1942, care a fost cea mai tenebroasă și mai grea iarnă a ocupației (...)? Unde se refugiase? Și cum reușea să supraviețuiască în acel Paris?"*

Dora Bruder, Patrick Modiano

* Traducere de Simona Brânzaru, Editura RAO, București, 2014, p. 59

I
CĂLĂTORIA SPRE NOAPTE

Gara Liège-Guillemins, noiembrie 1941

Charlotte

I-am văzut şi m-a trecut un fior.

Am ajuns la vechea gară Guillemins dimineaţa devreme. Tata ne spusese că era foarte important să ajungem la Paris înainte de a se înnopta. Şi în această perioadă a anului se întuneca foarte devreme, pe la cinci după-masa.

Instructajul lui fusese clar: să ne purtăm „în mod natural" (de parcă asta ar fi fost aşa de uşor!), să nu vorbim cu nimeni şi să ne luăm un geamantan mic, „ca şi cum ne-am duce să ne vedem rudele pentru câteva zile". Dacă era nevoie să întrebăm ceva, eu şi Raymond trebuia s-o facem, eram belgienii „nativi" şi vorbeam fără accent. Cum eu eram saşie, îmi ţineam ochiul drept acoperit. Dar în seara dinaintea plecării, de teamă să nu atrag atenţia, mi l-am descoperit. De atunci nu mi l-am mai acoperit.

Eram îmbrăcată cu paltonul meu gros de iarnă, cu umerii săi laţi, după moda vremii, unde erau ascunse o parte din diamante (încercam să nu mă gândesc la asta, mă speria). Înainte de a pleca de acasă, mama ne-a dat tuturor o cană mare

de cafea cu lapte şi nişte fursecuri foarte gustoase. A fost ultimul gust de acasă, deşi impregnat de tristeţe. Apoi ne-am urcat într-un automobil închiriat de tata Léon („trebuie să pară o călătorie normală, n-o să târâm bagajele mergând pe jos pe străzi", spusese) şi am străbătut pe jumătate adormiţi oraşul Liège, încă în semiîntuneric.

Când maşina s-a oprit, mi-am apucat valijoara cu hotărâre şi am coborât cu atitudinea fermă a celui care a acceptat că trebuie să înceapă o viaţă nouă, indiferent ce s-ar întâmpla şi cu orice preţ. Dar atunci i-am văzut.

Păzeau atât intrarea principală, cât şi pe cele laterale. Gara centrală din Liège era un punct-cheie şi era supravegheată cu exces de zel. Trebuia evitată fuga duşmanilor politici şi a evreilor. Pentru asta existau ei.

Ofiţerii de la Waffen-SS, corpul de elită, aveau uniforme impecabile, de culoare închisă cu guler într-un ton mai deschis, pe care strălucea temuta insignă SS. Erau însoţiţi de agenţi de la Gestapo, cu mantalele lor din piele ce le ajungeau mai jos de genunchi. Şi unii, şi alţii erau încălţaţi cu cizme negre din piele lustruită şi purtau pe braţul stâng o brasardă roşie cu svastica. Uniformele lor (după mulţi ani am aflat că fuseseră desenate de un anume Hugo Boss), aerul lor de suficienţă şi superioritate erau impresionante.

Am înlemnit! Teama a făcut loc celei mai cumplite groaze. O groază ce a pus stăpânire pe mine complet, până a ocupat fiecare colțișor al fiinţei mele. O groază ce nu avea

să mă părăsească ani întregi. Dar tata m-a zgâlțâit și, după o clipă, nu știu cum, eram în fața lor.

— Actele! i-a spus tatălui meu un ofițer SS, în timp ce-și țintuia asupra lui ochii albaștri, aproape transparenți.

Tata părea că nu se tulburase. Statura și ținuta lui militară îl ajutau mult. Raymond era și mai înalt. Nu putea fi vorba de doi „jidani împuțiți", vă rog! Ofițerul a părut de acord și i-a înapoiat actele tatălui meu. Am respirat adânc și ne-am urmat drumul.

Am trecut prin porticurile intrării în vechea *Gare des Guillemins,* cu frontonul ei încununat de enorma statuie a unei femei (care simbolizează Industria, am învățat la școală), și ne-am îndreptat spre peronul nostru. Vagonul trei, clasa a doua. Ne-am așezat pe rândul 36. De ce țin minte amănuntele astea? Nu știu. Aveam inima cât un purice. Nu puteam gândi.

***

Destinația noastră era Lille, Franța, unde trebuia să schimbăm trenul pentru Paris. Era o călătorie lungă, care dura toată ziua. „Dar cel mai important este să ajungem la Paris înainte de a se înnopta", spusese Léon.

Cu câteva minute înainte de ora opt, s-a auzit fluierul conductorului și vechea locomotivă cu aburi a pornit. Din timp în timp, zdruncinăturile trenului îmi risipeau puțin neliniștea și adormeam un pic... La ce bun! După câteva clipe mă trezeam speriată, îngrozită. Și tot așa, iar și iar, un timp ce mi s-a părut interminabil. După Tournai, ultimul oraș belgian în drum spre Lille, am început să auzim, venind parcă de la ultimul vagon, un zgomot ce mi s-a părut foarte ciudat. Era ceva asemănător cu un bocănit pe care nu reușeam să-l identific. Ce-o fi? Bocănitul se auzea tot mai aproape. Se auzea câteva minute, apoi înceta și, brusc, începea din nou.

Până când, pe neașteptate, s-a deschis violent ușa din spate a vagonului. În fruntea grupului mergeau niște bărbați într-o uniformă asemănătoare cu a celor ce supravegheau gara din Liège, dar ceva îmi spunea că aveau un grad mai mic.

— Sunt ai lui Degrelle, i-a șoptit Léon Blimei.

Am auzit că între ei vorbeau franceză cu accent belgian. Să fie membri ai odioasei *Légion Wallonie*? În urma lor, patru membri ai Gestapoului, cu mantalele lor lungi din piele neagră și cizmele lustruite, mărșăluiau zgomotos pe podeaua vagonului, cât se poate de ostentativ. „Am sosit NOI, noii stăpâni ai lumii", păreau să spună.

În vagon s-a așternut o liniște sepulcrală. Din când în când, grupul se oprea în fața câte unui nefericit, Dumnezeu știe de ce. Îi cereau actele și apoi îi puneau tot felul de întrebări, ca să-l umilească. Belgienii colaboraționiști făceau glume, își băteau joc de acela.

Nemții de la Gestapo nu pierdeau timpul cu asemenea fleacuri. Îl sfredeleau cu privirea și, dacă nimic nu le atrăgea atenția, plecau mai departe. În vagonul nostru nu s-a întâmplat nimic, dar în următorul au apucat de gât un băiat, l-au ridicat în aer și l-au pălmuit. De ce, ce făcuse? N-am aflat. Ce făcuseră cu el? Imposibil să știm.

Am ajuns la Lille. Am trecut pe alt peron și ne-am urcat în trenul de Paris. Era o linie ferată mai mare și mai modernă. Vagonul cinci, clasa a doua. Rândul 16. De ce îmi amintesc toate aceste amănunte inutile? Poate că era reflexul de apărare în fața acelei lumi ostile pe care n-o puteam înțelege, nu știu.

De data asta, așteptarea a fost lungă și încordată. Ceva mergea prost. Ne-am temut că avea legătură cu noi. Părinții mei nu reușeau să-și ascundă nerăbdarea. Dar nici vorbă să punem întrebări! În cele din urmă, s-a auzit fluierul, iar trenul s-a pus în mișcare. Uf, ce ușurare! Era deja începutul

după-amiezii şi în noiembrie se întunecă devreme. Mama a scos din geantă nişte sandviciuri cu brânză şi o sticlă cu apă. Era puţin, dar de ajuns ca să ne înşelăm foamea. A fost un scurt moment de relaxare într-o călătorie dominată de o frică îngrozitoare.

Nu trecuse jumătate de oră de la plecare, când am auzit, iarăşi, temutul bocănit al cizmelor militare. La început îndepărtat, la distanţă. Apoi tot mai aproape. Dar... nu se poate! Pentru Dumnezeu, ce tortură! De data asta, ştiam despre ce era vorba. Însă, de data asta, nu se jucau.

Nu era loc pentru colaboraţionişti mediocri şi glumeţi; era un contingent numeros de la Waffen-SS şi membri ai Gestapoului. Cereau actele pasagerilor, unul câte unul. Când aveau îndoieli, îi priveau fix şi le puneau două întrebări. Doar atât. Cu trei rânduri înaintea noastră, i-au cerut actele unei femei de vreo patruzeci de ani. Probabil că le-a atras atenţia ceva. I-au pus o întrebare simplă, în germană. Pe urmă alta, în franceză. Femeia avea un teribil accent polonez, imposibil de disimulat.

— Luaţi-vă lucrurile şi treceţi în ultimul vagon. Acolo un ofiţer o să vă dea un loc.

Doar atât i-au spus. Nici măcar n-au strigat la ea şi nici nu s-au purtat urât. Am reuşit să văd chipul ei schimonosit de groază. Şi-a luat geanta, apoi şi-a căutat valijoara — cerând parcă scuze —, simţindu-se observată de toţi ceilalţi şi aproape recunoscând că era vina ei, fiindcă fusese atât de nepricepută şi nu reuşise să-şi ascundă accentul din limba ei maternă... Avea vârsta mamei şi chiar şi unele gesturi ale ei. Dar nu puteam face nimic. Au luat-o şi n-am putut face nimic. Nimeni nu putea face nimic, neputinţa era exasperantă.

Încă o dată am trecut proba şi am auzit bocănitul cizmelor îndepărtându-se de vagon.

Pe fereastră vedeam cerul cenuşiu acoperit de nori şi copacii fără frunze, cu crenguţele lor subţiri îndreptate în sus, cerând parcă îndurare — asta a fost ideea care mi-a venit în minte în clipa aceea, îmi amintesc bine —, în timp ce soarele se apropia de apus şi lumina zilei îşi dădea suflarea.

Nu aveam să mai ajungem la Paris pe lumină.

***

Ce ciudat! Îmi imaginasem ceva foarte diferit! Nu-mi venea să cred că acel oraş imens aflat în întuneric pe care îl străbăteam cu trenul era Parisul meu mult visat. Ici, colo câte o pată de lumină. În rest, beznă!

În sfârşit, am ajuns la *Gare du Nord.* Eram sleiţi. Trecuserăm prin atâtea emoţii! Era noapte deplină şi îngrijorarea tatălui meu era vizibilă. Am coborât din tren cu micile noastre geamantane şi l-am urmat. Pretutindeni erau soldaţi germani şi poliţişti francezi. Mi s-a părut că tata căuta pe cineva care nu apărea. Pe cine? Nu ştiu. Făcea totul pe furiş; nu se putea opri într-un loc, fiindcă am fi fost arestaţi imediat. Mergea încet, privind în toate părţile doar cu ochii, aproape fără să-şi mişte capul. Am străbătut gara enormă. Era evident că prietenul lui — sau cine o fi fost — plecase din cauza întârzierii trenului nostru. În sfârşit, am ieşit pe uşă şi ne-am îndreptat spre bulevardul Magenta. Câteva lumini înconjurau gara. Bezna părea că devora totul. Dacă Liège era un oraş mic, supravegheat şi controlat, Parisul era un oraş imens ocupat.

Tata nu părea neliniştit. A trecut împreună cu familia pe lângă ofiţerii SS care supravegheau gara. A scos dintr-un buzunar interior al vestei un mic ferpar[1] şi a citit o adresă.

[1] Ferpar — anunț sau scrisoare prin care se anunță nașterea, logodna, căsătoria sau, mai ales, decesul cuiva. (N. red.)

A durat doar câteva secunde. Apoi şi-a continuat drumul, încet, spre oraşul aflat în întuneric.

Ce ironie! Dimineaţa, n-am vrut să mergem prin propriul oraş pe jos, cu valizele în mână, ca să nu atragem atenţia. Acum n-am avut altă soluţie decât să ne afundăm în gâtlejul unui gigantic oraş necunoscut şi plin de ameninţări, cu geamantanele în spate şi fără o destinaţie clară.

Léon a luat-o înainte. Noi l-am urmat, mergând pe lângă el, până ne-am cufundat în noapte.

II
O UŞOARĂ CĂLDURĂ PE TIMP DE IARNĂ

Konskie, Polonia, toamna şi iarna anului 1941

Christoff Podnazky

Am călătorit în acel vagon de vite toată ziua.

Cu două zile înainte, ne strânseseră pe toţi evreii care mai locuiam în Plock. Am ştiut că ne aştepta o călătorie, pentru că ne-au spus că puteam lua cu noi o valiză de persoană. Dar nu ştiam destinaţia. În zori, ne-au dus în camioane la gară, unde ne-au dat o mică porţie de mâncare pentru drum. Pe urmă ne-au urcat, îmbrâncindu-ne, în vagoane. Era un

tren care duhnea, construit pentru transportarea vitelor, fără aerisire, unde ne-au îngrămădit de parcă am fi fost animale. Dar mirosul fetid care ne-a întors stomacul pe dos de cum ne-am urcat în vagon nu era de la baliga animalelor, ci de la vărsăturile în stare de putrefacţie ale oamenilor. Se vedea că „transportul" anterior nu se simţise prea bine...

Nu pot spune că eram obişnuit, pentru că este imposibil să te obişnuieşti cu atâta mizerie umană. Şi, fii atent, când au deschis uşile vagonului, un tânăr soldat german a luat o căldare cu apă, cu gândul să spele chiar şi numai pe deasupra jegul adunat: vărsături, urină, excremente. Superiorul lui l-a oprit, sec:

— Sunt evrei. Nu e nevoie.

Nimeni n-a refuzat să se urce în vagoane. Ar fi fost inutil să ne opunem. Şi totuşi, ofiţerii îi îndemnau tot timpul pe soldaţi să ne lovească în spate cu patul puştii. Loviturile nu erau foarte puternice, nu dureau. Dar ne simţeam umiliţi. Pentru ei eram animale şi trebuia să fim trataţi ca atare.

***

M-am întors în Polonia mea natală din Belgia — unde studiam ingineria la Universitatea din Liège — la începutul anului 1939. Am făcut-o pentru că mă îngrijora atmosfera de război şi tensiune ce se crease între Germania şi Polonia. Şi din cauza ostilităţii crescânde faţă de evrei a anumitor grupuri politice din ţara mea, care organizau pogromuri[1] şi atacau sinagogile. Visam să-mi apăr patria cum făcuse tatăl meu.

Totuşi, a fost de ajuns să intru în Polonia şi, mai târziu, să ajung în frumosul meu oraş Plock, pe Vistula, ca să înţeleg ce

[1] Pogrom — masacrare a unui grup național minoritar sau rasial, organizată de elemente ultranaționaliste (N. red.)

departe de realitate fuseseră visurile mele. Patria mea se zbătea într-un haos, fără să ştie ce strategie să urmeze în faţa posibilului atac german. Am înţeles şi că exista ameninţarea serioasă ca Uniunea Sovietică să se alăture invaziei, năvălind asupra Poloniei dinspre răsărit. Nu se ştia nici la ce folosea acordul de apărare cu Anglia şi Franţa, date fiind propriile slăbiciuni ale acestor două ţări şi depărtarea lor geografică. În cele din urmă, am reuşit să mă înrolez în armata poloneză, ca voluntar. Dar instrucţia pe care am primit-o a fost minimă şi armamentul pe care mi l-au dat, depăşit. Am înţeles că aportul meu va fi infim şi mi-am petrecut ultimele luni de libertate ros de îngrijorare şi de neputinţă.

Până când, în zorii zilei de 1 septembrie 1939, Germania nazistă a invadat Polonia dinspre apus. La rândul ei, Uniunea Sovietică a făcut acelaşi lucru dinspre răsărit, după şaptesprezece zile. Era evident că ambele ofensive (şi ulterioara împărţire a teritoriului polonez) fuseseră plănuite dinainte. Trupele noastre au luptat cu eroism. Eroism inutil, s-ar putea spune, pentru că au fost zdrobite în câteva zile. Iubitul meu oraş Plock a fost ocupat de naziştii în primele zile ale lui septembrie. Varşovia a căzut după trei săptămâni. Eu am fost repartizat la un batalion de rezervă, aşa că n-am luat parte la nicio acţiune militară. Singurul lucru pe care l-am făcut a fost să mă retrag zi de zi, la ordinele superiorilor mei. Spre sfârşitul lunii, când totul era deja pierdut şi unica alternativă era să fugim spre România, am hotărât, cu durere în suflet, să renunţ la uniformă, s-o îngrop la rădăcina unui tei bătrân (pe care l-aş fi putut recunoaşte dacă mă întorceam vreodată) şi să mă întorc în vechiul meu Plock, împreună cu ai mei, polonezi şi evrei.

De data asta, am ştiut că era o hotărâre greşită chiar înainte de-a o lua.

Dar am mers înainte. Era ceea ce trebuia să fac.

***

După ce s-a produs ocupaţia germană, situaţia la Plock s-a deteriorat foarte repede. Mai ales pentru evrei. Noi eram a patra parte din populaţie, vreo nouă mii. Am fost trimişi la muncă forţată. Unii au reuşit să scape. Mai târziu, la jumătatea anului 1940, s-a creat un ghetou. Dar naziştii au preferat să nu-l mai menţină şi au început deportările masive de evrei spre alte puncte. În a doua jumătate a lui '41, mai rămăseserăm în Plock câţiva evrei, într-o situaţie tot mai degradantă.

Nu m-a surprins anunţul că şi noi aveam să fim mutaţi. L-am acceptat ca pe o verigă în plus din lanţul nefericirilor pe care ni le adusese războiul. Am urcat încet, cu lovituri de pat de puşcă, în vagonul hodorogit şi mizerabil, şi mi-am pus lângă mine puţinele lucruşoare, în timp ce unii dintre tovarăşii mei de nenorocire vomitau peste vărsăturile deja putrezite ale celor dinaintea noastră.

Am călătorit aşa o zi interminabilă. Ştiam că ne îndreptam spre sud după razele soarelui. Şi că am trecut prin Lodz, pentru că acolo ne-am oprit mai mult şi am putut zări câte ceva prin crăpăturile vagonului. Au trecut orele. Neliniştea a făcut loc disperării. Când se lăsa deja seara şi nu mai puteam rezista nici măcar un minut, trenul s-a oprit. S-au auzit paşi grăbiţi şi zăvoare care scrâşneau. Da, sosiserăm! Ne-am ţinut respiraţia. Dintr-odată, o mişcare bruscă şi uşile groaznicului vagon s-au deschis larg.

Lumina ne-a orbit. Timp de câteva clipe n-am fost în stare să distingem nimic. Apoi am văzut umbrele unor paznici nemţi care răcneau la un grup de prizonieri să fixeze rampele de coborâre din tren. Ne-am strâns lucrurile şi ne-am apropiat de marginea vagonului. Alinarea de a ieşi dintr-un asemenea loc de izolare forţată se împletea cu nesiguranţa sorţii noastre. Unde eram? Şi pentru ce?

Mi-am scos capul afară şi am inspirat adânc aerul răcoros al serii. Era ca o răsplată, după ce îndurasem atâta putoare. M-am pregătit să cobor. Deodată, nu ştiu de ce, m-am uitat în depărtare, spre clădirea gării. Atunci l-am văzut.

Silueta lui zveltă şi capul semeţ erau inconfundabile, deşi se vedea că era foarte slab. Era îmbrăcat cu un costum bleumarin ieftin, pe care se zărea steaua lui David galbenă în partea stângă. Oricum, în comparaţie cu hainele cârpite (şi adesea găurite) pe care le purtam noi, evreii, în acele vremuri, costumul părea destul de bun, ceea ce m-a intrigat.

Am început să cobor rampa. Brusc, privirea mea a întâlnit ochii lui negri şi adânci. Amândoi ne-am uitat fix unul la altul o secundă, care a părut eternă. Apoi lovitura în spate cu patul puştii a unui gardian m-a smuls din visare. Am coborât, m-am amestecat printre ceilalţi şi nu l-am mai văzut.

Dar eram sigur. Era el. Şi mă recunoscuse. Ştiuse oare că eu voi fi în acel tren?

***

Ne-au dus la un vestiar, unde am făcut un duş cu apă îngheţată care, în plin octombrie, ne putea îmbolnăvi de pneumonie. Dar după ce călătoriserăm în rahat o zi întreagă, ni s-a părut o binecuvântare. Apoi la camioane. Cu lovituri de pat de puşcă, bineînţeles. Destinaţia devenise un secret ştiut de toţi: aveau să ne instaleze în ghetoul din Konskie! Asta explica tot! Sau aproape tot. Fiindcă mai rămâneau multe întrebări fără răspuns.

Cu privire la noul nostru „cămin" se făceau diverse presupuneri, cu toate că majoritatea gândea că, după suferinţele de la Plock, mutarea însemna o îmbunătăţire. Mulţi aveau o „imagine bună" — dacă se poate numi aşa — a ghetoului din Konskie. „Speranţa e ultimul lucru care se pierde", mi-am zis

cu cinism. Cu toate acestea, într-un mod foarte particular, faptele aveau să demonstreze că greşeam. Camioanele s-au oprit. Am coborât din nou. Alte lovituri de pat de puşcă.

Un ofiţer SS a citit un comunicat lung:

— Anton Brodstein, strada Warszawska, numărul 83, în capăt. Isaak Berlinsky, strada Bożnicza, numărul 14...

Şi a tot continuat aşa. Nu ştiam cum să ajungem la noile noastre locuinţe. Dar de asta s-a ocupat poliţia evreiască locală, ce ţinea de Judenrat, Consiliul Evreiesc din Konskie. Puţin mai târziu, imediat după ce se înnoptase, am aterizat cu geanta mea într-o cămăruţă cu o saltea din paie, o lumânare şi un ţucal. Nu avea ferestre. Şi senzaţia de înghesuială în acel ghetou era teribilă. Dar, cel puţin, camera era curată şi nu părea să aibă ploșnițe. Putea fi mai rău.

***

Au trecut patru zile de la sosirea mea la Konskie. Am fost trimis să lucrez într-un atelier de confecţii ce se afla în Maja 3, la vreo două sute de metri de chilia mea. Ca plată pentru muncă primeam o mică raţie de alimente, lumânări şi ceva îmbrăcăminte de mâna a doua. Seara aceea era prima de Sucot[1]. Eu nu eram foarte religios, aşa că nu însemna prea mult pentru mine. Dar este adevărat că în acele nopţi de sărbătoare creştea nostalgia mea după timpurile trecute. Pe neaşteptate, cineva a bătut la uşă. Am încremenit. Cine putea fi? M-am apropiat cu lumânarea de uşă şi am deschis încet. Acelaşi costum bleumarin ieftin, aceeaşi siluetă zveltă, aceiaşi ochi negri, mari şi adânci, aceeaşi privire limpede. Dar, de data asta, pe chipul lui era întipărit un zâmbet.

[1] Festivalul Colibelor sau Sărbătoarea Corturilor ori a Tabernacolelor, sărbătoare religioasă a evreilor, una dintre cele trei mari sărbători biblice (în ebraică, în orig.).

Ne-am contopit într-o îmbrăţişare strânsă, fără sfârşit.

— Christoff, prieten drag! Ce bucurie să te revăd!

— Nu-mi pot crede ochilor, dragă Alter!

Vechiul meu prieten de la facultate! Şi adusese cu el câteva comori, ca să sărbătorim Sucotul şi reîntâlnirea noastră: o sticluţă de şnaps şi o bucată minusculă de brânză. Eu am pus pe masă toate raţiile mele şi, ca şi cum am fi avut dinainte cele mai gustoase bucate, am hotărât să ne bucurăm de moment.

Ore întregi, aproape până în zori, am uitat de acea lume crudă, ce ameninţa să ne devoreze dintr-o îmbucătură în orice clipă. Am vorbit despre de toate, despre istoriile noastre, despre bucuriile şi temerile noastre.

— Mi-e teamă pentru părinţii mei, mi-a mărturisit. Sunt tot mai slabi pe zi ce trece. Şi tatăl meu, fiind atât de religios, a suferit tot felul de umilinţe. De fiecare dată când iese din ghetou, cu tunica lui neagră și barba albă şi lungă, este expus batjocurii şi pedepselor tot mai crude. Mama încearcă să nu-l lase. Dar el nu o ia în seamă: „n-or să ne îngenuncheze", îi spune, „adu-ţi aminte cât a suferit Abraham". Pare puternic, dar suferă mult în sufletul lui...

— Eu am pierdut legătura cu părinţii mei, i-am spus. Au rămas la Liège şi n-am veşti de la ei de mai multe luni. Belgia nu este Polonia, totuşi nu ştiu ce să cred.

Întoarcerea lui în patria-mamă nu a fost cu mult mai bună decât a mea. Comunitatea evreiască din Konskie l-a primit foarte bine; era un băiat tânăr, cu aspect plăcut, şi mai avea puţin până să devină inginer, luându-și licența la o prestigioasă universitate europeană. L-au poreclit imediat „Inginerul". Dar a reuşit să facă foarte puţine lucruri înainte de a izbucni războiul! Doar să obţină o slujbă şi să-şi ajute puţin părinţii şi comunitatea.

Pe 1 septembrie 1939, lumea s-a prăbuşit. Iar pe 6 septembrie, în cursul dimineţii, Wehrmachtul a intrat în pas triumfal în micul oraş istoric Konskie. Desfăşurarea germană de soldaţi şi armament a fost impresionantă. Echipamentul strălucea şi chiar şi uniformele erau impecabile. Germania nazistă se pregătise cu toată grija pentru acest moment de glorie. Alter a înţeles că noaptea avea să fie lungă.

Dar ce mi-a povestit în continuare era imposibil de imaginat.

— Eram pe Krakowska, strada principală din Konskie, nu departe de parc, cam pe la douăsprezece, duminică, 10 septembrie, a început Alter, precum cineva care-şi aminteşte un vis (sau un coşmar) şi îi este greu să accepte că a fost real, când am auzit un zgomot puternic de motoare. Am presupus că trebuie să aibă legătură cu războiul, dar niciodată nu ne-am fi putut închipui adevărul.

Am înţeles că ceea ce urma să-mi povestească trezea în prietenul meu sentimente contradictorii. Privirea lui reflecta durere şi dispreţ, ba chiar ură. Pe de altă parte însă, în ochii lui se vedea o strălucire de stranie fascinaţie, ca aceea pe care ne-o provoacă uneori la un cinematograf vederea unui monstru abominabil, oricât de bine ştim ce mult rău este capabil să facă.

— Zgomotul era tot mai puternic, se apropia un mare număr de vehicule. Dintr-odată, la un capăt al străzii principale am văzut o coloană motorizată ce se apropia, stârnind nori mari de praf.

Prietenul meu a făcut o pauză în timp ce povestea şi a închis ochii pe jumătate.

— Uruitul a devenit asurzitor. În fruntea convoiului motorizat erau motocicletele, apoi motocicletele cu ataş şi, la urmă, decapotabilele perfect aliniate. Ofiţerii care luau parte la paradă erau de la Waffen-SS şi avuseseră grijă de cele mai

mici amănunte. Ţin minte că purtau ochelari negri cu ramă de culoare deschisă; era imposibil să le vezi privirea, fiinţa umană dispăruse în spatele maşinăriei de suprimare. Efectul general era impunător — Alter a tras adânc aer în piept şi am ştiut că avea să mă cutremure ce urma să-mi dezvăluie.

— Deodată, în mijlocul convoiului, am văzut un Grand Mercedes negru cu ornamente nichelate, care se deplasa în viteză, având capota ridicată. Şi în maşină era... Adolf Hitler.

***

Gunther Hessen (24 de ani), ofiţer al Waffen-SS

După zdrobitoarea victorie a generalului Rudolf Gerd von Rundstedt contra armatei poloneze, am fost detaşat în oraşul Konskie. Trei zile după aceea, sâmbătă, pe 9 septembrie noaptea, am primit un comunicat cifrat. Comandantul a fost singurul autorizat să-l citească.

— Mâine la şapte dimineaţa vă prezentaţi în biroul meu, ne-a ordonat ofiţerilor. Acolo veţi primi ordinele mele.

A doua zi eram reuniţi toţi, vreo douăzeci.

— Vă informez că azi, la ora 11:45, va străbate acest oraş, cu un convoi motorizat, cancelarul imperial al celui de-al Treilea Reich, Führerul nostru Adolf Hitler — glasul comandantului se voia rece şi cazon, dar se vedea că era emoţionat. Fiecare va lua poziţie cu un pluton de soldaţi, în locurile pe care vi le voi indica în continuare. Va trebui să aplicaţi cu stricteţe Ordonanţa de Maximă Securitate. Şi nu uitaţi:

protecţia Führerului nostru depinde de noi; dacă vor fi erori, responsabilii vor fi executaţi.

La ora indicată, cu punctualitate prusacă, am auzit huruitul motoarelor care înaintau pe strada principală. Am verificat poziţiile. Au fost doar câteva secunde. Dar trebuie să vă spun că inima mi s-a umplut de mândrie. Patria noastră adorată, umilită după înfrângerea în Marele Război, renăştea glorioasă. Şi noi eram acolo, ca să vedem asta. Ce privilegiu!

Convoiul a trecut pe lângă noi. Şi în mijloc, într-un Mercedes Benz 770 K decapotabil, l-am putut vedea la nu mai mult de trei metri distanţă pe Führerul naţiunii germane. Soldaţii erau cu ochii-n patru. Ordonanţa ne impunea nouă, ofiţerilor, să salutăm la trecerea autorităţilor. Şi asta am făcut, strigând cât puteam de tare:

— *Heil,* Hitler!

Cancelarul imperial, cum am aflat mai târziu, aterizase pe un aeroport în apropiere de Kielce, de unde s-a îndreptat spre Konskie. Acolo s-a întâlnit cu generalul Walther von Reichenau la cartierul său general, instalat într-un conac în afara oraşului. Von Reichenau l-a informat de înaintarea frontului şi de rezistenţa dârză din oraşul Konskie. I-a mai spus cancelarului imperial că, în ziua anterioară, un grup înarmat de civili polonezi asasinase şi mutilase un ofiţer de rang înalt şi patru soldaţi germani (se spunea că le scoseseră ochii şi le tăiaseră limbile). Se pare că la această crimă luaseră parte mai mulţi evrei. Asta nu ne-a mirat. Führerul a dat ordine precise privind modul cum avea să se procedeze în acest caz.

***

Christoff Podnazky

— Dar asta n-a fost tot...

De data asta, Alter nu părea să aibă forța să continue. Îl apăsa prea tare ce mai avea de povestit.

Cu toate acestea, era Sucot. Un timp de rememorare a rădăcinilor biblice, a suferințelor poporului evreu în timpul exilului prin deșert, în condiții materiale precare, simbolizat de porunca divină de a locui într-o colibă provizorie sau *suca*, după ce scăpaseră de sclavia din Egipt. Nu ne aflam într-o colibă din frunze de palmier, ci într-o cămăruță tristă dintr-un ghetou, unde nu numai situația materială era precară, ci însuși viitorul vieților noastre. Și, în această epocă haină, câinoasă, în care ne-a fost dat să trăim, ne reîntâlniserăm doi prieteni de suflet. Era nevoie să vorbim, să ne împărtășim necazurile care ne rodeau pe dinăuntru.

— N-am apucat să ne revenim după surpriza apariției lui... mai înainte numitului, când, a doua zi, aproape pe înserat, orașul s-a umplut de zvonuri: „Nu poate fi ea". „Ba da, eu am văzut-o coborând dintr-un jeep." „Și dacă e ea, de ce a venit?" Asta mă întrebam și eu, de ce, a spus prietenul meu, dând din cap cu amărăciune. De ce?

***

Gunther Hessen

Da, vă pot asigura că Helene Leni Riefenstahl, cineasta celui de-al Treilea Reich — celebră în toată lumea pentru regia filmelor *Triumful voinței* și *Olympia* —, a sosit la Konskie a doua zi după Führer și a fost martorul tuturor întâmplărilor.

Așa a fost consemnat în registrul de noutăți: „Fiind ora 17:15 în ziua de 11 septembrie 1939, a sosit într-un convoi motorizat în orașul Konskie, fosta Polonie (acum sub guvernarea Reichului), *Fraülein* Helene Bertha Amalie Riefenstahl, care a rămas în oraș sub protecția acestui comandament".

Am fost însărcinat cu protecţia ei personală chiar din clipa sosirii. Apariţia domnișoarei Riefenstahl a atras atenţia întregului oraș. În afară de faptul că era o celebritate, *Fraülein* Riefenstahl era foarte frumoasă. Bogatul ei păr negru, creț și tapat, contrasta cu pielea ei albă. Silueta sa atrăgătoare era pusă în evidenţă de îmbrăcămintea de tip militar de culoare gri-petrol, cizmele înalte din piele neagră, un centiron lat și strâns pe talie și o diagonală neagră din piele, de care atârna, la spate, un pistol militar. Gesturile ei erau ferme și energice. Eu eram la post, iar sarcina mea era s-o protejez cu multă atenţie. Dar trebuie să mărturisesc că era imposibil să nu fii subjugat de farmecul ei. A doua zi trebuia să filmeze câteva scene cu cameramanul ei, Guzzi, venit de la Paris. Propunerea de a fi corespondentă de război fusese aprobată chiar de Führer, după cum ni s-a spus. Sprijinul nostru trebuia să fie necondiţionat.

Spre prânz, *Fräulein* Riefenstahl ne-a ordonat s-o ducem în piaţa Kościuszki, în centru. În faţa bisericii Sfântul Nicolae erau depuse sicriele generalului Wilhelm von Roettig și ale celor patru soldaţi asasinaţi de polonezi cu o zi în urmă. Într-o latură a pieţei se concentrase un număr mare de

soldaţi de la Wehrmacht. Ne-am apropiat de ei. Erau foarte furioşi şi vorbeau foarte urât despre polonezi. Când au recunoscut-o pe *Fräulein* Riefenstahl, s-au dat la o parte şi ne-au lăsat să trecem ca să vedem ce se întâmpla. Înconjuraţi de soldaţi, un grup de polonezi săpau o groapă mare în piaţă. Erau vreo treizeci. Unii aveau lopeţi, alţii săpau cu mâinile. După înfăţişare şi haine, se vedea că jumătate erau evrei.

— Asta este ca să-i îngropăm pe camarazii noştri căzuţi, ne-a explicat unul dintre puţinii ofiţeri de la Heer (Wehrmacht) care erau prezenţi.

Am observat scena o bună bucată de vreme. Polonezii erau hărţuiţi tot timpul de soldaţii de la Wehrmacht; îi înjurau şi îi loveau cu patul puştii. Se vedea că pe *Fräulein* Riefenstahl o deranja asta. Din când în când, câte un ofiţer încerca să calmeze spiritele. La sfârşit, când groapa avea vreo doi metri adâncime, un ofiţer a ordonat să se oprească săpatul şi să fie scoşi polonezii din groapă. Când au făcut-o, soldaţii au început să-i jignească şi să-i lovească, tot mai violent. În momentul acela, *Fräulein* Riefenstahl s-a răstit la ei:

— N-aţi auzit ce-a spus ofiţerul? De ce nu vă comportaţi ca niște adevărați soldaţi germani?

Răspunsurile au fost violente şi amenințătoare:

— Daţi-i una peste bot, goniţi-o pe nenorocita asta!

— Ce mai aşteptaţi? Împuşcaţi-o pe panaramă!

Nu era momentul de discuţii. Am luat-o de braţ pe *Fräulein* Riefenstahl şi ne-am pregătit s-o scoatem din piaţă. Atunci am auzit o împuşcătură. Apoi altele. Se dezlănţuise un schimb de focuri. Toţi, inclusiv *Fräulein* Riefenstahl, am fugit spre locul de unde veneau împuşcăturile. Scena pe care am văzut-o ne-a îngrozit. Reacţia domnişoarei Riefenstahl a rămas imortalizată într-o fotografie. Unul dintre ofiţerii care apar în poză sunt eu.

Ce am văzut nu mi-a plăcut. Dar n-am fost noi, au fost soldaţii de la Wehrmacht. Nu-i învinovăţesc. Eram în război. Şi, în război, totul e permis.

***

Christoff Podnazky

— Micul nostru oraş clocotea de activitate. Trupe germane, motociclete, jeepuri şi camioane se deplasau tot timpul, a continuat Alter.

În timp ce umplea două păhărele cu şnaps, mi-a mărturisit cât îl amărâse înfrângerea rapidă a armatei poloneze. Mai rezistau Varșovia şi câteva regiuni încă neocupate, dar zarurile erau aruncate.

— În acea după-amiază a zilei de 12 septembrie am reuşit să întrevăd, pentru prima oară, oroarea ce se năpustea asupra noastră.

Alter s-a oprit o clipă din povestit, cu privirea pierdută. Pe urmă mi-a spus că s-a apropiat cu nişte prieteni de piaţa

Kościuszki, ca să vadă ce se întâmpla. Circulau multe zvonuri. Se confirmase că vestita Leni Riefenstahl era în oraş. Dar de ce? Neaşteptata trecere a lui Hitler prin Konskie a alimentat fantezia că ar putea obţine vreo informaţie importantă pentru armată. Dintr-odată, au văzut un grup de soldaţi germani „care mânau" vreo treizeci de cetăţeni polonezi spre o latură a pieţei; erau foarte tineri (aproape copii), adulţi şi bătrâni. Majoritatea erau evrei, pe unii el chiar îi cunoştea. I-au strâns în jurul a doi copaci din piaţă. După puţin timp, le-au dat câteva cazmale şi le-au ordonat să sape o groapă mare de circa trei metri pe şase. Compatrioţii noştri (care în mare parte erau oameni simpli, din popor) nu înţelegeau germana; nu ştiau că acea groapă era pentru nemţii pe care-i privegheau în biserica de alături. Mulţi au crezut că era pentru ei. Erau îngroziţi. Totuşi, s-au străduit să facă treaba cât mai bine posibil; cei care nu aveau cazmale au săpat cu mâinile şi cu unghiile. Alţii au ajutat la strânsul pământului. A fost prima dată când prietenul meu a văzut îngenunchind bărbaţi în toată firea, respectaţi în comunitatea şi în familiile lor. Era uşor de înţeles: voiau să-şi salveze viaţa.

Prietenul meu Alter a înghiţit în sec. Îi era greu să continue. Ceva îmi spunea că, vorbind despre acei oameni, vorbea despre noi toţi şi despre el însuşi. Mi-a spus că, brusc, s-a auzit un zgomot tot mai mare. Cineva se apropia. O femeie elegantă (escortată de mai mulţi ofiţeri SS) s-a apropiat de groapă. Era Leni. În ciuda momentelor teribile pe care le trăia, Alter n-a putut să nu simtă o oarecare fascinaţie pentru acea femeie.

Între timp, soldaţii îi zoreau tot mai mult pe compatrioţii noştri, dar treaba mergea încet. Înjurăturile şi loviturile se succedau. Era tot mai rău. Pe neaşteptate, Leni a spus ceva care i-a deranjat pe soldaţi. Au făcut mutre şi gesturi furioase şi, până la urmă, regizoarea a preferat să se retragă, urmată de

garda ei de corp de la Waffen-SS. După câteva clipe, un ofiţer a oprit săpatul şi le-a ordonat soldaţilor să-i scoată pe polonezi din groapă. Când au făcut-o, jignirile, loviturile şi şuturile în fund s-au înmulţit. Atunci cineva (s-a spus că a fost un soldat din escorta locotenentului de la Luftwaffe, Bruno Kleimienel) a tras într-un bătrân care ieşea din groapă, sleit. Bietul om a căzut răpus. Ceilalţi s-au uitat înspăimântaţi, fără să ştie cum să reacţioneze. Trei tineri au luat-o la fugă spre strada care traversează piaţa. Ceilalţi au şovăit un moment, dar imediat panica a devenit generală şi au hotărât să fugă, aproape toţi în aceeaşi direcţie, încercând să ajungă la strada Granata. Atunci au început împuşcăturile; locuitorii din Konskie au căzut unul după altul când traversau strada în căutare de adăpost. Câţiva au crezut că vor găsi refugiu în marele magazin aflat în faţa pieţei. Dar uşile erau închise.

Şase bărbaţi au căzut asasinaţi, unii peste alţii, la intrarea în magazin. Alţii au rămas împrăştiaţi pe trotuar, ici şi colo. Foarte puţini au izbutit să scape. Ofiţerii şi soldaţii nemţi au continuat să tragă, de data asta în aer, în timp ce le strigau

locuitorilor să se disperseze, fără să permită cuiva să se apropie de cei căzuţi. E foarte probabil ca o parte dintre răniţi să fi murit mai târziu, în băltoace de sânge.

După o tăcere dureroasă, Alter, sfâşiat de suferinţă, mi-a povestit că, pentru a termina „treaba", un grup de soldaţi nemţi au stropit cu benzină vechea sinagogă din lemn, mândria comunităţii evreieşti!, şi i-au dat foc.

În seara aceea s-a întâlnit cu prietenii lui. Unii spuneau că au fost douăzeci şi doi de morţi. Alţii vorbeau despre mai mult de treizeci. Toţi erau de acord că, atunci când a început măcelul, Leni s-a întors şi a asistat la masacru şi că s-au făcut fotografii cu tot ce s-a întâmplat. După o vreme, s-a aflat că Leni a protestat pentru cele întâmplate în faţa lui Von Reichenau şi chiar în faţa lui Hitler, ceea ce n-a împiedicat-o să apară — la puţine zile după măcel — în stânga Führerului, la prânzul oferit de acesta la Grand Hotel Sopot din Gdansk, pentru a sărbători victoria împotriva Poloniei...

Alter şi prietenii săi erau foarte tulburaţi şi voiau să facă ceva. Au crezut că prima lor datorie era faţă de morţi, aşa că au decis să recupereze corpurile şi să le îngroape. Au riscat mult, fiindcă era stare de asediu şi, dacă nemţii vedeau pe cineva mişcându-se în întuneric, îl omorau. Totuşi, au reuşit să recupereze opt corpuri, printre care cadavrele a doi băieţi de şaisprezece ani. Apoi le-au îngropat pe un teren viran aproape de biserică.

Alter m-a privit fix în ochi, una dintre puţinele dăţi când a făcut-o de-a lungul întregii sale povestiri.

— Christoff, am muncit toată noaptea, eram epuizaţi. Dar am simţit că făcuserăm ceva. De fapt, acesta a fost primul meu act de rezistenţă contra ocupaţiei. Şi m-a marcat pentru totdeauna, mi-a spus gânditor.

Apoi a adăugat:

— În seara aceea am mai înţeles ceva: nu trăim un război; ce se întâmplă e altceva, mult mai repugnant şi înfiorător.

***

De astă dată, tăcerea a fost lungă. Am schimbat lumânarea, a cărei flacără agoniza, şi am umplut iar păhărelele cu şnaps. Eu aveam nişte curmale, din puţinul pe care-l putusem salva de la Plock. Am mâncat şi am băut pe îndelete, fără să vorbim. Amândoi am simţit că trebuia să schimbăm subiectul conversaţiei noastre.

— Mai ştii ceva de Geneviève? l-am întrebat pe neaşteptate.

A zâmbit, cu o urmă de tristeţe.

— I-am scris mai multe scrisori, dar n-am primit niciun răspuns. Poate nu i-au ajuns...

— Fata aia te iubea! i-am spus cu un surâs ştrengăresc.

— Da, îmi place să cred că la sfârşitul războiului ne vom întâlni din nou.

— Şi că o să mergem împreună să sărbătorim evenimentul la Spa, cu câteva beri!

Am râs, ceva mai destinşi. Dar nu puteam să nu comparăm visurile noastre — visurile oricărui tânăr de douăzeci şi ceva de ani — cu situaţia mizeră în care trăiam.

— Am o prietenă, a spus dintr-odată Alter.

M-am întors spre el şi l-am privit surprins.

— Nu, nu e ce crezi! a răspuns imediat în defensivă, deşi pe chipul lui se citea o bucurie poznaşă, care îi dezminţea spusele. Zău, suntem doar prieteni. Şi apoi, astea nu sunt vremuri în care să-ţi faci prea multe iluzii; pe urmă suferi mult.

Am înţeles sentimentele prietenului meu. Totuşi, voiam să aflu mai multe. Mi-a mărturisit că tânăra se numea Swit,

care în poloneză înseamnă zori, auroră; „e un nume frumos", a spus zâmbind. Se cunoscuseră cu un an înainte, la sfârşitul lui '40, după ce naziştii creaseră ghetoul. Mi-a explicat că ghetoul avea două cartiere: unul cuprindea strada Nowy Swiat şi numerele mari de pe strada Warszawska şi altul era în centru, între străzile Pocztowa, Joselewicza şi Krakowska, unde era sinagoga. Mult timp, până în primăvara acelui an, cartierele nu erau îngrădite, ceea ce înlesnea convieţuirea cu restul oraşului. Nici măcar polonezii care aveau case în interiorul ghetoului nu le părăsiseră. La fel ca în alte locuri, nemţii i-au obligat pe locuitorii ghetoului să aleagă un consiliu evreiesc, un Judenrat. Membrii săi au fost propuşi chiar de evrei. Şi, cum era de aşteptat, prietenul meu „Inginerul" a fost unul dintre aleşi.

— Am presupus. Asta-i explicaţia uniformei albastre, am zis.

Alter a încuviinţat fără prea mult entuziasm.

Atunci mi-a povestit că la început a considerat că era o onoare. Dar, în scurt timp, şi-a dat seama că era o sarcină grea. La începutul ocupaţiei, în Konskie trăiau şase mii cinci sute de evrei, peste jumătate din populaţie. Apoi au adus evrei din alte localităţi, înghesuindu-i tot mai mult, până au ajuns la opt mii.

— Incluzându-l şi pe prietenul tău din Plock, am glumit eu, dar Alter nu avea chef de glume.

— Pe urmă, totul a mers din ce în ce mai rău...

La început, ghetoul era deschis, ceea ce înlesnea intrarea persoanelor şi a alimentelor, atât în mod „legal", cât şi prin „contrabandă". Consiliul Evreiesc era prezidat de Josef Rozen, un fost funcţionar de la primărie, şi, în afară de Alter, era format, între alţii, de Yehezkel Gottlieb, Ezryl Weintraub, Simon Vajntraub, Wolf Fryclman, Nusyn Neufeld, Ioszek Roldzer, Chairn Albert, Leon Rozenberg, Samuel Piiyc şi

Hipolit Kon. Birourile erau pe strada 3-go Maja (3 Mai), la numărul 50. Aveau circa treizeci de persoane în Serviciul de Siguranţă, un fel de poliţie evreiască. Pentru a ușura problemele locuitorilor, Judenratul a înființat o cantină şi un orfelinat sau grădiniţă, care avea în îngrijire vreo două sute cincizeci de copii. Evreilor li se permitea să lucreze în fabricile din oraş sau pe ogoarele din apropiere. Dar trebuiau să plătească o taxă; periodic, grupuri de evrei erau trimise în lagărele de muncă de la Hrubieszow. Majoritatea locuitorilor din ghetou apreciau eforturile Judenratului, deşi situaţia se deteriora zi de zi, odată cu înaintarea frontului. Dar unii, mi-a mărturisit, începuseră să-şi arate ostilitatea şi resentimentele şi îi învinuiau pe membrii consiliului că nu obţineau mai multe concesii de la naziști. Asta i se părea nedrept şi îl durea mult, pentru că în acea localitate mică toţi se cunoşteau din copilărie.

Reacţia polonezilor fusese foarte variată. La început, s-au văzut obligaţi să asculte tâmpenii de genul: „Cel puţin, Hitler face ceva bun pentru Polonia: o scapă de evrei". Asemenea vorbe se puteau auzi pe străzi şi la piaţă. Dar veneau din partea unei minorităţi radicale, care organizase atacuri şi pogromuri împotriva evreilor încă înainte de ocupaţie. Majoritatea populaţiei părea indiferentă. Cu toate acestea, pe măsură ce atacurile naziştilor contra evreilor s-au înmulţit, polonezii şi-au manifestat solidaritatea. Catolicii, la îndemnul Frontului pentru Reînvierea Poloniei, au început să se implice mai mult, oferind alimente şi chiar protecţie.

Aşa s-a făcut că, într-o zi, la prânz, a apărut în birourile Judenratului o tânără de vreo 20 de ani, cu păr șaten, pe nume Swit Czerny. Primul lucru care i-a atras atenţia prietenului meu a fost aparenta ei ingenuitate; a venit cu două plase, câte una în fiecare mână, pline cu alimente, ca donaţie. Pe

atunci, Alter înţelesese dimensiunea sarcinii privind orfelinatul, pe lângă care ajutorul adus de tânără era ca o picătură de apă într-un ocean. Ceea ce l-a înduioşat foarte mult. Dar, în scurtă vreme, a descoperit că dincolo de acea aparenţă fragilă de tânără provincială, care încă avea pistrui şi trăsături aproape copilăreşti, se ascundea o convingere fermă.

— Am venit la prânz, în plină zi, ca să mă vadă toţi şi să-şi ia inima-n dinţi ca să facă acelaşi lucru. Mă numesc Swit, a spus în timp ce dădea mâna cu Alter.

După câteva zile, Swit şi un grup de tineri jucau un rol important în îngrijirea copiilor la orfelinat. Cea mai mare parte a responsabililor orfelinatului erau evrei, dar îi ajuta şi un număr considerabil de fete şi de băieţi polonezi. Unii, datorită convingerilor religioase sau politice (atât catolicii, cât şi socialiştii îi chemaseră pe polonezi să lupte împotriva antisemitismului), alţii, pentru că erau oameni binevoitori, care nu voiau să devină complici ai acţiunilor mârşave la care asistau.

— Dar acum am primit ordinul să închidem ghetoul, iar intrarea persoanelor va fi controlată, a continuat Alter, foarte descurajat. O să vedem ce putem face, dar nu ştiu...

În noaptea aceea nu mi-a mai povestit nimic despre prietena lui, Swit. Fusese întotdeauna foarte rezervat din fire şi, în astfel de treburi, chiar timid. Dar grijile lui erau altele, mult mai negre, în acea noapte de Sucot.

***

Se apropiau zorile. Noaptea trecuse repede în cămăruţa mea în compania lui Alter. Am ciocnit pentru familii şi prietenie, cu păhărelele noastre de şnaps.

Apoi au urmat alte seri. Acele întâlniri săptămânale, în general vinerea, au devenit indispensabile pentru noi.

Păstram cele mai bune alimente şi haine pentru serile noastre, în ciuda lipsurilor tot mai mari pe care le înduram. Niciunul din noi nu era foarte religios, deşi Alter era ceva mai mult decât mine, dar nevoia căldurii umane în acel deşert al sentimentelor a făcut ca acele întâlniri să devină un fel de „sabat laic".

Alunecam spre un abis fără margini. Ştiam asta. Totuşi, oricât de paradoxal ar putea părea, am trăit câteva clipe de fericire. În definitiv, asta ne oferă viaţa, momente efemere de fericire, care dispar de îndată ce încercăm să le reţinem.

***

Swit Mariah Czerny (20 de ani), funcţionară la Spitalul din Konskie şi asistentă socială

M-am născut în zorii unei zile de primăvară, la ferma părinţilor mei, în afara oraşului Konskie. De aceea mi-au pus numele Swit, care în poloneză înseamnă aurora. Şi Mariah, după Sfânta Fecioară.

Întotdeauna am fost sensibilă la problemele sociale: sărăcia, oamenii nevoiaşi, persecutaţi. De aceea, când am terminat gimnaziul, m-am decis să fac studii de asistență socială la liceul regional. Când am terminat liceul, Polonia trăia vremuri grele, tinerii nu găseau de lucru. Am putut să mă angajez doar la spital, ca funcţionară.

Mai rău încă, la puţin timp după aceea, a izbucnit războiul şi naziştii ne-au ocupat orăşelul. Au început să-i persecute atât pe polonezi, cât şi pe evrei, dar mai mult pe evrei. Pădurile din apropierea oraşului erau una dintre redutele puternice ale rezistenţei poloneze, Armia Krajowa (Armata Patriei). Nemţilor le era frică să se adâncească în ele şi, când o făceau, cădeau frecvent în ambuscade. Noi aflam tot ce se întâmpla

din *Biuletyn Informacyjny* al Armiei şi ne bucuram de curajul compatrioţilor noştri. Dar ştiam că, după fiecare lovitură, urma răzbunarea naziştilor, care îşi revărsau toată furia asupra populaţiei.

Ceva mai târziu, nemţii au înfiinţat ghetoul şi au început să-i persecute pe evrei. Eu şi mulţi alţi polonezi am simţit că nu trebuia să-i lăsăm singuri. Era inuman ce le făceau şi era împotriva legilor lui Dumnezeu. Şi noi nu puteam sta cu braţele încrucişate. Părinţilor mei le era foarte frică. Se povesteau lucruri teribile despre ce le făceau polonezilor care-i protejau pe evrei. „Nu vă faceţi griji, mă apără Dumnezeu ca pe bunul samaritean", le spuneam. Şi întotdeauna aveam ascunsă sub haine, lipită de inimă, o iconiţă a Fecioarei Maria. Dar şi mie îmi era foarte frică.

Într-o zi, pe la sfârşitul anului '40, la amiază, când încă se putea intra şi ieşi din ghetou fără mari probleme, am dus două plase cu alimente de la ferma părinţilor mei ca să le donez Judenratului. În general, mă primeau nişte domni în vârstă foarte amabili, care îmi mulţumeau cu efuziune. Dar în ziua aceea, m-am trezit în faţa unui bărbat tânăr, cam de un metru nouăzeci, cu o atitudine politicoasă, elegant, deşi înota într-un costum bleumarin prea mare pentru el. Se vedea că era copleşit de situaţie. Totuşi, întreaga lui fiinţă transmitea demnitate. Mi-a trezit interesul imediat. Am schimbat câteva cuvinte, ne-am prezentat, am zâmbit şi, aproape în acelaşi timp, amândoi am vorbit despre posibilitatea de a ne mai vedea şi cu altă ocazie.

Şi ocazia aceea a venit; la sfârşitul unei duminici interminabile şi geroase, după ce am împărţit supă fierbinte unei mulţimi de oameni, am plecat de la cantină. Fiindcă se lăsase noaptea, Alter s-a oferit să mă conducă până la ferma părinţilor mei. A fost un drum lung. Era un ger năprasnic, dar

amândoi eram polonezi şi căliţi. Pe lângă asta, amândoi simţeam nevoia să vorbim cu cineva care să ne înţeleagă. Am vorbit de toate şi ne-a făcut foarte bine.

Pe urmă, aceste drumuri au devenit obişnuite. El mi-a spus că-i plăcea foarte mult numele meu, că aurora este momentul cel mai frumos al zilei, când omul este plin de speranţe. „Francezii îi spun aurorei *le petit jour*", mi-a zis. Şi mi-a explicat şi că în engleză numele meu înseamnă „dulce". Nu ştiam. Eu i-am spus cu oarece îndrăzneală: „Dacă n-ai avea hainele astea cu care te-au costumat, ai fi foarte chipeş". Am râs mult timp. Niciodată n-a uitat asta.

Într-o seară, cu puţin înainte de a ajunge la fermă, m-a sărutat. A fost un sărut scurt şi delicat. Pe urmă m-a luat şi m-a strâns în braţe, tare, foarte tare, de parcă ar fi vrut să fim o singură persoană.

— De ce vremuri groaznice avem parte! mi-a spus ca într-o şoaptă, în timp ce continuam să stăm îmbrăţişaţi. Dar o să ne bucurăm de viaţă. Acum putem doar să supravieţuim.

Am înţeles viziunea lui tragică despre viaţă. Şi nu era un fleac, ţinând cont de tot ce se petrecea. Am mai făcut şi alte drumuri împreună, pe înserat sau noaptea. Şi iar ne-am îmbrăţişat şi ne-am sărutat. Ne plăceam şi ne iubeam tot mai mult. Dar pe el îl apăsa o răspundere enormă şi suferea mult. Datoria mea era să-i fiu alături şi să-l sprijin.

Pe la jumătatea anului 1941, ghetoul a devenit tot mai restricţionat. Au construit garduri şi au făcut porţi de acces, singurele locuri pe unde se putea intra sau ieşi. Contactul cu ghetoul s-a limitat la un orar fix, sub supravegherea poliţiei evreieşti. Uneori, se postau acolo şi patrule de soldaţi germani şi ofiţeri SS. Controalele au devenit frecvente şi riguroase. Într-atât încât, din când în când, nu-mi dădeau voie să intru nici dacă le arătam carnetul pe care mi-l eliberase

Judenratul, ce acredita că eram membră a unei organizaţii de ajutor social.

Întâlnirile mele cu Alter au fost tot mai rare.

III
O IARNĂ DEZOLANTĂ

Paris, Franța ocupată, noiembrie-decembrie 1941

Charlotte

Patruzeci şi nouă de zile.

Am stat la Paris doar patruzeci şi nouă de zile. Ştiu bine asta, pentru că am numărat zilele ca o puşcăriaşă. Dar ce zile! A fost o iarnă dezolantă şi necruţătoare, una dintre cele mai groaznice de care îşi aminteşte lumea. Ninsorile au început în noiembrie. În decembrie şi ianuarie s-au înregistrat temperaturi de până la minus cincisprezece grade. Apa îngheţa pe ţevi. Şi poleiul de pe străzi făcea ca uneori să fie imposibil să mergi.

Ce diferit a fost faţă de ceea ce-mi închipuisem eu! Când eram o fetiţă, la Liège, mă încânta să fac un drum la Bruxelles şi visam să vizitez Parisul, dar cine nu? Însă când tata ne-a spus „mâine plecăm la Paris", teama mi-a devorat iluziile. Totuşi, fantezia unui minunat Oraş al Luminilor în acele timpuri atât de negre continua să trăiască în sufletul meu.

Când, în noaptea aceea, am plecat de la *Gare du Nord* şi ne-am afundat în imensul oraş aflat în întuneric, ce părea mort din cauza stingerii, a iernii grele şi a lipsei de combustibil, am

înţeles cât de departe rămăseseră visurile mele. Rătăceam prin Belle Ville şi Le Marais, urmând intuiţiile tatălui meu, care nu avea o hartă a oraşului. Foarte rar întâlneam alt suflet de om; şi când se întâmpla, acela se îndepărta repede, de parcă ar fi văzut o fantomă. Din când în când, trecea pe lângă noi câte o maşină. Unele mergeau încet, ca şi cum ar fi patrulat, supraveghind. Erau oare de la Poliţia Secretă, de la Gestapo sau poate de la Poliţia pentru Afacerile Evreieşti? Se vedea clar că eram străini. Totuşi, nimeni nu ne-a oprit. În noaptea aceea am avut un Dumnezeu particular, numai ca să ne apere pe noi!

Era aproape de miezul nopţii, când tata a bătut la poarta unui fel de pensiune mizeră. A intrat, în timp ce noi trei am aşteptat afară. Am auzit murmurele administratorului şi ale tatălui meu, care s-au transformat repede într-o discuţie pe ton ridicat. Ne-am temut de ce era mai rău. Dar, până la urmă, Léon s-a impus şi, la scurt timp, ne-am instalat într-o cameră minusculă, fără ferestre, cu trei saltele pe jos, un lighean cu apă şi o oală de noapte din tablă. Eram epuizaţi. Dar nu într-atât încât să nu suferim văzând cât de jos căzuserăm în numai douăzeci şi patru de ore.

În noaptea aceea am descoperit o nouă senzaţie, necunoscută mie. Cu graba şi bagajele limitate, mama a luat cu ea doar sandviciurile pe care le-am mâncat în tren. „Pe urmă o să cumpărăm ceva pentru cină", ne-a spus. Într-o lume „aproape normală", precum cea în care locuiserăm până în ziua dinainte, păruse rezonabil. Dar după călătoria groaznică şi sosirea la Paris, noaptea, am ajuns în acea cămăruţă mizerabilă cu mâinile goale. Pe lângă spaimă și oboseală, am descoperit și foamea. Şi am adormit presimțind că acea senzaţie nouă nu avea să dispară foarte uşor. Avea să fie o prietenă rea, care urma să mă însoţească mult timp.

***

Jean-Marcellin Lavoisier (în jur de 30 de ani), comerciant

Da, e adevărat că am lucrat pe piaţa neagră în timpul războiului, la Paris.

Şi da, e adevărat, de asemenea, că l-am cunoscut pe *monsieur* Léon Wins. Era clientul meu. Şi niciodată nu-mi uit clienţii.

Dar să vă mai spun ceva: nu suport ipocrizia celor care se prefac indignaţi de ceea ce făceam unii dintre noi şi nu se uită în oglindă. Mulţumită unor oameni ca noi, mulţi francezi au putut să bage ceva în gură. Ca să nu mai vorbim despre cei urmăriţi sau despre evrei. Cât de mulţi ar fi murit de foame sau de boli dacă noi am fi refuzat să vindem?

Pe de altă parte, din ce altceva puteam să trăiesc? Eu am fost întotdeauna negustor, ca tatăl şi bunicul meu. Toată vina o are războiul, şi asta e treaba politicienilor. Oameni ca mine şi ca familia mea n-au avut nicio vină. Mărfurile au început să lipsească, mai ales mâncarea şi articolele de primă necesitate, şi pe urmă au apărut cartelele. *Office Central de Répartition des Produits Industriels*[1] le dădea oamenilor un *billet d'approvisionnement*[2] de culoare verde, numerotat şi semnat, ca să-şi poată cumpăra... un săpun! Alţii îşi schimbau hainele pe ulei, pâine sau cărbuni. Ca să nu mai vorbim de cafeaua din năut sau de ţigările din frunze de floarea soarelui! Voiau ca oamenii să mănânce numai napi... Persoane ca *monsieur* Wins, un domn belgian care călătorea frecvent la Paris pentru afaceri, nu puteau să trăiască fără alimente. Ţin minte că,

[1] Oficiul Central de Distribuire a Produselor Industriale (în fr., în orig.)
[2] Cartelă de alimente (în fr., în orig.)

în timpul cumplitei ierni din '41, când lipsea totul şi oamenii mureau de foame şi de frig, a cumpărat câte ceva de la mine. Era un cavaler; se tocmea puţin, nu ca parizienii, şi plătea cash.

Apoi afacerile pe care le avea în Belgia s-au complicat şi a trebuit să-i fac un serviciu. Dar nu din cauză că ar fi fost băgat în politică şi cu atât mai puţin pentru că ar fi fost evreu, fiindcă nu era. Eu i-am văzut actele şi, în afară de asta, era un bărbat robust, părea un militar; cum să fie evreu?

***

Charlotte

Au trecut trei zile fără ca eu, mama și Raymond să ieşim din cocina aia infectă.

Tata ne lăsa singuri de două, trei ori pe zi, dar venea să se culce înainte de stingere. Ne aducea câte ceva de mâncare, foarte puţin. De-abia ajungea ca să-ţi înşeli foamea o vreme. Iar foamea nu întârzia să revină. Oricum, aerul în acea chilie duhnea, iar mirosul de urină era insuportabil. Asta îţi tăia pofta de mâncare.

Şi tata se întorcea tot mai îngrijorat. Se vedea că lucrurile nu ieşeau cum gândea el. Părinții mei nu puteau vorbi între ei în cămăruţă, pentru că eram eu şi Raymond, şi cu atât mai puţin pe coridoare, de teamă să nu fie ascultaţi. De bună seamă că erau foarte neliniştiţi.

Până când, în a patra zi, întorcându-se după ieşirea lui matinală, tata a intrat cu altă mină.

— Pregătiţi-vă lucrurile, ne-a spus însufleţit. Azi, pe seară, puţin înainte de stingere, ne mutăm în alt loc, mai bun decât ăsta.

***

Ne-am făcut din nou valijoarele. Puţin după ora cinci după-amiaza am părăsit „primul nostru cămin parizian". De mai bine de trei zile nu vedeam lumina zilei şi nu respiram decât aerul din acea cocină îmbibată de urină! Deşi după-masa era pe sfârşite, strălucirea luminii ne-a rănit ochii. Şi aerul, îngheţat şi umed, atât de propice pentru o pneumonie, ni s-a părut binefăcător! Am rătăcit pe câteva străzi prin nordul cartierului Le Marais, cu sentimente contradictorii. Simţeam o fericire iraţională, ţinând seama că vieţile noastre erau expuse unui mare risc.

Nu ne puteam duce la hoteluri sau la pensiuni; erau primele locuri unde căutau ei, în timpul raziilor, când ieşeau la vânătoare de evrei. Singura alternativă era să subînchiriem de la cineva care, la rândul lui, închiriase o casă prea mare şi trebuia să acopere o parte din cheltuieli pe timp de criză. Cineva care nu era evreu, bineînţeles. Şi aceasta a fost ţinta noastră. O cameră la etajul întâi al unei case vechi, ai cărei chiriaşi erau o pereche de bătrâni unguri, emigraţi în Franţa cu decenii în urmă. Ei locuiau la parter, la *rez-de-chaussée*. La etaj erau două camere, pe care le ocupam noi şi altă familie de evrei. Camera noastră avea o mică fereastră, de fapt, un luminator, dar care era închisă cea mai mare parte a timpului, pentru siguranţă. Totuşi, avea o fereastră! Iar baia o foloseam în comun cu stăpânii casei şi cu cealaltă familie de evrei. Dar avea o baie!

Continuam să dormim pe saltele puse pe jos, iar frigul era cumplit în casa aceea veche, plină de igrasie. Dar, după prăpastia în care căzuserăm în timpul primelor noastre zile la Paris, această mutare ne-a îngăduit să mai respirăm un pic. Eram mai însufleţiţi şi i-am spus asta lui Léon.

Niciodată n-o să uit privirea lui de tată mândru. Şi-a permis doar să schiţeze un zâmbet. Nu-şi dezamăgise familia. Asta însemna totul pentru el.

***

Sarah Wilkinson, născută Soibelt (28 de ani), profesoară de gimnastică pentru copii

Soţul meu, Thomas Wilkinson, era un industriaş englez dintr-o familie aristocrată. Era un om foarte important la vremea lui, *my dear.* Avea acţiuni la diverse întreprinderi franceze: metalurgice, fabrici de motoare, ateliere, aşa că se bucura de o anumită imunitate, *you know*, cel puţin la începutul ocupaţiei.

Pe Thomas l-am cunoscut cu câţiva ani înainte, la o gală de binefacere la *Hôtel de Crillon* la Paris, unde locuiam eu. A fost o dragoste la prima vedere, deşi el avea aproape încă o dată vârsta mea. După puţin timp, când am împlinit douăzeci şi cinci de ani, ne-am căsătorit la Brighton. A fost o nuntă de mare eleganţă, cu lux şi bună dispoziţie, la care au fost invitaţi nobili şi mari industriaşi. La începutul războiului, locuiam când la reşedinţa din Sussex, când în apartamentul din Paris. Şi aşa am continuat un timp, până când dificultăţile tot mai mari de a călători ne-au obligat să ne fixăm şederea la Paris. Thomas se lupta să menţină în funcţiune întreprinderile, iar eu îl ajutam să ușureze suferinţele oamenilor lui.

În fiecare marţi şi joi luam câte un grup de copii, nu mai mult de cincisprezece, de la Cantinele Populare din Paris, şi îi duceam să facă gimnastică în parcurile din oraş. Treceam pe la cantină la două după-amiaza, când era mai puţin frig. Fetele şi băieţii aceia erau chinuiţi de foame! Şi ideea de a-i duce într-un parc, la aer liber, ca să-şi consume energia, în

acea iarnă teribilă a lui '41, uneori cu iarba acoperită de zăpadă, părea o nebunie. Dar le făcea atât de bine!

Când mă duceam să-i iau, stăteam de vorbă cu părinții lor. De aceea mi-i aduc aminte bine pe acei doi copii; băiatul era înalt și blond, iar fata avea părul castaniu, pe care și-l strângea cu niște fundițe colorate. Se vedea că nu o duceau bine, iar hainele lor erau uzate. Tatăl lor era robust și bine făcut, avea înfățișare de om de afaceri ruinat; îmi aducea cumva aminte de Thomas, păstrând proporțiile, bineînțeles. Și toți erau „arieni", așa scria în actele lor, *of course!*

De parcă mie mi-ar fi păsat! *As a matter of fact*[1], numele meu de domnișoară era Sarah Soibelt. Mă înțelegi, nu-i așa? Eu îi luam pe copiii pe care mi-i indica directoarea cantinei. Și dacă erau evrei, eram și mai mulțumită, fiindcă știam că aceștia sufereau mai mult. Nu eram singura. Eram un grup de prietene. Unele erau profesoare — ne cunoșteam de la întâlnirile cu profesorii —, altele erau angajate și funcționare. Ne unea răzvrătirea contra discriminării și a rasismului. Camille Galliot era ceva mai tânără decât mine, Marie Lang era de vârsta mea, Denise Recouvrot, Françoise Siefrid și Jenny Viou erau cele mai tinere, aveau puțin peste 20 de ani, în timp ce Marie Lemeunier și Simone Decise erau cele mai „în vârstă"; aveau în jur de 50. Majoritatea erau catolice, deși mai era câte una ca mine, *you know*. Cu timpul, oamenii au început să ne poreclească... „prietenele evreilor". Ca să ne umilească, îți închipui.

Asta până într-o după-amiază, când mergeam cu copiii spre o zonă din Jardin des Tuileries, care ne plăcea mult, pentru că era mai adăpostită și o încălzea puțin soarele blând de iarnă, pe lângă faptul că avea niște scări late unde inventam

[1] În realitate, de fapt (în engl., în orig.)

jocuri, am văzut ceva ce ne-a zguduit. Într-un colţ al grădinii se aduseseră nişte instalaţii de joacă, foarte nostime, înconjurate de un gard alb din lemn. Ne-am bucurat câteva clipe; era o nouă zonă pentru copii, într-o perioadă atât de tristă. Dar bucuria a durat numai un moment. Imediat am văzut pe poarta de la intrare un afiş mare cu următorul anunţ scris cu litere roşii:

PARC À JEUX
RÉSERVÉ AUX ENFANTS
INTERDIT AUX JUIFS[1]

Parcul de joacă era rezervat pentru copii, dar interzis evreilor...

[1] Parc de joacă. Rezervat pentru copii. Interzis evreilor (în fr., în orig.)

Nu-mi venea să cred. Şi asta se întâmpla în adorata mea Franţă, ţara Libertăţii, Egalităţii şi Fraternităţii! Copiii aceia erau atât de vrednici de dispreţ, că nu meritau să se urce pe un tobogan sau să se învârtească într-un carusel.

În incinta parcului de joacă, câţiva copii, bine îmbrăcaţi şi bine hrăniţi, se distrau după pofta inimii. A trebuit să trec cu grupul meu prăpădit prin faţa intrării, pe lângă ruşinosul afiş. N-am avut încotro. Ai mei s-au uitat la anunţ cu privirea pierdută, ca şi cum n-ar fi înţeles ce înseamnă. Câţiva copii francezi au strigat: „Doamnă profesoară, de ce nu intrăm un pic ca să vedem noile jocuri?" Dar copiii evrei sunt sigură că l-au înţeles. În ochii lor se reflecta tristeţea. Şi-au coborât privirea. Fără să spună nimic.

Mi s-a frânt inima. La vârsta mea văzusem deja multe lucruri şi mă consideram o persoană puternică. Dar tristeţea acelor priviri... *My God!* N-o să uit asta cât oi trăi.

A fost un semnal al tragediei pe care o trăiam. E adevărat că Ordonanţa germană din septembrie 1940, la trei luni de la începutul ocupaţiei, a obligat să se facă recensământul tuturor familiilor evreieşti din Franţa, inclusiv copiii; şi ruşinoasa lege franceză din 3 octombrie 1940 le-a interzis evreilor să exercite numeroase profesii, pe lângă faptul că autoriza internarea „străinilor de rasă evreiască" în „lagăre speciale".

Dar trebuie să mărturisesc că abia în acea după-amiază, când am văzut că li se interzicea copiilor evrei accesul în parcul de joacă, mi-am dat seama pe deplin în ce lume tenebroasă trăiam. Poate a fost tristeţea nesfârşită a acelor priviri inocente. Poate demnitatea tăcerii lor. Nu întotdeauna strigătul este cea mai mare răzvrătire.

***

Apoi au suflat alte vânturi, aducând veşti tot mai alarmante. La începutul iernii lui '41, steaua galbenă a început să fie cerută pentru identificarea evreilor. Dar abia după patru luni, pe 28 mai 1942, a devenit obligatorie. În seara aceea, noi, „prietenele evreilor", am simţit că s-a întrecut măsura. *Really, it was too much!*[1] Am hotărât să purtăm şi noi steaua lui David. Dar în felul nostru.

Simone a făcut o stea galbenă, dar care aducea a trandafir. Marie Lang a respectat ordonanţa şi şi-a făcut o stea a lui David de culoare galbenă; dar a agăţat-o de gâtul câinelui ei. Cealaltă Marie şi-a pus steaua galbenă cu forma şi pe locul indicat „prin lege", dar şi-a agăţat de cordon un lănţişor cu opt steluţe, fiecare cu o literă a cuvântului *VICTORIE*. Cele mai tinere au ales să-şi scrie pe stele propriile nume, ca o provocare. Denise a folosit o stea albă pe care a scris Danny, iar Jenny a făcut acelaşi lucru cu numele ei. Françoise, care avea doar 20 de ani, a mers mai departe; şi-a făcut o stea „fantezistă" din mai multe culori, pe care a scris Papou (Papuaş). Eu mi-am făcut o inimă roz, pe care am pictat steaua lui David, ceea ce nu lăsa multe îndoieli cu privire la sentimentele mele.

Cele mai multe fete au fost arestate şi duse în lagărul de la Tourelles, ceea ce a creat agitaţie printre birocraţii puşcăriei, neobişnuiţi să se lupte cu „prizoniere ariene". Altele au reuşit să scape la timp, printre care şi eu. Datorită contactelor lui Thomas, la două săptămâni după ce au început arestările, *thanks God!*, am trecut frontiera cu Spania în Ţara Bascilor şi, după o lună, mă întorceam la casa noastră din Sussex. Cele care n-au avut acest noroc au dat dovadă de o tărie admirabilă. Camille a declarat la interogatoriu: „Eu însămi mi-am

[1] Pe cuvânt, era prea mult! (în engl., în orig.)

făcut steaua lui David şi mi-am cusut-o pe bluză; am făcut-o în semn de protest contra măsurilor antievreieşti".

„Autorităţile" franceze şi germane au schimbat mesaje, care au dezvăluit tulburarea şi perplexitatea lor în faţa atitudinii „arienelor închise în lagărul de la Tourelles". Până la urmă, au decis nu numai să le ţină în continuare în închisoare, ci să le trimită în lagărul sinistru de la Drancy. În plus, le-au obligat să poarte într-un loc vizibil inscripţia „prietenele evreilor".

***

Charlotte

Joia era ziua cea mai veselă a săptămânii.

Marţea şi joia, mama mă ducea la o cantină populară, pe care Primăria şi alte organizaţii o înfiinţaseră pentru a atenua nenorocirile războiului. Mergeam împreună mult timp, mai bine de jumătate de oră, adesea pe un frig insuportabil. Tot drumul ne ţineam de mână. Asta îmi plăcea foarte mult. Mâncarea nu era foarte bună, dar cel puţin era caldă şi se serveau porţii mari. În comparaţie cu puţinele alimente de care făcea rost tata în celelalte zile de pe piaţa neagră şi pe care le mâncam închişi în casa ungurilor, era un banchet.

În afară de asta, joia, câte o profesoară de gimnastică ne lua de la cantină şi ne ducea într-un parc să facem exerciţii. Preferata mea era Mrs. Wilkinson. Era o englezoaică elegantă, foarte exigentă, care, în general, era binedispusă. Dar când o deranja ceva, devenea seacă şi severă, fără menajamente. Ne ducea direct în parc, aproape fără să vorbim, şi la cea mai mică neatenţie a noastră ne dojenea. În fond, cred că asta ne plăcea. Ne trata ca pe nişte copii normali, nu ne făcea să ne simţim diferiţi. Când ajungeam în parc, nu conta frigul

sau zăpada, toţi făceam gimnastică! Drept recompensă, ne propunea diverse jocuri şi atunci totul era o veselie.

Totuşi, în acele plimbări prin Paris, vedeam uneori lucruri care nu ne plăceau. Într-o după-amiază, am văzut un parc de joacă pentru copii, recent amenajat. Am sărit în sus de bucurie! Mrs. Wilkinson s-a îndreptat spre intrare; noi am urmat-o în ordine, în rânduri de câte doi, cum îi plăcea ei, ca nu cumva să se răzgândească! Dar când ne-am apropiat, am văzut un anunţ pe poartă care ne-a lăsat fără glas: era interzisă intrarea copiilor evrei. Într-o clipă, o mulţime de imagini s-au îmbulzit în mintea mea. Imagini care mi-au amintit de primele întâmplări ce m-au făcut să mă simt diferită, în îndepărtata Belgie. De fapt, m-au făcut să mă simt inferioară. Pentru că existau lucruri de care alte fetiţe se puteau bucura şi pe care eu nu le meritam.

Majoritatea eram copii evrei şi am reacţionat cu toţii la fel. N-am spus nimic. Am ţinut în noi această umilinţă profundă şi am îngropat-o în propriul nostru suflet. Am privit câteva secunde anunţul; apoi ne-am continuat drumul prin parc. Mi-am amintit cuvintele tatălui meu, rostite cu câteva luni în urmă: „Azi am văzut chipul Satanei..."

După câteva zile, oraşul era plin de afişe care anunţau o mare expoziţie la Palais Berlitz, organizată de un anume *Institut d'études des questions juives*[1] sau aşa ceva. Se făcea reclamă unui eveniment impresionant, care avea un mare succes. Titlul expoziţiei, *Le Juif et la France*[2], era scris cu litere mari şi roşii, iar pe afişe se vedea un glob pământesc asupra căruia se năpustea o figură fioroasă cu ochi diabolici, barbă lungă şi mâini ca nişte gheare de pasăre răpitoare, ce voia să

[1] Institutul de studii pentru problemele evreieşti (în fr., în orig.)
[2] Evreul şi Franţa (în fr., în orig.)

pună mâna pe lume şi s-o distrugă. Să fi fost acesta... un evreu? Dar tata, bunicul şi unchii mei Paul şi Alter nu erau aşa! Dumnezeule! Ce era asta? Ce se întâmpla?

***

În cele patruzeci şi nouă de zile cât am stat la Paris, acestea au fost ieşirile mele. Două ore marţea şi trei sau patru ore joia, nu întotdeauna; depindea de cum era vremea şi de cât de periculoasă era situaţia, după părerea tatălui meu. Restul timpului am stat închişi în camera ungurilor, cu ferestruica aproape acoperită, ziua şi noaptea. Aceste prime zile de izolare au fost insuportabile.

Când tata ne-a spus că urma să plecăm de la Liège ca să ne refugiem în Franţa cu o nouă identitate, nu mi-am dat seama de ceea ce ne aştepta. De la o zi la alta a dispărut lumea pe care o cunoşteam. A fost o ruptură brutală. Rutina (sculatul, îmbrăcatul, mersul la şcoală) şi-au pierdut sensul. Nu mai aveam nume de familie, nici rude şi prieteni. Am intrat în altă lume, de izolare şi însingurare, care, pentru moment, se reducea la camera ungurilor cu fereastra acoperită.

Am făcut o singură ieşire „în familie". Într-o seară, cu puţin înainte de ora stingerii, ne-am dus la o cafenea destul de întunecoasă, aproape de Place de la République. Mama ne-a îmbrăcat cu ce aveam mai bun. Părinţii mei voiau să pară că era o plimbare de „oameni normali", care se duceau să bea o cafea cu un prieten. Pe mine şi pe Raymond ne-au aşezat la o masă mai mică lângă fereastră, iar ei s-au întâlnit la altă masă, aproape de tejghea, cu un domn corpolent, cu gesturi aspre. Mi s-a părut că i-am auzit spunându-i Marcellin. Raymond a băut un suc şi eu o limonadă. Părinţii mei şi

prietenul lor au băut câte două cafele fiecare. Noi ne uitam cu coada ochiului, încercând să ghicim despre ce vorbeau. N-am reuşit. După mai puţin de o oră, am văzut că domnul plătea nota, dădea mâna cu părinţii mei cu gesturi energice şi ieşea din cafenea. După o clipă ne-a chemat tata şi am plecat şi noi.

***

Jean-Marcellin Lavoisier

Vreţi să ştiţi ce serviciu i-am făcut lui *monsieur* Wins? M-aţi mai întrebat asta în diverse feluri şi, cum n-aţi primit răspunsul pe care-l aşteptaţi, mă întrebaţi acum din nou.

Eu n-am nimic de ascuns, e clar? Dar o să vă spun doar cu ce l-am ajutat. Fără amănunte. La sfârşitul anului 1941, în timpul celei mai teribile ierni din perioada ocupaţiei, *monsieur* Wins mi-a explicat că afacerile lui cu stofe din Valonia nu mergeau bine din cauza lipsurilor şi a războiului. Că hotărâse să înceapă o nouă afacere cu confecţii în Franţa liberă, unde avea prieteni. Pentru asta trebuia să treacă linia de demarcaţie împreună cu familia şi nu voia să aibă probleme. Cum amândoi eram oameni de afaceri, ne-am înţeles repede. Am văzut actele lui şi ale familiei; era clar că erau belgieni, şi nu evrei. Cum eu eram un susţinător al mareşalului Pétain şi aveam contactele mele la Vichy, nu mi-a fost greu s-o fac. Dar eu nu sunt un *passeur*, o călăuză, nu trec pe nimeni frontiera clandestin, pentru Dumnezeu!

A plecat în sud, în primele zile ale lui ianuarie 1942. Am înţeles că acolo i-a mers foarte bine şi a făcut avere mare cu afacerile lui. Niciodată nu s-a întors în Belgia.

***

Charlotte

În a treia zi a noului an 1942, la ceasul cinei, un moment trist, pentru că era ora crepusculului şi aveam mâncare puţină, tata a răsuflat adânc, a tăcut o clipă (cum făcea întotdeauna înainte de a ne spune ceva important) şi ne-a zis, răspicat:

— Mâine, la prima oră, plecăm cu trenul la Lyon, un oraş mai la sud, în zona liberă, care depinde de guvernul francez de la Vichy. Aşa plănuisem eu lucrurile. Cred că la Lyon o să ne meargă mai bine, cât o să dureze povestea asta...

Mama, care ştia asta, fără îndoială, a încercat să facă un gest de aprobare, să schiţeze un zâmbet; era de datoria ei să-şi sprijine soţul şi să le insufle încredere copiilor. Dar n-a reuşit. Trecuseră două luni de la plecarea noastră din Liège şi uitaserăm să zâmbim.

Partea a treia
GLASURILE VÂNTULUI

„Vântul mă cioplea după chipul arzătoarei goliciuni
ce mă-nconjura. Și îmbrățișarea lui de-o clipă mă lăsa,
piatră printre pietre, singur asemenea unei coloane
sau unui măslin profilat pe cerul de vară."*

Vântul la Djemila, Albert Camus

* Traducere de Irina Mavrodin, în volumul *Nunta*, Editura Polirom, 2019, p. 33

I
VÂNTUL DINSPRE RON

Paris, Franța ocupată, ianuarie 1942

Charlotte

Am plecat dimineaţa în zori. Peste noapte ninsese şi străzile Parisului erau albe şi tăcute. Gerul era cumplit şi vântul care mătura oraşul îţi tăia respiraţia. *Gare de Lyon* mi-a amintit de Gara Guillemins din Liège. Ofiţerii de la Waffen-SS şi de la Gestapo erau peste tot; era locul predilect de plecare a evreilor şi a altor persecutaţi de regimul nazist în drumul lor spre sud, cu iluzia că aveau să-şi redobândească libertatea. Dar nu era cazul nostru; noi eram „arieni", care-l însoţeam pe tatăl nostru într-o călătorie de afaceri.

— Actele, ne-a cerut santinela de la Gestapo la intrarea în gară.

Ne-au studiat din cap până-n picioare, fără să le pese de coada lungă de oameni care aşteptau să intre. Nu era problema lor dacă cineva pierdea trenul. Léon şi fratele meu Raymond, cu înălţimea şi ţinuta lor dreaptă, atât de deosebiţi de imaginea „evreilor repugnanţi" reuşeau să treacă de aceste controale. În asemenea împrejurări, e greu să-ţi faci griji pentru altcineva, decât pentru tine şi familia ta. Acesta era

adevărul. Dar nu puteam să nu mă gândesc ce teribil este să fii arestat doar pentru înfăţişarea ta! Şi, totuşi, asta se întâmpla. Erau persoane care nu aveau documentele în ordine. Dar alţii erau arestaţi numai pentru că, după părerea agenţilor, „arătau a evrei".

Ne-am aşezat cum am putut. Trenul era plin şi locurile nu erau numerotate. S-a auzit de trei ori fluierul, iar locomotiva cu aburi s-a pus în mişcare. Uf, ce uşurare! Nu ştiam bine unde mergeam, nici ce ne aştepta, ne era clar doar că destinaţia finală era oraşul Lyon. Dar tata vorbea despre „zona liberă", despre „guvernul francez de la Vichy"... Cu siguranţă că avea să fie mai bine decât în închisoarea aceea pariziană unde am stat patruzeci şi nouă de zile!

Pe măsură ce trenul accelera, deşi tot târâş-grăpiş înainta, şi vedeam câmpia franceză, cu păşunile ei verzi şi acele *petits villages*[1], unde părea că războiul nu ajunsese, un sentiment de bucurie mi-a cuprins toată fiinţa. Urma să avem parte, în sfârşit, de puţină fericire?

A durat puţin. Trenul s-a oprit într-o localitate, nu ştiu care. S-au auzit câteva persoane care urcau; glasuri puternice, discuţii la distanţă. Şi apoi un sunet de neconfundat m-a îngrozit. Era bocănitul cizmelor militare! Din nou! Vă rog, nuuu!

De-abia mă puteam stăpâni. Părinţii mei nu şi-au dat seama de zbuciumul prin care treceam. Uşa vagonului s-a deschis violent şi au intrat. Cel puţin, nu controlau actele. Era doar un control vizual. Ne-au sfredelit cu privirea pe fiecare în parte! Eu tremuram (nu ştiu de ce am reacţionat atât de rău), mă cuprindea panica la gândul că mă vor întreba ceva şi n-o să ştiu să răspund. Controlul a durat o veşnicie... Dar au plecat

[1] Sătucuri (în fr., în orig.)

mai departe. Peste câteva minute, trenul s-a pus din nou în mişcare. După aceea s-a întâmplat acelaşi lucru în alte gări.

Trecuseră cinci ore interminabile de călătorie, când unii pasageri au început să vorbească despre *la ligne de démarcation*[1]. Spuneau asta îngrijoraţi. M-am uitat la tata, în speranţa unui răspuns.

— Suntem pe punctul de a trece linia care separă zona ocupată de zona liberă, a murmurat Léon, foarte calm, aproape cu un surâs.

Trenul s-a oprit. Un număr mare de ofiţeri germani SS şi de la Gestapo, care se aflau pe peron, s-au urcat în vagoane în acelaşi timp. Nu se mai auzea doar bocănitul cizmelor, ci şi latratul câinilor şi strigătele ofiţerilor nemţi! Eu eram terorizată, nu ştiam ce să fac. M-am agăţat cu putere de braţul tatălui meu, dar el mi-a dat la o parte mâinile cu blândeţe; trebuia să ne prefacem. Ici şi colo, pasageri acuzaţi că sunt evrei erau daţi jos din tren cu bruscheţe şi arestaţi. Ofiţerii SS strigau tare:

— *Schnell, schnell!* ordonându-le presupuşilor evrei să coboare repede.

Nu existau argumente, nici explicaţii posibile. Nimeni nu le-ar fi ascultat.

Când ne-a venit rândul, în timp ce ofiţerii ne controlau actele, câinii ne-au adulmecat mult timp. Când au terminat, ne-au strigat ceva în germană ce n-am înţeles. Tata a încuviinţat dând din cap... iar ei au plecat mai departe.

***

Călătoria a mai durat patru ore. Se înnoptase deja, când trenul a intrat în gară la Lyon. Se vedeau trupe franceze, dar

[1] Linia de demarcaţie (în fr., în orig.)

trupe germane nu, în afară de câţiva ofiţeri de la Gestapo cu hainele lor din piele neagră de neconfundat. Asta m-a bucurat. Şi ceilalţi pasageri erau mai binedispuşi. Zâmbeau şi chiar făceau glume, ceva imposibil de imaginat cu două ore înainte. Poate că zona liberă era diferită de locul de unde veneam.

Când a coborât din tren, Léon s-a îndreptat spre capătul peronului numărul opt. Acolo a rămas câteva minute, în timp ce se prefăcea că-şi cumpăra ţigări de la un chioşc din apropiere. Părea că ştie ce face. Deodată, cineva s-a apropiat de el.

— Sunt Louis, prieten cu Marcellin, i-a spus şi a tăcut.

— Şi eu sunt *monsieur* Wins, a răspuns tata în timp ce-i întindea mâna ca să-l salute.

Louis părea nerăbdător să plece cât mai repede din acel loc. Ceea ce a şi făcut, în timp ce schimba câteva cuvinte cu tata. Noi trei i-am urmat.

Am ieşit. Soarele apusese, dar strălucirea lui încă lumina munţii înzăpeziţi ce străjuiau o parte din oraş. Vântul ce străbătea valea Ronului făcea să se simtă mai tare frigul, intens şi uscat. O scurtă bucată de drum am urmat paşii lui *monsieur* Louis, până am ajuns la „casa" noastră. Visam că acolo ne va aştepta un alt început.

Ce mult ne înşelam!

II
VÂNTUL SINGURĂTĂŢII

Lyon, Franța, zona liberă,
de la sfârşitul iernii până în vara anului 1942

Jean-Claude Rapalian (15 ani), elev de liceu

Mă întrebaţi de familia de belgieni?

Da? De familia Wins? Mi-amintesc bine numele ăsta, pentru că aveam un coleg de liceu la Lyon cu acelaşi nume. Dar nu erau rude, din câte am putut afla.

Mai ţin încă minte figura dezamăgită a acelui bărbat, *monsieur* Wins, când tatăl meu, Krikor, i-a arătat locul pe care îl pregătiserăm pentru ei!

— Dar nu este ce am convenit cu *monsieur* Marcellin Lavoisier! a protestat Wins, indignat.

Tata a ridicat din umeri. Nu era prima dată când mincinosul de Marcellin îl punea într-o situaţie jenantă. Dar era tot ce putea să le ofere. *Monsieur* Wins s-a mai plâns puţin, dar respectuos, fără să-l jignească pe tata. Era un om lovit, dar nu înfrânt, care îşi păstra demnitatea.

— Acum nu avem altă ieşire, a zis resemnat. Aşa că o să rămânem aici un timp, până găsim o soluţie.

Tata, Krikor Rapalian, închiriase o casă în zona Gării Lyon-Brotteaux, unde locuiam cu mama şi cei patru fraţi ai mei. Locuinţa era mare, dar în stare proastă. Krikor era mecanic la un atelier de automobile, dar din cauza războiului lucrul se redusese foarte mult. De aceea am hotărât să închiriem camerele. Întâi unei familii şi apoi unui cuplu, toţi refugiaţi în timpul Războiului Civil din Spania. Când Marcellin i-a telefonat tatălui meu şi i-a vorbit despre belgieni, aproape că nu mai era spaţiu în casă. Dar aveam nevoie de bani şi am făcut ce-am putut.

Ei erau patru. Pentru *monsieur* Wins şi soţia sa am aranjat un colţ al debaralei, unde nu puteau fi văzuţi de cine deschidea uşa din cauza unui morman de lemne şi lucruri vechi care se aruncau în locul acela. Pentru copiii lor, un băiat înalt de vârsta mea şi o fetiţă blonduţă mult mai mică, am aranjat un loc mai curat şi mai sigur. Deşi adevărul este că locul era cam mic...

Ne-am străduit, nu voiam să avem probleme cu chiriaşii.

Oricum, înţeleg decepţia lui *monsieur* Wins.

***

Charlotte

Eu şi Raymond aşteptam în vestibul, în timp ce părinţii mei se uitau prin „noua locuinţă". Era seara târziu, ne era foame şi somn. Dar eram mulţumiţi. Vântul acela dinspre munţi şi dinspre Ron părea să ne facă bine, chiar şi în plină iarnă. Ne-am mirat că întârziau.

— O fi vreo problemă, Raymond?

— Nu, nu cred, a răspuns fratele meu. Tu ştii cum e tata, întotdeauna aranjează bine toate lucrurile!

Am mai aşteptat un timp. Deodată, am văzut-o pe Blima coborând scara. Chipul ei era palid, răvăşit. În urma ei a coborât tata. Părea foarte abătut. Tata ştia să vorbească foarte bine, întotdeauna găsea cuvintele potrivite. Şi, în plus, de multe ori, le însoţea cu o glumă sau cu un zâmbet strengăresc ori duios, în funcţie de situaţie. Iar acum ne privea mut, ca şi cum n-ar fi ştiut ce să spună.

S-a aşternut o tăcere stânjenitoare, tulburătoare. Ne-am temut de ce era mai rău; că o să ne luăm din nou valijoarele şi o să ne cufundăm în noaptea hibernală, fără să ştim încotro s-o apucăm, ca la Paris.

— Haideţi, a spus în schimb tata şi şi-a lăsat capul în jos, învins. O să vă arăt unde o să stăm.

Am urcat la primul etaj. Am mers pe un culoar lung, la capătul căruia, aproape ascunsă, era o uşă mică. Léon a deschis-o în timp ce ne-a spus:

— Aici o să stăm eu şi mama.

Noi ne-am băgat capul pe uşă şi am văzut o grămadă de fiare ruginite, piese de motoare şi de maşini stricate, scaune cu picioarele rupte şi alte lucruri de genul ăsta. Toate acele obiecte erau împrăştiate peste o stivă de lemne. Din debara ieşea un miros puternic de igrasie. Cum noi priveam fără să înţelegem, tata ne-a spus:

— Noi o să dormim acolo, în capăt, pe dreapta.

Ne-am întins mai mult gâturile şi am reuşit să vedem colţul unei saltele.

— Ah! am zis amândoi în acelaşi timp, uimiţi.

Pe urmă am trecut printr-o baie. Pereţii erau coşcoviţi şi starea ei lăsa mult de dorit, dar cel puţin era spaţioasă. Tata Léon s-a simţit obligat să ne avertizeze:

— Să ştiţi că baia asta o s-o folosim în comun cu alte persoane...

Poate pentru că eram tineri şi voiam să ne păstrăm iluziile, l-am urmat pe tata în tăcere, cu speranţa secretă că o să avem parte de o surpriză plăcută.

Am străbătut culoarul şi am intrat într-o cameră mai mare, de folosinţă comună, un fel de living. Am trecut prin el. În capăt era un dulap din lemn cu două uşi mari. Tata le-a deschis. Am văzut o mulţime de haine atârnate pe umeraşe: pardesie şi paltoane care ajungeau până jos. Cu o mână, a tras într-o parte hainele, şi a apărut o cuşetă cu două paturi mici, unul deasupra altuia, care de-abia încăpeau în acel habitaclu.

— Aici o să staţi voi, ne-a spus cu glas abia auzit, copleşit de tristeţe şi de ruşine.

Acela era un dulap!

***

Ne-am pus valizele sub pat.

Se făcuse noapte târziu şi mă cuprinsese o tristeţe nesfârşită. Oboseala şi foamea unei zile lungi de spaime au dispărut complet. Nu voiam decât să mă trântesc în pat şi să plâng. Aşa am şi făcut. Raymond a vrut să mă consoleze, dar şi el era foarte descurajat. Mai târziu a venit mama, care mi-a adus o bucată de prăjitură şi o sticluţă cu apă. Dar n-a putut sta mult. Ca să rămână cu noi trebuia să lase uşa dulapului întredeschisă, iar asta era periculos. Orice persoană din casă, ba chiar şi cineva în trecere, putea să vadă ascunzătoarea noastră. Era foarte riscant. Aşa că, atunci când i s-a părut că mă simţeam un pic mai bine, s-a dus în camera ei.

Eu însă am continuat să plâng, fără să scot vreun sunet, până mi-am udat perna şi bluza. Mă simţeam mai singură ca niciodată. Până la urmă, m-a învins somnul.

Zilele următoare am aflat mai multe lucruri: că baia trebuia s-o folosim împreună cu alte paisprezece persoane

(familia de armeni care ne închiria camerele şi cei cinci copii ai lor, o familie andaluză cu trei copii şi un cuplu de spanioli); că unul dintre copiii andaluzilor avusese neşansa să se îmbolnăvească de râie şi nu trebuia să ne apropiem de el; că debaraua unde locuiau părinţii mei era plină de şobolani; că dulapul unde dormeam eu şi Raymond nu avea lumină, aşa că în cea mai mare parte a zilei trebuia să stăm închişi şi pe întuneric; că acolo nu erau purici, dar în schimb colcăiau *les punaises,* puturoasele ploşniţe, ascunse sub zugrăveala coşcovită.

Niciodată n-o să uit singurătatea infinită din acea primă noapte.

Îmi amintesc, de asemenea, că, în faţa acelei lumi nemiloase care ne hărţuia, m-a asaltat pentru prima dată un gând dureros, pe care nu mi l-am mai putut scoate niciodată din minte: „Poate părinţii noştri nu sunt de ajuns ca să ne apere".

***

Consuelo Hernández Randall (9 ani)

Fir-ar să fie! Nu poţi arunca niciun ac în cocina asta împuţită şi i-au mai adus şi pe belgieni!

Ăsta a fost primul lucru pe care l-am gândit când am aflat că încă o familie se instalase în casă. Şi, culmea, nu vorbeau spaniola! Noi am fost primii care am ajuns la armeni, cu un an înainte. Tatăl meu, Tito Hernández, era un poet andaluz, stabilit la Madrid, care simpatiza cu republicanii, aşa că a căzut în dizgraţie după Războiul Civil. N-a pus mâna pe arme, nici vorbă. Dar când au triumfat rebelii, şi-a dat seama că o să moară de foame. Culmea culmilor, mama, Sidney Randall, era o pictoriţă yankee, o cunoscută de-a lui Hemingway! Au trecut frontiera fără acte şi s-au instalat în sudul Franţei. S-au descurcat şi au supravieţuit; mama vindea tablouri la

târgurile din sate şi tata era un meşter bun la toate care făcea orice, fiindcă se ştie că poezia e bună ca să te îndrăgosteşti, dar că din poezie nu se trăieşte.

Când Germania a învins Franţa, noi am rămas în zona Vichyului. N-aveam niciun ban, aşa că am ajuns în „casa" armenilor. Şi, colac peste pupăză, fratele meu Ramón s-a molipsit de râie! Se scărpina continuu, sărăcuţul, mai ales pe gât, pe mâini, la încheieturile mâinilor şi la subsuori. Era înnebunit! Părinţii mei i-au cumpărat, cu multe eforturi, o loţiune. Dar nu i-a folosit la nimic. După puţin timp, era la fel ca-nainte. Toţi ne feream de el, de teamă să nu ne molipsim, aşa că era mai singur decât un cuc. Îngeraşul!

Şi, culmea, atunci au picat şi belgienii! Aşteptarea la baie a devenit nesfârşită. De două ori am făcut pe mine, iar eu pot să mă ţin! Îmi încrucişam picioarele... şi aşteptam! Asta făceam într-o după-amiază, stând pe jos pe culoar, când mi-am dat seama că fetiţa belgiancă stătea pe jos aproape de uşa băii, pe jumătate ascunsă, cum făcea întotdeauna. Ajunsese la baie înaintea mea! Ei încercau să nu-i vadă nimeni. Dar stăteam împreună toată ziua, îţi dai seama, se ştia tot! M-am uitat la ea şi am văzut că stătea cu picioarele încrucişate, la fel ca mine. Era în aceeaşi situaţie, fir-ar să fie! M-am ţinut cât am putut şi, când am văzut că fac pe mine din nou, am luat-o încet pe culoar (cum să merg repede, dacă aveam picioarele mai strâns încrucişate decât o călugăriţă la mănăstire!). Ea şi-a dat seama de situaţia mea. Chiar în clipa aceea s-a eliberat baia.

— *Bonjour, je suis Charlotte. Voulez-vous aller en premier?*[1] mi-a spus şi a zâmbit, foarte bine-crescută.

[1] Bună ziua, sunt Charlotte. Vrei să intri prima? (în fr., în orig.)

Și când te gândești că eu eram gata s-o omor pe belgianca mică!

N-am șovăit.

— *Merci,* i-am zis și m-am repezit în baie.

Când am ieșit, am văzut că iar se ascunsese după colțul culoarului. Era mai rău decât mine înainte, dar încă se ținea. M-am uitat la ea.

— *Je suis Consuelo*[1], i-am spus și aproape că i-am zâmbit. Dar îmi venea foarte greu să zâmbesc.

După aceea ne-am văzut rar. Dar, cel puțin, ne salutam.

***

Charlotte

„Viața mea într-un dulap."

Am ajuns să-mi imaginez că, dacă într-o bună zi o să scap de toate, voi scrie o carte și îi voi pune acest titlu. În mod sigur, în momentul în care m-am gândit la asta, încă nu știam tot ce mai aveam de trăit!

Viața noastră se desfășura într-un dulap. Nu aveam nicio fereastră sau vreo gaură. Nici măcar un bec mizerabil. Ușile din lemn care închideau „camera" noastră aveau doar niște crăpături pe unde se filtrau câteva raze de lumină de la lampa din tavanul livingului. Cum erau vremuri de penurie și trebuia să facem economii, lampa aceea era stinsă în cea mai mare parte a timpului. Se aprindea abia pe înserat. Uneori, unul din părinții noștri o aprindea pe ascuns pentru scurt timp, ca să ne facă ziua mai bună. Dar, în general, ziua stăteam pe întuneric. Oricum, tot nu aveam cărți. Iar mie-mi plăcea atât de mult să citesc!

[1] Eu sunt Consuelo (în fr., în orig.)

Eu și Raymond coboram din pat și ne așezam pe jos, sub hainele de iarnă. Dar nici măcar nu le puteam da la o parte, în caz că vreun necunoscut deschidea ușile și eram nevoiți să ne ascundem în grabă sub pat. Hainele lungi și multe erau o primă barieră de protecție.

Nu puteam nici să vorbim. Ne temeam să nu ne audă cineva care se afla în living. Din când în când, după ce ne uitam mult timp prin crăpăturile ușilor, ca să fim siguri că nu era nimeni prin preajmă, îndrăzneam să deschidem câțiva centimetri ușile dulapului, ca și cum ar fi fost prost închise. Asta o făceam noaptea târziu, când ceilalți chiriași se culcaseră deja. Ce mult ne mai bucuram de acea rază de lumină care scălda minusculul nostru habitaclu! Se lumina de ziuă în plină noapte! Inventam jocuri cu ce aveam la îndemână. Și încercam să stăm de vorbă un timp, în șoaptă, ca să ni se facă somn și să uităm de foame. Ne aminteam chiar și vremurile de la început, când tata încă ne aducea dulciuri, ca să uităm de momentele rele. Și ce foame ne era! Nici nu aveam prea multe subiecte de conversație. Până la urmă, mă închideam în gândurile mele și vorbeam cu mine însămi. Zilele se scurgeau toate la fel în dulapul blestemat.

Primele săptămâni au fost interminabile. Numai speranța că în curând aveam să ne mutăm în altă parte îmi dădea un strop de curaj. Oricum, spre seară mă cuprindea tristețea și-mi scăpau câteva lacrimi. Eu îl adoram pe tata și înțelegeam că făcea tot ce era posibil. Știam și că părinții noștri aleseseră debaraua aceea slinoasă și plină de șobolani ca să ne lase nouă, mie și lui Raymond, „cel mai bun loc". Dar nu puteam evita să nu mă încerce o oarecare ciudă când mă gândeam cât de jos căzuserăm într-un timp atât de scurt! Am făcut bine că ne-am lăsat căsuța dragă din Liège ca să ne ascundem în Franța? Nu o ducea mai bine unchiul Paul, care

a rămas la Anvers, sau unchiul Alter, care s-a întors în Polonia cu bunicii?

De aceea, într-o noapte, când am auzit paşii tatălui meu, care venea pe culoar (ca să ne aducă ceva de mâncare înainte de culcare, cum făcea întotdeauna), m-am hotărât. Nici n-a deschis bine uşa dulapului, că m-am agăţat de gâtul lui şi l-am îmbrăţişat strâns şi îndelungat. Tata nu ştia despre ce era vorba, aşa că a râs un pic stângaci, ca un om cumsecade. Raymond, fără ca eu să-i fi spus ceva, s-a prins şi l-a bătut afectuos cu palma pe spate. Tata s-a uitat la noi mult timp, cu un surâs foarte trist. Apoi a pus pe jos cele două farfurioare cu mâncarea pe care o adusese (foarte puţină!) şi o sticlă cu apă.

— Sunt mândru de voi, a spus cu glasul întretăiat de emoţie.

***

Giusto Pacella (în jur de 30 de ani), chelner la Grand Café des Commerçants

Eu eram chelner de cafenea, ca tata şi bunicul.

Familia mea e din Caltanissetta, în Sicilia. Cu puţin înainte de a începe războiul, am venit în Franţa să-mi încerc norocul. Şi am avut noroc; după ce am lucrat în baruri şi braserii mizere, am fost angajat la Grand Café des Commerçants, în inima Lyonului, ceea ce nu e la îndemâna oricui. Dar eu eram un chelner de rasă. Îmi plăcea ce făceam, pentru mine era o meserie cum ar fi cea de tâmplar sau de inginer. Clienţii cei mai frecvenţi, cărora aici li se spune *habitués,* mă cunoşteau bine şi le plăcea să-i servesc. Eu nu mă băgam în treburile lor, ştiţi? Dar ei îmi povesteau problemele lor şi chiar îmi

cereau părerea. Şi eu eram atent tot timpul, pentru orice eventualitate.

Pe urmă a izbucnit războiul. S-au schimbat multe lucruri. Şi când Franţa a fost învinsă şi a semnat armistiţiul şi a rămas sub cizma nemţească, şi mai mult! Deşi eram în aşa-numita zonă liberă, sub guvernul mareşalului Pétain, adevărul este că numele preşedintelui era de fapt... Adolf, mă înţelegeţi? Mulţi dintre clienţii mai vechi şi aristocratici n-au mai venit. Unii pentru că dăduseră faliment, alţii pentru că erau evrei. A venit multă lume în sudul Franţei, fugind de ocupaţie, dar erau oameni cu venituri mici. Cafeneaua a cunoscut timpuri grele. Şi clientela s-a schimbat mult.

Au început să fie frecvente mesele cu oameni care schimbau informaţii şi organizau, să zicem... conspiraţii contra guvernului. Oameni din Rezistenţă, aţi înţeles? Şi familii urmărite, care încă aveau unele posibilităţi, ca să-şi facă vreun moft ori să se întâlnească cu prieteni care se aflau în aceeaşi situaţie. Eu încercam să rămân departe de toate astea, dar omul are urechi şi ascultă, ce să faci?! Aşa că don Giusto s-a adaptat noilor vremuri, ce altă soluţie aveam?!

Şi de aceea pot să vă asigur că erau vreo două mese, cele de acolo, de lângă tejghea, vedeţi?, unde se întâlneau belgienii şi francezii veniţi din nord. Veneau în fiecare vineri, zi cu multă lume, ca să treacă neobservaţi. Dar nu erau întotdeauna aceiaşi, nu, se schimbau des. Familia pe care mi-o descrieţi o ţin bine minte, deşi nu-mi amintesc numele... Wins? Da, e posibil, deşi nu sunt sigur. Dar îmi aduc aminte că fetiţa comanda întotdeauna acelaşi lucru: o îngheţată de căpşuni. Şi parcă văd expresia chipului ei când, cu multă pompă, i-o aduceam la masă. Ce nostim, asta n-am putut uita niciodată!

***

Charlotte

Întuneric şi tăcere. Singurătate.

Ele au fost dominante în primele luni la Lyon.

Nu puteam vorbi decât cu mine însămi. În această perioadă, a venit ziua în care am împlinit nouă ani. A sosit pe nesimțite. Pierdusem socoteala zilelor şi nu mi-a spus nimeni. Oricum n-am fi avut nici unde, nici cu ce să sărbătorim aniversarea mea. Tata îşi ducea lupta zilnică pentru a obține ceva de mâncare cu puțin succes. Negustorii de pe piața neagră profitau fără milă de penurie. Lumea îşi dădea economiile de o viață ca să obțină un pic de mâncare. Era o ruşine. Tata, care trebuia să schimbe bani străini sau rezerva noastră secretă de diamante, tot mai mică, era o pradă uşoară, în ciuda caracterului său hotărât şi a faptului că ştia să se tocmească. Mama îşi petrecea zilele încercând să facă minuni cu puținul pe care îl aducea el şi să țină hainele tuturor în condiții acceptabile. Şi, culmea, eu şi Raymond creşteam tot timpul! Noroc că Blima se descurca foarte bine cu croitoria. Cu multă ingeniozitate, ne lungea hainele, an după an. Adevărul e că nu știu cum o făcea! Şi nici vorbă să mergem la doctor sau la dentist. Durerea de măsele trebuia s-o suporți, ce altceva să faci? Nu erau vremuri pentru aniversări.

Cu toate acestea, pe măsură ce vremea s-a îmbunătățit şi a venit primăvara, am încercat primele noastre ieşiri. Cea dintâi a fost într-o seară târziu, pe la nouă.

— Azi o să faci prima plimbare, Charlotte, mi-a zis tata Léon, cu o voce foarte blândă. Va trebui să te duci singură, aşa cum am vorbit, m-a avertizat, în timp ce se încrunta îngrijorat. Dar o să-ți facă bine să ieşi puțin de aici.

Tata a coborât cu mine scara şi m-a condus până la poartă.

— Nu uita toate sfaturile pe care ţi le-am dat, te rog! m-a implorat.

Atunci am deschis poarta şi am ieşit. Niciodată n-o să uit clipa aceea.

De trei luni nu părăsisem dulapul. Aerul proaspăt, sunetele, unele sclipiri de lumină, aromele, totul m-a învăluit dintr-odată şi m-a făcut să mă împiedic. Am simţit o înţepătură în ochiul meu bolnav. Am crezut că o să leşin! Am închis ochii şi am inspirat profund aerul rece al munţilor şi al râului. De mai multe ori. Până am simţit că sufletul mi se întorcea în trup. Am deschis ochii încet.

Casa armenilor se afla pe o stradă care nu avea ieşire, un *cul-de-sac*, o fundătură, unde gunoiul se îngrămădea înăuntrul şi în afara containerelor înşirate de-a lungul ei. Minunat loc pentru şobolani! mi-am zis. Apoi mi-am început plimbarea. Tata îmi dăduse indicaţii precise: s-o iau pe prima la dreapta, să traversez trei străzi, apoi s-o iau la stânga pe o stradă în diagonală şi din nou la stânga, ca să ajung pe fundătura armenilor. În total, opt sute de metri. Să nu vorbesc cu nimeni, să răspund cât mai puţin dacă sunt întrebată, să nu mă opresc la nicio vitrină. Am înaintat, metru cu metru; eram terorizată! La un moment dat, am simţit că încep să tremur fără să mă pot controla. Atunci aerul rece şi mişcarea şi-au făcut efectul. M-am liniştit şi m-am simţit atât de bine, încât atunci când am făcut ultima bucată de drum, îmi părea rău că mă întorceam în dulapul meu. Am străbătut-o încet, bucurându-mă de fiecare clipă, în ciuda fricii. M-o fi văzut cineva ieşind din casă? Îşi dădea seama lumea, când mă vedea trecând şi doar privindu-mă, ce eram?

***

Ieşeam din casă seara târziu. De foarte puţine ori. Şi întotdeauna separat, niciodată împreună. Uneori, eu şi Raymond aranjam în aşa fel încât să ne încrucişăm pe drum, ca să ne supraveghem unul pe altul şi să ne simţim mai puțin singuri. Uneori, am făcut asta şi cu mama; era înduioșător să mă întâlnesc cu ea pe stradă în acele zile atât de grele.

De-abia în vară, când eram deja de şase luni în oraş, tata a avut curajul să ne scoată într-o zi la o cafenea.

Ne-am îmbrăcat cu ce aveam mai bun, deşi pe atunci nu ne rămăsese mare lucru! Eram o familie belgiană, în trecere prin Franţa, care se ducea să bea ceva într-o vineri de vară ca să se răcorească. Localul se numea Grand Café des Commerçants şi era foarte frumos. Probabil era scump. Mai târziu, am învăţat că singura soluţie ca să nu trezeşti bănuieli era să mergi în localuri bune. Ne-am aşezat toţi patru la o masă. Apoi au venit încă două familii, fără copii, şi chelnerul a mai tras o masă lângă a noastră. Asta m-a mirat; nu ştiam că părinţii mei aveau prieteni la Lyon. Chelnerul, un italian foarte simpatic şi vorbăreţ, a luat comanda. Tata ne spusese să nu cerem nimic foarte scump, că doar ştiam care era situaţia noastră. Deci, când mi-a venit rândul să comand, am amuţit; nu ştiam ce să spun.

— Nu ţi-ar plăcea o îngheţată, Charlotte? mi-a sugerat el, pe un ton salvator.

Şi ce foame îmi era! Aş fi putut mânca tot ce aveau în cafenea.

— Ba da, bineînţeles! am răspuns, cu bucurie. Aveţi de căpşuni?

— *Adesso fragola, signorina,*[1] a răspuns chelnerul.

[1] Atunci, de căpșuni, domnișoară (în it., în orig.)

După câteva minute s-a întors cu comanda. M-a surprins că tata şi prietenii lui îl cunoşteau pe chelner şi îi spuneau pe nume. I-a servit pe toţi, iar pe mine m-a lăsat la urmă. S-a apropiat şi, făcând o reverenţă până la pământ, a pus în faţa mea îngheţata de căpşuni într-o cupă enormă de cristal, decorată cu nişte bucăţele de ciocolată şi cu o gofră. Am căscat ochii şi gura admirativ. Cei de faţă au sărbătorit momentul:

— Bravo, don Giusto! au spus în cor.

A fost o clipă rară de fericire.

***

Eu şi Raymond am vorbit despre tot ce am văzut la cafenea. Ne-a atras atenţia totul, atât de mare era izolarea în care trăiam. Oricum, eu eram atât de cufundată în mine însămi, încât nu eram atentă la ce vorbeau „cei mari", nici măcar la zgomotul din jur. Acolo am început să înţeleg că aveam o capacitate specială de a mă concentra şi a mă izola de lume.

Cu toate acestea, unele cuvinte au trecut prin stratul protector şi mi-au perturbat liniştea. S-a spus că „existau lagăre de concentrare" şi lumea se temea „că sunt primul pas spre ceva mai rău". S-a mai spus, cu entuziasm, că „Aliaţii au debarcat în Africa de Nord şi că luptă împotriva naziştilor".

— Se zice că alături de englezi luptă trupele franceze ale generalului de Gaulle, a spus unul din prietenii tatălui meu.

— Da, aşa este, luptă cu ei şi vestita Legiune Străină, comandată de colonelul Dimitri Amilakhvari, eroul de la Narvik, i-a răspuns Léon cu admiraţie.

— Dacă naziştii încep să se simtă hărţuiţi de francezi, se vor înmulţi represaliile şi raziile pe teritoriul francez, a zis alt prieten, îngrijorat.

Eu ştiam ce erau raziile şi ce trebuia să facem în caz că vreodată aveau să vină la casa familiei Rapalian. Totuși, mi le închipuiam foarte departe de lumea mea.

Seara aceea a fost de neuitat pentru mine. Din mai multe motive. Unul dintre ele a fost că am auzit atunci, pentru prima oară, spre sfârşitul întâlnirii, că prietenii tatei aveau de gând să fugă în Elveţia.

Inclusiv tata.

Mai multe nopţi la rând n-am putut să dorm. Nu mă puteam gândi la altceva.

***

În seara aceea am învăţat că barurile şi cafenelele erau un fel de reţea neoficială de contacte, singura sursă de informaţii necenzurate într-o vreme în care ziarele şi radioul erau în slujba guvernului de la Vichy. Singura organizaţie care se menţinea în viaţă într-o epocă de dezolare.

În general, întâlnirile aveau loc în cafenele cunoscute, cu renume, din motive de siguranţă; chiar dacă participanţii trebuiau apoi să-şi vândă sufletul ca să-și achite nota. Café du Rhône, Grand Café des Commerçants, Café de la Cloche, Grand Café de la Préfecture. Dar se organizau şi în cârciumi întunecoase şi rău famate, singurele locuri unde puteau veni persoanele cele mai notorii din forţele franceze din interior, mai cunoscute sub numele de Rezistenţa franceză.

Tata şi mama ne-au dus și pe noi la cafenele şi baruri, din când în când. Îi ajuta să arate ca o „familie normală". Dar nu puteau s-o facă tot timpul, pentru siguranţa lor şi din cauză că nu aveau bani, fiindcă pe zi ce trecea înduram mai multe lipsuri.

În acele seri-nopţi de cafenele, eu preferam să vorbesc cu Raymond sau să ascult muzică, dacă era. Sau să mă cufund în

gândurile mele. Dar înregistram şi câte ceva din conversaţiile „oamenilor mari"; acţiunile Rezistenţei, care se înmulţeau şi se diversificau, deschiderea unui nou front în nordul Africii aduceau un strop de speranţă într-un război în care până în acel moment victoria fusese doar de partea unora. Adia un vânticel de iluzii.

Dar am auzit şi vorbindu-se mult, cu ură şi cu frică, despre un oarecare Pierre Laval, şeful cabinetului de la Vichy, acuzat că era un lacheu al naziştilor. Şi despre un anumit Klaus Barbie, şeful Gestapoului, care tocmai fusese transferat la Lyon şi care se bucura de o faimă dintre cele mai rele, din cauza crimelor comise în Olanda împotriva evreilor.

***

În orice caz, ieşirile la localuri aveau un avantaj, de care eu mă bucuram din plin; puteam să mă duc la toaletă! Niciodată nu era coadă, aşa că mă duceam de câteva ori pe seară. Şi îmi mai rămânea timp suficient şi de stat în cafenea! Cu toate că, odată, fără niciun motiv special, m-a apucat plânsul. Nu puteam să mă stăpânesc!

O dată pe lună, sosea clipa cea mai dorită, mersul la băile turceşti din apropierea gării! Ce emoţie! Plăteam ceva, intram la duş şi-l prelungeam cât puteam de mult. La Liège locuiam într-o casă unde curăţenia era o obsesie. Mama, mai cu seamă, era o maniacă a curăţeniei! În privinţa asta, semăn cu ea. Şi eu eram foarte curată. Dar, bineînţeles, pe urmă am nimerit în căsoiul ăla plin de şobolani, paraziţi şi râie, unde aproape că nu puteai să te duci la baie...

Poate n-o să mă credeţi. Dar pe drumul de întoarcere, cu toate că mă duceam să mă închid din nou în dulapul întunecos, mă simţeam norocoasă. Şi ştiţi ceva? Partea cea mai teribilă este că aveam dreptate.

***

Jean-Claude Rapalian

Totul s-a înrăutățit cu venirea lui Klaus Barbie la Lyon, în mai 1942.

Barbie era un ofițer superior de la Gestapo, care „se distinsese" prin atrocitățile sale la Amsterdam. Odată cu revenirea lui Pierre Laval la conducerea cabinetului de la Vichy, naziștii au avut mână liberă să acționeze și în sudul Franței. Și înainte se făceau *rafles*, razii, dar numai când existau denunțuri privind evrei ascunși. Sau ascunzători ale Rezistenței. Dar cu Barbie s-a schimbat totul; pe bună dreptate, în scurt timp, i se spunea deja „măcelarul din Lyon"...

***

Trăiam cu frica-n sân.

Aveam nevoie de bani. Dar de foarte multe ori, la ceasul cinei, tatăl meu Krikor, obosit, îi spunea mamei:

— De ce ne-om fi băgat în asta!

Totuși, nu avuseserăm prea multe neplăceri.

Până în acea noapte blestemată de vară. Nu-mi amintesc data exactă, dar țin minte că era foarte cald. Eu învățam la masa din sufragerie, îmi făceam temele de la liceu. Pe neașteptate, tata a deschis poarta și a strigat:

— Jean-Claude, e razie!

Vorbiserăm de multe ori despre acest subiect. Ce să facem și ce să nu facem. Dar când am auzit cuvântul „razie", am înmărmurit. Am reacționat cu întârziere și am luat-o la fugă pe scări în sus, ca să-i anunț pe ceilalți. În primul rând, pe familia Wins, care reprezenta cel mai mare risc. *Monsieur* Wins era plecat, dar soția lui, Blima, a vorbit imediat cu

copiii şi toţi trei au coborât în fugă la parter. Apoi i-am anunţat pe spanioli, dar aceştia au preferat să rămână. N-au trecut nici cinci minute şi s-au auzit lovituri puternice, care au zgâlţâit uşa casei.

Veniseră.

***

Charlotte

În fiecare zi, după ce ne sculam, eu și Raymond ne aranjam foarte bine paturile, ca să lăsăm impresia că nu dormise nimeni în ele. Pe urmă, fiecare îşi strângea lucrurile, chiar şi pe cele mai mici, şi le punea în valijoara lui. Acestea erau instrucţiunile precise ale tatălui nostru. Aşa de grijuliu era tata Léon.

În seara aceea ne omoram timpul pe întuneric, fiindcă nimeni nu aprinsese lumina în salon. Deodată, s-a aprins lumina şi Blima a deschis uşile dulapului:

— E razie, a murmurat cu glas îngrijorat. Luaţi-vă lucrurile şi veniţi cu mine.

M-a cuprins atât de tare panica, încât aproape că n-am mai putut să respir. Trebuia să acţionez! Ne-am luat valijoarele, am ieşit în cea mai mare viteză pe culoar şi am coborât scările, până am ajuns la uşa care dădea în stradă. Mama a deschis-o cu grijă; încă nu se vedea nimeni suspect.

— Haideţi, Charlotte, Raymond; faceţi ce am stabilit!

Şi apoi a pornit pe strada armenilor, simulând normalitatea. Dintr-un salt am ajuns la containerele de gunoi şi am încercat, fiecare în parte, să ne găsim o ascunzătoare. Eu m-am ascuns între două containere care erau lângă perete şi sub un teanc de cartoane vechi şi jegoase aruncate acolo. Raymond a făcut la fel. Nici n-am apucat să ne ascundem, când am văzut îngrozită că un grup de vreo douăzeci de poliţişti francezi cu câini a apărut de după colţ şi înainta în marş forţat pe străduţa unde ne ascundeam. Erau comandaţi de trei agenţi de la Gestapo, cu uniformele lor de neconfundat. S-au împărţit în grupuri mai mici şi au luat cu asalt câteva case. Băteau la uşi violent, ca să inducă spaimă.

Un ofiţer de la Gestapo şi patru jandarmi cu un câine au dat buzna în casa armenilor. Din ascunzătoarea mea am auzit strigătele poliţiştilor, răspunsul lui Krikor, şi apoi cizmele ofiţerului bocănind pe scara din lemn. Din nou acel sunet blestemat care mă teroriza. Mi-am astupat urechile cu mâinile, cu toată puterea mea, şi m-am străduit să nu mai aud nimic.

***

Jean-Claude Rapalian

Am deschis uşa exact când păreau că o vor sparge.

Un ofiţer de la Gestapo s-a năpustit în casă însoţit de câţiva jandarmi şi un câine, în timp ce striga numele tatălui meu: „Krikor Rapalian!" Evident, căutau ceva. Şi erau înverşunaţi.

— Eu sunt, i-a răspuns tata cu voce stinsă.

— Ştim că ascundeţi lume! a vociferat ofiţerul nazist într-o franceză mizerabilă.

— Dar sunt chiriaşi..., s-a apărat Krikor, alb la faţă şi desfigurat.

Ofiţerul n-avea chef de discuţii. A răcnit un ordin în germană şi a înaintat spre scară, urmat de acoliţii săi. Noi mergeam în spatele lor. Ştiau ce căutau. Mai întâi, au fost spaniolii. Continuând să ţipe, le-au verificat actele şi i-au interogat. Dar nu erau obiectivul lor. I-au lăsat în pace cu dispreţ. Atunci au început să caute prin casă; au deschis şifoniere şi dulapuri şi au scormonit în toate colţurile. Era evident că aveau informaţii. Până au ajuns în salon. Câinele s-a apropiat de dulap şi a început să adulmece. Ne-am ţinut respiraţia. Pe urmă, a lătrat ca şi cum ar fi recunoscut ceva. Ofiţerul german s-a repezit la dulap şi a deschis larg uşile. Nu s-au văzut decât haine agăţate. A dat la o parte hainele cu mâna... şi au apărut paturile. A început să strige ca ieşit din minţi, jandarmii şi-au pregătit armele, iar câinii au lătrat tot mai furios. M-am temut de tot ce putea fi mai rău.

— Ale cui sunt paturile astea? Cine doarme aici? a spus printre urlete pline de ură, în timp ce ameninţa cu pistolul.

Nu i-a răspuns nimeni. Tensiunea a crescut până a devenit insuportabilă. Brusc, lângă mine a apărut Consuelo. Fata spaniolilor. Eu nu mi-am dat seama, dar fusese acolo tot timpul.

— *C'est à moi. Je dors là parce que mon frère Ramón a la gale,* i-a răspuns ofiţerului de la Gestapo cu voce fermă, fără să se intimideze. *C'était l'idée de mes parents pour me protéger*[1].

Câinele s-a repezit la Consuelo, lătrând la câţiva centimetri de ea. Fetiţa a făcut faţă atacului cu un curaj admirabil.

— Şi tu cine eşti?

— Sunt Consuelo, sunt spaniolă, născută la Madrid.

[1] E patul meu. Dorm aici, fiindcă fratele meu Ramón are râie. A fost ideea părinţilor mei ca să mă protejeze. (în fr., în orig.)

Pentru o clipă, ofițerul n-a știut ce să facă. Ura lui a crescut, fiindcă se simțea înșelat, dar nu știa dacă de „turnătorul" lui sau de cei din casă. Probabil că s-a gândit la posibilitatea de a ne aresta și de a ne interoga pe toți la comisariat, folosind „metodele" care știa că nu dădeau greș. Pe urmă și-a amintit că Spania era o țară aliată a Germaniei și a guvernului de la Vichy și că, în general, își apăra cetățenii din străinătate, chiar dacă nu erau simpatizanți ai guvernului. „Câțiva porci jidani nu merită atâtea complicații", și-a spus cu siguranță.

Atunci a făcut un pas înainte, s-a apropiat de fetiță și s-a aplecat până a ajuns cu gura lângă fața ei.

— Data viitoare e rândul tău, țigancă împuțită! i-a scuipat în față, în timp ce-și plimba încet pistolul pe gâtul ei, cu degetul pe trăgaci.

Apoi s-a oprit, ne-a privit cu scârbă, a strigat câteva ordine și a plecat urmat de acoliții săi.

***

Charlotte

Din ascunzătoarea mea dintre containere, am reușit să văd ușa din stradă, care se deschidea. Imediat a ieșit câinele, care părea că-l târa pe unul dintre jandarmi. S-au auzit niște strigăte și a apărut ofițerul de la Gestapo, urmat de ceilalți polițiști. După câteva minute, toți membrii patrulei s-au strâns la intrarea în fundătură. În ciuda întunericului, mi s-a părut că văd cum îi duceau cu ei pe doi nefericiți (o fată și un băiat, amândoi foarte tineri), pe care îi arestaseră în una din casele vecine.

Momentele cele mai grele trecuseră; dar groaza care mă stăpânea continua să pulseze în mine. Am rămas nemișcată o

bună bucată de vreme. Nu aveam curajul să-mi scot capul şi, cu atât mai puţin, să ies de acolo. Dacă se întorceau?

Abia atunci mi-am dat seama de o senzaţie neplăcută care mă deranjase din clipa în care mă ascunsesem în gunoi, un fel de gâdilătură între degetele de la picioare şi pe glezne. Am dat la o parte nişte cartoane şi m-am uitat la picioarele mele, prea puţin apărate de nişte papuci, singurele încălţări pe care le-am nimerit când am fugit; cel puţin patru şobolani mari, cu blana lor scârboasă şi cenuşie şi cozi lungi, mişunau printre picioarele mele. Mi s-a întors stomacul pe dos de scârbă, de-abia m-am putut stăpâni să vomit. Dar tot n-am avut curajul să-mi mişc picioarele. Îmi era mult mai frică de soldaţi decât de şobolani. Şi, în plus, ei nu m-au muşcat cât timp am stat în gunoi. Mă considerau de-a lor!

Eram în viaţă, cine ştie pentru cât timp. Dar cu ce preţ! Doamne Dumnezeule, ce deveneam?

***

Giusto Pacella

Cum v-am spus, după înfrângerea Franţei, clienţii s-au schimbat mult. S-au redus. Şi aveau şi bani mai puţini. Cât despre bacşişuri... ce să vă mai spun!

Însă începând cu vara anului 1942 a fost şi mai rău.

Se spunea că situaţia pe frontul rusesc nu era bună pentru nemţi. Şi că intrarea Statelor Unite în război, după bombardamentul japonezilor de la Pearl Harbor, la sfârşitul lui '41, schimbase mult lucrurile. Pe lângă asta, debarcarea Aliaţilor în nordul Africii şi incursiunile englezilor lui Montgomery şi ale francezilor lui de Gaulle nu prea departe de sudul Franţei au sfârşit prin a-i irita pe naziştii şi pe *collabos*, colaboraţionişti. Descinderile au devenit frecvente şi tot mai violente. Cei

arestați erau trimiși la cartierul general al Gestapoului, instalat la Hotel Terminus din Lyon, în apropierea gării. În curând, aceasta avea să fie vizuina personajului de care toți se temeau, un anume Klaus Barbie.

Clienții cafenelei erau tot mai rari. Nici măcar vinerea sau sâmbăta nu se ocupau toate mesele! Chiar și cele ale belgienilor și francezilor din nord au început să rămână libere în acele zile. Veneau tot mai puțini. Eu le duceam dorul tuturor acelor oameni amuzanți și vorbăreți, care mă tratau ca pe un prieten; „Ce mai faceți, don Giusto, nu ne-am mai văzut de mult timp!", îmi spuneau, înainte de a-mi da comanda. Îmi cereau părerea și pe urmă spuneau: „Vedeți, nu vă ziceam eu? Don Giusto este un filosof al vieții". Și tot timpul îmi aduceam aminte de fetița aceea, *la signorina del gelato di fragola*[1].

***

Ca să atragă clienții, patronului i-a venit ideea să aducă muzicanți.

A angajat un bătrân pianist afro-american și o solistă franțuzoaică, de vreo treizeci și ceva de ani, care aveau nevoie de o slujbă. Pianistul, căruia i se spunea Charlie, era încântat să interpreteze bluesuri și s-o acompanieze pe cântăreață; nu-i păsa câtă lume era în cafenea. Cât timp avea pianul aproape, era întotdeauna surâzător. Dar Michelle, cântăreața, era exact opusul lui. Părea foarte tristă și era greu să-i smulgi un zâmbet. Chiar și așa, am devenit prieteni buni și confidenți. De la ea am aflat câte ceva despre *signorina*.

Michelle cânta la Gran Café des Commerçants vinerea, sâmbăta și, uneori, duminica. Era singurul ei venit, cu care își acoperea chiria cocioabei din apropierea gării și cheltuielile

[1] Domnișoara cu înghețata de căpșuni (în it., în orig.)

necesare supraviețuirii. Trăia de pe o zi pe alta. Războiul o lovise din greu. Singurul ei frate murise când de-abia începuseră înfruntările, la sfârșitul acelui *drôle de guerre*[1]. Ea se născuse în Eure-et-Loir, dar după ocupație a emigrat la Lyon, în căutarea libertății. Ce decepție a avut, săraca! Acolo a cunoscut un militar veteran în rezervă, cu care a împărtășit pahare, așternut și un pumn de visuri. Până când „Căpitanul ei" a simțit, la sfârșitul lui '41, că trebuie să se alăture Rezistenței. Din clipa aceea l-a mai văzut doar de două ori, cu mari riscuri, și a primit șase mesaje de la el. Era singură, săracă, iar cariera ei părea sfârșită. Cum să nu se simtă prost această *ragazza*!

Îi plăcea să facă plimbări lungi. Plimbarea este bună pentru oamenii singuri, știți, îi face să-și uite grijile. Deși în epoca aceea... puteai să vezi scene mai înspăimântătoare decât cele pe care încercai să le uiți. Oricum, în acele plimbări lungi s-a întâlnit de mai multe ori cu *signorina*. Întotdeauna în aceeași parte a orașului, în jurul gării, pe un teren viran, de unde se zăreau trenurile sosind și plecând din Lyon. Să fi avut oare acolo vreun prieten? Sau o încânta doar să se uite la trenurile ce veneau și plecau neîncetat?

***

Charlotte

După acea primă razie, nimic n-a mai fost la fel.

Era evident că aflase cineva de ascunzătoarea noastră și informase Gestapoul. Cineva care ne văzuse intrând și ieșind de multe ori din casa armenilor. Sau, poate, pur și simplu, vreunul dintre cei din casă vorbise mai mult decât trebuia la magazin sau la vreo cafenea, ca un nesăbuit.

[1] „ciudatul război" (în fr., în orig.)

Dar de ce se interesa armata germană sau Poliția franceză de doi copii ca mine și ca Raymond? Ce pericol puteam reprezenta noi?

După aceea, au mai fost și alte razii în cartierul nostru, din ce în ce mai frecvente. Nici nu se dădea bine alarma, că alergam la ascunzătorile de la gunoi, printre prietenii noștri, șobolanii... Dar cei turnați nu mai eram noi; uneori, nici măcar nu percheziționau casa armenilor, iar când o făceau, inspecția părea mai curând de rutină.

Am revenit la tăcerea, întunericul și singurătatea primelor noastre luni în dulap. În acele zile, părinții noștri ne-au dat „lecții" ca să știm cum să ne descurcăm dacă ei erau arestați și rămâneam singuri. Mama ne sfătuia cu generozitatea pe care și-o păstrase: „Orice s-ar întâmpla, niciodată să nu le păstrați ranchiună celorlalți; asta vă otrăvește sufletele".

Nu aveam jucării. „Mâinile unui copil trebuie să se miște", spunea Blima. De aceea, aduna de pe străzi acele *tracts* sau foi volante pe care le aruncau naziștii și colaboraționiștii de la Vichy (orașul Lyon era mereu inundat de acele manifeste mizerabile) și, cu sfântă răbdare de mamă, ne făcea „jucării" sau ne pregătea foi de hârtie pentru lucru manual. Ce ironie! Trăiam închiși într-un dulap și ne omoram timpul cu jucării făcute din foi volante... care îndemnau populația să-i denunțe pe evreii ascunși!

Ieșirile la cafenele au devenit o excepție. Cât de mult duceam dorul înghețatelor mele de căpșuni! Și ieșirile solitare s-au rărit, ieșiri pe care le făceam cu tot mai multă grijă și în secret. Frica era tovarășa mea de plimbare. Iar singurătatea extremă era o tehnică de supraviețuire. Nu voiam să privesc, nici să fiu privită, voiam să mă fac nevăzută. Nu-mi mai plăcea să mă duc în centru, unde era lume multă; putea să mă recunoască cineva. Preferam să merg spre suburbiile

mai puţin populate. Şi adesea ajungeam în acelaşi loc, o colină mică, dincolo de gară, de unde se vedeau trenurile plecând din Lyon. Mă fascina să privesc cum plecau trenurile, să mă uit cum se pierdeau în câmpie, atât de rapide şi atât de libere...

Până când, într-o după-masă, când soarele apunea, mi-a atras atenţia un vechi tren de vite care se deplasa încet. M-am uitat la el distrată — trenurile de marfă şi de vite mă atrăgeau cel mai puţin —, când, pe neaşteptate, mi s-a părut că printre scândurile vagonului... se iveau braţe şi mâini!

Dar nu era posibil! În mod sigur, nu văzusem bine din cauza luminii slabe a apusului. M-am oprit brusc şi am încercat să mă apropii puţin. Trenul se îndepărta deja, eu eram foarte neliniştită, m-am uitat cât am putut de atentă şi... ce groaznic! Niciodată n-am putut uita imaginea aceea! Braţe, mâini şi picioare umane se străduiau, într-o încercare disperată şi inutilă, să scape prin spaţiile dintre scândurile pereţilor din lemn ai vagoanelor.

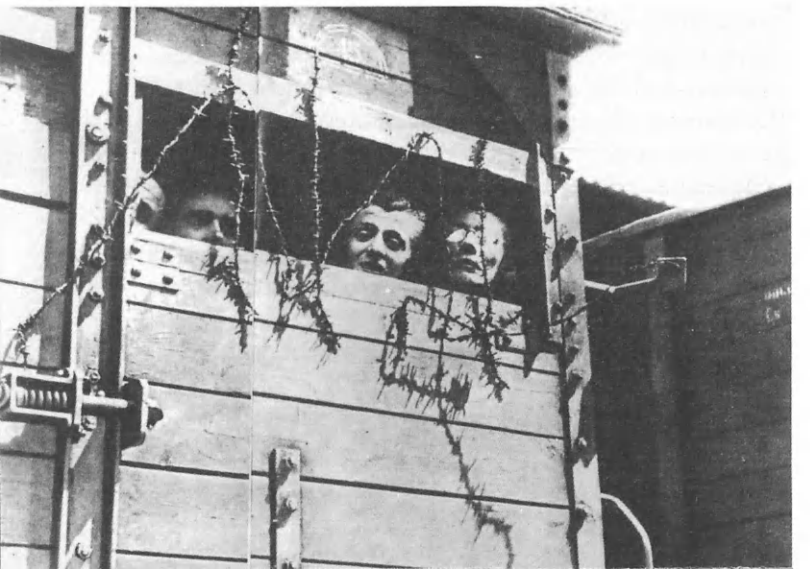

Cine erau nefericiții care călătoreau în acele vagoane? De ce erau transportați în acel mod atât de înfiorător? Unde îi duceau?

M-am întors la casa armenilor cu inima zdrobită. Eram îngrozită. Nu știu de ce, dar nu le-am putut povesti părinților mei ce văzusem. M-am ascuns în întunericul dulapului și, timp de câteva zile, nu am putut să scot nici măcar un cuvânt.

III
VÂNTUL ÎNECĂCIOS AL DEŞERTULUI

Nordul Africii, aprilie şi mai 1942

Domingo López Delgado

Pe 15 aprilie am înconjurat Cornul Africii şi am intrat în golful Aden, în drum spre Canalul Suez.

După o zi, am pătruns în Marea Roşie, prin strâmtoarea Bab el-Mandeb. Coasta, care era foarte aproape, atât la babord, cât şi la tribord, dădea impresia de ariditate şi de dezolare. Niciun arbust, nicio pată verde de vegetaţie. Căldura era înăbuşitoare. Pe mare, bancuri de rechini mişunau în jurul vaporului nostru, *Île-de-France*. După trei zile, am primit ordin să debarcăm. Primul lucru pe care l-am văzut a fost monumentul în onoarea lui Ferdinand de Lesseps, constructorul canalului. Apoi am străbătut localitatea Suez.

A doua zi, ne-au transportat în camioane la Troops Transit Camp. Acolo, pentru prima dată după cinci luni de când plecaserăm din Uruguay, am simţit apropierea războiului. Trecuserăm prin insula Trinidad, în Caraibe, Halifax, în Canada (portul unde se formau convoaiele pentru traversarea Atlanticului), Belfast, în Irlanda de Nord, Londra (unde am făcut instrucţie la Old Dean Camp din Camberley),

Aldershot (în al cărui spital ne-au făcut controlul militar și ne-au vaccinat contra bolilor și „ciumelor" la care aveam să fim expuși), Liverpool, Capetown și Durban, în Africa de Sud. În sfârșit, jumătate de lume! Dar acum eram aproape.

În lunile acelea am trecut prin multe experiențe. Cea care m-a impresionat cel mai mult a fost la Durban. Într-o zi la prânz, ne-am dus să luăm un autobuz, sub soarele arzător. În stație era o bancă veche, pe care se înghesuiau numeroși indivizi de rasă neagră. Alături, o altă bancă, în condiții bune, pe care nu stătea nimeni, cu un mic anunț: „numai pentru europeni". Când ne-am urcat în autobuz, discuri roșii indicau puținele locuri unde „ei" se puteau așeza. Mi-a clocotit sângele în vene. Eu iubeam libertatea, iar acel rasism mi-a făcut greață.

Ne-am și călit. Într-atât, încât mulți voluntari au abandonat și s-au întors acasă. Poate aveau o idee cinematografică despre războiul în care credeau că vor fi „junele-prim din film". Dar nu-i învinovățesc. Viața noastră era foarte dură. Și balul nu începuse încă...

Am traversat Canalul Suez pe plute. Pe urmă, ne-au dus cu trenul până în portul Haifa. Profitând de apropierea de oraș, ne-am luat cu noi hainele „civile" și le-am schimbat pe bani buni. Asta ne-a permis să ne refacem după toate neplăcerile interminabilei călătorii; am făcut turul tuturor barurilor din Haifa, așa că, la căderea nopții, eram într-o asemenea stare de veselie, că am sfârșit cu o zarvă nemaipomenită.

După câteva zile, ne-au transportat în camioane până la Beirut, unde ne-au încartiruit în cazarma Dépôt des Troupes du Levant. Am fost conduși în fața unui locotenent.

— De unde veniți?

— Sunt cordobez, a răspuns mândru Luis Pardo, care călătorise cu noi, foarte degajat.

— Cuum?

Din Argentina, l-a lămurit.

– Aha, şi înainte cu ce vă ocupaţi?

— Eram angajat la o fierărie.

— Şi dumneavoastră? s-a uitat spre Antón Salaverri.

— Student la drept, din Uruguay.

Atunci s-a uitat la mine.

— Eu eram soldat în armata Uruguayului.

— Aha! a făcut locotenentul, în timp ce un subofiţer nota informaţiile.

Aşa a continuat interogatoriul scurt al voluntarilor care se alăturaseră Forţelor Franţei Libere, printre care mă aflam şi eu. Şi, de asemenea, alţi douăzeci şi trei de sud-americani. Când a terminat, locotenentul s-a adresat ofiţerului şi, cu un glas răsunător, ca să-l auzim, a spus:

— Foarte bine. Toţi sunteţi detaşaţi la Legiunea Străină.

Am simţit cu toţii un fior prin şira spinării.

Legiunea Străină! Ne-am uitat unii la alţii, muţi de uimire. Urma să facem parte din legendara şi mândra unitate de elită care nu se predase niciodată în toată istoria ei, de când fusese creată, în 1831. Nu ne venea să credem!

***

Facundo Peláez (21 de ani), meşteşugar, voluntar uruguayan în Legiunea Străină

Am înţeles foarte repede că în Legiune exista o rivalitate surdă între ofiţeri şi soldaţii mai căliţi, pe de o parte, şi voluntarii ca noi, care eram „răcanii", consideraţi prea tineri ca să ne bucurăm de un loc în această glorioasă unitate de luptă, de care erau atât de mândri.

Caporalul belgian Delese, poreclit *Nené le Terrible,* care era de mulţi ani în Legiune şi purtase multe bătălii, a fost

însărcinat să ne „domesticească". N-a pierdut ocazia să-şi arate antipatia şi dorinţa de a ne supune cu autoritatea lui.

Până când, într-o zi, a întrecut măsura. După-amiază, în orele de odihnă, pe căldura infernală a verii din Orient, s-a oprit la uşa dormitoarelor noastre şi a început să strige:

— Alinierea! Alinierea!

Ne-am uitat unii la alţii; nu eram dispuşi să tolerăm abuzul de a sta sub razele soarelui de amiază, în timpul nostru de odihnă, fără niciun motiv. Domingo, care era unul dintre liderii firești ai grupului, ne-a spus imediat:

— Dacă și voi săriți când vin ceilalţi să-l ajute, pe ăsta îl bat eu.

— De acord! am spus noi toţi.

Nené le Terrible continua să strige.

— Să ne aliniem? Din ordinul cui? l-a întrebat unul dintre băieţi, ca să fim siguri că nu era un ordin de sus.

— Din ordinul meu. Eu sunt legea aici!

Întrecuse măsura! Domingo s-a năpustit asupra caporalului, dându-i un pumn în nas şi izbindu-l de perete. Şi în spatele lui am apărut noi toţi. *Le Terrible* nu-şi putea crede ochilor şi a fugit trăgând focuri de armă şi strigând:

— Mă atacă răcanii!

Aşa cum am presupus, vreo douăzeci de „vechi" legionari, dintre care unii cu chipuri ce te înspăimântau, s-au aruncat asupra noastră. Nu s-au folosit decât pumnii şi lupta s-a încheiat la egalitate, dar parcă ei au încasat-o mai rău.

A doua zi, ne-au adunat pe toţi în acelaşi dormitor. Ne-am temut de ceea ce era mai rău. Am trăit câteva zile de tensiune şi de ameninţări. Am fost pe punctul de a ne lua la bătaie, dar de data asta cu arme! Cu toate acestea, în zilele următoare am rămas surprinşi. Ne puseseră la încercare. Şi nu dăduserăm greş.

Mai era un personaj sinistru, zis *Bébé le Parisien*, care, într-o bună zi, a pronunţat sentinţa: „Puteţi face parte din Legiune", ne-a spus, spre uimirea noastră. Dat dracului tipul! Cu trecerea timpului, acei bărbaţi neciopliţi au devenit cei mai buni tovarăşi de arme. Cine ar fi crezut!

Într-un fel, am început să ne însuşim legendara deviză: *Legio Patria Nostra*. Legiunea este patria noastră.

***

Domingo López Delgado

Am plecat din Beirut spre Cairo. În ultimele zile ale antrenamentului, căpitanul Jean Simon, alături de care am luptat patru ani în război, mi-a propus să intru în echipa de box a Franţei Libere, într-un campionat organizat de Armata a 8-a britanică. Mă făcusem cunoscut ca omul cu „chip de fier şi lovitură de taur" în lungile călătorii transoceanice, unde nu prea aveai multe de făcut. Dar acel campionat a fost consacrarea mea! Cronicarul de la *Ziua din Cairo* a scris: „În decursul meciului, luptătorul francez originar din Uruguay, Domingo López, a reuşit un *foudroyant*[1] knockout asupra adversarului său şi l-a trântit pe saltea". Am câştigat premiul la categoria mea.

După două zile, am primit ordinul să ne pregătim de plecare. Nu ni s-a spus nimic despre destinaţie. Dar, la scurt timp după aceea, noutăţile circulau în şoaptă printre legionari.

— Plecăm pe front!

— Da, dar unde?

— Se zice că la Bir Hakeim!

Reacţiile au fost diferite. Unii, mai informaţi, repetau cu uimire şi fascinaţie:

[1] Fulgerător (în fr., în orig.)

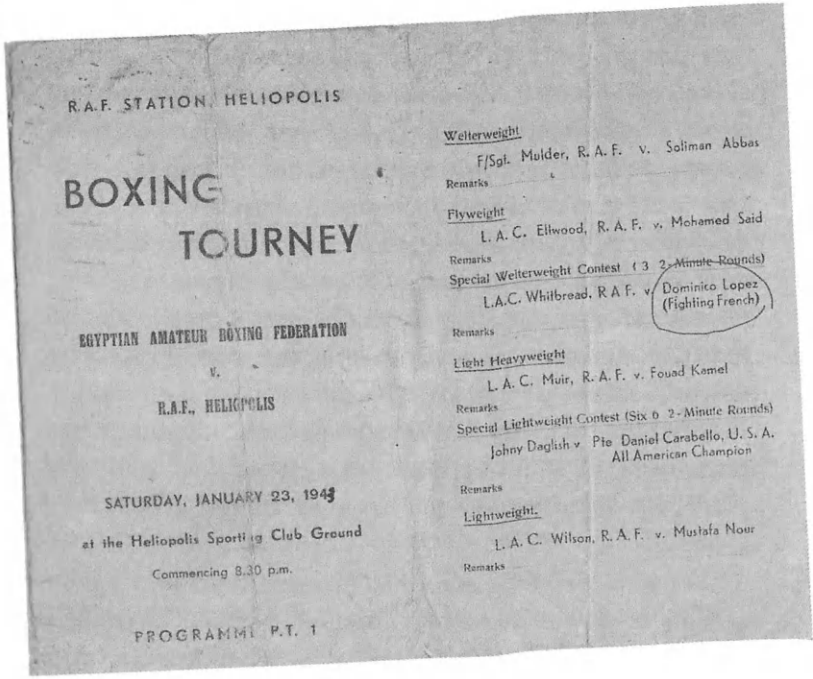

R.A.F. STATION, HELIOPOLIS

BOXING TOURNEY

EGYPTIAN AMATEUR BOXING FEDERATION

v.

R.A.F., HELIOPOLIS

SATURDAY, JANUARY 23, 1943

at the Heliopolis Sporting Club Ground

Commencing 8.30 p.m.

PROGRAMME P.T. 1

Welterweight

F/Sgt. Mulder, R. A. F. v. Soliman Abbas

Remarks

Flyweight

L. A. C. Ellwood, R. A. F. v. Mohamed Said

Remarks

Special Welterweight Contest (3 2-Minute Rounds)

L.A.C. Whitbread, R A F. v. Dominico Lopez (Fighting French)

Remarks

Light Heavyweight

L. A. C. Muir, R. A. F. v. Fouad Kamel

Remarks

Special Lightweight Contest (Six 2-Minute Rounds)

Johny Daglish v. Pte Daniel Carabello, U. S. A. All American Champion

Remarks

Lightweight.

L. A. C. Wilson, R. A. F. v. Mustafa Nour

Remarks

— Bir Hakeim!

Ceilalți, și noi printre ei, de-abia atunci am aflat că era vorba despre un dezolant punct strategic în imensitatea deșertului Libiei. Ofensiva nemților era în plin apogeu și trupele engleze se retrăgeau din fața înaintării zdrobitoare a numitului Afrika Korps comandat de feldmareșalul Erwin Rommel, mitica Vulpe a Deșertului. Forțele sale traversaseră toată Libia, iar acum se apropiau de frontiera cu Egiptul. Dacă reușeau să-l cucerească, însemna că ajungeau la Orientul Apropiat și la sondele de petrol din sud. Și acela ar fi fost sfârșitul! Situația era critică pentru Aliați. Bir Hakeim era un punct-cheie în strategia lui Hitler.

Am plecat. Cu puţin înainte de a ajunge la Alexandria, ne-a surprins o furtună de nisip, care nu lăsa vehiculele să avanseze. Convoiul era compus din treizeci de camioane, care transportau obuze de artilerie şi circa o sută de oameni pentru a întări poziţia. În noaptea aceea am dormit la Alexandria. Odată cu primii zori ne-am continuat marşul.

După ora douăsprezece, am zărit nişte fortificaţii stranii, care, la prima vedere, păreau că se află în pustiu. Totuşi, pe măsură ce ne-am apropiat, am început să descoperim, pe jumătate îngropate, piese de artilerie, camuflaje antiaeriene, tancuri, vehicule de transport, puncte de comandă şi cantine. Doar spitalul de campanie se vedea pe teren, identificat cu o cruce roşie, ca să nu fie bombardat de avioane. Tranşee şi gropi erau refugiul a mii de oameni. În curând, avea să fie şi al nostru.

Era seara zilei de 25 mai 1942. Ajunseserăm la Bir Hakeim.

Cineva a spus că numele însemna Cazanul Diavolului. Era un loc misterios şi înfricoşător în acelaşi timp. În aer se simţea mirosul viitoarei lupte.

Cu toate acestea, nimic nu ne făcea să bănuim că în următoarele două săptămâni aveam să intrăm în istorie.

***

Bir Hakeim, deşertul Sahara, Libia, 25 şi 26 mai 1942

Domingo López Delgado

Sahara! De câte ori, la şcoala din Rocha, nu-mi imaginasem acest deşert nemărginit, ascultând-o pe învăţătoare vorbind despre dunele sale nesfârşite, despre caravanele de cămile, beduini... În mintea mea de copil de opt sau zece ani,

suna a legendă. Şi de ce nu? De câte ori nu mă închipuisem în acel deşert trăind aventuri eroice!

Dar deja aveam 24 de ani. Şi realitatea era că mă aflam în plin deşert al Saharei. Şi nu numai asta; mă aflam în plin război, poate cel mai crunt din istoria omenirii. Şi era un loc atât de diferit de cel pe care mi-l imaginasem!

Sahara este o mare de nisip cu temperaturi în medie de peste patruzeci de grade, care pot ajunge la şaizeci. Soarele răsare brusc şi dispare în fugă. Când se ascunde, temperaturile coboară sub zero grade în mai puţin de două ore şi terenul pare că se congelează. Nisipul zburător este permanent. Fin ca praful, intră printre haine, în gură şi în ochi, obligându-te să-ţi pui nişte ochelari speciali. Ca să nu mai vorbesc despre furtunile de nisip, care, când se dezlănţuie şi te surprind în mijlocul deşertului, parcă ai fi în largul mării; nu există adăpost unde să te refugiezi.

Nu era uşor nici să mănânci. De cum scoteai mâncarea, apăreau roiuri negre de muşte, ca şi cum s-ar fi ivit din neant, care nu-ţi dădeau de ales: ori mâncai înghiţind muşte, ori nu mâncai! Era imposibil să scapi de ele. Nu era mai uşor nici să ne facem nevoile. Trebuia să recurgem la o stratagemă complicată pentru a evita ca muştele să producă un efect devastator în părţile intime ale corpului nostru.

O altă mare problemă era lipsa cronică de apă. Cea existentă la Bir Hakeim era minimă. Cea mai mare parte se aducea în camioane cisternă din locuri îndepărtate, ca de pildă Tobruk. Se distribuia în bidoane şi era raţionalizată în mod strict. Nici vorbă să faci baie! De aceea, ne umpleam frecvent de păduchi, pe care îi combăteam pulverizându-ne cu DDT[1] şi tunzându-ne zero.

[1] Insecticid folosit începând din 1940, astăzi interzis în multe țări din cauza toxicității (N. red.)

Ce departe eram de acele fantezii infantile!

Cu toate acestea, exista ceva ce compensa totul. Se intuia, se simţea în aer că fapte importante erau pe punctul de a avea loc. Şi eu eram acolo! Într-un loc decisiv în bătălia pentru libertate. Era ceea ce visasem. Şi eram dispus să plătesc preţul pentru acest vis.

***

La Bir Hakeim domnea o activitate intensă. Ofiţeri şi soldaţi săpau gropi adânci în pământul roşiatic şi nisipos. Adăposturile împotriva bombardamentelor erau întărite cu saci de nisip şi acoperite cu orice material se putea găsi (lemne, pietre, bucăţi de fier, rămăşiţe din război). De-abia atunci am înţeles sfatul instructorului nostru de la Londra: „Oriunde veţi ajunge, săpaţi o groapă şi ascundeţi-vă în ea!" Dintr-odată, când încă încercam să ne adaptăm la rigorile noii vieţi, am fost chemaţi să ne prezentăm în faţa comandantului-şef, fără alte explicaţii.

După un drum scurt, ne-am prezentat într-un cort de campanie, nu cu mult mai mare decât celelalte, de asemenea, pe jumătate îngropat în nisip. Eram, printre alţii, Zerpa, Bolani, Salaverri, Sequeira, argentinianul Pardo şi eu. Ne-a primit un aghiotant al comandantului, foarte simpatic, care se remarca prin statura lui mică şi fiindcă trăgea un picior. Pe urmă am aflat că se numea Jean-Baptiste Renard.

— Bine aţi venit la staţiunea turistică Bir Hakeim! ne-a spus surâzător. Mă duc să-l chem pe comandant, ca să vă cunoască şi să vă repartizeze.

Până în clipa aceea nu ştiam pe cine vom cunoaşte. Nimeni nu ne spusese niciun nume. În acel moment, foaia cortului s-a ridicat şi, însoţit de Jean-Baptiste, a apărut un bărbat cu multă prestanţă: înalt, elegant, cu o faţă pătrăţoasă

și o privire energică, îmbrăcat în mod impecabil și purtând cu mândrie chipiul alb al Legiunii Străine.

— Locotenent-colonelul Dimitri Amilakhvari vă va spune bun-venit și vă va repartiza la unități, ne-a zis Jean-Baptiste, ca și cum ăsta ar fi fost lucrul cel mai firesc din lume.

Am rămas înmărmuriți. Era legendarul prinț Amilakhvari, în persoană, venit să ne întâmpine! Uluiala și admirația erau evidente pe chipurile noastre.

Ne-a adresat câteva cuvinte de bun venit și, cu o ușurință surprinzătoare, ne-a repartizat pe fiecare la unitatea lui. Acel om părea că-i știa pe dinafară pe toți soldații săi și avea în minte fiecare centimetru pătrat din acel pustiu mizer. Era impresionant!

Amilakhvari știa, într-adevăr, să-și câștige încrederea și lealitatea soldaților săi. Au fost de ajuns câteva minute de contact cu emblematica sa personalitate ca să ne reîntărim motivele care ne conduseseră, de la o asemenea depărtare, la ororile războiului. Și hotărârea noastră fermă de a ne risca viața pentru libertate și pentru Franța.

***

Jean-Baptiste Renard (25 de ani), aghiotant al comandantului Semibrigăzii a 13-a a Legiunii Străine, locotenent-colonel Dimitri Amilakhvari

Cum să nu-mi amintesc de acel grup de sud-americani și spanioli!

Scandalagii, vorbăreți, nemulțumiți, uneori indisciplinați sau prea zgomotoși. Dar erau soldați buni. Aveau cele două calități care nu se învață în nicio academie militară: loialitate și vocația sacrificiului. Unii erau veterani din Războiul Civil

spaniol, în care fuseseră înfrânţi şi obligaţi să se exileze. Dar sud-americanii au renunţat la o viaţă liniştită în ţări îndepărtate ca Argentina, Uruguay sau Chile, ca să traverseze oceanul şi să se arunce într-un război feroce, numai pentru a-şi onora rădăcinile sau a-şi sluji idealurile. Dintr-o datorie de conştiinţă. În plin secol XX! *Chapeau!* Jos pălăria!

Eu m-am născut aproape de Reims, în Châlons-en-Champagne. De mic am avut vocaţie militară. Dar fizicul nu m-a ajutat deloc... După multe demersuri şi cu sprijinul câtorva prieteni ai tatălui meu, am reuşit să fiu admis la Academia Militară de la Saint-Cyr. Mi se spunea că statura mea era mai mică decât cea regulamentară. Ca să vedeţi! Eu voiam doar să-mi slujesc patria şi nu puteam s-o fac pentru că eram prea scund!

Când mi-am terminat studiile, după câţiva ani, războiul era iminent şi era nevoie de toţi bărbaţii disponibili. Am fost repartizat la Semibrigada a 13-a a Legiunii Străine. Când a izbucnit conflictul, am ajuns foarte repede pe front, în campania din Norvegia. Dar în timpul glorioaselor acţiuni de la Narvik, unde am obţinut o victorie răsunătoare, am fost rănit la piciorul stâng de o rafală de mitralieră. Ar fi putut să fie mai rău. Dar a fost destul de grav ca să rămân şchiop pe viaţă. Şi acesta a fost sfârşitul carierei mele militare! În ciuda tuturor medaliilor pe care le-am primit pentru curajul demonstrat în luptă, amărăciunea mea era enormă. Să ştiţi că am ajuns să mă gândesc la ce-i mai rău...!

Şi atunci a apărut comandantul Amilakhvari. La picioarele patului meu, la spital.

— Renard, am nevoie de dumneavoastră ca aghiotant, m-a luat el prin surprindere, pe un ton care nu admitea replică. De cum vă recuperaţi, prezentaţi-vă la comandamentul meu.

Nu cred că avea nevoie de mine cu adevărat. Dar eu aveam nevoie de vorbele lui. Recuperarea a fost mai rapidă decât mă aşteptam şi, după puţin timp, eram la ordinele lui. Erau vremuri grele pentru Franţa. Am suferit ruşinoasa capitulare în faţa naziştilor în iunie 1940, numită în mod greşit Armistiţiul de la Rethondes. Cu toate acestea, aproape imediat, ne-am simţit inimile vibrând din nou, de astă dată de fericire. Pe 18 iunie, generalul Charles de Gaulle a lansat celebrul său *Appel*, chemarea către toţi francezii, cerându-le să continue lupta. Au fost puţini cei care au răspuns din primul moment. Dar Dimitri Amilakhvari a fost printre ei. Şi eu alături de el, spre marea mea mândrie. El obişnuia să spună: „Noi, străinii, avem un singur mod de a-i demonstra Franţei recunoştinţa noastră pentru felul în care ne-a primit: jertfindu-ne viaţa pentru ea". Eu nu eram străin, dar gândeam la fel.

Am trecut prin momente foarte grele, încercând să creăm o armată capabilă să lupte pentru Franţa Liberă. De-abia după un an, în iarna lui 1941, am izbutit să adunăm o forţă în stare să facă faţă nemţilor şi italienilor care dominau nordul Africii. Pe atunci, Semibrigada a 13-a avea trei batalioane şi o mie şapte sute de oameni. Sub conducerea lui Amilakhvari, ofiţeri de prestigiu, precum căpitanii Babonneau, Pierre Messmer, Pâris de Bollardière, Brunet de Sairigné, Puchois şi Jean Simon, reînnoiseră credinţa şi întăriseră morala în luptă a acestor trupe care serveau sub vechi şi glorioase devize. Ne lipsea doar armamentul adecvat. Şi pe acesta l-am obţinut în primele luni ale anului 1942, în timp ce instrucţia voluntarilor devenea tot mai dură. Printre voluntari, în Semibrigadă exista şi o femeie! – singura femeie din toată istoria Legiunii Străine, britanica Susan Travers, căreia i se spunea, chiar din iniţiativa lui Amilakhvari, *Miss*.

Trebuie să fiu foarte corect în ceea ce-l priveşte pe comandantul Amilakhvari, care avea în Franţa o soţie frumoasă şi doi copii, pe care îi adora şi cărora le ducea dorul. Dar este ştiut faptul că între comandant şi *Miss* a existat... în fine... o legătură. Deşi asta a fost demult. Acum Travers era şoferul generalului Marie-Pierre Koenig, comandantul tuturor trupelor din Bir Hakeim. Mă rog... şi de data asta se comentau unele lucruri.

***

Pe de altă parte, trebuie să fiu sincer: pentru a se crea o forţă de o anumită magnitudine, a fost necesar să fie încorporaţi tineri recruţi francezi şi voluntari de cele mai felurite origini. Ambele situaţii au creat probleme.

Foarte curând, a fost evidentă scindarea diviziei între „cei vechi" şi „cei noi". Dar tinerii aduceau cu ei, pe lângă entuziasm, credinţa în victoria finală a Aliaţilor. Ceva ce la începutul lui '42 lipsea pe tot frontul. Rezultatele, atât în Est, cât şi în Vest, nu încurajau această credinţă în victorie. Totuşi, nu peste mult timp, avea să se demonstreze, chiar aici, că victoria era posibilă.

De altfel, mulţi spuneau că brigada noastră semăna cu Societatea Naţiunilor. Şi că avea să sfârşească la fel. Ca Turnul Babel! Însă admiraţia pentru Franţa şi libertate, folosirea aceleiaşi limbi (pe care unii o vorbeau stricat, cum puteau) şi, mai ales, frăţia din tranşee au transformat această masă pestriţă de oameni într-o puternică forţă de luptă. Deşi în sânul ei era posibil să găseşti, pe lângă francezi, soldaţi belgieni, tahitieni, senegalezi, spanioli, evrei din Palestina, libanezi şi un număr nesfârşit de alte naţionalităţi. Inclusiv pe zgomotoşii sud-americani, care, după puţin timp, m-au poreclit ştrengăreşte

Vulpiţa Rengo a Deşertului, făcând aluzie la numele meu şi la celelalte calităţi...

***

Facundo Peláez

Din fericire, majoritatea prietenilor mei apropiaţi au ajuns, ca mine, la Batalionul al 2-lea din Semibrigadă. Dar la unităţi diferite: Domingo, Bolani, Zerpa şi eu am fost repartizaţi la căpitanul Jean Simon. Salaverri şi Pardo au fost trimişi la unitatea căpitanului De Sairigné, iar Sequeira s-a înrolat în Compania a 5-a de Infanterie, comandată de căpitanul Morel.

Fiecare şi-a luat lucrurile şi s-a îndreptat spre unitatea lui, în timp ce toţi gândeam cum naiba să ne adăpostim, pierduţi în acea mare de nisip, unde războiul era pe punctul de a izbucni.

Dintr-odată, un Ford Utility a frânat brusc în faţa cortului comandantului Amilakhvari. În mijlocul unui nor de praf provocat de frâna bruscă, am văzut coborând un ofiţer de grad superior, urmat de o femeie.

— Este generalul Koenig! a spus cineva cu admiraţie.

Ceilalţi soldaţi au încuviinţat, în timp ce unii se opreau din treburi ca să asiste la scenă.

— Şi vine cu *Miss*!

Atunci trebuie să mărturisesc că toţi ne-am întrerupt lucrul ca să privim curioşi. *Miss* se mişca agil şi cu eleganţă, deşi era greu să-i distingi formele, aşa cum era îmbrăcată, în uniforma de campanie. Eram în ajunul unei înfruntări încrâncenate şi decisive, în mijlocul pustiului. Dar chiar şi aşa, spiritul nostru latin a ieşit la suprafaţă.

— Şi se duc să se întâlnească cu Amilakhvari... Doar ei trei... Asta poate sfârşi foarte rău! a comentat un compatriot cu ironie.

— Sau foarte bine! a intervenit altul, obligându-ne să ne ascundem zâmbetul. Să fie oare un *ménage à trois*?

***

Susan Travers* (32 de ani), *Miss*, adjutant în Legiunea Străină, cu funcţia de şofer al generalului Marie-Pierre Koenig

Prima oară când l-am văzut pe comandantul Dimitri Amilakhvari plimbându-se pe puntea vaporului *Neuralia*, am ştiut că avea o problemă. Era un prinţ atletic şi foarte frumos, cu maxilarul pătrat şi trăsături pronunţate, adorat de oamenii săi şi considerat irezistibil de femei. Amilakhvari, membru venerat al Legiunii Străine, exilat permanent din ţara sa natală de când fugise la paisprezece ani de invazia bolşevică, era căsătorit cu una dintre cele trei prinţese Dadiani, cunoscute ca fiind cele mai frumoase din Europa.

După ce a absolvit cu brio Academia Militară de la Saint-Cyr, s-a remarcat în Maroc şi în Norvegia şi s-a alăturat lui de Gaulle în 1940, aducând cu el mulţi oameni de încredere. Prinţul, care nu se desprindea niciodată de cunoscuta lui capă verde, erou al Norvegiei şi supravieţuitor al unor atacuri cu mitralii care au fost pe punctul de a-i zbura capul în mai multe ocazii, inspira curaj, iubire şi fidelitate în egală măsură. Avea pe atunci 35 de ani şi îşi pregătea oamenii să lupte în ceea ce se prevedea a fi un lung şi sângeros conflict împotriva forţelor Axei pe pământ african.

Eu nu cunoscusem pe nimeni cu o personalitate atât de magnetică precum cea a lui Amilakhvari, căruia prietenii îi

spuneau cu drag Amilak. Ochii săi albaştri şi limpezi străluceau şi, când mă privea, simțeam că parcă îmi dezgoleau sufletul. Era un expert în arta seducţiei, iar accentul lui georgian nu făcea decât să-i sporească atracţia. Prima dată când s-a apropiat de mine, eu priveam marea de pe punte, cu părul în bătaia vântului. S-a apropiat şi m-a mângâiat pe braţ cu degetele, cu un gest atât de senzual, că mi s-a tăiat răsuflarea.

— Se spune că, dacă priveşti marea suficient timp, spiritul ei îţi răpeşte o parte din suflet, mi-a zis.

***

Domingo López Delgado

Pe 26 mai, dimineaţa devreme, am fost convocaţi de comandantul nostru, căpitanul Jean Simon. Acest ofiţer şi-a dobândit faima pe bună dreptate ca protagonist al unei fapte neobişnuite. După capitularea lui Pétain în iunie 1940, Simon şi căpitanul Pierre Messmer au fugit cu un vapor italian care a plecat din Marsilia. Odată ajunși la bordul vaporului, care făcea parte dintr-un convoi, militarii, înţeleşi cu căpitanul navei, au simulat o avarie şi s-au abătut de la itinerar, până au ajuns la Gibraltar. Apoi au obligat echipajul să continue călătoria până la Liverpool, unde s-au alăturat trupelor lui de Gaulle.

Simon era un blond înalt, zvelt, ce vorbea cu o voce piţigăiată; când l-am cunoscut, ne-a făcut o impresie proastă. Nu era cu mult mai mare decât noi şi era chior. În Siria, un glonţ îi distrusese ochiul drept. În scurt timp, ne-am dat seama că avea „doi".

— *Bonjour*. Numele şi ţara de origine.

— López Delgado, Domingo. Uruguay.

— Pardo, José Luis. Argentina.

— Zerpa, Fulvio, uruguayan.

Şi am continuat aşa, unul după altul. Când a terminat, ne-a ţinut un scurt discurs, cu glasul acela deranjant:

— Dumneavoastră sunteţi voluntari. Veniţi de departe ca să luptaţi pentru patria mea şi vă sunt recunoscător, ne-a spus. Fără îndoială, aveţi cele mai bune intenţii. Acum însă trebuie să ştiţi că războiul nu este o petrecere, aici venim să murim şi să omorâm, a zis respirând profund şi a făcut o pauză, ca să ne lase timp să reflectăm la cuvintele lui. O să vedeţi asta foarte curând. Asta e tot.

După câteva momente, un subofiţer ne-a condus la poziţiile noastre. Mie mi-a revenit rolul de servant la un tun de 75 de milimetri, sub conducerea sergentului-major Luis Artola, un basc veteran al războiului din Spania. Trăgător era alt spaniol, Invernón, ochitor, un evreu francez, Grinbaum, şi încărcător, un polonez. Servanţii eram: eu, un belgian pe nume Rimbaud și un spaniol, andaluzul Flores.

— Spune-mi, te pricepi la aşa ceva? m-a întrebat bascul Artola.

— Deloc, domnule sergent.

— Bine; atunci o să începi ca prim-servant, a hotărât autoritar. Aşa că te bagi în tranşeea aceea, în spatele soldatului de acolo.

M-am executat şi am intrat în tranşee.

— Şi acum ce fac?

— Deocamdată, nimic. Când o să înceapă „balul", cel din spatele tău îţi va da un obuz, pe care-l pasezi celui din faţa ta. Şi nu-ţi scoate capul afară!

— Ai sosit într-un moment nasol, mi-a zis belgianul încet.

— De ce?

Andaluzul, care era aproape, fără să aştepte răspunsul belgianului, a intervenit în conversaţie:

— Văd că vorbești spaniolă, de unde ești?

— Sunt sud-american, din Uruguay.

— Dat în mă-sa, băiatu'! a exclamat Flores. Şi ai venit din America să-ţi bagi nasul în iadul ăsta, nefericitule?

M-am uitat la el în timp ce dădea drumul unui torent de cuvinte în cea mai pură andaluză ce se poate imagina (fără să se zgârcească la expresii ca „tu-i mama mă-sii ăluia care i-a adus pe lume") şi pe care, bineînţeles, nu le-am priceput. Apoi, mai calm, mi-a explicat că în dimineaţa aceea tocmai se detectaseră puternice efective germane care veneau spre noi. Confruntarea părea inevitabilă.

Invernón m-a poftit să stau în adăpostul lui şi am acceptat încântat. Era tot andaluz, simpatic, scandalagiu şi bun camarad. M-a pus la curent cu multe lucruri. Dar, mai ales, m-a învăţat arta de a-ţi salva viaţa. Evident că asta era ceva foarte relativ, cum aveam să aflu mai devreme sau mai târziu.

***

Jeremiah Lerner* (23 de ani), voluntar în Brigada evreilor din Palestina

Dacă ne prisosea ceva, aceea era tenacitatea!

Englezii ne-au pus toate piedicile posibile. În primul rând, nu voiau să ne înrolăm în armata lor. După aceea, începând din mai 1939, când Neville Chamberlain a semnat acel *White Paper*, Carta albă, emigraţia evreilor în Palestina a fost aproape oprită. Dar tot ne-am descurcat. Noi voiam să fim de partea libertăţii. Cu atât mai mult după ce a izbucnit războiul, când au început să sosească ştiri alarmante despre ororile comise de naziști cu evreii din ţările ocupate.

N-am făcut altceva decât să urmăm indicaţiile lui David Ben Gurion: „Vom lupta împotriva acestui *White Paper* ca şi cum n-ar fi război şi vom lupta în război ca şi cum n-ar exista acest *White Paper*".

De aceea, cu mult înainte ca britanicii să accepte crearea brigăzilor de evrei din Palestina, sub comanda lor, existau deja mici grupuri, şi chiar batalioane, ce luptau împreună cu Aliaţii în nordul Africii. Unul dintre ele era al nostru. Eram patru sute de tineri evrei sub comanda maiorului Felix Liebmann din Tel Aviv, printre care eu și mulți alții eram de la începutul lui '41. Erau şi evrei înrolaţi în armata franceză şi în Legiunea Străină, ca adjutantul Willy Lippman sau caporalul Grinbaum. Aveam eroii noştri: savantul parizian de origine evreiască Théodore Gérard, unul dintre primii care a răspuns la Apelul lui de Gaulle, lupta acum la câţiva metri de noi, ca ofiţer de artilerie al Franţei Libere. Dar şi victimele noastre, ca soldatul Naftali Fenichel, care în februarie 1941 a scris din închisoare:

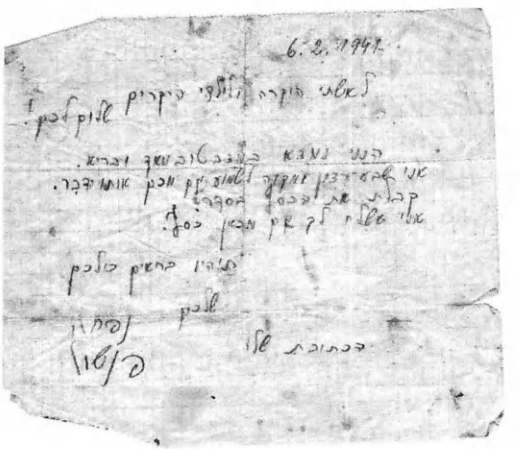

Iubitei mele soţii şi iubiţilor mei fii, Shalom!
Mă simt foarte bine şi sunt sănătos.
Sper să-mi spuneţi acelaşi lucru despre voi.
Să fiţi cu toţii sănătoşi. Vă iubeşte, Naftali.

Apoi n-am mai ştiut nimic despre el.

Eram de origini foarte diferite. Uitaţi, de pildă, cazul meu: eu eram un *new yorker*, dar părinţii mei au hotărât să răspundă la Aliya[1] şi s-au întors pe pământul strămoşilor noştri, aşa că de tânăr am crescut într-un mediu sec şi ostil, foarte diferit de cel din oraşul meu natal. Alţii au venit din Europa sau din Orientul Mijlociu.

În primele luni ale anului 1942, englezii ne-au ordonat să ne mutăm într-o zonă îndepărtată din deşertul Libiei, numită Bir Hakeim, unde nu era nimic, în afară de ruinele unui vechi fort turcesc. Acolo am rămas la ordinele generalului Koenig. După câteva zile, acesta a decis ca batalionul nostru să răspundă de apărarea unuia dintre punctele cele mai îndepărtate ale liniei defensive din Bir Hakeim, care se numea Bir el Harmat. Era sfârşitul lui mai şi toate rapoartele şi zvonurile care soseau indicau că ne aflam în ajunul unui puternic atac al forţelor Axei. Francezii aveau ordin să apere cu preţul vieţii această poziţie. Era considerată decisivă în războiul din deşert.

Totul a fost foarte precipitat. Noi eram un batalion de genişti, prost înarmaţi și aprovizionați şi mai prost. Nu aveam arme grele, nici antiaeriene. Am făcut ce ştiam să facem: am săpat. Mai întâi, am făcut mai multe câmpuri de mine, pentru apărarea poziţiei noastre. Apoi am săpat tranşee şi adăposturi individuale.

[1] Chemarea adresată imigranţilor evrei de a se reîntoarce în Ţara lui Israel (în ebraică, în orig.)

Nu aveam de nici unele. Dar ne prisosea hotărârea. Aveam să apărăm această poziţie strângând din dinţi. Şi mai aveam ceva: un drapel al Sionului, albastru şi alb, cu steaua lui David. Îl ţineam împăturit şi pus deoparte, pentru că englezilor nu le plăcea să-l înălţăm. Dar îl purtam cu noi! Şi eram hotărâţi să-l desfăşurăm, dacă era nevoie.

***

Jean-Baptiste Renard

Sosise momentul pe care-l aşteptaserăm atât de mult!

Pentru prima dată de la semnarea blestematului armistiţiu din 1940 — cu doi ani în urmă! —, Forţele Franceze Libere îşi ocupau locul cuvenit pe frontul de luptă. Fuseserăm trecuţi pe un plan secundar, foarte departe de cel pe care îl meritau trupele acelei *Grande Nation*. Dar am plătit preţul grabnicei predări şi, mult mai rău, al colaboraţionismului regimului de la Vichy. Anglia şi Statele Unite l-au ajutat pe generalul de Gaulle să ţină sus onoarea Franţei, dar fără să ne dea un loc în conducere, care era rezervată pentru ele şi pentru Uniunea Sovietică.

Acum aveam ocazia să ne câştigăm onoarea pe câmpul de luptă.

Trebuia să spălăm reputaţia îndoielnică a forţelor noastre. Mai ales Legiunea Străină, care purta pe umeri, din timpuri îndepărtate, trista faimă de bandă de mercenari înrolaţi ca să scape de un trecut care-i condamna. Odată, *Miss* a auzit pe cineva descriindu-i pe legionari ca pe „o şleahtă de călăreţi cazaci temperamentali, ofiţeri nemţi, turci prost crescuţi, conţi ruşi şi *lothari*[1] unguri".

[1] Aventurieri (N. red.)

Dar eu am descoperit că erau minunați și fermecător de învechiți în ideile lor despre onoare și curaj. *Honneur et fidélité* era strigătul lor de luptă. Eu eram de puțin timp cu ei, dar când răsuna marșul Legiunii, *Le Boudin*, nu mă puteam abține să nu-mi mișc picioarele.

***

Misiunea nu putea fi mai grea. Bir Hakeim se afla în extrema sudică a unei imense linii de apărare ridicate de Aliați, care pornea de la satul El Gazala, de pe coasta mediteraneană și pătrundea în deșert până în zone imposibil de străbătut. Proteja strategicul port Tobruk, principalul din regiune, care era poartă de intrare spre Alexandria și Cairo. Era esențial să câștigăm timp, pentru ca Armata a 8-a britanică, ce se retrăgea din fața înaintării lui Rommel, să se poată reorganiza pentru bătălia finală. Ordinele francezilor erau clare: să se apere Bir Hakeim cu orice preț. Previziunile comandamentului britanic nu erau prea încurajatoare; se credea că am putea rezista maximum o săptămână.

Profeția lui Rommel era și mai sumbră.

— O să-i nimicesc în cincisprezece minute, a spus în discursul dinaintea bătăliei.

Eram trei mii șapte sute trei soldați francezi, a căror coloană vertebrală erau cele două batalioane ale Semibrigăzii a 13-a. Mult timp, generalul de Gaulle a cerut pentru Franța un rol protagonist în război, fără succes. Toți se făceau că nu aud! Între timp, noi suportam o climă extremă, cu teama că ne vom pierde mințile în deșertul ăla...

Trebuia să ne confruntăm cu una dintre personalitățile cele mai emblematice ale Wehrmachtului, feldmareșalul Erwin Rommel, Vulpea Deșertului. Ce nu știam era că, pentru iminentul atac, acesta adunase cele mai bune forțe din Afrika

Korps şi din armata italiană, în total treizeci şi şapte de mii de oameni.

Eram zece la unu.

***

Domingo López Delgado

A sosit seara de 26 mai. Tensiunea se simţea în aer.

Comandantul a hotărât să dubleze numărul santinelelor şi ne-a avertizat: „Toţi, gata de acţiune". Am pregătit muniţiile pentru tunuri şi pentru armele individuale. Le-am curăţat de nisip şi am verificat funcţionarea lor.

Am fumat şi am stat pe gânduri. Gândul meu a zburat departe, foarte departe... Ce-or fi făcând cei de acasă? Mama nu şi-ar putea imagina că eu sunt aici, în mijlocul Saharei! Şi dacă cineva din familie a aflat, cu siguranţă că n-a avut curajul să-i spună...

— *Halte là!*[1] strigătul santinelei a sfâşiat liniştea.

Celălalt i-a dat parola. Au schimbat câteva vorbe şi iar ne-a învăluit liniştea.

Era foarte frig. Mă întrebam: o să ne fie frică atunci când vom vedea duşmanul pentru prima dată? Nu, îmi ziceam, nu cred, ne-am dorit asta atât de mult! Vor veni noaptea sau în zori? Până atunci nu ne rămânea decât să aşteptăm.

Am văzut trecând un ofiţer care-şi făcea rondul.

— *Rien à signaler?* l-a întrebat pe santinelă.

— *Rien, mon lieutenant.*[2]

Locotenentul şi-a continuat drumul, nu fără să ne avertizeze înainte:

[1] Stai! (în fr., în orig.)

[2] Nimic de semnalat? Nimic, domnule locotenent (în fr., în orig.)

— Aveți foarte multă grijă! Totul poate să înceapă dintr-un moment într-altul.

Am adormit cu gândul la aceste cuvinte: „dintr-un moment într-altul..."

Dintr-un moment într-altul.

IV
VÂNTUL ÎNGHEŢAT AL ACELEI VERI

Konskie, Polonia, de la sfârşitul iernii
până în vara anului 1942

Kazimierz Wroblevsky (în jur de 40 de ani), cizmar

Eu îi angajam doar pe cei mai buni.

Dacă îmi păsa că erau sau nu evrei? Deloc! Eu nu mă bag în chestiuni de religie, de rasă sau de politică. Cine e bun la muncă e bun. Şi cel care nu e bun, care e leneş, n-are leac! Asta am învăţat de la bunicul meu. Şi este adevărat.

De aceea, când Alter, inginerul de la Judenrat, mi-a vorbit despre un prieten de-ai lui pe care îl cunoştea din Belgia, spunându-mi că era un om serios şi nu mai ştiu ce, i-am zis imediat:

— Un moment, un moment; că e prietenul dumneavoastră este o recomandare bună. Dar ştiţi ceva? Asta nu e de ajuns. O să-l pun la probă; dacă e bun, e bun, iar dacă nu... vi-l dau înapoi în hârtie de cadou cu fundă!

Chipul inginerului a devenit serios. Nu prea i-a plăcut ce i-am spus.

— Dumneavoastră sunteți mereu la fel, domnule Kazimierz! Lupul păru-și schimbă, dar năravul ba, mi-a spus și abia atunci a zâmbit și m-a bătut cu palma pe spate.

Dar eu vorbeam serios. A doua zi, tânărul Christoff s-a prezentat la atelier, foarte îndatoritor. I-am dat câteva treburi de făcut, nu foarte simple, ca să-l pun la probă. După câteva zile, îmi dădusem deja seama că era inteligent, puternic și binevoitor; dar era tare neîndemânatic. Exact ce este mai important în meseria de cizmar! M-am gândit mult. Am șovăit mult înaine de a lua o hotărâre.

— Începând de săptămâna viitoare, o să lucrați în acest atelier, l-am informat.

Tânărul s-a emoționat. A vrut chiar să mă îmbrățișeze, atât de recunoscător era! N-am acceptat; nu-mi place să-mi fac prieteni printre angajați. Și, pe urmă, chestia asta cu îmbrățișările între bărbați nu-mi place deloc, să fiu sincer. Cu siguranță că se învățase de la belgieni sau de la francezi, căci pe toți îi încântă pipăielile astea. Dar polonezii nu fac asta!

***

Christoff Podnazky

Am lucrat în atelierul de confecții de pe strada Maja 3, de la sosirea mea la Konskie până în vara lui '42.

Situația în ghetou se înrăutățea pe zi ce trecea. Posibilitățile de a intra și de a ieși erau tot mai mici. Și asta reducea șansele noastre de a obține alimente, haine și medicamente. La mijlocul lui '41, s-a decretat „închiderea" ghetoului. Dar, ca să fiu sincer, nu s-a respectat foarte mult. În primul rând, de către polonezi. Unora nu le plăceau evreii, dar îl urau mai mult pe cotropitorul neamț și încercau să se opună ordinelor. Chiar și așa, de la o zi la alta controalele au devenit mai

stricte. Până când, în decembrie '41, autoritățile din Konskie au instaurat pedeapsa cu moartea pentru oricine ieşea din ghetou „ilegal" (ca şi cum ar fi fost legal, în schimb, să ne închidă pe toţi în acea parte minusculă a oraşului, fără mâncare şi fără medicamente). De asemenea, era condamnat la moarte orice polonez care ajuta vreun evreu să fugă. În fiecare zi, soldaţi înarmaţi veneau să ne ia pe noi, cei care lucram în afara ghetoului, şi ne păzeau până ajungeam la fabrici şi ateliere. Norma de muncă, fixată de nemţi, era absurdă şi de nerealizat, chiar dacă ne-am fi lăsat pielea în fabrici. Doar foarte puţini, care mai aveau bani sau obiecte de valoare, puteau recurge la mită ca să iasă pentru scurt timp din acea închisoare sufocantă şi să facă rost de vreun produs. Pentru că, da, când vedeau că puteau să scoată un folos pentru ei, dispreţul naziştilor faţă de evrei dispărea!

Începând cu vara lui '42, condiţiile au devenit intolerabile. Puţinii care încă aveau câte ceva de valoare au fost nevoiţi să ascundă obiectele în locurile cele mai incredibile; noaptea, pichete de soldaţi naziști, ieşiţi din minţi, intrau în case şi le devastau, furând tot ce le putea aduce vreun beneficiu.

Şi ca şi cum asta n-ar fi fost de ajuns, au continuat să aducă evrei din satele apropiate de Konskie — Radoszyce, GowarczÓw — şi i-au instalat în ghetou, aşa cum făcuseră cu mine cu un an înainte. Celor care locuiau acolo, mai ales dacă erau originari din Konskie, nu le plăcea asta. Aşa că înfruntările între evreii tot mai disperaţi erau la ordinea zilei. În iunie '42, locuiau în ghetou peste şapte mii de persoane şi nu mai încăpea niciun ac. Şi, fiţi atent, după patru luni, eram deja nouă mii. Înghesuiala era îngrozitoare şi, odată cu această îngrămădire brutală de fiinţe umane, deşi păreau tot mai puţin umane, au venit epidemiile. Mai ales tifosul. „Boala jidanilor", cum spuneau canaliile de naziști.

***

Stabilisem cu Alter să ne întâlnim vinerea seara, ca de obicei. Erau „clipele noastre speciale". De aceea m-am mirat văzându-l venind miercuri seara, când eu tocmai mă întorsesem de la atelier.

Nu mi-a atras atenţia că era extrem de slab şi palid la faţă, nici măcar acel absurd costum albastru, care-i venea din ce în ce mai mare. Dar m-a impresionat privirea lui.

Privirea lui Alter era de obicei limpede, clară, transparentă. Era oglinda sufletului său. Totuşi, în acea seară, privirea lui era tulbure. Era vară şi căldura lipicioasă se resimţea puternic în depozitul acela de fiinţe umane în care se transformase ghetoul. Dar trebuie să spun că mi-a trecut un fior rece pe şira spinării. Nu ştiam la ce să mă aştept, însă nu putea fi nimic bun. Cu toate acestea, Alter nu aducea veşti proaste. Mă rog... cel puţin, nu pentru mine.

— Norma în fabricile controlate de germani va creşte mult în zilele următoare. Şi condiţiile de lucru se vor înrăutăţi, s-a grăbit să spună, fără nicio introducere. Am aranjat să te angajeze de probă domnul Kazimierz Wroblevsky, proprietarul unei cizmării.

— Da, da, am auzit vorbindu-se de el, i-am răspuns imediat, făcându-mi iluzii; toţi vorbesc bine de domnul Wroblevsky.

— E un tip dur şi exigent, dar corect, a adăugat Alter. Şi nu-i discriminează pe evrei. I-am vorbit foarte bine de tine, dar nu-ţi face prea mari iluzii; va trebui să treci proba, că domnul Kazimierz nu face nimic cadou!

***

Kazimierz Wroblevsky

A fost o decizie înţeleaptă să-l angajez pe băiat. Eu am ochi foarte bun, rareori greşesc. Desigur, mai am şi decepţii. Acum n-a fost cazul. Nu spun că-i plăcea să muncească, pentru că aşa ceva nu se întâmplă cu tinerii de acum. Pe vremuri era altceva! Dar, cel puţin, era dispus întotdeauna să muncească, nu trăia ascunzându-se prin unghere.

Atelierul meu era în afara ghetoului, la vreo cinci străzi de la poarta de intrare în sectorul din centrul oraşului. Christoff sosea punctual şi nu era o problemă să rămână peste program. Nici nu se îmbolnăvea. Era un muncitor bun.

Am ajuns să ne cunoaştem destul de bine. Nu să fim prieteni, pentru că mie nu-mi place să-mi fac prieteni printre angajaţi, asta am mai spus-o. Aşa am aflat că s-a despărţit de familia lui ca să vină să apere Polonia, patria sa, cum zicea el. La Konskie nu avea alt prieten în afară de Alter, colegul lui de studii din Belgia. Era îngrijorat pentru familia lui şi se simţea foarte singur. Atât de singur, că odată

l-am invitat chiar la un păhărel de rachiu acasă! După programul de lucru, evident.

De aceea mi-a atras atenţia faptul că, într-o după-masă, spre sfârşitul verii, o tinerică pistruiată cu păr şaten a intrat în atelier şi a întrebat de el. După ce i-a explicat ceva Ewei, fata de la tejghea, care făcea parte dintr-o organizaţie de ajutor social, i-a spus că vrea să stea de vorbă cu Christoff. Ewa a înlemnit; ştia că eu nu permiteam vizite particulare în timpul programului, aşa cum e corect! M-a consultat şi m-am dus să vorbesc cu tânăra. I-am explicat care sunt regulile casei. Dar ea nu s-a descurajat. Cu multă blândeţe, m-a implorat să-i permit să vorbească cinci minute cu el, nu mai mult; fiindcă era vorba despre o chestiune foarte importantă.

M-a emoţionat! Nu pot spune altceva. Şi am încuviinţat.

— Dar numai cinci minute! am avertizat-o, puţin nedumerit încă de faptul că m-am arătat atât de îngăduitor.

***

Christoff Podnazky

Vara anului 1942 părea că va epuiza capacitatea mea de uimire!

Nu apucasem încă să mă adaptez cu privilegiul de a lucra în cizmăria domnului Kazimierz — un atelier dur, cu un şef rigid şi sever, dar „normal"! —, când Ewa s-a înfăţişat cu noutăţi.

— A venit o tânără care vrea să-ți vorbească, m-a anunţat şi, după ce a văzut că uimirea de pe chipul meu se transforma în îngrijorare, m-a lămurit: domnul Kazimierz ți-a dat voie s-o primești.

M-am spălat pe mâini şi mi-am aranjat un pic părul — era o zi călduroasă şi apăsătoare, eram transpirat —, în timp ce inima îmi bătea de parcă voia să-mi iasă din piept. Cine

putea fi. Am străbătut cu paşi mari distanţa care mă despărţea de uşa atelierului. Atunci am văzut-o. Chipul ei dulce şi fraged era schimbat, desfigurat.

— Iartă-mă că am venit să te văd la lucru, ştiu că asta îţi poate crea probleme, mi-a spus Swit Czerny îndată după ce ne-am salutat, dar trebuie să vorbesc cu tine. E vorba despre prietenul tău Alter.

Am luat-o de braţ şi ne-am retras câţiva metri, până într-un colţ al atelierului, ferit de privirile colegilor de muncă.

— Sunt foarte neliniştită..., a început să spună Swit.

***

Swit Mariah Czerny

Totul a început într-o duminică din septembrie. Într-un amurg pe care încă îl blestem din tot sufletul, Dumnezeu să mă ierte!

În ziua aceea eu eram liberă de la spital şi, ca aproape în fiecare duminică, dădeam o mână de ajutor în săraca noastră cantină populară a Judenratului, la fel ca multe alte poloneze. Aduceam câteva legume şi fructe de la ferma părinţilor mei, ajutam în bucătărie şi la servitul supei copiilor şi bătrânilor. Mă simţeam mulţumită că puteam să fac ceva pentru ceilalţi, dar nu mă lăsam înşelată; lucrurile mergeau tot mai rău pe zi ce trecea. Supa fusese înlocuită cu consomméul[1], şi ceea ce le serveam nevoiaşilor în acele zile nu era decât o zeamă grasă. Dar ce să faci... eu oricum mă duceam mulţumită şi, pe deasupra, îmi primeam premiul. Care consta în a-l vedea pe el, după cum vă puteţi imagina. Iar drumul de întoarcere în compania lui era clipa cea mai dorită a săptămânii!

[1] Supă preparată prin fierbere înceată și îndelungată a cărnii de vită (N. red.)

Alter arăta şi el tot mai rău. Nu era doar slab, ajunsese extrem de slab, dar faţa lui era de o paloare care te speria, iar mişcările, de obicei elegante pentru cineva de statura lui, deveniseră stângace şi necontrolate. Cu toate acestea, îşi păstra demnitatea şi sufletul generos, pe care mulţi le apreciau. Întotdeauna avea un cuvânt de încurajare: „nimic nu durează o viaţă", „după ploaie vine soarele", „gândiţi-vă la toate suferinţele strămoşilor noştri, şi noi suntem în viaţă aici". Nu era de o veselie debordantă, mă rog, cine putea fi vesel în acele circumstanţe? Dar, cel puţin, îţi insufla curaj, de care era atâta nevoie.

Până în acea seară. Până în acea seară blestemată!

***

De cum l-am văzut, am ştiut că se întâmplase ceva teribil. Îmbătrânise cu zece ani dintr-odată! Îl vedeam adus de spate, învins, şi acum, când se întâlnea cu oamenii, părea că nu ştia ce să le spună. M-am apropiat. El şi-a ridicat privirea, pierdută într-un punct îndepărtat. A rămas tăcut şi m-a ţintuit cu privirea lui profundă, cu ochii lui negri atât de trişti şi atât de deznădăjduiţi...

— Ce s-a întâmplat? l-am întrebat, fără să-i spun măcar bună ziua.

El a oftat din greu, a clipit şi s-a uitat din nou în ochii mei.

— Am aflat ceva înfiorător.

Doar atât mi-a spus. Ca şi cum l-aş fi prins într-o clipă de slăbiciune. Dar şi-a revenit imediat; şi-a redobândit întrucâtva cumpătul dintotdeauna şi s-a simţit dator să pară puternic în faţa tovarăşilor săi de nenorocire. Au fost inutile eforturile mele de a-l face să-mi mai spună ceva: că ştia cât îl iubesc, că putea avea încredere în mine, că eventual îl puteam ajuta...

***

După un timp, când s-a ascuns soarele, am plecat spre fermă. Alter, cavaler ca întotdeauna, s-a oferit să mă conducă. Am acceptat încântată, cu iluzia că voi mai afla ceva pe drum. Dar el era cu gândul în altă parte. Şi înserarea tristă a unei duminici nu ajuta deloc.

Era o noapte frumoasă de vară. După ce am suportat în timpul zilei căldura înăbuşitoare şi umedă a acelei perioade a anului, adierea dinspre munte era o alinare răcoroasă. Resemnată să nu mai aflu nimic în noaptea aceea, am încercat să-i vorbesc lui Alter despre alte lucruri, care să-i aducă o oarecare mângâiere.

În ultimele luni, în ciuda timpurilor dramatice pe care ne era dat să le trăim, acele plimbări de duminică seara deveniseră mici oaze de fericire în mijlocul chinurilor. Eram tineri, eu aveam 20 de ani de-abia împliniţi... şi s-au întâmplat multe lucruri, ştiţi? Vorbeam mult, ne povesteam secretele, ne mărturiseam temerile. Şi treceam pe la o cotitură a drumului, după ce ieşeam din Konskie şi nu prea departe de fermă, unde era un mic pâlc de stejari, locul nostru preferat.

Îi spuneam „stejărişul nostru". Ne plăcea să ne oprim acolo şi să ne jucăm... mă înţelegeţi? Să ne bucurăm unul de celălalt. După aceea, în restul săptămânii îmi era greu să mă mai gândesc la altceva. Mai ales când mă duceam la culcare. Mă încânta să-mi amintesc acele clipe, cu toate amănuntele, şi să visez... Apoi, când mă trezeam dimineaţa, mă întrebam dacă nu cumva era un păcat, dacă făcusem bine. Căci noi nu eram căsătoriţi, nici logodiţi. De trei ori m-am spovedit în faţa preotului din parohia noastră. Mi-a răspuns că erau lucruri normale, n-a părut prea îngrijorat, şi asta m-a liniştit. M-a pus să spun de câteva ori Tatăl nostru.

În noaptea aceea nenorocită, am încercat să fac ca totul să fie la fel. Nu voiam să pierd acea bucurie care apoi îmi lumina întreaga săptămână, într-o vreme când suportam tot felul de lipsuri, de jigniri, de umilinţe. Am încercat să-i demonstrez lui Alter cât de mult îl iubeam, câtă nevoie aveam de el, cât mă încredeam în el... Dar era prea târziu.

Ceva se rupsese înăuntrul lui.

***

De aceea m-am gândit la Christoff. Era prietenul lui cel mai bun, colegul lui de studii la Liège. El trebuia să ştie ce se întâmplase!

Două nopţi aproape că n-am putut să dorm. Neliniştea mă devora. Alter ştia ceva ce avea să afecteze viitorul nostru, al tuturor. Ceva atât de îngrozitor, încât nu avea curajul nici măcar să-l rostească.

Disperată, când mi-am terminat programul la spital, m-am dus la cizmăria unde lucra Christoff. Ştiam că s-ar fi putut să-i creez probleme. În timpurile acelea, cel mai bine era să treci neobservat. Să vină o fată poloneză ca să-l vadă pe un tânăr evreu în timpul programului... Hmmm, era foarte

prost văzut! Dar n-am putut rezista. Proprietarului i s-a făcut milă de mine şi am reuşit să vorbesc cu Christoff.

— Da, e adevărat, şi mie mi s-a părut foarte ciudat aseară, când ne-am întâlnit pentru „sabatul" nostru, mi-a spus gânditor. Dar n-am prea reuşit să stăm de vorbă; Alter a trebuit să plece ca să se ocupe de tatăl lui, care are probleme de sănătate.

Christoff mi s-a părut sincer când a spus că nici el nu ştia nimic.

— Şi, colac peste pupăză, a adăugat pe un ton necăjit, Alter mi-a spus că în curând vor veni şi mai mulţi evrei din satele învecinate. Şi că, atunci când se va întâmpla asta, va trebui să împart cu cineva cămăruţa mea. Dar, cum îţi poţi închipui, n-am protestat; grijile lui erau cu mult mai mari.

Am plecat de la atelier şi mai alarmată decât sosisem.

Ceva urma să se întâmple. Ceva înspăimântător, ştiut numai de Alter, care hotărâse să înfrunte acel ceva de unul singur. Cel puţin, pentru moment.

Era vară. Şi totuşi un vânt îngheţat m-a scuturat ca pe o frunză de toamnă.

V
COTITURĂ BRUSCĂ LA BIR HAKEIM

Bir Hakeim, deşertul Sahara, zorii zilei de 27 mai

Domingo López Delgado

O strălucire s-a observat la orizont. Se apropiau zorii. Tăcerea era absolută.

Tunul nostru se afla într-o groapă circulară, din care ieşea doar ţeava. Răspândite la zece sau cincisprezece metri de el erau refugiile noastre individuale. Stăteam în ele nemişcaţi şi cu ochii larg deschişi, în liniştea nopţii ce se sfârşea.

Brusc, s-au auzit bubuituri puternice dinspre sud. Păreau departe. Am rămas în aşteptare.

La nouă dimineaţa, un număr mare de tancuri din divizia italiană *Ariete* a apărut în zare. La început, s-au deplasat paralel cu linia noastră de apărare şi la o distanţă prudentă. Dar, când au trecut prin faţa locului unde ne aflam noi, Batalionul al 2-lea al Semibrigăzii, tancurile au virat pe neaşteptate şi au pornit direct spre poziţia noastră.

Bătălia de la Bir Hakeim începuse.

***

— La posturile voastre! a ordonat bascul Artola.

În câteva clipe, fiecare şi-a ocupat postul. Artola ne-a indicat ţinta, direcţia şi distanţa şi a mişcat înălţătorul tunului ca să ochească ţinta. Încărcătorul, polonezul, a băgat obuzul în culată şi l-a bătut pe umăr pe Grinbaum, trăgătorul. Acesta a învârtit volantul, l-a fixat în centrul cătării şi a dat ordin să se tragă. Invernón, trăgătorul, a tras de şnur şi obuzul a pornit spre obiectiv.

Ambele forţe am deschis focul în acelaşi timp. Principala noastră apărare erau miile de mine semănate în ultimele luni, cu mai multe cărări libere între ele, pe care le cunoşteam doar noi. În câteva minute, vuietul bătăliei a devenit impresionant.

Artola şi cei trei oameni-cheie de la tun trebuiau să rămână în picioare şi la vedere, încărcătorul fiind cel mai expus. În ceea ce mă priveşte, ca prim-servant, stăteam în tranşee şi îi dădeam obuzele încărcătorului (polonezul) cât de repede puteam, încercând să nu-mi scot nici moţul afară. Îmi era atât de frică, încât nu îndrăzneam nici măcar să privesc ce se întâmpla; în astfel de împrejurări, curiozitatea este foarte periculoasă. Făceam un efort enorm ca să-mi păstrez calmul şi să nu arăt cât de speriat eram. Simţeam că în orice moment aveam să intru în panică.

Deodată, s-a auzit un ţipăt sfâşietor şi am văzut cu coada ochiului un corp care cădea.

— Domingo, ocupă postul încărcătorului care a murit, mi-a ordonat Artola, bătându-mă pe umăr.

— Dar eu n-am nicio experienţă! i-am strigat bascului în vuietul luptei, încercând să scap de responsabilitate cu o scuză laşă.

Şi când te gândeşti că doar cu câteva ore înainte ne credeam foarte viteji! Teribila realitate a acelui infern ne-a convins de contrariu.

— Dar nu ştiu, nimeni nu m-a învăţat..., continuam să mă plâng în vizuina mea.

— O să înveţi, dacă ăştia îţi lasă destul timp! a insistat Artola cu nerăbdare. Hai, ieşi din gaura ta şi încarcă tunul, că n-avem timp de pierdut!

Am ieşit tremurând din adăpost şi m-am oprit pe poziţia încărcătorului, cea mai primejdioasă dintre toate. Când am vrut să bag obuzul în culată, îmi tremurau mâinile. Deşi era o treabă simplă, n-am putut s-o fac. Bascul, enervat, s-a apropiat să-mi arate: „Aşa se face!"

A răsunat detunătura, primul meu foc!, în timp ce mă trânteam la pământ. S-a auzit o bubuitură puternică şi am simţit o lovitură violentă în coaste.

— Sunt rănit! am strigat imediat. M-au nimerit!

Mi-am pus ambele mâini pe locul unde mă durea, în timp ce camarazii mă ridicau şi mă pipăiau.

— N-ai nimic, te-ai lovit de roata tunului la recul, mi-au spus printre hohote de râs.

Şi aveau dreptate; când m-am trântit la pământ, îngrozit, am căzut aproape de roată, care m-a lovit când a reculat.

— Sus şi încarcă! a intervenit Artola. Haide, mişcă-te!

Mi-am dat seama că mă făcusem de râs. Mi s-au împăienjenit ochii de lacrimi de furie şi de ruşine. Aşa-mi trebuia! Am strâns din dinţi cu îndârjire şi am luat o hotărâre: n-o să mai râdă nimeni de mine!

Deşi îmi era încă teamă, încetul cu încetul, mi-am controlat-o. Nu mai auzeam zgomotele luptei. Încărcam tunul şi, în timp ce aşteptam momentul să bag alt obuz, mă uitam în jurul meu, simțindu-mă parcă beat. În timpul acestor scurte momente, am reuşit să zăresc, printre explozii, o figură semeaţă, care străbătea liniile de apărare cu un chipiu alb şi o capă verde. Dădea impresia că se afla pretutindeni şi că focul

inamic nu-l putea atinge; era prinţul Amilakhvari. Legionarii îl aclamau cu admiraţie.

Nori de fum şi de nisip ne împiedicau să vedem prea departe, fapt de care profitau tancurile Axei ca să se apropie. Veneau, mergeau în zigzag, scuipau foc şi se repliau, căutând flancul cel mai slab unde să rupă liniile noastre. Din când în când, o explozie oribilă oprea înaintarea câte unui tanc; călcase pe o mină. Dacă tanchiştii coborau, armele infanteriei noastre se ocupau de ceea ce era de făcut.

În timpul unei scurte pauze, în care atacul concentrat se mutase în altă parte, am retras cadavrul camaradului căzut. Belgianul l-a apucat de picioare, iar eu de braţe şi l-am dus într-un loc adăpostit, ca să-l îngropăm în timpul nopţii. O schijă de grenadă sfârtecase pântecele polonezului. Şi eu acum îi ocupam locul...

Între timp, tancurile inamice se străduiau să înfrângă rezistenţa noastră. Până când şase dintre ele, trecând peste toate obstacolele, au năvălit în poziţia noastră. Atunci s-au văzut acte de eroism. Legionarii au ieşit din ascunzători şi s-au năpustit asupra tancurilor, aruncând grenade şi distrugându-le pe majoritatea.

Încetul cu încetul, inamicul a slăbit presiunea. La jumătatea după-amiezii a început să se retragă, lăsând pe câmpul de luptă multe tancuri distruse şi nu puţini morţi.

S-a aşternut din nou liniştea. Dar ştiam că acesta era doar începutul.

***

Facundo Peláez

Cel de Sus a vrut ca din prima zi să avem parte de ce era mai rău.

Chiar de la început a trebuit să privim moartea în față.

Majoritatea sud-americanilor, printre care și eu, eram în Batalionul al 2-lea al Legiunii. Şi, dintr-un motiv pe care nu-l vom şti niciodată, exact cu poziţia noastră şi-a început atacul Vulpea Deşertului. Mama lui! A fost impresionant. Dar am rezistat neclintiţi. Cei care eram la artilerie, ca Bolani, Salaverri, Zerpa, Domingo şi eu, ca să spunem adevărul, ne-am evidenţiat. A fost botezul nostru de foc şi eu zic că ne-am descurcat. Făcuserăm pe noi de frică, asta nu pot să neg! Dar am ştiut să ne stăpânim şi să ducem „treaba" până la capăt.

Trebuie să-l menționez în mod special pe un camarad din Compania a 5-a de Infanterie. Pentru că, din tot Batalionul al 2-lea, Compania a 5-a a avut parte de cea mai proastă poziție în timpul atacului brutal. Băieții au fost obligați să lupte cu dușmanul de la distanță foarte mică. Şi, uneori, corp la corp.

Iar printre ei se afla Águedo Sequeira, merită să-l amintim.

***

Jean-Baptiste Renard

Ce început! Când s-a lăsat seara, ai noștri, de la comandanții Koenig și Amilakhvari până la cel mai simplu soldat, nu puteau crede ce se întâmplase. Obținuserăm o victorie răsunătoare. Evident, nu era momentul să sărbătorim asta.

Era doar începutul. În schimb, era momentul să ne lepădăm de acel trist complex de inferioritate care ne urmărea din cauza faptelor ruşinoase a câtorva francezi nedemni. Acum Forţele Franceze Libere, în primul rând Legiunea Străină, erau pe scena bătăliei. Şi ce scenă!

Bilanţul era zdrobitor; legionarii au distrus 32 de tancuri şi au luat 91 de prizonieri, inclusiv numeroşi ofiţeri şi pe însuşi comandantul regimentului, locotenent-colonelul Prestissimone.

Din păcate însă, succesul nostru era doar o parte din ceea ce se întâmpla pe linia defensivă El Gazala. La sud-est de Bir Hakeim, diferite forţe britanice fuseseră zdrobite şi obligate să se retragă din faţa înaintării nemţilor din Afrika Korps. Dar cel mai grav a fost că, la jumătatea drumului dintre El Gazala şi Bir Hakeim, mai multe unităţi italiene au fost pe punctul de a rupe linia, deschizând un coridor în câmpurile minate şi printre forţele care o apărau.

***

Între timp, fără să ştie toate astea şi profitând de faptul că după atacul înfiorător din 27 iunie armatele Axei păreau mai puţin active, Forţele Franceze Libere au fost protagonistele mai multor atacuri prin surprindere.

Totuşi, în mod neaşteptat, pe 30 mai, mareşalul Rommel şi-a dovedit tot geniul militar, oricât de mult ne-ar fi displăcut. A executat o manevră ciudată (care după aceea a fost numită „Cazanul"), făcându-i să creadă pe cei din Înaltul Comandament britanic că se retrăgea. Foarte departe de adevăr; în seara de 31 mai, Forţele Axei au preluat controlul în Got el Ualeb, la jumătatea drumului dintre Bir Hakeim şi ţărm. Linia El Gazala fusese ruptă.

Veştile proaste s-au abătut peste forţele noastre cu furia unui trăsnet în noaptea cea mai neagră. Tocmai când starea noastră de spirit era pe treapta cea mai de sus! Am înţeles ce însemna asta; peste câteva ore aveam să fim asediaţi.

***

Domingo López Delgado

Ce sete! Şi ce disperare!

Raţionalizarea a început a doua zi după prima bătălie, un litru de apă de om pe zi! Şi nu trebuia să fii ghicitor ca să ştii că, peste puţin timp, raţia avea să fie şi mai mică. La o temperatură de peste patruzeci de grade şi cu nisipul care ne chinuia încontinuu, setea era o adevărată tortură. Când suferinţa devenea insuportabilă, ne răcoream gâtlejurile cu o înghiţitură, pe care o beam cu mai multă grijă decât dacă ar fi fost vorba despre aur lichid.

În zilele următoare, tancurile n-au mai atacat, dar nu ne-a lăsat în pace artileria. Şi s-au adăugat atacurile aeriene ale avioanelor Junkers şi Stukas, de fiecare dată tot mai intense. Royal Air Force a încercat să ne ajute, dar n-a putut face prea mult. Doar noaptea ne lăsau mai liniştiţi; atunci puteam mânca şi bea ceai cald, pregătit în străfundurile adăposturilor noastre.

În rarele momente de calm, mereu îmi trecea prin minte acelaşi gând: berăriile din Montevideo! Muzică, veselie şi halbe gustoase... Voiam să alung aceste gânduri, dar reveneau tot timpul. Bere foarte rece, răcoritoare... ce sete! Luam plosca şi beam o înghiţitură mică. „Gata, gata! Sau o să-ţi termini toată raţia. Şi pe urmă?", îmi strigam mie însumi. Război blestemat!

***

A mai trecut o zi şi s-a lăsat noaptea. Am intrat în adăpost şi am stat de vorbă cu andaluzul Flores. În timp ce fumam, am vorbit despre Uruguay, despre familie, despre prieteni.

— Auhi, să fii tu aici! mi-a spus, fără să poată accepta că o făcusem din proprie voinţă. Şi pen'ce? Măcar dac-am scăpa cu viaţă...

— Dacă scăpăm de aici, o să cred în minuni, am răspuns, pentru că va fi greu...

Până la urmă, am adormit. Dar pentru scurt timp.

— Hai, scoală-te, că e rândul tău să faci de gardă! m-a trezit cineva.

Dar de-abia închisesem ochii... Fără chef, m-am ridicat în picioare, am luat puşca mitralieră şi m-am întins în faţa tunului. Cu ochii larg deschişi şi cu nervii încordaţi; uneori, nemţii trăgeau câte o rachetă, alteori se auzea bubuitura unui tun sau deplasarea tancurilor.

Minutele păreau ore. Era frig. Din când în când, îmi reveneau în amintire berăriile din Montevideo: băuturi, lumini, femei, distracţii... Şi eu, aici! Oricine s-ar fi amărât. M-am uitat iar la ceas; în sfârşit era ora schimbului de gardă.

— Invernón! l-am trezit pe tovarăşul meu de vizuină. Scoală-te, că ţi-a venit rândul. Şi pune-ţi mantaua, că e un frig cumplit.

— Vin acum, mi-a răspuns o voce somnoroasă din fundul adăpostului.

M-am aruncat în groapă şi am aprins o ţigară; asta calmează nervii. Până la urmă, am adormit. Dar nu pentru mult timp; zorii zilei erau momentul cel mai temut al atacurilor. Aveam să fim în stare să rezistăm altui asalt la fel de violent ca primul? M-am făcut mic în adăpost şi am îndurat cu muşchii încordaţi atacul obuzelor germane, care sfâşiau aerul şuierând cu furie, explodând în spate, la dreapta, la stânga, în

toate părțile. S-au auzit strigăte de durere, gemete, glasuri cerând ajutor... Însă de-abia după aceea a venit partea cea mai rea, avioanele Stukas.

Au zburat în cerc deasupra capetelor noastre, ca păsările de pradă, și apoi au aruncat, unul după altul, sute de bombe, într-un muget infernal. Câmpul de luptă s-a întunecat din cauza fumului și a nisipului răscolit de explozii. După primul asalt a urmat altul, și altul... Ochii noștri urmăreau îngroziți zborul rapid al aparatelor.

— Acolo a explodat alta! a strigat cineva și m-am aruncat în adâncul adăpostului, înfundându-mi casca pe cap și astupându-mi urechile, ca să nu mai aud zgomotul motoarelor.

„Nu mai pot, nu mai pot!", mi-am zis... până când m-am calmat. M-am așezat, asudat, mi-am umezit gâtul uscat cu o înghițitură minusculă de apă și am aprins o țigară. Dacă o să am noroc, o să mă bucur de jumătate de oră de liniște.

— Avioanele! Se întorc! a strigat cineva și, din nou, am trecut la suferința din groapă.

Și așa, toată ziua. Toate zilele.

Sălbatici! Dacă am putea... Dacă am putea ce? Împotriva lor nimeni nu poate face nimic.

***

Susan Travers, *Miss*

Stukasurile erau cel mai rău lucru. Puteai să le auzi de la mai multe mile distanță, ca pe un roi mare de albine zumzăind în depărtare, îndreptându-se spre noi pe cerul imens al deșertului. La prima vedere, păreau o invazie de lăcuste argintii sărind asupra noastră, fără să avem cu ce să ne apărăm de asaltul și de înțepăturile lor în trupurile noastre slăbite. Inima începea să-mi bată nebunește în piept, pe măsură

ce zumzetul se apropia. Picioarele îmi tremurau tot mai tare, frica se ivea în capul pieptului, mă apuca de gât şi mă strângea cu tot mai multă forţă...

...Şi atunci veneau zgomotul oribil şi fulgerul orbitor de lumină albă. Pământul se cutremura şi aerul se umplea de schije, când obuzele ascuţite explodau în urma impactului, mutilând, incendiind şi desfigurând totul în jurul meu.

***

Ce mă îngrozea cel mai mult în acel loc uitat de Dumnezeu erau strigătele; strigăte pe care le puteam auzi cu mult înainte de a se zgudui pământul şi de a se ridica pulberea cenuşie din Libia ca o coloană enormă ce se combina cu materia letală, strigătele pe care încă le auzeam în minte mult timp după ce avioanele dispăruseră. „Te rog, fă ca totul să se termine; te rog, să se termine totul", murmuram. Dar zumzetul începea din nou în depărtare şi ştiam că se întorceau...

Singură, stând pe jos în tranşee, cu mâinile la ceafă, picioarele îndoite sub mine şi bărbia ascunsă între genunchi, îmi ţineam respiraţia. În imaginaţia mea, mă vedeam într-un buncăr subteran imens, mult mai solid decât mica mea ascunzătoare săpată în nisip...

...Casca mă proteja ca o barieră de netrecut împotriva a tot ceea ce văzusem că le făceau Stukasurile oamenilor care mă înconjurau.

Oameni fără chip, fără membre şi care, în agonie, îşi strigau mamele în limba lor natală: *Maman! Mutter! Madre!* Şi eu, aplecată asupra lor, singura femeie între aproximativ patru mii de bărbaţi, mă oferam să le înlocuiesc. Îi îngrijeam după atacurile aeriene, ajutam la transportarea celor care mai trăiau până la cortul ticsit ce slujea de spital şi le închideam ochii celor care nu mai aveau nevoie de ajutor.

Pe urmă, după fiecare bombardament, mă întorceam singură la adăpostul meu, ferecându-mi mintea, strângând pleoapele ca să lupt cu înspăimântătoarele imagini, sunete şi mirosuri pe care tocmai le trăisem, şi aşteptam iar următorul atac, când patruzeci de mii de soldaţi din trupele germane şi italiene asediau poziţia noastră.

***

Bir Hakeim, deşertul Sahara, 3 iunie,
ziua ultimatumului dat de mareşalul Rommel

Domingo López Delgado

Zilele treceau şi şansele noastre de salvare erau tot mai mici.

Asediul bazei Bir Hakeim era o realitate. Nu ştiam amănuntele, dar nu ignoram faptul real că eram înconjuraţi din toate părţile. Nu existau decât două opțiuni, la fel de teribile: să murim luptând sau să ajungem în spatele gardurilor din sârmă ghimpată, într-un lagăr de concentrare. Ne apăsa conștiința faptului că eram aproape pierduţi. Dar moralul nostru nu cedase.

Bombardamentele artileriei şi ale aviaţiei erau tot mai brutale pe zi ce trecea. Noaptea auzeam tancurile germane cum se mişcau; şi, cu toate că nu le puteam vedea în întuneric, ştiam că scoteau minele ca să-şi deschidă un coridor spre noi.

Primele raze ale zilei de 3 iunie se iveau la orizont.

În tabăra inamică se observa multă mişcare. Tancurile şi vehiculele ridicau un nor mare de praf. „Ce-or avea de gând să facă?", m-am întrebat îngrijorat. Veteranii, agitaţi, păreau că adulmecă pericolul în aer.

— Acalmia asta mă scoate din sărite! a comentat Artola în timp ce scruta deşertul cu binoclul.

— Să nu ne plângem, i-am răspuns. Nu ne-a atins nicio lovitură de tun şi nici n-am văzut mizerabilele alea de Stukasuri.

— Vai de noi, nemţii ăştia tu-le muma mumei lor n-o să ne facă nica bun, a precizat Flores.

Dintr-odată, cineva a strigat:

— Ia uitaţi ce vine!

O mică maşină italiană, cu un steag alb, s-a apropiat de liniile noastre. Vehiculul a fost oprit şi i s-a cerut şoferului să coboare. Un ofiţer a venit în întâmpinarea celor doi parlamentari. S-au salutat milităreşte. Apoi i-au legat la ochi şi i-au condus la postul de comandă. Această scenă s-a desfăşurat la mai puţin de o sută de metri de locul unde mă aflam, aşa că nu mi-a scăpat niciun amănunt.

— Sunt ofiţeri italieni, a spus Artola, care se uita cu binoclul.

— Şi ce dracului or vrea? a întrebat cineva.

— Nu e greu de ghicit, a intervenit un veteran. În mod sigur, vin să ne ceară să ne predăm.

După câteva minute, italienii au plecat pe unde veniseră.

***

Jean-Baptiste Renard

Erau momente decisive.

Pe 2 iunie, asediul zonei Bir Hakeim era aproape complet. Afrika Korps, în timp ce rupea linia El Gazala şi îi învingea din nou pe britanici, se pregătea pentru atacul final al ultimei poziţii strategice pe care încă nu o cucerise.

De aceea, la cartierul general nu ne-a surprins sosirea celor doi emisari italieni. Căpitanul De Sairigné i-a condus până la noi. Ofiţerii i-au comunicat lui Koenig, în prezenţa

lui Amilakhvari, că generalul Rommel cerea predarea noastră necondiționată. În caz contrar, aveau să ne omoare pe toți, *sterminare* (exterminare) a fost cuvântul pe care l-au folosit. Ne-au sugerat că era mai bine să ne predăm lor, italienilor, decât nemților, pentru că aceștia erau mult mai cruzi.

— Predarea nu face parte din tradiția militară a Legiunii, a fost răspunsul orgolios al generalului Koenig. Avem arme și muniții și suntem pregătiți pentru luptă.

Emisarii s-au retras, respectuoși.

Ce ne-a mirat a fost că a doua zi, pe 3 iunie, ne-a sosit un nou ultimatum. De data asta scris de mână, în germană, pe o foaie de hârtie galbenă cu pătrățele, semnat de însuși Rommel:

> Către trupele din Bir Hakeim,
>
> Rezistența dumneavoastră continuată nu va duce decât la o pierdere absurdă de vieți. Veți suferi aceeași soartă precum a celor două brigăzi engleze de la Got el Ualeb, care au fost exterminate alaltăieri.
>
> Noi vom înceta lupta de îndată ce dumneavoastră veți înălța steagul alb și veți veni dezarmați spre noi.

În ciuda situației dramatice pe care o trăiam, trebuie să vă mărturisesc că misiva mareșalului Rommel ne-a măgulit. Dacă Vulpea Deșertului (pe care în mod ciudat îl admiram) se implicase personal în bătălia de la Bir Hakeim era pentru că nu se simțea atât de sigur de deznodământul final. Mai ales din punct de vedere al costului uman, material și al zilelor pierdute pe care trebuia să-l plătească.

Mulți ochi erau ațintiți asupra noastră. Ce urma să facem? Aveam să ne predăm? Cât timp mai puteam rezista? Care avea să fie sfârșitul? Și urmările sale?

Lumea își ținea respirația, în așteptarea deznodământului de la Bir Hakeim.

***

Domingo López Delgado

— Vreau să vă informez că generalul Koenig a primit un mesaj de la generalul Rommel, ne-a spus căpitanul Simon pe un ton grandilocvent.

După care ne-a citit mesajul.

— După cum vă imaginaţi, a adăugat cu glasul lui piţigăiat, ultimatumul a fost respins. Generalul m-a însărcinat să vă comunic următoarele: „Unu. De acum trebuie să ne aşteptăm la un atac puternic, cu toate mijloacele combinate (aviaţie, tancuri, artilerie şi infanterie). Doi. Sunt sigur că fiecare dintre noi îşi va face datoria, fără să-şi pună în pericol postul, separat sau nu de ceilalţi. Trei. Misiunea noastră este să rezistăm cu orice preţ până la victoria definitivă. Patru. Mult noroc tuturor".

Când Simon a terminat lectura acelui ordin de zi, în care eram avertizaţi în mod clar că datoria noastră era să murim la postul de luptă, am crezut că n-o să-mi mai bată inima. În ciuda bărbii şi a murdăriei care-mi acopereau faţa, căpitanul a văzut că am pălit. Privindu-mă fix, a adăugat:

— Nu trebuie să credem că totul este pierdut.

Primele atacuri au fost doar un joc de copii în comparaţie cu ce ne aştepta acum. Rommel fusese clar: predare sau exterminare.

***

M-am ascuns în adăpost, ca să fiu singur. Nu voiam să vadă nimeni că debilitatea psihică pusese stăpânire pe mine. Moralul meu se fisurase ca o clădire a cărei fundaţie cedează. Ideea morţii nu-mi trecuse niciodată prin minte cu atâta forţă ca în clipa aceea. Şi, cu toate acestea, veniserăm aici hotărâţi să

murim pentru cauza pe care o apăram! În acel moment, am înțeles că este foarte ușor să fii dispus să mori apărând un ideal când ai 25 de ani și doar o idee vagă despre moarte. Dar când intrăm în contact direct cu ea, când vedem corpurile distruse, cu membre smulse, pântece spintecate ale unor oameni care au apărat și ei cu ardoare idealurile lor și care, totuși, au murit cu o grimasă de teroare și de suferință atroce, când ne intră în nări mirosul de putreziciune a acelei morți, nu vrem să murim. Un strigăt țâșnește din pieptul nostru! Nu vrem să murim!

Un soldat din spatele frontului este un om cu idei, care gândește și judecă. În fine, este un om normal. Pe front, unde viața îi este în primejdie, este o bestie, toată ființa lui este instinct de conservare. Se gândește numai la el însuși. Și se întreabă dacă merită să-ți dai viața pentru semenii tăi, ca aceștia să se bucure de sacrificiul tău suprem, savurând libertatea.

Am rămas mult timp în adâncul acelei vizuini, pradă celei mai groaznice disperări. În cele din urmă, m-am liniștit. Am ieșit să stau cu camarazii mei.

Toți evitau să vorbească despre ceea ce avea să urmeze. Povesteam întâmplări și anecdote amuzante. Se spune că aceia care sunt în agonie văd trecând prin fața ochilor cele mai frumoase lucruri din viața lor. Noi nu eram oare oameni marcați de moarte, în agonie, am putea spune, deși eram în plină vigoare a vieții noastre?

***

Jeremiah Lerner

Coloana tancurilor germane s-a apropiat de poziția noastră. Era evidentă disproporția între capacitatea lor de foc și a noastră. Un ofițer neamț, ținând sus un steag alb în semn de încetare a focului, s-a apropiat de noi. Când a ajuns la câțiva

metri, ne-a ordonat cu glas tare să ne predăm, că altfel aveam să fim anihilaţi.

Dintr-odată, a observat steagul ciudat care flutura deasupra poziţiei noastre. Nedumerit, poate temându-se că făcuse o greşeală, ne-a întrebat:

— Dar cine sunteţi dumneavoastră?

— Suntem voluntari evrei din Palestina şi luptăm în numele guvernului britanic, i-a răspuns maiorul Liebmann cu glas ferm. Şi acesta este steagul poporului evreu, a încheiat cu vădită mândrie.

Uluirea ofiţerului nazist a fost de nedescris.

Era un răspuns pe care niciodată nu şi l-ar fi putut închipui. Parcă-l văzuse pe dracu'!

— Şi nu suntem dispuşi să ne predăm, a încheiat Liebmann, deşi mă îndoiesc că ofiţerul l-a auzit; se întorcea deja la coloana blindată.

După câteva minute, impresionantele tunuri germane de 88 de milimetri au deschis focul, cu un efect devastator. În continuare, Stukasurile ne-au bombardat şi ne-au mitraliat de mai multe ori. De-abia atunci tancurile au înaintat şi au atacat cu înverşunare. Multe au fost distruse în câmpurile de mine. Câteva au pătruns până în centrul poziţiei noastre. Atunci un grup de soldaţi evrei au sărit pe ele şi au aruncat cocktailuri Molotov înăuntrul lor, dându-le foc.

Fără să avem măcar un radio care să funcţioneze ca să comunicăm cu francezii, ce luptau la câţiva kilometri de noi, am rezistat. Un nor de fum negru şi greu se ridica din tancurile distruse, în timp ce nemţii se retrăgeau, abandonându-şi morţii în deşert.

***

Bir Hakeim, deşertul Sahara, din 6 până în 10 iunie; atacul final

Domingo López Delgado

Timp de mai multe zile am suportat focul continuu al artileriei şi al aviaţiei. Dar adevăratul atac final nu începea. Am ajuns să dorim să atace o dată pentru totdeauna, atât de mare era disperarea noastră că va trebui să suferim toată ziua masacrul de la distanţă, fără să ne putem apăra. În luptă, cel puţin, se înfierbântă sângele, iar mirosul înţepător al prafului de puşcă îţi tulbură creierul ca într-un fel de beţie.

În felul acesta, cu acea tortură zilnică ce ne înnebunea, s-au ivit zorii zilei de 6 iunie. De cum s-a luminat, artileria germană, cu toate tunurile ei şi din toate direcţiile, a început să toace cu furie poziţiile noastre. Niciodată nu descărcaseră asupra noastră o asemenea cantitate de obuze!

Sub aluviunea de mitralii ce sfâşia aerul cu un şuierat de şarpe, am rămas nemişcaţi în adâncul tranşeelor noastre. Nici nu s-a terminat bine partea cea mai dură a bombardamentului, că am şi alergat la posturile noastre; era clar că se pregătea ceva. Într-adevăr, tancurile erau deja la vedere. Nu atacau în acelaşi loc ca prima dată, ci vechiul fort turcesc. Lupta s-a terminat la egalitate.

Ochitorul, cu un genunchi în pământ şi mâinile crispate pe volanţi, cu ochiul fix în cătare, pândea un tanc ce intra în câmpul lui de tragere. Noi, ceilalţi, aşteptam. Exploziile se succedau rapide şi seci, în timp ce fumul şi praful erau tot mai dense.

— Distanţă o mie de metri până la obiectiv, la dreapta! a strigat Artola.

— Distanţă o mie de metri! a repetat ochitorul.

— Văzut? a întrebat bascul.

— Văzut!

— Gata? a întrebat din nou bascul.

— Gata! a răspuns de astă dată Invernón, trăgătorul, cu glas sec.

— Foc!

Braţul lui Invernón s-a îndoit, o mişcare, o explozie... şi un nor de nisip s-a ridicat în faţa tancului.

— Scurt! a strigat Artola. Trage un pic mai sus!

Ochitorul nostru a învârtit calm volanţii şi a stabilit ţinta. Tancul se apropia în zigzag cu viteză şi trăgând direct asupra noastră. Au fost secunde eterne.

— Atenţie! Foc! a urlat bascul.

Un fulger, o explozie... şi tancul a început să ardă.

— Trăiască mă-ta! a exclamat Flores.

— Bravo! Ura! am strigat noi, ceilalţi.

Dar nu era timp de pierdut.

Noi „ne ocupam" de tancuri cu obuze perforante şi, când aveam timp, aruncam grenade brizante contra infanteriei. Din când în când, atacul înceta. Era rândul artileriei şi al avioanelor, care aruncau asupra noastră altă ploaie de bombe de tot felul. Când se termina bombardamentul, reîncepea asaltul. Şi tot aşa, de-a lungul întregii zile, încercând să zdrobească rezistenţa noastră.

N-au reuşit. Pe înserat, a revenit calmul. Dar ne-am dat seama că inamicul câştigase teren. S-a lăsat noaptea, neagră şi rece. Am intensificat la maximum măsurile de prevedere, ca să evităm o surpriză, fiindcă inamicul nostru era tot mai aproape. Am avut parte de prima gardă împreună cu Invernón. Era un camarad bun şi foarte amuzant. Avea 25 de ani şi de şapte lupta în războaie. Mi-a povestit întâmplări din Spania lui, pe care o lăsase în urmă, şi mi-a vorbit despre iluzia lui de

a vedea căzând dictatura lui Paco Surdul, cum îi spunea lui Francisco Franco. Brusc, Invernón a pus mâna pe puşca mitralieră şi s-a trântit pe jos. Eu am apucat o grenadă şi am făcut acelaşi lucru.

— Ce e? l-am întrebat la ureche.

Mi-a făcut semn să tac. Eram atenţi la maximum... Cineva lucra cu o unealtă, scormonind nisipul; în mod sigur, naziştii scoteau minele. Chiar de pe o poziţie de lângă noi s-a tras o rafală de mitralieră. A răspuns o mitralieră germană cu zgomotul ei caracteristic ca de tocătoare mecanică de lemne. La ora unsprezece, am chemat schimbul.

Ne-am trezit înainte de a se lumina de ziuă. Apoi ne-am „igienizat"; umezind vârful unei batiste, ne-am şters la ochi şi, cu o înghiţitură de apă, ne-am clătit gura, înghiţind-o pe urmă, ca să ne ungem gâtul. A venit cisterna să ne aducă apă (murdară şi caldă) şi ni s-a comunicat că din acel moment raţia avea să fie de... jumătate de litru!

Oare acei câţiva kilometri de deşert erau atât de importanţi, încât să fim obligaţi să rezistăm până aveam să murim de sete, dacă mai înainte nu am fi avut norocul să ne omoare naziştii?

Zarea a căpătat reflexe de foc. După două ore, soarele avea să ne pârjolească. Răsărea o nouă zi la Bir Hakeim.

***

Jean-Baptiste Renard

Situaţia a devenit de nesuportat.

După ce am refuzat ultimatumul lui Rommel, forţele Axei au dezlănţuit o ofensivă cruntă. Trupele noastre au rezistat la fiecare atac cu un curaj şi o hotărâre admirabile. Ziarele internaţionale vorbeau deja despre „eroica apărare a francezilor" şi despre frustrarea crescândă a celui mai celebru

general al lui Hitler. De la cartierul său general din Londra, de Gaulle ne-a trimis o telegramă: „Domnule general Koenig, aflaţi şi comunicaţi trupelor dumneavoastră că întreaga Franţă vă admiră şi se mândreşte cu voi toţi".

Realitatea, însă, era că încercuirea inamică se strângea tot mai mult. Lupta înceta doar când vânturile din Sahara stârneau o furtună de nisip. Şi nici măcar nopţile nu mai erau liniştite. Metru cu metru, nemţii câştigau teren. Pe lângă asta, superioritatea numerică le permitea să lase trupele să se odihnească după o luptă. Noi nu aveam această posibilitate. Şi, cu toate că nu suferiserăm pierderi majore, în fiecare zi eram mai puţini pe frontul de luptă.

Pe 8 iunie, avioanele Stukas au atacat pentru prima dată noaptea, lansând coşuri cu grenade, care explodau la impactul cu solul. Strategia Vulpii Deşertului era clară; să ne ţină treji toată noaptea, ca trupele noastre să se epuizeze. A doua zi, nemţii au întreprins o acţiune ruşinoasă: Stukasurile au bombardat în mod deliberat spitalul de campanie şi maşina în care era instalată sala de operaţie, deşi erau semnalate cu cruci roşii enorme. Afrika Korps a săvârşit un act nedemn de deviza lor: *Ritterlich im Kriege* (Noblețe în război)! Douăzeci şi patru de răniţi, precum şi mai mulţi infirmieri au fost ucişi.

Dar cel mai grav lucru era brutala lipsă de apă. Raţia s-a redus la o jumătate de litru de apă pe zi, iar apoi la un sfert de litru. Mai puţin de o cană de persoană, într-o bătălie nemiloasă, în unul dintre cele mai neospitaliere deşerturi de pe planetă! Era pur şi simplu inuman.

Fără apă, provizii şi muniţii, era o chestiune de ore ca moralul trupelor să se prăbuşească. Zarurile păreau aruncate. În timpul după-amiezii de 9 iunie, generalul Koenig a trimis un mesaj dramatic la cartierul general aliat: „Apă şi muniţii practic epuizate. Nu vom putea rezista mult timp".

Pe înserat, sub ultimele raze ale soarelui, am putut vedea siluetele amenințătoare ale tancurilor Axei înconjurându-ne pe tot perimetrul. În unele sectoare, distanța dintre forțele lor și ale noastre era de mai puțin de o sută de metri.

Rommel, care s-a instalat la fața locului ca să conducă personal etapa finală a operațiunilor, a comunicat cartierului său general: „Mâine voi fi la Bir Hakeim".

Și Koenig a trimis o telegramă Armatei a 8-a britanice: „Suntem înconjurați. Gândurile noastre sunt mereu cu voi. Avem încredere. Trăiască Franța Liberă!"

***

Jeremiah Lerner

Atacurile nemților și ale italienilor au fost constante. Blindatele, artileria, Stukasurile... Pe 6 iunie, în timpul unui bombardament, mica noastră fântână, care ne aproviziona cu apă, a fost distrusă. Ne-au rămas numai câteva bidoane pe jumătate goale, pe care le-am distribuit între voluntari.

În după-amiaza aceleiași zile, nemții au trimis o nouă delegație, care ne-a cerut să ne predăm. Forțele noastre erau grav decimate, ne rămăseseră puțin armament și puține provizii. Dar nu aveam de ales. Predarea, în cazul nostru, echivala cu moartea. Fără nicio îndoială.

Am hotărât să rezistăm. Nu aveam nimic de pierdut.

***

Domingo López Delgado

Puțin câte puțin, aproape fără să ne dăm seama, am început să cedăm. Nu în fața forței inamicului, ținut la distanță

atâtea zile. Ci în faţa forţelor naturii: nisipul, care, ridicându-se în nori, pătrundea în nas, în gură şi în ochi, agravând setea care ne tortura, umflându-ne gâturile uscate şi crăpându-ne buzele, care se acopereau de o crustă tare. Setea era adversarul nostru cel mai de temut. Şi dacă lucrurile nu se schimbau, aveam să sfârşim aruncând armele pentru o înghiţitură de apă. Apă, da, apă!

A mai trecut o zi. Am respins din nou atacurile. Dar pentru cât timp?! Câţi camarazi se odihneau deja sub nisipurile calcinate ale acelui deşert? Şi câţi dintre noi aveau să mai rămână tot acolo?

Pe 9 iunie, inamicul a strâns şi mai mult cercul de fier care ne sufoca. O secţie a infanteriei noastre a căzut prizonieră şi altele au pierdut teren. Acum lupta se desfăşura pe terenul nostru, cu puşti mitraliere şi grenade. Dar steagul francez cu Crucea de Lorena continua să fluture.

Şi avea să rămână acolo la apusul soarelui din 10 iunie, zi de lupte necruţătoare, proiectându-şi umbra glorioasă deasupra capetelor soldaţilor săi.

***

Bir Hakeim, deşertul Sahara,
10 iunie la căderea nopţii, acţiunea vive force

Susan Travers, *Miss*

În seara aceea, la şase fix, generalul Koenig a primit prin radio noi instrucţiuni de la comandamentul aliat şi i-a convocat pe ofiţeri la un consiliu urgent. I-am văzut pe acei oameni sleiţi îndreptându-se spre adăpostul generalului şi mi-am dat seama că se întâmpla ceva. Mirosul înfrângerii plutea în aer şi ne făcea să ne simţim foarte stânjeniţi.

Dimitri Amilakhvari a fost primul care a plecat de la consiliu, cu capa lui verde în vânt şi cu chipiul negru cu şnur auriu pus nostim pe-o ureche. Pentru o clipă, mi s-a părut că întrezăresc urma zâmbetului său familiar. Dragul de Amilak, care refuza să poarte casca de metal din respect pentru marele general francez din Primul Război Mondial şi „tatăl Legiunii", Paul Rollet, care făcea acelaşi lucru. „Moartea ştie când ţi-a venit rândul, cu sau fără cască", i-a spus odată Amilakhvari lui Marie-Pierre Koenig. Ceilalţi ofiţeri l-au urmat şi au plecat la fel de energic de la consiliul cu generalul, îndreptându-se spre posturile lor de comandă, toţi cu o expresie hotărâtă şi fără să scoată o vorbă.

***

Exact când eram pe punctul de a cădea într-un somn profund din cauza epuizării, am auzit sunetul unor cizme care păşeau pe pietriş şi mi-am dat seama că se apropia cineva de vizuina mea. Am ridicat acoperişul de pânză ca să văd cine era şi, în întuneric, am reuşit să recunosc silueta de neconfundat a generalului. M-am ridicat dintr-un salt şi mi-am scuturat de praf uniforma zdrenţuită, pe cât am putut.

Avea faţa brăzdată de riduri şi plină de praf, iar în ochi i se citea o oboseală imensă. Bietul Pierre purta pe umeri o povară foarte mare. Fusese la comandă într-una dintre bătăliile cele mai crunte care avuseseră loc în Africa, redându-le onoarea francezilor liberi. Şi totuşi următorul său pas era la fel de crucial, deoarece vieţile a circa trei mii de oameni depindeau de el...

...Zâmbindu-i, am încercat să-i ofer un strop de mângâiere, dar privirea lui era rece şi distantă. Era la ani-lumină, foarte departe de mine.

— Pregăteşte totul, mi-a spus murmurând. Mâine-noapte vom trece liniile inamice. Nu spune nimănui nimic. E un secret absolut.

— Unde mergem? l-am întrebat, în timp ce transpiraţia îmi ustura ochii.

El a făcut o pauză şi apoi a răspuns, încleştându-şi maxilarul:

— La o întâlnire.

Mi s-a strâns inima de frică. Ştiam că poezia lui preferată era *Rendez-vous* (*Întâlnirea*), a poetului legionar din Statele Unite Alan Seeger, scrisă în timpul Primului Război Mondial...

Am o întâlnire cu Moartea,
într-o tranşee pentru care luptăm,
când va veni primăvara cu umbra ei evocatoare,
şi mugurii de măr vor parfuma văzduhul.
(...)
Şi eu, fidel cuvântului de onoare,
nu voi lipsi de la această întâlnire.

***

Jean-Baptiste Renard

Planul generalului nostru era simplu. Pe cât de simplu, pe atât de riscant. După ce eliminase alternativa predării („Pentru un legionar această opţiune nu există", le spusese ofiţerilor săi), a optat pentru o operaţiune masivă de *vive force*, adică de rupere a încercuirii inamice. Ţinând cont de uriaşa diferenţă de forţe dintre noi şi inamici, decizia părea o nebunie.

— Ştiu că oamenii dumneavoastră nu mănâncă şi nu dorm de două zile, dar acesta este ultimul lucru pe care-l mai cer de la ei în Bir Hakeim, le-a spus ofiţerilor. La ora H, îi vom da generalului Rommel o palmă răsunătoare peste obraz şi vom pune capăt acestei bătălii.

Pe măsură ce ideea a început să se răspândească printre trupe, s-a produs un mare entuziasm; nimeni nu voia să se predea şi să sfârşească într-un lagăr de concentrare. Iar îndrăzneala planului exaltase iluziile oamenilor.

Ceva mai târziu, generalul Koenig a dat Ordinul general nr. 12, calificat ca document *très secret*. Sub conducerea sa, noi, aghiotanţii, am lucrat mult timp la redactarea ordinului. Şi cred că, având în vedere situaţia teribilă pe care o trăiam, cu viaţa tuturor în joc, rezultatul a fost un ordin concis şi clar, fără să uităm însă aspecte esenţiale, ca destinaţia răniţilor (*blessés couchés* şi *blessés légers*[1]), modul adecvat de a-i îngropa pe morţi sau distrugerea documentelor importante.

Ieşirea se făcea pe „poarta" sud-vest. Batalionul al 2-lea al Legiunii Străine avea să deschidă marşul. Alte două batalioane aveau să acopere flancurile. Aveau să le urmeze Bren Carriers, apoi vehiculele de luptă şi, la urmă, camioanele.

Punctul de întâlnire pentru cei care aveau să traverseze linia de încercuire era B837, o poziţie a britanicilor la 20 de kilometri în sud, semnalizată cu trei lumini roşii în imensitatea deşertului.

S-a fixat, de asemenea, ora crucială H: 24.00 din ziua de 10 iunie 1942.

Totul era stabilit. Era timpul să trecem la acţiune.

***

Domingo López Delgado

În seara de 10 iunie, după şaisprezece zile de infern, am primit cu o veselie de nedescris ordinul de a ne pregăti pentru a ieşi în noaptea aceea, rupând cercul de forţă vie. Fără arme grele, doar cu grenade, puşti mitraliere sau pistoale. Nimeni

[1] Răniți la pat și răniți ușor (în fr., în orig.)

nu se gândea la pericolul acestei acţiuni riscante. Ne gândeam numai că în noaptea aceea aveam să fim în sfârşit liberi, vii sau morţi, dar liberi! Chipurile noastre livide s-au luminat la făclia speranţei. Urma să scăpăm... cu orice preţ.

Cisternele au trecut pe la toate poziţiile, distribuind ultimele rezerve din preţiosul lichid. Brusc, părea că setea se potolise, alungată de emoţia ce ne încerca. Şoferii au pus în mişcare maşinile şi au format o coloană în rânduri de câte trei. Tanchetele în faţă, camioanele cu răniţi în mijloc, iar prizonierii, înlănţuiţi şi sub pază, în două camioane. Ordine scurte se auzeau peste tot. Fiecare încerca să-şi ocupe locul stabilit.

Lipseau doar câteva minute până la ora H.

***

Jeremiah Lerner

Era ora şase seara a zilei de 10 iunie. Soarele se apropia de apus la Bir el Harmat. Peste două ore avea să fie noapte. Mai aveam doar câteva picături de apă şi nişte pachete cu alimente. Pierduserăm, morţi sau răniţi, jumătate din micul nostru batalion. Muniţiile erau puţine. Maiorul Liebmann îşi păstra calmul, dar disperarea punea stăpânire pe noi.

Deodată, în zarea roşiatică a amurgului, am văzut o siluetă care se apropia.

— E un francez, nu trageţi! a strigat cineva.

Era un mesager al Forţelor Franceze Libere, ce venea de la Bir Hakeim. Şi aducea un ordin pentru noi.

Vestea s-a răspândit cu iuţeala fulgerului; Armata a 8-a britanică se salvase. Izbutise să se retragă în ordine, împreună cu echipamentul şi proviziile. În consecinţă, noul ordin era să începem retragerea.

În întunericul nopții, făcând un efort de nedescris pentru a transporta răniții — știam că aveau să fie tratați fără milă dacă aveau să cadă în mâinile naziștilor —, ce mai rămăsese din sleitul nostru batalion a reușit să fugă de nemți, îndreptându-se spre poziția britanică de la Gasr el Abid.

***

Domingo López Delgado

Era exact ora H. Generalul Koenig a dat ordinul de plecare. Colonelul Dimitri Amilakhvari, în automobilul său, a deschis marșul. După o scurtă distanță, vehiculul a nimerit o mină și a sărit în aer. Toate privirile, îngrijorate, s-au îndreptat spre mașina în flăcări. Dintr-odată, din fumul gros, a reapărut prințul cu capa sa verde, cu un pistol într-o mână și o grenadă în cealaltă. Ca și cum cumplita explozie n-ar fi avut loc, a continuat să le dea ordine oamenilor săi!

Tanchetele și camioanele au izbit inamicul cu distrugătoarea forță a disperării. Cercul a părut că se rupe și primele vehicule au ras totul în fața lor ca un torent, pierzându-se apoi în imensitatea nopții deșertului. Dar dușmanul a reacționat; și-a revenit din uimire și mitralierele și-au făcut auzit țăcănitul. Strigăte de furie și de durere au străbătut noaptea. Operațiunea *forța vie* începea să-și încaseze prețul.

Căpitanul Brunet de Sairigné a încercat să-și conducă soldații la un atac corp la corp pe flancul stâng. Dar oamenii, paralizați de situația neobișnuită, n-au reacționat imediat. Văzând ce se întâmpla, Amilakhvari a alergat spre soldați strigând:

— *Baïonnettes aux canons! À moi la Légion! On avance!*[1]

[1] „Baionetele la puști! După mine, Legiune! Înaintăm!" (în fr., în orig.)

Şi el însuşi, cu braţul ridicat şi capa fluturând, luminat de vehiculele care ardeau în noapte, a şarjat în fruntea legionarilor săi. Cu asta, s-au sfârşit şovăielile; oamenii l-ar fi urmat pe prinţul Dimitri chiar şi în iad!

În timp ce lupta se desfăşura în întunericul nopţii, luminată numai de camioanele incendiate, care răspândeau în jurul lor o lumină roşiatică, făcând totul mai sinistru, eu şi încă unsprezece oameni aşteptam hotărârea bascului Artola, în a cărui experienţă ne-am încredinţat vieţile.

— Nu vă mişcaţi de aici, ne-a ordonat. Mă duc să văd ce se întâmplă.

Am aşteptat fără să ne clintim. Cât timp am stat aşa, cu o nelinişte ce ne strângea de gât ca o gheară şi o mână de fier ce ne zdrobea inima? N-aş putea spune; un minut, douăzeci, o oră... habar n-am! Gloanţele trasoare se încrucişau în toate direcţiile şi armele automate ţăcăneau împreună cu sunetul sec al puştilor.

Dacă am putea ieşi... Aaaah! Dacă am avea norocul să ieşim!

Am strâns nervoşi mitralierele şi am verificat că aveam grenadele la centiron. Oare unde era Artola? Apoi am început să ne imaginăm diverse lucruri; dacă o fi plecat? Nu, asta nu se poate. Uite, vine! Dar nu, umbra merge mai departe, nu este el. Când o să vină? Trebuie să fie deja târziu şi, dacă se luminează de zi şi suntem aici... Dar... Vine, uite-l! O fi el? Da, da! Ce noroc! În astfel de momente, devii pe deplin conştient de ceea ce înseamnă camaraderia din tranşee.

— Băieţi, ne-a spus, treaba e foarte încurcată, inamicul atacă dur şi mor mulţi de-ai noştri, cine vrea să mă urmeze... Eu o iau pe aici, că e mai linişte.

Fără să spunem nimic, toţi am hotărât să-l urmăm. Bascul a îngenuncheat şi a pus busola lui luminoasă pe jos, în timp ce murmura: „Spre sud". Pe urmă, ne-a dat instrucţiuni:

— Nimeni să nu scoată o vorbă. Mergeţi fără să faceţi zgomot şi nu folosiţi armele decât dacă suntem descoperiţi şi dacă se trage în noi. Caz în care, a făcut o pauză şi a respirat profund, fiecare face cum vrea şi scapă cine poate. Înainte!

Am înaintat ca nişte fantome. În tăcere, aplecaţi cât puteam mai aproape de pământ. Dintr-odată, şeful nostru a ridicat mâna, indicându-ne să ne oprim:

— Acum pe burtă, că o să intrăm într-un câmp de mine, a şoptit.

Am început să ne târâm pe coate şi genunchi, foarte încet, pipăind locul unde să ne sprijinim corpul; întindeam un braţ cât puteam, până găseam partea de mină care ieşea din pământ, ca să o putem ocoli. O mişcare fără să fi luat această măsură de precauţie ar fi fost fatală. Am continuat aşa mult timp, extrem de încet.

— Stop! a ordonat Artola.

O rachetă de semnalizare a luminat câmpul. Ne-am lipit cu faţa de nisip, cu mâinile crispate. Am aşteptat. Stinge-te odată, fir-ai să fii! La câţiva metri am văzut soldaţi alergând; i-am recunoscut după căşti, erau nemţotei. Ne-am lipit şi mai mult de pământ. S-au apropiat... şi racheta ne lumina. Am pus degetul pe trăgaci. A fost cât pe ce să ne calce în picioare... dar ce noroc am avut! Nu ne-au văzut şi s-au îndepărtat.

Ce minute teribile! Aveam faţa şi corpul scăldate de sudoare. Am dus plosca la gură şi am băut o înghiţitură de apă. Ce plăcere!

— Altă rachetă de semnalizare! ne-a avertizat cineva.

— Dacă pun laba pe gâtul tipului ăstuia cu luminiţa..., a şoptit Flores la urechea mea.

Am trecut prin momente de nelinişte cumplită, de mai multe ori. Speranţa noastră era să traversăm câmpul de mine fără să fim văzuţi. În drumul nostru, ne-am tot încrucişat cu

soldaţii nazişti. Când mai aveam puţin până să reuşim, ne-au luminat din nou. Dacă ne-ar fi descoperit în clipa aceea, ar fi fost o mare nenorocire. Nervii mei nu mai rezistau şi, în disperarea mea, i-am propus lui Artola:

— De ce nu aruncăm o grenadă şi apoi să-i măturăm cu puştile mitraliere?

— Eşti nebun? a fost răspunsul lui. Omorâm câţiva şi aici rămânem. Nu arunca nimic!

Am rămas iar în întuneric; dar nu puteam continua fără să riscăm o întâlnire cu nemţii. O nouă rachetă a luminat câmpul de luptă; blestemaţii ăia erau tot acolo, înaintea noastră. Ne-am târât spre stânga, ca să-i ocolim, şi am avansat. Acum noi aveam nevoie de o rachetă de semnalizare, ca să ştim dacă-i lăsaserăm în urmă. Dorinţa ni s-a îndeplinit şi drumul părea liber.

— Înainte! ne-a ordonat Artola, în timp ce făcea semne cu mâna.

Probabil că ieşiserăm din câmpul de mine... Dar am continuat să ne târâm. Coatele şi genunchii noştri erau o rană, iar durerea la atingerea nisipului era înfiorătoare. Dar ce conta, dacă reuşeam să ieşim?

— Stop! alt semn al lui Artola.

Ne-am oprit şi l-am văzut că se târa în zigzag. Dar ce făcea? Pe neaşteptate, l-a înghiţit întunericul. Altă aşteptare. Însă a meritat! După câteva minute, s-a întors mergând normal şi ne-a spus, foarte agitat:

— Pas alergător, suntem liberi!

Dintr-o săritură, ne-am ridicat în picioare. Şi am început o cursă îndrăcită spre viaţă, spre libertate. Aveam un chef enorm să râdem şi să plângem, în acelaşi timp.

Am alergat, am alergat ca nebunii... Nu ştim cât timp, nici pe ce distanţă. Ne opream doar ca să ne tragem sufletul,

când Artola voia să verifice direcția pe busolă. În urma noastră s-a stins zgomotul luptei, ce avea să dureze până în zori. Lumina noii zilei avea să facă inutile eforturile celor care încă nu scăpaseră.

Lumina acelor zori de neuitat din 11 iunie 1942, cea mai emoționantă dimineață din viața mea, mi s-a părut mai clară ca niciodată, mai frumoasă ca niciodată. Eram liberi! Nu-mi venea să cred!

Eram epuizați de efortul supraomenesc, când am văzut că se apropie un camion prin deșert.

— E englezesc! a strigat unul dintre noi.

Cei din camion ne-au privit uimiți.

— Bir Hakeim?

— *Yes, yes!* am răspuns. *Water, water*, apă, vă rugăm!

Și ne-am repezit toți în același timp la apa din camion, în timp ce ei încercau să ne convingă că era mai bine să bem întâi niște lapte. Ne-au explicat că erau multe camioane englezești ce patrulau prin apropiere, ca să-i adune pe supraviețuitorii pierduți prin deșert. Apoi ne-au condus în locul de concentrare al trupelor noastre.

Bucuria noastră a fost enormă când ne-am reîntâlnit cu tovarășii noștri de suferință, mai ales cu cei din America de Sud. Ne-am îmbrățișat, plângând și râzând, de nenumărate ori. Ne-am bombardat cu întrebări (cum ți-a mers? cum ai reușit să ieși? ai fost rănit? ce camarazi au căzut?) la care încercam să răspundem toți în același timp. După cum a subliniat cu ironie Renard, aghiotantul lui Amilakhvari:

— În ciuda spaimei, nu și-au pierdut obiceiul...

Eram rămășițele orgolioase ale forței care rezistase în infernul de la Bir Hakeim timp de șaisprezece zile, care în curând aveau să intre în istorie.

***

Facundo Peláez

Reîntâlnirea de la Gasr el Abid a fost cel mai emoţionant moment din viaţă din câte mi-a fost dat să trăiesc.

Se spune că a fost *Miss* — la volanul maşinii lui Koenig, unde era şi Amilakhvari — cea care a zărit prima coloană de supravieţuitori. Şi a crezut că este un miraj: „un fir subţire de oameni desenaţi pe orizontul imaculat al deşertului".

Pe urmă, am aflat că, văzându-i că se apropiau, prinţul Dimitri a luat-o la fugă pe dune până s-a întâlnit cu oamenii săi, pe care i-a îmbrăţişat şi i-a sărutat pe ambii obraji, pe fiecare în parte, în timp ce lacrimile îi curgeau pe faţă.

Şi aşa, ceas după ceas, noi grupuri de viteji au sosit la bază. Fiecare sosire a fost sărbătorită cu aceeaşi hărmălaie. În scurt timp, am înţeles că majoritatea trupelor scăpaseră de implacabila încercuire. Noi am venit cu un convoi de camioane britanice. Uralele pe care le-am primit la sosire, într-o mie de limbi diferite, m-au emoţionat până la lacrimi. Şi eu nu plâng cu una, cu două! Dar acea primire a fost copleşitoare, pe legea mea! Când atmosfera s-a mai calmat şi emoţia a făcut loc petrecerii, Domingo, floare a banditilor şi bun tovarăş, s-a apropiat de Renard, care era scund şi şchiop, un tip formidabil şi el, şi i-a spus deodată, în timp ce-l lovea

ușor și afectuos cu palma și amândoi se contopeau într-o îmbrățișare:

— Ce dor mi-a fost de tine, *mon Petit Renard du Désert!*[1]

***

Jean-Baptiste Renard

Am suferit pierderi importante. Atât în privința efectivelor, cât și a valorii unor ofițeri; comandanții Babonneau și Puchois au fost capturați, iar Bablon a fost rănit grav. Căpitanul De Lamaze și locotenentul Dewey au fost uciși. În timpul asediului și al fugii, Legiunea Străină a pierdut o treime din luptătorii săi. Pe lângă întregul echipament pe care a trebuit să-l abandonăm.

Cu toate acestea, când emoția reîntâlnirii a cedat locul analizei militare obiective, îndoielile s-au spulberat; operațiunea de rupere a asediului *vive force* a fost un mare succes. Ceea ce a consacrat bătălia de la Bir Hakeim ca o victorie răsunătoare.

***

De fiecare dată când un nou contingent de trupe, care rătăcise ore întregi prin deșert, fără apă și expus atacurilor patrulelor inamice, sosea la Gasr el Abid, retrăiam aceeași emoție.

Pe neașteptate, am zărit o nouă coloană de supraviețuitori. Am rămas cu gura căscată. Generalul Marie-Pierre Koenig s-a uitat la Amilakhvari și la mine. Amândoi am negat; forțele care se apropiau nu făceau parte din Legiune și nu știam cine erau. Se aflau într-o stare foarte proastă; unii

[1] Vulpița mea de deșert (în fr., în orig.)

dintre ei se clătinau, în timp ce alţii îşi duceau răniţii cu un efort enorm şi cu o lipsă totală de mijloace. În fruntea coloanei flutura un steag murdar şi rupt, pe care înaltul comandament francez n-a reuşit să-l recunoască.

Comandantul grupului de soldaţi costelivi a luat poziţie de drepţi în faţa generalului.

— Maior Liebmann, la ordinele dumneavoastră, domnule general! a spus într-o franceză perfectă şi cu o energie surprinzătoare, ţinând seama de condiţii, în timp ce saluta.

— Pe loc repaus, domnule maior, i-a răspuns generalul la salutul militar, şovăind dacă să-i pună întrebarea elementară care era în mintea tuturor; până la urmă, s-a hotărât: Poziţia şi unitatea, domnule maior?

— Bir el Harmat, domnule general. Suntem voluntari evrei din Palestina, sub comanda armatei britanice, domnule, a zis, după care a continuat pe un ton sumbru: Batalionul nostru avea patru sute de oameni, dar am suferit multe pierderi. Am supravieţuit mai puţin de o sută, domnule.

În acel moment, generalul Koenig a observat că unul dintre soldaţii epuizaţi s-a apropiat de ciudatul steag, l-a coborât şi a început să-l împăturească.

— Ce face soldatul dumneavoastră, domnule maior? l-a întrebat.

— Regulamentul britanic nu ne permite să înălţăm steagul nostru, i-a răspuns. Este alb şi albastru, cu steaua lui David, a ţinut să-i explice cu o doză de inocenţă generalului uimit, căci starea drapelului nu permitea să se vadă simbolurile şi culorile.

— Opreşte-te, soldat! a lătrat Koenig, spre surprinderea tuturor. Şi pune steagul pe capota maşinii mele, alături de steagul Franţei.

S-a auzit un murmur de emoţie, care a fost înlocuit de uimire când soldatul, cu ajutorul meu, aşa cum ordonase colonelul, a fixat steagul pe maşina generalului.

— Atenţiune! a ordonat Koenig. Salut la drapel!

Şi astfel, pe scena neverosimilă a deşertului Saharei şi la crepusculul uneia dintre bătăliile cele mai importante ale războiului, ofiţerii Forţelor Franceze Libere au prezentat omagiul lor drapelului voluntarilor evrei, viitorul steag naţional al Israelului. A fost primul omagiu care i s-a adus.

De-abia după aceea au izbucnit uralele şi nesfârşitele îmbrăţişări, în timp ce soldaţii sărbătoreau reîntâlnirea cu camarazii lor de luptă.

***

Bătălia de la Bir Hakeim a fost un moment de imensă glorie pentru Forţele Franceze Libere ale lui de Gaulle.

Declaraţiile au urmat una după alta, fiecare mai impresionantă decât cealaltă. *Sir* Winston Churchill a declarat: „Oprind ofensiva lui Rommel timp de cincisprezece zile, francezii liberi de la Bir Hakeim au salvat soarta Egiptului şi Canalul Suez". Rommel însuşi a recunoscut: „În niciun loc din Africa n-am avut parte de o luptă mai încrâncenată şi mai eroică".

Însuşi Führerul Adolf Hitler i-a răspuns ziaristului Lutz Koch, care fusese corespondent de război: „Aţi auzit, domnilor? Este o nouă dovadă că am avut întotdeauna dreptate; francezii sunt, după noi, cei mai buni soldaţi din Europa. În pofida actualului indice de natalitate, Franţa va fi întotdeauna capabilă să mobilizeze o sută de divizii. După acest război, trebuie să facem o coaliţie care să includă o naţiune în stare să sărvâşească fapte militare ce uimesc lumea, ca la Bir Hakeim".

Inclusiv *Miss*, ale cărei curaj şi îndrăzneală la volan au salvat vieţile comandanţilor noştri supremi, Koenig şi Amilakhvari, s-a exprimat în felul ei: „Eu mă temusem că o să fie un rendez-vous cu moartea. Dar a fost un rendez-vous cu onoarea".

Partea a patra
NOIEMBRIE SÂNGEROS

„Mii de vulturi tăcuți
își întind aripile,
iubirea mea, nu te distruge
acest dans silențios...?
Blestemat dans al morților...!
Pulbere a dimineții.
Presimt că după noapte
va veni noaptea cea mai lungă,
vreau să nu mă părăsești,
iubirea mea, în zori."

Al alba[1], Luis Eduardo Aute

[1] *În zori* (în sp., în orig.)

I
DRUMURILE DISPERĂRII

Lyon, Franța, zona liberă,
mijlocul lui octombrie, anul 1942

Anne Michelle Lafourcade, *Michelle* (ceva mai mult de 30 de ani), cântăreaţă

Din întâmplare, am aflat micul ei secret, pe care o să vi-l povestesc.

Eram foarte singură. Lumea mea era Parisul; la Lyon nu aveam prieteni şi cu greu reuşisem să obţin un contract, ca să cânt într-o cafenea de trei ori pe săptămână. Am părăsit Parisul în căutarea libertăţii şi pentru că simţeam că identitatea mea franceză era călcată în picioare de naziști. Din idealism, în definitiv. Libertate, Egalitate, Fraternitate. Nici vorbă! Pe urmă, am aflat că majoritatea colegelor mele au rămas în *Cité Lumière*[1] şi că multe cântau pentru nemţi, foarte fericite şi fără procese de conştiinţă, *les grandes putains* (târfele de lux). Ca Arletty, care a spus: „Sufletul meu este francez, dar fundul meu este internaţional". Vă imaginaţi ce indignată am fost! Dar, în fine, eu m-am născut la Eure-et-Loir, unde am avut onoarea să-l cunosc pe prefectul Jean Moulin,

[1] Oraşul Luminilor (în fr., în orig.)

ba chiar am cântat pentru el de mai multe ori la prefectură, aşa că aveam puţin mai multă demnitate decât acele panarame de doi bani. Dar nu mi-a mers bine.

La câteva luni după ce am sosit la Lyon, am avut un amant, un colonel la pensie cu mult mai în vârstă decât mine. Eu îi spuneam Mon Capitane[1]. Nu eram îndrăgostiţi, cel puţin eu n-am fost, la început, dar petreceam clipe plăcute; puţinele momente de fericire pe care le-am trăit în acel oraş. Într-o bună zi, el a hotărât să se alăture Rezistenţei şi aşa a rămas Michelle din nou săracă şi singură.

De aceea făceam plimbări lungi la periferie. Nu-mi plăcea să mă duc în centru; nu mă încânta să văd lume râzând şi distrându-se, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Şi se întâmplau multe lucruri, pentru Dumnezeu! Existau francezi ca noi care luptau şi mureau în nordul Africii, confruntându-se cu naziştii. Se făceau razii şi erau arestaţi oameni în fiecare zi, oameni ce dispăreau pentru totdeauna. Era lume curajoasă — sau inconştientă ori stupidă —, precum Mon Capitaine, care lupta în păduri şi munţi pentru libertatea patriei sale. De aceea mă îmbolnăvea să văd că oamenii continuau să-şi ducă viaţa ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic, ca şi cum toate astea nu contau.

Şi, de aceea, păstrând proporţiile, mă simţeam la fel ca acea fetiţă. Singură, departe de luminile oraşului, cufundată în tristeţea mea.

M-am întâlnit cu ea de mai multe ori în acele înserări de vară. Ba chiar am început să ne salutăm cu o uşoară înclinare a capului. Numai atât. Eu îi respectam tăcerile, iar ea le respecta pe ale mele. Mi-a atras atenţia faptul că îi plăcea să se oprească pe o colină mică, din afara oraşului, şi să privească trenurile plecând. Pe atunci văzusem deja, cu groază, că în trenurile de

[1] Căpitanul meu (în fr. în orig.)

marfă şi pentru vite erau transportate fiinţe umane, ce călătoreau înghesuite ca animalele. Se pare că ea nu văzuse.

Într-o seară, am zărit-o de departe: stătea pe jos, pe mica ei colină, cu picioarele strânse şi ţinându-şi capul sprijinit pe genunchi. Am înţeles că plângea. Am hotărât să mă apropii. Când m-a văzut la câţiva paşi de ea, s-a speriat. Dar n-a reacţionat urât. Doar şi-a întors faţa, scăldată în lacrimi, încercând să se ascundă de privirea mea.

— Bună. E din cauza trenurilor, nu? i-am spus, cât mai blând cu putinţă. Din cauza oamenilor pe care îi transportă...

A încuviinţat dând din cap, fără să spună ceva.

— Ţi-e frică?

A încuviinţat din nou.

S-a aşternut o tăcere lungă. Poate că fetiţa aceea nu înţelegea ce se întâmpla în lumea noastră dementă şi crudă. Sau poate că înţelegea prea bine.

— Părinţii mei nu ştiu nimic... despre asta.

M-a străbătut un fior. Câteva clipe am rămas paralizată.

— Trebuie să le spui, am reacţionat. E mai bine să ştie.

A încuviinţat din nou, în timp ce-şi ştergea lacrimile cu mâneca bluzei şi încerca să-şi revină. A mai trecut un timp de tăcere. Apoi s-a ridicat, şi-a scuturat praful de pe fustă şi a plecat.

— La revedere... Şi mulţumesc.

Pe urmă, în următoarele săptămâni, n-am mai văzut-o.

***

Charlotte

La două săptămâni după ce i-am povestit tatei despre trenuri, mama a venit într-o după-amiază, în mod foarte discret, la dulapul unde „locuiam" eu şi Raymond.

— În seara asta o să mergem toţi patru la o cafenea. Îmbrăcaţi-vă cât mai frumos, cum facem întotdeauna, a șoptit cu vocea ei dulce.

Nu ne-a spus nimic altceva. În realitate, pe atunci ne obişnuiserăm să nu vorbim. Nici măcar între noi. Eu și Raymond petreceam ore întregi închişi în dulap, fără să ne spunem o vorbă. Iar cu părinţii noştri, în puţinele dăţi când aveam ocazia să fim împreună, nu aveam despre ce să vorbim. Totul se reducea la scurte murmure şi lungi tăceri.

Aşa că nu ştiam nimic din ce se întâmpla în propria noastră lume şi, cu atât mai puţin, în lumea exterioară. Când i-am povestit tatei despre trenuri, a rămas foarte impresionat.

— Eşti sigură, sigură? m-a întrebat de câteva ori, tot mai palid la faţă.

Am avut impresia că vestea mea nu era o noutate pentru el, dar că i-a confirmat cele mai negre coşmaruri. În următoarele cincisprezece zile n-am ieşit din dulap. Până când mama ne-a anunţat că urma să mergem la cafenea.

***

Locul acela era mai mult o magherniță decât o cafenea.

E adevărat că în jurul gării, nu foarte departe de casa familiei Rapalian, sunt multe cafenele proaste, pentru lume simplă. În acea parte a oraşului se numărau pe degetele de la o mână localurile cu clasă. Dar cafeneaua aceea întunecată, murdară şi urât mirositoare câştiga toate premiile la cea mai proastă categorie. De ce ne duseserăm în acel loc?

Ne-am aşezat la o masă departe de fereastră. După câteva minute, au intrat doi bărbaţi corpolenţi, de statură medie, unul cu barbă şi ras în cap, celălalt cu părul scurt şi creţ. Amândoi erau îmbrăcaţi cu canadiene din piele neagră şi aveau nişte ceasuri ce băteau la ochi. Părinţii noştri ne-au spus să ne

aşezăm la altă masă şi au comandat o limonadă dublă pentru mine şi Raymond. Ei au cerut nişte cafele. Aspectul celorlalţi clienţi lăsa mult de dorit, fără îndoială erau la înălţimea localului. Ce departe rămăsese don Giusto, cu îngheţata lui de căpşuni! Dar Raymond, întotdeauna foarte grijuliu cu mine, m-a lăsat să beau eu cea mai mare parte din apa cu lămâie. Era destul de fadă, dar gestul lui a fost foarte frumos.

Bărbaţii corpolenţi dădeau din mâini, cu mişcări mitocăneşti şi energice. Tata îi contrazicea uneori, iar alteori încuviinţa. Mama tăcea. Toţi erau foarte serioşi. Către sfârşit, şi-au strâns mâinile, fără să zâmbească. Părea că ajunseseră la un acord.

Când ne-am întors, era deja noaptea târziu. N-am întrebat nimic, iar ei nu ne-au spus nimic. Totuşi, presimţeam că urma să se întâmple ceva.

***

Jean-Claude Rapalian

Nu ştiu la ce oră au plecat belgienii. Probabil foarte devreme. Poate în zori. Când m-am trezit, mi-a atras atenţia faptul că nu i-am văzut şi că n-am auzit zgomote în... camerele lor. L-am întrebat pe tata.

— Da, au plecat. Dar s-ar putea să se întoarcă, mi-a răspuns cu un aer misterios.

Apoi le-am pus câteva întrebări vecinilor de încredere, fără să trezesc bănuieli. Mi-au spus că s-a auzit motorul unui camion în zori. Că a staţionat câteva minute pe strada principală, unde dă fundătura noastră. Şi că nişte persoane s-au urcat în el. Asta a fost tot.

Dar a fost suficient; fără îndoială, chiriaşii noştri plecaseră spre graniţa elveţiană. Nu erau vremuri pentru sentimentalisme. Deveniserăm duri, ca să supravieţuim. Dar n-am putut

evita să nu mă încerce frica gândindu-mă la soarta celor doi copii. Puteam să fiu eu în locul lor, mi-am zis.

***

Charlotte

După trei zile de la întâlnirea din cafenea, dimineaţa devreme, tata Léon a deschis cu grijă uşa dulapului şi ne-a trezit bătându-ne uşor pe umăr.

— Ascultaţi-mă cu atenţie; îmbrăcaţi-vă ca atunci când mergem la cafenea şi puneţi-vă toate lucrurile în valijoară, ne-a spus, accentuând fiecare vorbă. Să nu uitaţi nimic, fiindcă plecăm de aici.

Am rămas cu gura căscată! Şi nedumeriţi. Plecam, dar unde?

***

Am ieşit în stradă. De-abia se vedea prima rază a zorilor în noaptea întunecoasă. Am mers pe fundătură până am ajuns la o stradă mai largă. Am dat colţul şi am văzut un camion cu motorul pornit.

— Repede! Urcaţi în camion! ne-a zorit un bărbat cu o canadiană neagră, pe care l-am recunoscut imediat — era grasul ras în cap din cafeneaua jegoasă.

Am urcat cum am putut în remorca maşinii, care era acoperită cu o prelată. Tata şi Raymond ne-au ajutat pe mama şi pe mine. Acolo, sub prelată, în întuneric, am descoperit alte douăsprezece persoane de toate vârstele. După cum ne-au spus, noi am fost ultimii pe care i-au luat. Camionul a plecat imediat.

O jumătate de oră mai târziu, s-a oprit într-un şopron, la periferia oraşului. Şoferii, cei doi bărbaţi corpolenţi de la

cafenea, care purtau canadiene negre, ajutaţi de un tânăr voinic, au încărcat cât ai clipi nenumărate mobile de tot felul. Mobilele, care ocupau mai bine de jumătate din remorcă, îi apărau pe cei ce călătoreau de privirile curioşilor şi de eventualele controale ale poliţiei. În restul camionului stăteam noi, în total şaisprezece persoane. Au încărcat şi nişte apă şi ceva de mâncare. Nu era loc nici să arunci un ac.

În momentul acela dinaintea plecării, tata s-a apropiat de noi şi a şoptit ceva. Raymond a zâmbit, părea mulţumit. Eu n-am înţeles nimic din ce-a spus tata, în afară de cuvântul Elveţia. Am zâmbit şi eu.

După câteva clipe, camionul şi-a reluat drumul. Prelata şi mobilele ne împiedicau să vedem ce se întâmpla afară. Totuşi, după curentul ce pătrundea printre crăpăturile dintre mobile, ne-am dat seama că eram pe câmp şi, mai târziu, că începeam să urcăm.

— *Le Jura*, masivul Jura, a spus unul dintre tovarăşii de drum.

Nu l-a contrazis nimeni.

Iar eu mă aflam acolo, în camion, înghesuită ca în dulapul armenilor. Dar acum creştea o speranţă în sufletul meu. „Suntem pe drumul spre libertate", mi-am zis. Şi m-a invadat o fericire mare cât un ocean, fără să mă pot stăpâni.

***

Foarte repede am pierdut simţul timpului şi al distanţei.

Era tot mai frig. Logic; toamna înaintase (era jumătatea lui octombrie) şi noi intram în masivul Jura, cu climă aspră şi vântoasă. Ne opream doar ca să ne facem „nevoile", şi asta se întâmpla cel mult de două ori pe zi! Având în vedere clima aceea, nu era de ajuns. În curând, au apărut oalele de noapte — oale de uz domestic, câte o sticlă, un lighenaş, o cratiţă (fabricate cu siguranţă pentru scopuri mai nobile). Nu era loc

pentru pudoare şi ne descurcam cum puteam, în totală promiscuitate. Noi, fetele şi femeile, eram cele mai stânjenite, deşi părinţii şi soţii noştri încercau să ne ajute. După două sau trei zile, au început să lipsească apa şi mâncarea. Toţi ştiam că nu era momentul pentru confort, dar câţiva s-au plâns, pe bună dreptate din punctul meu de vedere, că „le dăduseră tot ce aveau" acelor *passeurs*[1] şi că aceştia nu se ocupaseră de nimic, nici de nevoile cele mai elementare.

În remorca aceea întunecoasă a camionului, care începea să miroasă urât, se vorbea foarte puţin. Din când în când, se lega câte o scurtă conversaţie banală. Despre temeri şi speranţe. Momentul prezent nu conta; conta doar viitorul, ce avea să se întâmple în următoarele zile. Aerul era încărcat de nesiguranţă. Nimeni nu avea chef de vorbă.

Din câte mi-am putut da seama, majoritatea erau evrei. Deşi era şi o pereche de unguri ce păreau ţigani şi o mamă cu un copil cu sindromul Down. „O fac pentru el", a explicat ea într-una din zile — într-o franceză cu accent breton — şi a sărutat copilul pe cap. Erau mai mulţi copii şi câteva persoane foarte în vârstă. Dar adolescenţi eram numai noi doi.

În primele zile, n-am avut nicio legătură cu şoferii. Când camionul se oprea ca să ne facem nevoile, ei rămâneau în cabină. Iar când opreau ca să pună benzină sau ca să mănânce, nu ne dădeau voie să coborâm. Pe neaşteptate, într-o zi la prânz, camionul s-a oprit. Nu ştiam cauza, pentru că oprise deja cu puţin înainte ca să ne facem nevoile. Şoferii au dat la o parte câteva mobile, au deschis un culoar strâmt şi ne-au poftit să coborâm.

Ne aflam în mijlocul unei păduri dese, pe vârful unui munte. Cerul era cenuşiu şi ploaia ameninţa să înceapă. Nu ştiam ce se întâmpla. Cei care ne treceau frontiera i-au luat

[1] Călăuze pentru trecerea frontierei

deoparte pe capii familiilor, care erau cinci. Patru bărbaţi şi femeia cu copilul bolnav. Noi, ceilalţi, am rămas lângă camion, cu inima cât un purice. Atunci am observat că discuţia dintre *passeurs* şi capii de familie era tot mai aprinsă, până s-a transformat într-o ceartă, cu gesturi de furie şi cuvinte tot mai dure. Tata scutura din cap, indignat.

Ce se întâmpla? ne întrebam înfricoşaţi.

Deodată, s-a auzit clar vocea grasului cu părul creţ, care spunea, aproape strigând:

— Suntem la jumătatea drumului. Acum o să intrăm în zona cea mai periculoasă. Dacă nu ne plătiţi mai mult, nu continuăm! E clar?

Acum ştiam: eram victimele uni şantaj mârşav.

***

Şoferii au intrat în cabina camionului. Aveau o atitudine de dispreţ şi de superioritate. Era ori da, ori ba, şi părinţii noştri ştiau asta. Tata și ceilalți au început să vorbească între ei. Se vedea clar că erau disperaţi şi că nu ştiau ce să facă.

— Ăştia nu sunt *passeurs*, nu sunt călăuze, sunt mafioţi! a zis cineva.

— Eu le-am dat cât mi-au cerut... şi era tot ce aveam! a spus mama copilului.

— Canalii!

— Ştiţi... eu am un pistol, a spus altul ca din întâmplare.

A fost teribil să vedem cum josnicia şi disperarea erau în stare să trezească brutalitatea în acei oameni paşnici. În cele din urmă, a câştigat resemnarea; se aflau în mijlocul unui loc pustiu, iar vieţile familiilor lor erau în mare primejdie. N-aveau de ales. Mama copilului n-a putut da bani, nu mai avea nimic. Bărbatul care se plânsese tot timpul călătoriei că îl storseseră, că nu-i mai rămăsese nimic, se pare că, până la

urmă, tot mai avea ceva. Ceilalţi trei, printre care şi tata, şi-au plătit partea din suma cerută. Le-au dat şoferilor banii strânşi din colectă.

— Continuăm drumul, toţi, sus în camion! a strigat cel ras în cap, lăsând impresia că strânseseră mai mult decât se aşteptau.

Am urcat, ne-am cuibărit din nou, fiecare pe locşorul său, iar camionul a pornit. Dar nimic nu mai era la fel. Nimănui nu-i mai păsa de condiţiile de igienă groaznice şi de lipsa de hrană. Toţi eram acaparaţi de un sentiment teribil de neîncredere faţă de cei cărora le încredinţaserăm vieţile noastre.

***

A mai trecut o zi şi jumătate. Camionul înainta hurducăindu-se pe drumurile muntoase, şerpuite şi pline de băltoace. Noi dormeam; învăţaserăm să ne controlăm neliniştea, în aşteptarea deznodământului final, oricare ar fi fost acesta. Nu puteam face nimic. În acele nopţi interminabile, înghesuiţi în camion, eu îmi puneam capul în poala mamei, care mă mângâia pe păr cu dragoste şi răbdare. Ştia că asta mă făcea să mă simt mai bine.

Dintr-odată, m-a trezit o zguduitură. Mama a încercat să se ridice în picioare, fără să ţină seama că eu dormeam în poala ei. Am întredeschis ochii, adormită. Toţi se mişcau, unii erau în picioare. Un miros înţepător, care îţi usca gâtul, se răspândea în remorcă, în timp ce o coloană de fum se ridica dintr-un colţ.

— Foc! a strigat unul dintre bărbaţi.

— A izbucnit un incendiu, opriţi! a strigat tata.

Alţii au bătut în cabină, încercând să atragă atenţia şoferilor.

Nimeni nu ne auzea! Camionul continua să înainteze în noaptea târzie, în timp ce fumul devenea mai gros şi aerul greu de respirat.

— Daţi cu apă, asta-i singura soluţie, vă rog! a implorat ţiganul.

— Şi urină! a strigat altcineva.

Doi bărbaţi au încercat să facă loc printre mobile, ca să intre aerul proaspăt, dar a fost imposibil.

Nu se putea face nimic; nimeni nu ne auzea! Camionul înainta, focul se extindea, iar aerul devenea de nerespirat. Toţi încercam să facem ceva în acel spaţiu minuscul, înghiontindu-ne unii pe alţii, ţipând ca nebunii, cuprinşi de disperare.

— Ne asfixiem! Opriţi, vă rog! am strigat până am răguşit.

În clipa aceea, am simţit că leşin. Mi s-au înmuiat picioarele şi mi s-a înceţoşat vederea. Totul în jur a devenit neclar.

II
PRESIMT CĂ, DUPĂ ACEASTĂ NOAPTE, VA VENI NOAPTEA CEA MAI LUNGĂ

Konskie, Polonia, în aceeaşi perioadă
(mijlocul lui octombrie 1942)

Christoff Podnazky

Când mă gândesc că atunci când am urcat în trenul acela de la Liège spre Plock îmi făceam atâtea iluzii! Că aveam să-mi apăr patria poloneză, ca strămoşii mei. Ce puţin a durat visul acela! Am alunecat pe marginea unei prăpăstii. Din acel moment, n-am făcut altceva decât să cad şi să cad.

Până am ajuns în acea chichineaţă din ghetoul din Konskie. Şi să ţinem seama că, mulţumită prietenului meu Alter, am reuşit să găsesc o slujbă mai bună (care în acele vremuri însemna o slujbă ce nu te târa spre moarte) şi să locuiesc singur în cămăruţa mea. La un moment dat, au fost aduşi în ghetou evreii din Gowarczów. La jumătatea lui octombrie, într-o seară, a sosit Hirsch, noul meu coleg de cameră. A apărut în uşă, palid şi trist, cu un rucsac mic în spate, la fel ca mine cu un an înainte. Mi-am ascuns neplăcerea şi am încercat să-l încurajez.

Cu câteva nopți înainte, ținuserăm ultimul nostru „sabat". Dar Alter nu mai era același. Chiar dacă ne obligam reciproc să ciocnim păhărelele de rachiu, tot mai goale. Ciocneam pentru familiile noastre, pentru oamenii cu inimă bună care ne ajutau (ca Swit și domnul Kazimierz) și pentru noi.

— *Lejaim!*[1] ne-am urat, și privirile noastre triste și încărcate de afecțiune s-au întâlnit, știind că pentru o bună bucată de timp nu vom mai face asta.

Îngrijorat de vizita lui Swit la atelier, mi-am luat inima-n dinți.

— Prietene drag, de câteva săptămâni te văd cam ciudat, foarte îngrijorat, i-am spus, pregătind terenul. Nu vrei să-mi zici nimic?

Alter s-a foit pe taburet, stânjenit. Apoi mi s-a părut că mintea lui își luase zborul. A rămas pe gânduri multă vreme. I-am respectat tăcerea. Când, în sfârșit, „s-a întors", a început să scoată câteva vorbe:

— Da, e adevărat... Se întâmplă unele lucruri. Și mă tem că se vor întâmpla altele și mai rele, mi-a spus și apoi a continuat, privindu-mă drept în ochi: Vreau să știi că, dacă acest moment va veni, Swit și tu veți fi primii care veți afla.

Îmi spusese tot. Și nu-mi spusese nimic. Dar cum să-l sâcâi după o asemenea mărturisire?

***

Kazimierz Wroblevsky

În octombrie 1942 se vorbea despre multe lucruri. Lucruri foarte urâte.

[1] Noroc! (în ebraică, în orig.)

Se spunea că treceau trenuri pentru transportul animalelor din toată Europa (Franţa, Belgia, Olanda, Austria, Germania) „spre Est", pline cu femei, bărbaţi, copii şi bătrâni. Aproape toţi evrei. Eu, ca majoritatea polonezilor, nu credeam. Gândeam că erau inventii. „Cum să se poată ţine în secret aşa ceva?", îi întrebam pe cei care povesteau asta. Alţii mergeau mai departe: „Sunt exagerări ale evreilor, le place să facă pe victimele". Dar ne gândeam: dacă era adevărat, unde erau duşi toţi acei oameni? Unde îi ţineau? N-aveau cum să dispară de pe faţa pământului ca prin farmec!

Eu vedeam în fiecare zi cum naziştii îi torturau pe evrei. Câteva dintre „distracţiile" cele mai populare erau să le taie barba (mai ales bătrânilor), să se plimbe într-o căruţă trasă de evrei sau să le oblige pe adolescente să-i spele pe picioare în plină stradă. Mulţi soldaţi făceau fotografii cu „isprăvile" lor şi le trimiteau logodnicelor. Dar nu-mi trecea prin cap că puteau merge mai departe de atât. Şi nu era puţin. Uneori, partidele politice poloneze susţineau zvonurile. Dar eu nu cred în politicieni. Aşa că aveam îndoielile mele.

Până când, într-o zi, dimineaţa devreme, a apărut Inginerul la atelier. De o vreme, băiatul ăsta arăta din ce în ce mai rău. Iar în ziua aceea părea un spectru, ce să zic, o fantomă! Dar m-a salutat cordial, ca întotdeauna.

— Vreau să vă rog ceva, domnule Kazimierz.

— Spuneţi, i-am răspuns afectuos, dar păstrând distanţa.

El intra direct în subiect. Asta îmi plăcea. Însă, în dimineaţa aceea, a început să vorbească pe ocolite, să spună lucrurile pe jumătate...

— S-ar putea să se întâmple unele lucruri în următoarele săptămâni... în ghetou, ştiţi? Lucruri neplăcute, mă înţelegeţi? a spus şi a continuat să se învârtă în jurul subiectului.

În alte împrejurări, m-aş fi impacientat: „Alter, spuneţi-mi odată ce vreţi", ca să ştie că n-am timp de pierdut. Dar l-am văzut atât de abătut! L-am întrebat cum îl puteam ajuta. Răspunsul lui m-a lăsat înmărmurit. Şi foarte îngrijorat. Inginerul voia să-i protejez pe angajaţii mei evrei, dacă naziştii veneau să-i ridice. Prima mea reacţie a fost de mândrie.

— Nimeni nu va intra în cizmăria lui Kazimierz Wroblevsky să facă abuzuri! Aici încă sunt stăpân eu!

Dar ştiam că nu era adevărat. De aceea, când Alter a insistat, i-am spus că o să mă gândesc. O să văd ce pot face. Era o prostie să nu recunoşti realitatea.

Ne-am strâns mâinile. Ca de obicei. Dar totul se schimbase atât de mult! Ce se petrecea în sfânta mea patrie?

***

Swit Mariah Czerny

Ultimele zile din octombrie au trecut cu o încetineală disperantă. Între timp, toamna s-a instalat definitiv la Konskie, cu tristeţea, frigul, vânturile şi ceaţa ei.

Neliniştea noastră creştea pe zi ce trecea. Şi spun „noastră" pentru că, după ce l-am vizitat pe Christoff la atelier, am aranjat să păstrăm legătura şi să schimbăm orice frânturi de informaţii pe care reuşea să le obţină fiecare. Ştiam că urma să se întâmple ceva cumplit şi că vom fi primii care vor afla. Despre ce era vorba? Când avea să se întâmple?

Disperarea noastră nu putea fi mai mare.

***

Asta până în ultima joi din octombrie, când m-am dus să dau o mână de ajutor la cantina populară din ghetou și am observat că Alter nu venise. Am pregătit puţinele legume pe care le obţinuserăm pentru supă, în timp ce mă uitam iar și iar spre poartă. Dar nu apărea!

S-a făcut după-amiază. Am curăţat un pic bucătăria şi „am spălat" cum am putut vesela şi tacâmurile (de câteva săptămâni nu se mai dădea săpun). Când am terminat, se făcuse noapte de-a binelea, iar ceaţa tomnatică invada totul. Chiar şi aşa, nu m-am grăbit, am încercat să mai rămân puţin... Aşteptam minunea!

A fost ceva providenţial. Chiar în clipa când plecam, din întuneric s-a ivit brusc Shlomo, un prieten de-ai lui Alter de la Judenrat.

— Ce noroc că mai eşti aici! mi-a zis în şoaptă. Alter m-a rugat să-ţi dau biletul ăsta.

Şi, cu foarte multă precauţie, mi-a strecurat în mână un mic sul de hârtie. „Şi-a adus aminte de mine!" a fost primul gând care mi-a trecut prin minte. În mizeria de sentimente în care trăiam, asta era foarte important pentru mine. Shlomo a dispărut în noapte, la fel de discret cum apăruse.

Am strâns biletul în pumn cu toată forţa, ca şi cum ar fi fost comoara cea mai de preţ din lume. Pe urmă, m-am gândit

că era mai bine să-l ascund şi l-am vârât în sutien, aproape de inimă. Am grăbit pasul cât am putut. În scurt timp, am ajuns la ferma părinţilor mei. I-am salutat şi m-am încuiat în camera mea. Am scos bileţelul păstrat cu grijă şi am citit mesajul iubitului meu:

Adorată Swit, lucrurile s-au precipitat. Trebuie să stăm de vorbă urgent. Ai putea veni mâine, pe la cinci după-masă, la stejărişul nostru?

Te iubesc,
Alter.

III
VREMEA REVANŞEI?

El Alamein, Egipt, în aceeaşi perioadă
(mijlocul lui octombrie 1942)

Domingo López Delgado

E de necrezut cât de repede trece timpul când revenim la normal! Şi cât de încet trece pe câmpul de luptă...

În zorii zilei de 11 iunie ne-am redobândit libertatea, scăpând de moarte ca prin urechile acului în timpul încercuirii de la Bir Hakeim. După patru luni, ne ocupam poziţiile în marea ofensivă aliată de la El Alamein. Ne făceam iluzii că atacul nostru va schimba sorţii războiului.

***

Acele patru luni au trecut în zbor. După Bin Hakeim, ne-au permis să ne instalăm, pentru opt zile, pe plajele de la Alexandria. A fost o odihnă scurtă, dar totală. Primul lucru pe care l-am făcut când am sosit a fost să dormim. Să dormim mult, ca să recuperăm. Dar nu puteam; aveam coşmaruri şi ne trezeam speriaţi.

Pe urmă, am fost trimişi la o tabără militară în apropiere de Cairo. Am străbătut un oraş care era cuprins de panică,

deoarece naziștii se aflau la numai optzeci de kilometri, iar acolo locuiau numeroşi evrei. Am plecat pe înserat, în aclamaţiile oamenilor care, aflând că eram cei care rezistaseră la Bir Hakeim, ne-au salutat pe străzi şi de la ferestre ca pe nişte eroi. Trebuie să mărturisesc că aceste manifestări nu mă lăsau indiferent; simţeam o satisfacţie enormă pentru că îmi făcusem datoria. În acea tabără militară a început reorganizarea Semibrigăzii a 13-a a Legiunii Străine, acoperită de glorie, dar decimată în luptă.

În luna iulie, am primit ştirea că Forţele Aliate, ajutate de rezistenţa din Bir Hakeim, au oprit înaintarea lui Rommel în El Alamein şi că, deocamdată, Egiptul nu era în pericol.

10 august a fost ziua cea mai emoţionantă; generalul de Gaulle în persoană a sosit de la Londra şi a trecut în revistă trupele noastre. Generalul Koenig şi colonelul Amilakhvari au primit Crucea Eliberării din mâna lui de Gaulle. Noi stăteam aliniaţi în spatele lor şi l-am putut vedea pe conducătorul Franţei Libere de la câţiva metri depărtare. M-a străbătut un fior prin tot corpul.

L-a vizitat, de asemenea, la spital şi l-a decorat cu Crucea Eliberării pe locotenentul Théodore Gérard, căruia un obuz german i-a smuls un picior în noaptea dinaintea fugii, când îi ajuta pe servanţi să tragă un obuz. N-am putut să nu mă gândesc că soarta asta aș fi putut s-o am și eu!

În săptămânile următoare, am primit echipamentul, nişte camioane enorme Bedford (care nu ne-au plăcut deloc) şi tunuri antitanc noi. Instrucţia s-a intensificat şi s-au recompus unităţile, amestecându-ne pe noi, cei ce cunoşteam deja „frumuseţile frontului", cu începătorii. Noi, spaniolii, sud-americanii şi alţi prieteni, ne întâlneam ca să stăm la taclale şi să cântăm. La Alexandria am găsit iarbă mate. Deşi era foarte proastă (numai beţe și, după câteva infuzii, nu mai avea

niciun gust!), ne-a folosit, oricum, ca să ne ostoim dorul. Spaniolii au vrut s-o încerce, dar, după prima sorbitură, au blestemat băutura aceea atât de amară.

Au început pregătirile de plecare. Momentul de a relua lupta era aproape. Înainte de plecare, regele George al VI-lea al Angliei, însoţit de generalii britanici Montgomery şi Alexander, a trecut în revistă trupele. Cu echipament mai modern şi moralul ridicat, într-o dimineaţă, am pornit la drum.

Plecam în căutarea revanşei.

***

Jean-Baptiste Renard

Din primul moment, situaţia s-a prezentat grea pentru noi. Generalul Montgomery ne-a vizitat pe 19 septembrie în „bivuacul"[1] nostru de la Heliopolis, aproape de Cairo. A fost primul contact al lui Monty cu noi, Forţele Franceze Libere, care ne întorceam de la „întâlnirea noastră cu gloria" de la Bir Hakeim.

Frontul african se împotmolise din iulie de-a lungul unei linii ce începea de la gara de pe coastă în El Alamein. Montgomery, avansat de curând în gradul de comandant al Armatei a 8-a, plănuia să rupă această linie înainte de sfârşitul lui octombrie. Efortul principal urma să se facă în sectorul nord al liniei, cu trupe britanice, australiene şi neozeelandeze. În acelaşi timp, alt atac secundar trebuia să aibă loc în sud, având ca obiectiv cucerirea primejdiosului podiş El Himeimat. Acest asalt urma să fie încredinţat francezilor.

[1] Tabără unor trupe staționate temporar în afara unei localități, sub cerul liber (N. red.)

De îndată ce generalul Koenig şi statul său major au aflat de planul lui Montgomery, neliniştea a pus stăpânire pe comandanţii noştri. Şi pe bună dreptate. El Quaret el Himeimat, cu înălţimea lui impunătoare şi versanţii abrupţi, se iveşte în deşert ca un enorm foişor de pază. Este o poziţie defensivă impresionantă. Iar terenul din jur este instabil, foarte greu de străbătut. Nu există niciun alt amplasament cât de cât asemănător! Pe lângă asta, câmpurile de mine care îl apărau nu fuseseră localizate bine de britanici. Şi, ca şi cum asta n-ar fi fost de ajuns, hărţile care indicau liniile de apărare ale Axei erau învechite. Toţi ştiam că inamicul le întărise!

Ca să completez panorama, trebuie să spun că generalul Montgomery a impus o atmosferă secretoasă necesară, dar exagerată. Nici măcar generalul Koenig nu ştia clar în ce măsură atacul nostru era o parte esenţială a ofensivei sau era doar o simplă manevră de distragere a atenţiei. Ordinele pe care le primise erau insuficiente şi contradictorii. Se pare că exista un dispreţ al înaltului comandament britanic faţă de francezi. Bineînţeles că soldaţii nu ştiau nimic din toate astea. Dar a fost imposibil să se evite instaurarea unui climat de nesiguranţă printre ofiţerii noştri.

Nu erau cele mai bune condiţii pentru a începe o bătălie decisivă.

IV
ŞANTAJUL

Munţii Jura, Franţa, zona liberă,
ultimele zile din octombrie 1942

Charlotte

Am deschis ochii. Nu se vedea nimic! Ţipetele erau înfricoşătoare şi toţi se luptau să scape, împingându-se unii pe alţii. Tata Léon mă ţinea în braţe, dar nu i-am văzut pe mama şi pe Raymond. Nu aveam nicio emoţie, simţeam doar o slăbiciune extremă, eram ca anesteziată.

De-abia în acel moment mi-am dat seama că se oprise camionul. Auziseră strigătele noastre! Şi acum şoferii îşi foloseau toată forţa ca să dea la o parte nişte mobile şi să facă un culoar de trecere până unde ne aflam noi.

Până la urmă, au reuşit! Un curent de aer a măturat remorca; am început să distingem unele forme şi am văzut apărând din dreapta lumina slabă a lanternei şoferilor, care indica drumul salvării noastre. Îmbrâncindu-ne, care cum puteam, am înaintat în direcţia aceea. Dar atunci am văzut, cuprinşi de isterie, că aerul proaspăt înteţea focul şi că flăcări mari se apropiau de corpurile noastre. Unii au reuşit să coboare (folosind bara de protecţie şi roţile în loc de scară),

în timp ce alții, fără să le pese de vârstă, se aruncau jos din camion, lovindu-se cumplit în cădere. În acel moment, flăcările au ajuns la copilul cu sindromul Down și la mama lui, iar hainele lor au început să ardă. Doi bărbați s-au aruncat asupra lor și au încercat să stingă flăcările cu ce aveau la îndemână, inclusiv cu mâinile goale. Mi se învârtea capul, dar deodată am văzut că Léon ajunsese la ieșire.

Am sărit din camion. Ne-am rostogolit îmbrățișați pe pământul pietros. Când, în sfârșit, ne-am oprit, aveam hainele zdrențuite, iar coatele și genunchii însângerați. Dar puteam respira! Am tras adânc în piept aerul curat de munte, fără să ne pese de frig. În întunericul nopții i-am zărit pe mama și pe Raymond, care se apropiau clătinându-se. Erau bine. Tata s-a alăturat celorlalți bărbați care stingeau focul din camion, între timp întețit. Toți tovarășii noștri de nenorocire izbutiseră să coboare. Unii păreau grav răniți și gemetele lor îți rupeau sufletul.

Șoferii nu aveau extinctoare. Incendiul, departe de a se stinge, avea tot mai multă forță. Tata și ceilalți alergau dintr-o parte în alta, încercând să strângă puțin pământ și nisip din acel sol stâncos, lucru ce era imposibil. Alții băteau focul cu ramuri smulse din arbuști, fără prea mult succes. Dacă mașina ardea complet, nu ne mai rămânea decât să mergem pe jos, prin acei munți înghețați, fără apă și fără mâncare, fără un loc unde să ne adăpostim, la bunul plac al celor ce ne urmăreau!

Atunci s-a întâmplat o minune!

Dumnezeu a deschis brusc băierele cerului și o ploaie torențială a căzut pe neașteptate peste camion și peste noi.

În câteva clipe, incendiul s-a stins. Noi eram uzi până la piele și înghețați, dar ne-am bucurat de întâmplare. Ceva mai calmi, cei care erau în stare fizică bună s-au ocupat de

răniţi, cu puţinele medicamente pe care le aveam la dispoziţie. Cu tata Léon în prima linie, ca întotdeauna.

Nu ştiu cât era ceasul, dar încă nu se vedeau primele raze ale dimineţii. După orele de suferinţă şi de emoţie, am început să simţim un frig cumplit. Cu hainele ude, tremuram ca nişte trestii în vânt. Mama m-a îmbrăţişat şi am încercat să ne adăpostim printre stânci. Pe urmă, a venit şi Raymond. Tata continua să-i ajute pe cei în stare mai gravă, mai cu seamă pe mama cu copilul. În ciuda frigului îngrozitor, a foamei şi a durerilor cauzate de răni şi de lovituri, până la urmă somnul ne-a învins.

***

A fost un răsărit ireal. Ca într-un vis. Sau poate într-un coşmar. Eu nu voiam să deschid ochii, nu voiam să mă trezesc! Mă simţeam fără vlagă. Fără putere să înfrunt ce se întâmpla. Mai era atât de mult de mers! Şi care avea să fie sfârşitul călătoriei? Dar n-am mai putut îndura foamea şi frigul.

Am deschis ochii şi am privit în jur. Ceaţa deasă, prin care de-abia se ghicea un soare timid, acoperea totul. Tovarăşii de călătorie, care erau deja în picioare, păreau nişte fantome cenuşii, ce se mişcau cu încetinitorul. Ici, colo se vedeau grupuri de stânci, printre care creşteau câţiva arbuşti alpini. Ne aflam într-un loc înalt. Mama stătea lângă mine, la fel de dezorientată. Tata, Raymond şi ceilalţi bărbaţi încercau să recupereze din camion tot ce nu fusese distrus de foc. Şoferii nu se vedeau pe nicăieri.

— S-au dus în satul cel mai apropiat, să facă rost de piese de schimb ca să repare camionul, a zis cineva.

Deodată, din ceaţă, a apărut Raymond, zâmbitor, cu cele două valijoare ale noastre. Erau ude, murdare şi zgâriate; dar

tot ce aveam pe lume era acolo! Ne-am îmbrăţişat şi el s-a aşezat lângă mine.

Atunci am văzut o scenă care ne-a lăsat cu gura căscată.

Rătăcind printre stânci, fără ţintă şi cu privirea pierdută, l-am văzut pe tata. Ţinea în mâna dreaptă, bine strâns, precum cineva care are grijă de un obiect considerat de mare valoare, mânerul valizei sale, fără să-şi dea seama că valiza nu mai era!

Eu și Raymond am schimbat priviri pline de duioşie, dar şi de tristeţe şi durere. Fratele meu s-a ridicat imediat şi s-a apropiat de el. Eu l-am urmat.

— Tată, ai pierdut geamantanul, i-a spus cu un glas încărcat de dragoste și a zâmbit, ca să atenueze tensiunea momentului.

Tata s-a trezit brusc din visare. S-a uitat la mâna în care ţinea mânerul solitar şi ne-a aruncat o privire disperată; părea că nu înţelegea. După o clipă, a revenit la realitate. A zâmbit ruşinat, în timp ce făcea nişte mişcări stângace, încercând să se scuze pentru cele întâmplate. Toţi patru am râs un timp, pe când ceilalţi călători ne observau curioşi.

Acest episod m-a lovit în adâncul inimii. Până atunci îl văzusem pe tata Léon ca pe o fiinţă specială, în stare să se menţină deasupra nefericirilor pe care le suferea de mai bine de doi ani. Dar am înţeles dintr-odată că era tot o fiinţă umană fragilă. Învăluit de dragostea şi de admiraţia mea, de acord, dar supus sălbaticelor legi ale junglei impuse de nazism, capabile să răpească judecata celui mai nobil suflet.

***

Am petrecut două zile interminabile în pustiul acela rece şi stâncos, lingându-ne rănile. Am profitat de o după-amiază cu soare şi ne-am uscat hainele, pe care le-am întins pe pietre. Tata a recuperat resturile valizei sale distruse şi câteva

dintre lucruri, risipite printre stânci. Şoferii au adus, pe lângă piesele de schimb pentru camion, alimente, alcool şi feşe. Totul în cantităţi foarte mici; ştiam că erau nişte mizerabili. Cu multă inventivitate, Blima şi alte femei din grup au făcut nişte supe, bune ca remediu împotriva frigului. S-au ocupat, de asemenea, de răniţi.

Niciodată nu s-a aflat cauza incendiului. *Les passeurs* au spus că fusese unul dintre noi, încercând să aprindă un foc în remorcă. O minciună gogonată, încă una dintre minciunile lor absurde! Noi eram convinşi că fusese o defecţiune mecanică. Pe la jumătatea după-amiezii următoare, au pornit motorul, să vadă dacă merge. Mergea cu întreruperi. Oricum, după un timp, l-au mai dres puţin. În timp ce bărbatul corpolent cu părul creţ continua să repare motorul, cel ras în cap i-a chemat pe bărbaţi să-l ajute să aranjeze remorca. Deja cu toţii îi detestam, dar nu aveam altă soluţie; eram pe aceeaşi corabie.

Au pus mobilele la loc. Deşi unele arseseră, majoritatea serveau oricum ca să ne ascundă. După două ore, bărbatul ras în cap a început să bată din palme.

— Haideţi! Repede! Toţi în camion, a strigat. Şi să nu vă uitaţi lucrurile, ne-a spus, de parcă escrocilor ălora le-ar fi păsat de noi.

Eu îi uram pentru felul cum ne maltrataseră şi ne şantajaseră. La apusul soarelui, ne-am reluat drumul. Cu câteva zile înainte, urcaserăm în camion foarte slăbiţi, după luni întregi de lipsuri. Acum, după ce stătuserăm două zile în acel pustiu îngheţat aproape fără să mâncăm, eram leşinaţi. Ar fi fost o minune să nu facem pneumonie.

Dar ştiţi ceva? Sufletul omenesc, spiritul sau mai ştiu eu ce sunt de neînvins.

Ne-am pus din nou în mișcare, ascultând zgomotul vechiului camion, simțind aerul rece care se strecura printre mobile și ne mângâia fața... și speranța a revenit, puțin câte puțin. Cu fiecare clipă ce trecea, eram mai aproape de frontiera elvețiană, de a ne salva viețile și a ne redobândi libertatea. Aveam să rezistăm oricât era nevoie.

***

Au mai trecut încă două zile. Călăuzele se opreau acum tot mai des și căutau drumurile cel mai puțin umblate. Eram tot în vârful muntelui, în acei munți Jura plini de canioane, defileuri și chei, pe care trebuie să le cunoști foarte bine ca să nu te rătăcești. Dintr-odată, mi s-a părut că începeam să coborâm. I-am spus asta în șoaptă lui Raymond și el mi-a răspuns că era de aceeași părere. După scurt timp, toți aveam aceeași impresie. Ne uitam unii la alții în așteptare, în timp ce coborâșul lent continua.

Până când camionul s-a oprit. Șoferii au dat la o parte niște mobile și ne-au invitat amabil să coborâm, ceea ce ne-a surprins. Se înserase. Eram încă destul de sus pe munte, în luminișul unei păduri. Mai jos, în câmpie, se vedeau lumini aprinzându-se. I-au chemat pe capii familiilor.

— Acolo, unde se văd luminile, i-a informat corpolentul ras în cap, se află Elveția. Este aranjat totul ca să puteți trece. Ei știu despre acest transport.

— Dar nu așa ne-am înțeles! au protestat câțiva.

— Ne-ați spus că o să ne duceți până la graniță și că acolo veți face „aranjamentul" cu grănicerii, ca să putem trece, a intervenit altul.

— V-am lăsat la un pas de frontieră! Și v-am spus că totul este aranjat!

Discuţia a început să se încingă. Un bărbat, destul de în vârstă, s-a repezit la şoferul creţ şi a vrut să-l scuture un pic.

— Neruşinaţilor! Ne-aţi înşelat! O să murim din cauza voastră!

Dar era bătrân şi foarte slăbit. Corpolentul l-a dat la o parte cu o mână şi bietul om s-a rostogolit pe jos. Văzând că situaţia le scapă de sub control, celălalt grăsan a început să ţipe:

— Noi plecăm! Dacă nu vă daţi jos lucrurile din camion acum, le luăm cu noi!

— Dacă se mai ia cineva de noi, o să vă dăm pe mâna Gestapoului, a adăugat cel ras în cap. Şi apoi a murmurat ca pentru sine, deşi era evident că voia să fie auzit: Porci de jidani!

N-aveam ce face. Au urmat schimburi de înjurături şi ameninţări, dar, până la urmă, n-am avut altă soluţie decât să ne dăm jos lucrurile şi să privim cum canaliile acelea plecau cu camionul. Câţiva dintre noi, printre care Raymond, au aruncat după ei cu pietre. Dar a fost doar un gest de frustrare; rămăseserăm pe jos în mijlocul nopţii, într-un loc complet necunoscut.

S-au auzit atunci cele mai diferite păreri. Unii, pradă disperării, voiau să coboare imediat; „soarta noastră este hotărâtă, fie ce-o vrea Dumnezeu", ziceau. Alţii, fără urmă de speranţă, propuneau să ne întoarcem la Lyon. Până la urmă, a câştigat o sugestie mai înţeleaptă, pe care, printre alţii, o susţinea tata. „O să coborâm în sat mâine-dimineaţă, ca să atragem mai puţin atenţia." Ideea era să aflăm unde ajunseserăm şi, abia acolo, la faţa locului, să hotărâm dacă era posibil să trecem graniţa. Un bărbat bătrân, care după înfăţişare şi felul de a vorbi părea foarte religios, ne-a atras atenţia:

— Trebuie să fim prudenţi. Cine ştie unde ne-au lăsat! Nu e bine să apărem toţi împreună în sat. Ar fi mai indicat să

trimitem pe cineva înainte, poate câţiva băieţi tineri, ca să nu trezească bănuieli...

Dar întâmplarea făcea ca Raymond să fie singurul tânăr adolescent! Şi eu îi urmam ca vârstă! În afară de noi doi, nu erau decât copii mici şi adulţi. Tata s-a uitat la noi, temător, fără să ştie ce să facă.

— Dacă tata îmi dă voie, eu n-am nicio problemă să cobor, a spus Raymond foarte sigur pe sine.

— Nici eu, am spus imediat, fără să mă gândesc, ca să nu-l las singur pe fratele meu, deşi am simţit că mă cuprinde groaza.

Dar era prea târziu. După câteva şovăieli, părinţii mei au acceptat. A doua zi, în zori, urma să coborâm pe cărarea îngustă spre acel sat străin, care acum ne aştepta dormind.

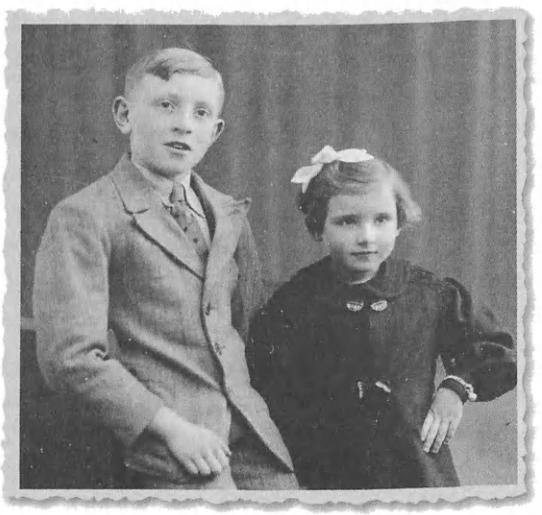

V
MII DE VULTURI TĂCUŢI ÎŞI ÎNTIND ARIPILE

Konskie, Polonia, în aceeaşi perioadă
(sfârşitul lui octombrie 1942)

Christoff Podnazky

Un vânt rece, mai mult de iarnă decât de jumătatea toamnei, mătura străzile din Konskie.

Era dimineaţă devreme şi mergeam grăbit, încercând să ajung la timp la cizmăria domnului Kazimierz. Nu eram singurul. Străzile erau prea pline pentru ora aceea a zilei. Brusc, când am trecut de un colţ de stradă, o mână m-a apucat cu forţă de braţ şi m-a tras spre o latură a drumului. Când am vrut să reacţionez, eram deja lipit cu spatele de peretele unei case, într-un loc unde începea o străduţă. Era Alter, slavă Domnului! În vremurile pe care le trăiam, orice gest neașteptat ne înspăimânta.

— Ce se întâmplă, prietene? l-am întrebat pe un ton de reproş, surprins de atitudinea lui.

— Uite ce, Christoff, dă-mi cuvântul tău că n-o să spui nimănui ceea ce o să-ţi povestesc, mi-a zis, fără nicio introducere. Dar chiar nimănui!

Am înțeles că situația era foarte gravă. Sosise momentul temut al adevărului.

— Bineînțeles! Contează pe mine, jur!

Alter a respirat adânc, a făcut o pauză lungă și mi-a spus că săptămâna următoare naziștii aveau să vină să-i ridice pe toți evreii, fără excepție. M-am uitat la el; n-am înțeles ce însemna asta și i-am spus-o. Alter a făcut o nouă pauză. În sfârșit, privindu-mă țintă în ochi, mi-a mărturisit:

— Înseamnă... ce-i mai rău. De îndată ce o să te anunțe Swit, va trebui să te ascunzi. Dacă ești la slujbă, domnul Kazimierz te va ajuta. După ce o să treacă momentul cel mai dificil, va trebui să fugi de aici.

Am rămas șocat. Nu reușeam să înțeleg. Doar ne furaseră tot ce aveam și ne distruseseră familiile... Ne umiliseră în public până la saturație. Și, pe urmă, ne închiseseră în ghetouri ca pe animale, unde muream de foame, și ne lăsau să ieșim numai ca să muncim pentru ei. Ce mai voiau de la noi? Eram numai piele și os! De ce era nevoie să ne elimine? Ce câștigau cu asta?

N-am fost în stare să spun nimic. Chipul și mintea mea erau complet blocate. Am rămas tăcut, în timp ce Alter mă strângea într-o scurtă îmbrățișare, pe care i-am întors-o cât am putut mai degajat, ca și cum n-aș fi înțeles imensitatea tragediei care se abătea peste noi.

Apoi prietenul meu a pornit în josul străzii, cu pas grăbit. De-abia atunci am izbutit să reacționez.

— Alter! Și tu ce-o să faci?

Prietenul meu s-a oprit un moment, a întors capul și m-a privit cu o tristețe infinită. Momentul mi s-a părut o veșnicie. Apoi s-a întors din nou, și-a reluat drumul și s-a pierdut în ghetou.

***

Swit Mariah Czerny

Era ora cinci fix după-amiază. Ajunsesem devreme la stejărişul nostru, ca să mă întâlnesc cu iubitul meu. Aşteptam această clipă de săptămâni întregi, iar acum nu mă puteam opri să nu mă uit nerăbdătoare în lungul drumului, cu speranţa de a-l vedea ivindu-se în orice moment. Eram un ghem de nervi. „Trebuie să mă stăpânesc, mi-am zis, ca să-l pot ajuta mai bine."

Dintr-odată, inima mi-a tresărit; venea! Toate necazurile şi suferinţele îndurate în ultima vreme îl consumaseră, e adevărat, dar nu reuşiseră să-i distrugă înfăţişarea plăcută, nici demnitatea. Eu îl admiram. Şi, cu fiecare zi, îl iubeam mai mult.

Ne-am îmbrăţişat strâns. M-a invitat să mă aşez pe un trunchi de copac şi a venit lângă mine. Se vedea că voia să intre direct în subiect.

— O să-ţi povestesc ceva ce n-am spus nimănui. Nici măcar lui Christoff, a zis, măsurându-şi vorbele. Ţii minte că acum câteva zile m-ai întrebat ce se întâmpla cu mine, de ce eram atât de îngrijorat?

— Sigur, bineînţeles. Ţin minte foarte bine şi răspunsul tău: „Am aflat ceva îngrozitor şi tu vei fi prima care va şti ce..."

— Acum câteva luni, au sosit ştiri că naziştii au construit lagăre noi. Dar nu de muncă... — Alter a făcut o pauză şi şi-a înghiţit saliva —, ci de exterminare... pentru evrei. Mi s-a povestit că, la sosirea prizonierilor acolo, după ce îi pun să se dezbrace, îi bagă pe toţi, indiferent de vârstă şi de sex, într-o sală mare cu duşuri, sub pretextul igienizării, pentru a preveni bolile. Dar, în realitate, nu e vorba de duşuri... ci de camere de gazare. Odată închise toate uşile, din duşuri nu

iese apă, ci gaz Zyklon B, un pesticid pe bază de cianură, care provoacă moartea în câteva minute. Cum îţi poţi închipui, la început am pus la îndoială aceste ştiri, am crezut că era o fantezie macabră...

— În mod sigur, aşa ceva nu poate fi adevărat! E o nebunie! l-am întrerupt îngrozită, încercând să refuz realitatea.

Alter m-a privit cu nespusă duioşie. Mi s-a părut chiar că întrevăd umbra unui zâmbet trist. Apoi a continuat:

— Dar ni s-a confirmat totul, de fiecare dată cu mai multe detalii. Ştim chiar şi unde se află unele dintre aceste locuri, a afirmat cu o siguranţă teribilă, care nu lăsa loc iluziilor. Sobibor, aproape de Ucraina; Treblinka, nu foarte departe de aici, la nord-est de Varşovia; Auschwitz, la sud, aproape de graniţa cu Slovacia...

— Dar de ce? De ce fac asta?

Alter a ridicat din umeri. Nu avea nicio explicaţie pentru asemenea orori. Dar am intuit că nu-mi spusese totul. Cu o zi înainte, un grup de ofiţeri de la Gestapo se prezentase la biroul lui de la Judenrat şi îi ceruse o listă cu numele tuturor evreilor care locuiau în ghetou. I-au dat un termen de trei zile.

— Până poimâine? l-am întrebat, tulburată de tot ceea ce auzisem. Dar... azi e duminică. Şi, în plus, este Ziua Tuturor Sfinţilor, Ziua Morţilor!

De-abia am spus asta, că am regretat imediat. Dar Alter era destul de dărâmat ca să-l mai afecteze cuvintele mele, oricât de rău-prevestitoare ar fi putut să sune.

Nu s-au purtat urât cu el. Dar i-au cerut să păstreze secretul absolut în privinţa acelei conversaţii. Şi l-au avertizat că trebuia să respecte termenul: „În caz contrar...", mă rog... ştiţi... Am rămas mută. M-a cuprins disperarea şi am început să-mi imaginez cum cele mai groaznice coşmaruri

deveneau realitate. A trebuit să fac un efort enorm ca să-mi stăpânesc lacrimile, pentru binele iubitului meu.

— De asta ţi-am trimis ieri biletul. Şi acum vreau să te rog să-l ajuţi pe Christoff, dacă va fi nevoie.

Copleşită cum eram, n-am înţeles bine. Oricum, am acceptat să-l ajut, fără obiecţii.

— Dar... tu? Ce o să faci?

Mi-a dezvăluit că prevenea unele persoane cu multă discreţie şi fără să le dea prea multe amănunte. Dacă se ducea buhul în ghetou, n-ar fi făcut decât să grăbească dezastrul. Pe lângă asta, în unele cazuri, încerca să le găsească adăpost.

Îmi dădeam seama că, până în ultimul moment, iubitul meu îşi consacra viaţa salvării celor care au avut încredere în el. Era felul lui de a fi, nobil şi loial. Dar clipa finală, când trebuia să iei decizii cumplite, în chestiuni de viaţă şi de moarte, se apropia implacabilă. Nu mai era mult până atunci şi rămăsese o întrebare la care n-a vrut să-mi răspundă.

— Alter, te rog, spune-mi ce-ai de gând să faci cu lista.

— Iubirea mea, a şoptit în timp ce-şi ridica privirea la mine, dacă aş face această listă, ar trebui să figureze pe ea părinţii mei, unchii şi nepoţii, Christoff, colegii mei de şcoală, prietenii mei de-o viaţă... Mă înţelegi?

— Şi... atunci? am întrebat disperată.

— Da... A dat de mai multe ori din cap, învins. Ce-ţi imaginezi. Dar, oricum, n-am prea multe speranţe; le-au cerut lista şi altor membri ai Consiliului şi probabil că vreunul va ceda.

— De ce nu fugi? i-am spus aproape strigând, încercând să găsesc un fir salvator de care să mă agăţ.

Alter a făcut o pauză lungă. Şi-a fixat privirea dincolo de stejăriş, spre munţii îndepărtaţi. Dar, în realitate, scormonea în adâncul lui, în rădăcinile şi în sentimentele sale.

— Nu pot să-i abandonez pe ai mei.

Am înțeles ce însemna asta. L-am îmbrățișat cu toată puterea, înnebunită de durere. M-a învins emoția și lacrimile au început să-mi curgă fără să le pot opri.

— Mâine-seară o să iau cina cu părinții mei, așa am stabilit. Ei știu foarte puțin despre toate astea, nu au prea multe opțiuni, mi-a spus cu voce foarte înceată, în timp ce clătina din cap cu durere. Îți cer doar un lucru: după ce se termină masa, aș vrea să vin să te văd și să petrecem noaptea împreună, mi-a șoptit la ureche, în timp ce continuam să ne îmbrățișăm. Poți să aranjezi asta?

— Da, da, iubirea mea, i-am răspuns, ștergându-mi lacrimile. O să vorbesc cu părinții mei. Vor înțelege. Totul o să fie bine.

VI
JERTFA DE LA EL HIMEIMAT

El Himeimat, Egipt, în aceeaşi perioadă
(sfârşitul lui octombrie 1942)

Jean-Baptiste Renard

Legionarii au plecat spre frontul de luptă la ora 19.15, în seara zilei de 23 octombrie.

În scurt timp, au întâmpinat primele dificultăţi, terenul instabil şi nisipos împiedica înaintarea vehiculelor, ce se împotmoleau cu uşurinţă. Încercând să forţeze, motoarele s-au încălzit. Un camion chiar a luat foc. Tancurile au fost nevoite să salveze restul maşinilor, îngropate până la şasiu. Un dezastru! Am ajuns la poziţia stabilită cu o întârziere îngrijorătoare.

Noaptea era senină. Sub strălucirea lunii pline, masivul El Himeimat era şi mai impresionant. Un vânt uşor bătea din nord.

***

Domingo López Delgado

În faţa noastră se înălţau nişte munţi foarte abrupţi, ce ofereau un punct de observaţie minunat pentru forţele Axei. Acei munţi, numiţi El Himeimat, erau obiectivul nostru.

Când s-a lăsat noaptea, am început să ne apropiem în coloană. Înainte de semnalul plecării, stăteam de vorbă cu doi spanioli, Raúl Gómez şi Díaz Otero. Erau de la infanteric şi, prin urmare, porneau înaintea noastră. Ne-am urat noroc şi l-am felicitat pe Díaz, care împlinea 29 de ani.

Niciodată nu s-au mai întors.

După ce a plecat infanteria, am înaintat noi, cu tunurile antitanc. Nisipul era afânat şi deplasarea dificilă. Dar, până la urmă, am ajuns. Atunci a apărut căpitanul Simon.

— Este momentul revanşei! ne-a spus zâmbind, în timp ce-şi freca mâinile. O să-i luăm prin surprindere, pentru că n-o să atacăm din faţă, ci dintr-un flanc. O să vedeţi că totul o să meargă de minune. Atenţie şi succes!

***

Jean-Baptiste Renard

Brusc, pe la zece noaptea, cele o mie două sute de tunuri postate de-a lungul liniilor britanice au urlat cu furie, toate în acelaşi timp. Era un cataclism! Părea că pământul se rupea, zgomotul era asurzitor!

Bătălia de la El Alamein începuse.

Batalionul 1 de legionari era blocat în faţa câmpurilor de mine, aşteptând ca geniştii să deschidă o potecă pentru a se apropia de El Himeimat. În clipa aceea, aparatele de radiotelegrafie de la postul de comandă al Legiunii au încetat să funcţioneze. Comunicaţiile cu trupele din teatrul de operaţiuni au fost întrerupte. Era ceva extrem de grav.

Oricum, Batalionul 1, sub comanda lui Pâris de Bollardière, a început să urce coasta podişului. După puţin timp, a dat de un câmp minat ce nu era semnalat pe hărţi. În clipa aceea, inamicul a dezlănţuit un atac violent cu mortiere, arme

automate şi tunuri Breda. Între două şi trei dimineaţa, situaţia s-a agravat; toate încercările de a avansa au eşuat. Asta le-a permis nemţilor şi italienilor să lanseze un contraatac feroce. Situaţia dificilă și confuzia datorată proastei funcţionări a transmisiunilor l-au obligat pe De Bollardière să replieze batalionul la vreo mie două sute de metri de faleză.

***

Domingo López Delgado

Culcaţi în gropile pe care le săpaserăm în nisip, ne aşteptam rândul, foarte încordaţi. Când artileria îşi înceta focul, urma momentul infanteriei. Apoi al nostru.

Dintr-odată, ivit parcă din neant, l-am văzut trecând în jeepul lui pe colonelul Amilakhvari cu chipiul alb şi capa verde. „Dacă rişti să fii obligat să te prezinţi în faţa lui Dumnezeu, trebuie să fii îmbrăcat cum trebuie", spusese el. Străbătea linia de foc, dispreţuind primejdia, având grijă ca întotdeauna de legionarii săi, pe care-i iubea foarte mult.

Pentru noi era ca un tată.

***

Ca să intre în acţiune, batalionul nostru aştepta semnalul, o rachetă de culoare verde, anunţând că Batalionul 1 şi-a atins obiectivul. Neştiind ce se întâmplase şi văzând că semnalul nu sosea, iar zorile se apropiau, colonelul Dimitri a dat ordinul de asalt al promontoriului Naqb Rala, situat pe o latură a podişului El Himeimat. Italienii se simţeau atât de siguri, că de-abia trăseseră primele rafale de mitralieră când legionarii au năvălit peste ei. Eroare gravă a italienilor. În ciuda împuşcăturilor de foarte aproape, legionarii s-au năpustit asupra lor ca nişte lei, hotărâţi să lupte corp la corp. Atacul a fost nemilos şi inamicul a cedat. La şase dimineaţa,

după o şarjă eroică, în frunte cu cei trei căpitani, Messmer, Morel şi Lalande, obiectivul a fost cucerit.

Era rândul nostru. Trebuia să amplasăm tunurile, pentru ca, în caz de contraatac al tancurilor, să le putem „prezenta onorurile cuvenite". Dar era deja târziu; începuse dimineaţa... Şi forţele Axei pregăteau contralovitura.

***

Jean-Baptiste Renard

Contraatacul a fost fulminant. La câteva minute după ce oamenii noştri, printr-un act eroic, au atins vârful, batalionul de paraşutişti italieni *Folgore* a năvălit peste ei. S-au înfruntat două corpuri de elită, iar şocul a fost violent.

Oamenii noştri au rezistat. Dar, pe neaşteptate, au văzut grupul blindat german *Kiel*, douăsprezece vehicule cu multă artilerie, încoronând podişul. Între timp, Divizia a 7-a blindată engleză, care trebuia să fie la faţa locului, nu apărea pe nicăieri. Şi nici artileria noastră nu-şi ocupase poziţiile! Infanteria n-a putut face nimic, iar penibilul ordin de retragere n-a întârziat să sosească. Era ora şapte dimineaţa.

În plină zi şi pe teren deschis, replierea a fost un măcel. În ciuda focului distrugător, ai noştri s-au retras cu mult calm, fără să-şi părăsească răniţii şi luându-i cu ei şi pe prizonieri.

***

Jean-Baptiste Renard

Blindatele germane au încercat să oprească retragerea oamenilor noştri. Dar, de data asta, tunurile Batalionului al 2-lea s-au făcut auzite. Trei vehicule au fost lovite şi naziştii au şovăit câteva minute înainte de a continua atacul.

Au fost minute preţioase. Batalionul al 2-lea, sub un foc intens, a izbutit să se retragă în ordine, deşi cu pierderi mari. În acele momente, numeroşi ofiţeri fuseseră ucişi sau răniţi: locotenentul Suberbielle, căpitanii Wagner, Morel şi Lalande, comandantul Pâris de Bollardière. Şi mulţi alţii...

La ora nouă, generalul Koenig, foarte îngrijorat de felul cum evolua bătălia şi de soarta oamenilor săi, a ordonat o regrupare; dacă nu era posibil să obţinem victoria, era cel puţin indispensabil să evităm o înfrângere catastrofală. Atunci, artileria căpitanului Simon a început o luptă decisivă şi disperată, încercând să întârzie înaintarea forţelor Axei, ca Legiunea să se poată regrupa.

***

Domingo López Delgado

Acela a fost cel mai greu moment al nostru. Aveam inamicul deasupra noastră. Şi eram expuşi, lipsiţi de orice protecţie.

Naziştii şi-au dat seama că infanteria noastră era în afara focului lor şi şi-au concentrat toată forţa artileriei asupra noastră. În mijlocul obuzelor ce explodau în toate părţile, am încercat să cuplăm tunurile la camioane. Dar tunurile erau foarte grele şi se împotmoleau în nisip. Eram concentrat făcând această treabă, izolat de iadul ce ne înconjura, când un camarad a dat alarma; un important contingent de italieni bine înarmaţi venea spre noi.

Am îngenuncheat în spatele blindajului unui tun ca să mă apăr, am scos pistolul şi am început să trag. Italienii erau deja la mai puţin de cincizeci de metri de noi. Trăgeam încontinuu, gloaţele ricoşau pe lângă noi, se putea întâmpla orice... Am văzut, dintr-odată, cum cei care ne atacau s-au trântit la

pământ şi au lansat grenade. Cu toate acestea, părea că îi opriserăm. În timp ce unii împingeau tunul, alţii, ascunşi tot timpul în spatele blindajului, trăgeau fără încetare, printre care şi eu. Înaintam printre gloanţe cu viteza broaştei-ţestoase. Situaţia a devenit disperată. În cele din urmă, am ajuns cu tunul la camion şi l-am cuplat. Unul dintre băieţi a sărit în camion, şi-a luat mitraliera şi a descărcat-o în italienii care au fost nevoiţi să se adăpostească. Nici n-am apucat să ne urcăm, când camionul a pornit; câţiva camarazi au fost nevoiţi să se urce din mers. Şoferul părea grăbit, nu ştiu de ce... Eram aproape salvaţi. Dar cineva mi-a spus:

— Eşti rănit!

— Cine? Eu? am întrebat mirat şi speriat.

— Tu, cine altul! mi-a răspuns unul dintre spanioli.

O sudoare rece mi-a scăldat faţa şi o slăbiciune bruscă mi-a înmuiat picioarele.

— Dar nu simt nimic! am protestat, dornic să se fi înşelat.

— Întinde-te în spatele camionului şi-o să vedem ce este, mi-au spus pe un ton fără replică.

Invernón, care părea cel mai priceput la primul ajutor, mi-a tăiat pantalonul cu un pumnal. De-abia în clipa aceea mi-am dat seama de situaţie; pantalonul era îmbibat de sângele care ţâşnea abundent dintr-o rană adâncă în coapsa dreaptă.

— O schijă de obuz, a pus diagnosticul bascul Artola. Rănile nu se simt decât la un timp după ce-ai fost atins, mi-a explicat.

M-a cuprins o ameţeală ciudată. Eram pe punctul de a leşina. Unul dintre camarazi mi-a dat să beau câteva înghiţituri dintr-o băutură tare, care m-a mai întremat puţin. M-au bandajat cu ce aveau la îndemână.

Între timp, camionul a continuat să traverseze deşertul sub bombardamentul neîncetat al inamicului, până am ajuns,

RCES FRANÇAISES LIBRES

FICHE MATRICULAIRE

Modèle No. 2

de Sous-Officier ou d'Homme de Troupe

N° Mle	Noms et prénoms	Bureau de recrutement
45 01	Lopez Domingo	de Londres N° 24 [illegible] Classe 1942

BLESSURES

1° — de Guerre

Eclat d'obus à la jambe droite

2° — en Service commandé

în jur de trei după-amiază, la adăpostul poziţiilor noastre. M-au dus la infirmerie. M-au tratat cu multă grijă şi am început să mă simt mai bine, aşa că m-am gândit să cer voie să rămân acolo încă o vreme. Dar nu mi-au permis.

— Când un soldat colonial este dus la infirmerie, se va repatria; când o face un soldat francez, se va vindeca, dar când un legionar este dus la infirmerie, va muri, a hotărât ofiţerul ce conducea spitalul de campanie.

Am ieşit afară. M-am îndreptat spre o ambulanţă, mergând cu mari eforturi, pe o căldură cumplită, ca să mă întorc la batalionul meu.

— Nu, în ăsta nu! m-a oprit unul dintre infirmieri, cu o expresie îngrijorată şi cu o voce sumbră.

De-abia atunci mi-am dat seama că se petrecuse ceva foarte grav. Şi că o veste devastatoare se răspândea în tabăra noastră, ca un ciclon în calmul deşertului.

***

Susan Travers, *Miss*

Când a intrat în raza noastră de acţiune, am văzut că maşina care se apropia era o ambulanţă, un Dodge american enorm (...) care a trecut prin faţa noastră, cu viteza maximă pe care i-o îngăduia nisipul deşertului, şi s-a îndreptat spre cortul spitalului. Nu era nimic ciudat în acest fapt; probabil că aducea răniţi. Dar ceva din expresia şoferilor şi faptul că ambulanţa era flancată de două jeepuri ofiţereşti m-au neliniştit.

N-am îndrăznit să mă mişc, am rămas acolo, în soare, cu ochii întredeschişi, încercând să ghicesc identitatea bărbatului pe care îl scoteau cu grijă din ambulanţă şi-l puneau pe o targă ca să-l ducă în grabă în spital...

...Van der Wachler, şoferul lui Amilakhvari n-a mai putut rezista. A aruncat ţigara, a acoperit-o cu nisip şi s-a îndreptat spre spitalul de campanie. După câteva minute, a ieşit şi mi-am dat seama că aducea veşti proaste. Avea umerii căzuţi şi, când s-a apropiat de şirul nostru de maşini, am văzut că avea obrajii umezi. N-am fost capabilă să mă mişc. Simţeam că nu puteam să respir, sufocată de arşiţă şi de prevestirea rea. Ţin minte că am crezut că o să leşin.

— Era locotenent-colonelul Amilakhvari, a spus Van der Wachler, cu pronunţatul lui accent flamand. A murit.

***

Părea imposibil ca Amilakhvari să fi murit. Întotdeauna mi s-a părut nemuritor...

...Van der Wachler era complet dărâmat. Ţinându-şi capul în mâini, a plâns fără jenă.

***

Jean-Baptiste Renard

Era zece dimineaţa. Colonelul Amilakhvari se afla cu oamenii săi, pe care îi încuraja în dificila lor retragere. Un ofiţer de legătură britanic s-a oferit să-l ducă în maşina lui blindată.

— Locul meu este alături de oamenii mei, i-a răspuns. Nu mă voi retrage până n-o va face ultimul dintre legionarii mei.

Se spune — deşi poate că nu este decât o legendă — că, puţin înainte, în momentul culminant al atacului, îşi pierduse mitica sa capă. Şi că asta i-a fost fatal.

După puţin timp, un obuz a explodat la câţiva paşi de el. O schijă l-a lovit pe Amilakhvari în cap. Alta l-a rănit în spate pe medicul Lepoivre, ce se afla lângă el. Căpitanul Saint-Hillier i-a târât pe răniţi până în spatele unei movile. După câteva momente, a reuşit să-i bage într-un tanc. Şi apoi o ambulanţă i-a dus urgent la spital. În toiul luptei înverşunate, legionarii nu şi-au dat seama de ceea ce s-a întâmplat.

Nu mult după aceea, când vestea nefastă a morţii prinţului a început să se răspândească, eu am aflat printre primii. Nu-mi venea să cred. Probabil că informaţia era greşită. Nu se putea! Când mi-am dat seama că nu aveam altă soluţie decât să accept realitatea, m-am retras şi am plâns în tăcere.

La prânz, generalul Koenig a fost informat de moartea dragului său prieten. La trei după-amiază, ultimele tunuri ale companiei căpitanului Simon au ajuns la apărarea liniilor franceze. Mai mulţi soldaţi au fost nevoiţi să târască tunurile pe kilometri întregi de nisip moale, ca să nu cadă în mâinile inamicului.

Când, la sosire, au aflat despre moartea comandantului lor, stupefacţia a pus stăpânire pe ei. O stupefacţie care a făcut loc descurajării şi celei mai adânci tristeţi.

***

În seara de 24 octombrie, patru legionari au transportat rămășițele prinţului Amilakhvari până la cortul de campanie al generalului Koenig. O escortă de onoare i-a însoţit cu torţe ce luminau drumul. Procesiunea aceea de lumină, în noaptea deşertului, nu mi se va şterge din memorie cât voi trăi.

Generalul a hotărât ca trupul să rămână în cortul lui, pe o masă, pentru ca soldaţii să-i prezinte onorurile. A fost impresionant să-i vezi pe acei bărbaţi epuizaţi, care dăduseră totul în luptă, mulţi dintre ei răniţi, venind să-şi ia rămas-bun şi să îngenuncheze în faţa comandantului lor. M-a emoţionat până în străfundul fiinţei mele când i-am văzut pe legionarii căliţi de soarele deşertului şi de zăpezile polare cum plângeau ca nişte copii.

Murise aşa cum trăise, cu admirabilă demnitate şi o dăruire fără limite ideilor în care credea. Cum a spus generalul Monclar: „Amilakhvari este Legiunea". Peste o săptămână ar fi împlinit 36 de ani.

***

În timp ce noi muşcam ţărâna înfrângerii la El Himeimat şi ne plângeam morţii, generalul Montgomery şi-a deschis drum la nordul liniei El Alamein. După o săptămână, Forţele Axei se retrăgeau, încolţite de armata Aliaților. Urmărirea a continuat pe mii de kilometri, până au ajuns la Tunis, în aprilie '43, consacrând înfrângerea definitivă a generalului Rommel şi a legendarului său *Afrika Korps*. El Alamein a fost prima victorie importantă asupra germanilor şi a aliaților din Axă pe toate fronturile de luptă în timpul celui de Al Doilea Război. Churchill a afirmat: „Înainte de Alamein, n-am obţinut nicio victorie. După Alamein, n-am suferit nicio înfrângere".

Asupra francezilor liberi a căzut însă reproşul de a nu fi avut succes în cucerirea podişului El Himeimat, fără să se ţină seama de vieţile jertfite cauzei Aliate, inclusiv cea a admiratului nostru comandant. Astfel încât generalul De Larminat s-a văzut obligat să lase mărturie în scris că „examinarea documentaţiei şi a terenului stabilesc în mod evident că misiunea Legiunii era imposibil de executat" şi să protesteze energic împotriva secretului păstrat de Înaltul Comandament britanic cu privire la aliaţii săi francezi, pe care îi tratase ca pe o forţă de mâna a doua.

Noi însă, francezii liberi, care cu numai doi ani în urmă răspunseserăm la Apelul generalului de Gaulle, ştiam că rezistenţa cu gust de victorie de la Bir Hakeim, a cărei importanţă o recunoştea o lume întreagă, şi jertfa de la El Himeimat, pe care foarte puţini o apreciau, contribuiseră la schimbarea decisivă a mersului războiului. „Fără Bir Hakeim nu ar fi fost posibil El Alamein", a declarat Churchill.

S-a afirmat chiar, parafrazându-l pe Sir Winston, că: „Înainte de Bir Hakeim, noi, Aliaţii, am cunoscut doar înfrângerea. După Bir Hakeim, am cunoscut doar victoria".

Am făcut ceea ce trebuia să facem.

VII
ABERAŢIILE UMANE

Un loc oarecare în apropierea graniţei dintre Franţa şi Elveţia, probabil 30 octombrie 1942

Charlotte

— Ai grijă! Stâncile astea sunt alunecoase, mi-a atras atenţia Raymond.

Erau zorii unei zile a cărei dată n-o ştiam, într-un loc pe care nu îl cunoşteam. Aveam câteva ore de coborâş înainte de a ajunge la sătucul ce se zărea jos pe platou, aşa că am plecat dis-de-dimineaţă. Cărarea era abruptă, cu puţină vizibilitate, prin ceaţă pătrundea doar o mică rază de lumină. Şi noi nu aveam lanternă. Luaserăm cu noi doar o ploscă plină cu apă şi îmbrăţişarea interminabilă a mamei, care nu se resemnase că fuseseră aleşi copiii ei pentru acea misiune riscantă.

Raymond a pornit hotărât, deşi eu, care-l cunoşteam foarte bine, puteam să citesc în privirea lui tensiunea la care era supus. Pe mine mă stăpânea o frică îngrozitoare, atenuată doar de oboseală şi de foame, care mă împiedicau să mă gândesc la altceva. Raymond întotdeauna a fost foarte protector cu mine. Eram sora lui mai mică şi cred că avea o anumită slăbiciune

pentru mine. Dar, în dimineaţa aceea, era prima dată când, în plus, se simţea răspunzător de ceea ce mi se putea întâmpla.

Am tot coborât. Ne dureau genunchii şi eram frânți de oboseală. Apa din ploscă s-a terminat imediat şi a trebuit să bem din pâraiele ce coborau de pe stânci, ca să ne reîmprospătăm forţele. Cum se întâmplă întotdeauna la munte, distanţele s-au dovedit mult mai mari decât păreau. Pe la amiază am ajuns în sat. Cărarea se sfârşea într-o stradă laterală, aşa că sosirea noastră a trecut neobservată. Mie îmi tremurau picioarele, nu ştiu dacă de oboseală sau de frică.

Era puţină lume pe stradă, cum e firesc în timpul iernii. Locuitorii erau imaginea vie a ţăranului francez, pe care o cunoşteam atât de bine. Nimic nu te făcea să crezi că eram în Elveţia sau, cel puţin, aproape de frontieră. Deşi ştiam că sătuleţele de limbă franceză din Elveţia, la fel ca acelea din Belgia, sunt foarte asemănătoare cu cele din Franţa.

Până când, după ce am rătăcit jumătate de oră, ne-am întâlnit cu o patrulă de soldaţi; aveau uniforma de neconfundat a miliţienilor francezi. Ce nenorocire! Cu toate acestea, ne făceam încă iluzia că puteam fi în Franţa, dar aproape de graniţa elveţiană. Deie Domnul să fie aşa! Nu aveam curaj să vorbim cu nimeni. Ne temeam să nu cădem în mâinile vreunui francez colaboraţionist. Aşa că am continuat să ne plimbăm prin sat. Am găsit o fântână şi ne-am aşezat. Am băut apă, ne-am tras sufletul şi am încercat să ne odihnim. Mai ales eu, care eram vlăguită şi foarte tristă. Atunci Raymond mi-a spus:

— Uite, Charlotte, acolo e o biserică, o vezi?

Am dat din cap.

— Trebuie să fie la vreo trei străzi de aici. Hai să mergem până acolo şi să-l întrebăm pe preot, mi-a propus; şi cum eu

nu i-am răspuns nici de data asta, a insistat: N-am altă idee. Trebuie să facem ceva!

— Şi o să-i spunem cine suntem?

— Da, n-avem altă soluţie.

Am încuviinţat din nou, speriată. Şi am pornit.

***

A fost cel mai lung drum din viaţa mea. Oare iluzia născută în atâtea ore de singurătate şi teamă avea să fie înlocuită de cea mai cruntă deziluzie? Nu ştiam, dar oricum doream să nu ajung niciodată la biserica aceea.

Uşa era puţin deschisă, dar n-am vrut să intrăm. Am preferat să batem. Au trecut câteva minute. Am insistat. Uşa grea din lemn, încărcată de ferecături din fier, s-a întredeschis şi a apărut un preot în sutană, care ne-a salutat cu afecţiune. Era un bărbat tânăr, slab, de statură mijlocie.

— *Bonjour,* eu şi sora mea am vrea să vorbim cu dumneavoastră, părinte.

Preotul ne-a privit o clipă din cap până-n picioare.

— Sigur, cum să nu. Poftiţi, ne-a răspuns în timp ce ne făcea semn să intrăm.

L-am urmat într-o încăpere mică şi ne-am aşezat pe nişte bănci din lemn.

— Vă ascult, ne-a spus şi a zâmbit pentru prima dată, încurajându-ne.

Mi-am zis: „Este momentul adevărului".

Şi a fost. Raymond i-a povestit tot. Cine eram, de unde veneam şi de ce, ce s-a întâmplat cu călăuzele şi promisiunea lor mincinoasă că totul era aranjat ca să intrăm în Elveţia.

Preotul a respirat adânc. S-a încruntat, arătând că era contrariat. A mai rămas tăcut câteva clipe, gânditor.

— Să ştiţi că îmi pare foarte rău, ne-a răspuns mâhnit. Aici suntem în „zona roşie". Este o zonă interzisă, sub un control german riguros. Dacă mai mergeţi puţin, o să vă întâlniţi cu soldaţi în uniformă. Dar nu francezi, ci naziști.

A fost un moment de teribilă decepţie. Cât avea să mai dureze chinul nostru? Nu mai aveam nici forţă şi nici chef să continui. Într-o singură clipă, am căzut în cel mai negru pesimism! Eu și Raymond ne-am uitat unul la altul neconsolaţi. Dar preotul a continuat:

— Nu pot să fac foarte multe pentru voi, ne-a spus şi apoi, cumpănindu-şi vorbele, a adăugat: dar vă pot ascunde pentru trei sau patru zile într-un hambar. Nu veţi putea ieşi de acolo, dar cel puţin nu o să suferiţi de foame. O să le cer ajutor altor locuitori din sat.

În momentul acela, mie au început să-mi curgă lacrimile. Ura mea faţă de falşii *passeurs* care ne-au înşelat s-a amestecat cu frustrarea provocată de vremurile pe care aveam parte să le trăim. Un strigăt mă sfâşia pe dinăuntru: „De ce?!"

Totuşi, în pofida amărăciunii, comportamentul preotului m-a făcut să mă simt mai bine. Într-o vreme în care atâţia oameni ne întorceau spatele, de parcă am fi fost ciumaţi, cel puţin o persoană ne întindea o mână de ajutor. Cunoşteam represaliile sălbatice ale naziştilor împotriva celor ce ascundeau evrei, care în majoritatea cazurilor sfârşeau cu moartea „celui vinovat" de o asemenea crimă.

***

Părintele Antoine, căci aşa îl chema pe preot, ne-a pregătit câte o cană mare de lapte cald cu ovăz. L-am băut cu disperare. Antoine ne-a sfătuit să aşteptăm câteva ore înainte de a face drumul înapoi, când satul era mai liniştit. Şi puteam să ne odihnim puţin.

Am pornit pe drumul de întoarcere cu forţele ceva mai întremate, dar cu sufletul şi cu visurile făcute ţăndări. Am urcat încet cărarea în pantă. Se făcuse noapte, când am zărit locul unde se aflau ai noştri.

Până atunci eram doar doi tineri: Raymond în plină adolescenţă, iar eu pe punctul de a intra în adolescenţă. Dar în acel moment ne-am transformat în mesagerii unei veşti teribile.

În noaptea aceea, eu şi Raymond am devenit adulţi.

***

Père Antoine, paroh în departamentul Ain, regiunea Ron-Alpi

Nu, nu... n-am fost eu.

Poate că e o confuzie de nume... Era un *Père* Antoine în departamentul Jura, nu departe de aici. *Père* Antoine Passy, dacă nu mă înşală memoria. Poate că el este cel pe care-l căutaţi. Eram la distanţă mică, dar în două lumi diferite! În primul rând, parohia lui se afla în regiunea controlată de nemţi. Şi, pe deasupra, aproape de frontiera elveţiană. Închipuiţi-vă! Trăia într-o spaimă permanentă. În parohia mea, situaţia era grea, dar poate nu atât de grea. Deşi am trăit multe întâmplări asemănătoare, *malheureusement*[1]. Existau organizaţii serioase de ajutorare, care o făceau din solidaritate, cu scopuri umanitare: OSE, MJS (Mouvement de la Jeunesse Sioniste[2]) şi Comitetul de pe strada Amelot. Adunau câţiva urmăriţi, în general între zece şi douăzeci, şi îi trimiteau cu un convoi. Dădeau prioritate copiilor.

[1] Din nefericire (în fr., în orig.)
[2] Mişcarea Tineretului Sionist (în fr., în orig.)

Dar erau şi călăuzele... Printre ei găseai tot felul de oameni, *Mon Dieu!* Unii erau delincvenţi vulgari. Şi se pare că aceştia despre care întrebaţi au nimerit pe mâini rele. I-au înşelat, le-au întins o capcană, *un guet-apens*. I-au lăsat unde au avut ei chef, cum făceau de multe ori. În fond, nu le păsa, din moment ce-şi primiseră banii.

Noi ajutam pe cât puteam. Le ofeream refugiaţilor un loc sigur şi mâncare caldă. Atât celor care se îndreptau spre frontieră, cât şi nefericiţilor a căror intrare fusese respinsă de autorităţile elveţiene. Sau celor care aveau o soartă şi mai rea: după ce treceau graniţa, erau prinşi de poliţia elveţiană şi expulzaţi. Funestul *refoulement*. Dar nu ne ocupam de trecerea frontierei. Era o chestiune complicată, la nivel de ţări, în care preferam să nu ne implicăm. Cunoşteam enoriaşi care, din prietenie sau pe motive de rudenie, ajutau câte o familie să scape. Dar o făceau pe cont propriu.

Era o perioadă groaznică, *Mon Dieu!* Cum bine ştiţi, şi Biserica trăia vremuri grele, cu multe ameninţări.

***

Nu spun nimic nou pentru dumneavoastră. Dar adevărul este că noi, preoţii, procedam, fiecare, în acord cu ştiinţa şi înţelepciunea credinţei, călăuziţi de Domnul şi de conştiinţa noastră. În general, nu aveam instrucţiuni clare. Ne simţeam foarte singuri. Şi, la urma urmei, şi noi suntem fiinţe umane, cu îndoielile şi temerile noastre.

E adevărat, ştiam că în alte ţări Biserica avea o atitudine curajoasă. În Olanda, de la mijlocul anilor treizeci, catolicilor li se interzisese să intre în mişcarea nazistă. Când au început raziile şi deportările de evrei, episcopii au protestat în mod public şi au ajuns chiar să le interzică poliţiştilor catolici să participe la aceste acţiuni, chiar dacă îşi pierdeau slujba. Şi în

Bulgaria, Biserica Ortodoxă s-a opus cu tenacitate persecutării evreilor. Episcopatul german a fost împotriva programului de eutanasie nazistă, reușind să determine suspendarea lui. Și în celelalte țări au existat, de asemenea, exemple de urmat, cum a fost în Franța noastră al arhiepiscopului orașului Toulouse, domnul Jules-Géraud Saliège, care, în 1942, a publicat scrisoarea pastorală *Et clamor Jerusalem ascendit* și a ordonat să fie citită în toate parohiile din dioceza sa. A scris: „Evreii sunt bărbați. Evreicele sunt femei. Sunt în aceeași măsură frații noștri ca și ceilalți. Un creștin nu poate uita asta". Și a cerut să fie adăpostiți în biserici.

Pe de altă parte, erau și preoți ca episcopul Alois Hudal sau cardinalul Adolf Bertram, care și-au manifestat simpatia față de național-socialism. Unii, chiar în Germania, au vrut să scrie din nou Evangheliile, ca să elimine influența evreiască. Destul de greu de făcut, fiindcă Domnul nostru Iisus Hristos era el însuși evreu...

Au fost și unii care considerau că sosise momentul să decreștineze Reichul, altminteri fiind imposibil să se elimine rădăcinile evreiești în Germania. Au fondat Mișcarea *Völkisch*, întru credința germană, un fel de cult păgân al nazismului, care a ajuns să aibă sute de mii de adepți și o mare receptivitate în sânul trupelor Waffen-SS ale lui Himmler.

Știam, de asemenea, despre presiunile făcute de nazism și fascism asupra Vaticanului. Permanent aveau loc negocieri pe teme religioase, politice și privind drepturile omului. Și nu o dată, nu pot să neg asta, deciziile Vaticanului ne-au îngrijorat profund. Din fericire, în 1937, Sfântul Părinte Pius al XI-lea a publicat Enciclica *Mit Brennender Sorge... Cu arzătoare neliniște...* și a ordonat să fie citită pe 21 martie în cele unsprezece mii de biserici din toată Germania. A fost un șoc! Surpriza a fost totală. Iar sprijinul oamenilor, unanim. Pentru

prima dată i se spuneau nazismului în faţă lucruri ca acesta: „Oricine divinizează rasa, poporul, statul sau pe reprezentanţii puterii statale, [...] într-un cult idolatru, perverteşte şi falsifică ordinea creată şi impusă de Dumnezeu". Formidabil! *Malheureusement*, după doi ani, când era gata să facă publică noua Enciclică *Humani generis unitas,* în care condamna antisemitismul, s-a îmbolnăvit şi Domnul l-a chemat la El.

An die ehrwürdigen Brüder Erzbischöfe
und Bischöfe Deutschlands
und die anderen Oberhirten
die in Frieden und Gemeinschaft
mit dem Apostolischen Stuhle leben

über die Lage der Katholischen Kirche
im Deutschen Reich

Papst Pius XI.

Ehrwürdige Brüder
Gruß und Apostolischen Segen!

Mit brennender Sorge und steigendem Befremden beobachten Wir seit geraumer Zeit den Leidensweg der Kirche, die wachsende Bedrängnis der ihr in Gesinnung und Tat treubleibenden Bekenner und Bekennerinnen inmitten des Landes und des Volkes, dem St. Bonifatius einst die Licht- und Frohbotschaft von Christus und dem Reiche Gottes gebracht hat.

Diese Unsere Sorge ist nicht vermindert worden durch das, was die Uns an Unserem Krankenlager besuchenden Vertreter des hochwürdigsten Episkopats wahrheits- und pflichtgemäß berichtet haben. Neben viel Tröstlichem und Erhebendem aus dem Bekennerkampf ihrer Glau-

Cu urmaşul său, papa Pius al XII-lea, au revenit îndoielile. Vaticanul a făcut multe diligenţe secrete ca să-i ajute pe evrei, asta e adevărat. Dar poziţia oficială a fost de „neutralitate". Şi, cu toate că mesajul de Crăciun din 1942 fusese clar, manifestaţiile publice au fost puţine. Aşa că ne-am simţit foarte singuri într-un moment critic. Oricum, munca clericilor, laicilor şi a enoriaşilor nu a încetat. Mulţi au fost arestaţi şi torturaţi de Gestapo sau de *collabos*. Mulţi au fost asasinaţi. Dar oricum nu au cedat. *Je rends grâce à Dieu*[1].

[1] Mulţumesc lui Dumnezeu. (în fr., în orig.)

***

Mathias Landauer-Degas, inspector principal de grăniceri, Geneva, Elveţia

Din câte îmi spuneţi, acel transport n-a ajuns niciodată la graniţă. Aşa că problema aceasta n-a depins niciodată de mine. Altfel, v-aş putea da informaţii. Pentru că noi înregistrăm şi măsurăm totul. Ce nu se notează cu precizie nu există; simplu ca bună ziua.

Din datele pe care mi le-aţi furnizat, pot să afirm următoarele: din punct de vedere tehnic, acest transport avea posibilităţi minime, ca să nu spun nule, de a trece frontiera. Din două motive. În primul rând, din cauza geografiei. Departamentul Jura şi nordul departamentului Ain făceau parte din zona ocupată de Germania. În afară de Wehrmacht şi de miliţiile franceze, contau pe Gestapo şi pe forţele Waffen-SS, ceea ce nu e un fleac. În plus, teritoriul vecin cu graniţa fusese declarat „zonă roşie", adică, de maximă securitate. În schimb, departamentul Haute Savoie şi sudul Ainului se aflau sub jurisdicţia Vichy-ului, aparţineau Franţei libere, ca să-i spunem așa... Miliţiile lor puteau fi execrabile, dar erau în acelaşi timp insuficiente şi foarte ineficace. Era mai simplu să ajungi la frontieră.

În al doilea rând, din cauza perioadei. A fost foarte proastă! Legile în Elveţia se înăspriseră mult. Până în august 1942, executarea dispoziţiilor federale depindea în mare măsură de cantoane. Unele erau mai stricte, altele nu. Punerea lor în practică varia şi era eratică. Dar în vara lui '42 au început să sosească în Elveţia informaţii despre deportările masive de evrei din Franţa, inclusiv copii şi bătrâni. Se vorbea despre „masacre" şi despre „eliminarea sistematică în lagăre de exterminare" a

evreilor „deportaţi în Est". Era prea curând ca să ştim dacă aceste fapte erau adevărate. Dar era şi prea târziu ca să le dezminţim ca pe nişte simple „zvonuri". Un val tot mai mare de refugiaţi a început să sosească la frontierele Confederaţiei Elveţiene. Heinrich Rothmund (director al Poliţiei din Departamentul Federal de Justiţie), cu sprijinul Consiliului Federal, a ordonat ca din 13 august frontiera să fie închisă pentru civilii în căutare de azil, cu excepţia personalului militar şi a refugiaţilor politici. Dispoziţia preciza, ca să nu existe îndoieli: „Cei ce fug doar din cauza rasei lor nu trebuie să fie consideraţi refugiaţi politici". Cumplit! Dar protestele oamenilor au fost imediate şi masive. După mai puţin de două săptămâni, dispoziţia a fost modificată, în sensul că autoriza intrarea aşa-numitelor „cazuri de extremă necesitate", copii singuri sub șaisprezece ani, părinţi cu copii sub șase ani, bolnavi, femei gravide, persoane peste 65 de ani şi persoane cu rude apropiate în Elveţia. În octombrie, autorităţile federale au luat măsuri suplimentare pentru apărarea graniţelor, ordonând armatei să patruleze în cantoanele Geneva şi Valais, limitrofe cu Franţa şi Italia, ca să vină în sprijinul grănicerilor și al poliției locale. În plus, la punctele de frontieră cele mai cunoscute s-au instalat garduri de sârmă ghimpată.

Da, sfârşitul lui octombrie a fost o perioadă proastă. Deşi e probabil ca ei să nu fi ştiut asta. De asemenea, se pare că operaţiunea a fost montată de neofiţi. Sau, mai rău, de pungaşi. N-a fost decât o capcană.

***

Ţineţi seama că organizaţiile de încredere ca l'Oeuvre de Secours aux Enfants (OSE) încercau să treacă graniţa cu asemenea transporturi. Nu lăsau persoanele pe care le conduceau în voia sorţii, cu excepţia unor cazuri extreme. Şi se

străduiau ca integrarea transportului să se facă, în măsura posibilului, respectând dispoziţiile elveţiene, care se schimbau foarte mult, după cum v-am explicat, pentru a evita expulzarea. În general, încercau să ajungă în împrejurimile Genevei, trecând graniţa de la Haute Savoie, prin Hermance, Jussy, Veyrier, Certoux... Când trecerile se făceau prin locuri din afara rutelor, prin văi şi câmpii, trebuia să se traverseze nenumăratele garduri din sârmă ghimpată, *les barbelés*, ceea ce implica să conteze pe un ajutor adiţional, oferit de propria organizaţie sau de Rezistenţă. Alteori, când condiţiile meteorologice erau favorabile, foloseau trasee ocolitoare, ce traversau munţii, foarte numeroase în Haute Savoie. Dar asta nu era simplu; trebuia să cunoşti bine locurile şi să fii în formă fizică bună, ceea ce erau condiţii rareori îndeplinite printre refugiaţi. În general, optau să treacă frontiera între apusul soarelui şi miezul nopţii. Uneori, preferau zorile. Existau coduri care ne spuneau cine se afla în spatele fiecărei operaţiuni. Când un transport sosea *par Simon*, ştiam că era de la MJS (aluzie la conducătorul organizaţiei Simon Lévitte). Dacă transportul venea *par Amelot*, organizatorii erau din Comitetul de pe strada Amelot. Deşi pare surprinzător, asta ne dădea o oarecare linişte. Transporturile organizate de *passeurs* erau mai complicate şi, de obicei, ne creau probleme.

Când descopeream prezenţa unui transport pe teritoriul nostru, aplicam legile Confederaţiei Elveţiene. Făceam tot posibilul ca să nu ţinem seama de drama umană şi să fim obiectivi. Era datoria noastră. Dar dacă e să vorbesc sincer, cu inima deschisă, trebuie să vă spun că asta era imposibil. Şi eu aveam copii mici şi părinţi în vârstă, şi fraţi şi surori, şi prieteni de-o viaţă. Ce lege ne poate spune cum să-i separăm pe

unii de alţii, ştiind că un refuz însemna o condamnare la moarte? Era foarte greu pentru toţi, pentru ei şi pentru noi.

Când mă întorceam acasă, noaptea târziu, îi găseam pe soţia mea şi pe copii dormind. Întotdeauna îi sărutam, pe fiecare, de trei ori, chiar dacă ei nu-şi dădeau seama. De-abia după ce îndeplineam acest ritual, mâncam ceva şi mă duceam la culcare. Ştiţi că, în fiecare seară, când mă aplecam să-i sărut, mi se arătau, într-un fel de cascadă insuportabilă, chipurile celor pe care îi trimisesem înapoi? Era cumplit!

Pentru că, la urma urmei, eu nu eram vinovat de războaie şi nici de persecuţii. Eu nu decretam legi şi nici regulamente.

Culmea era că ne mişcam într-o mare de contradicţii. Elveţia a fost o ţară neutră în timpul războiului. În plus, majoritatea locuitorilor erau vorbitori de germană, ca mine (în ciuda ramurii franceze dinspre mama, din familia căreia a făcut parte şi pictorul Edgar Degas). Totuşi, opinia publică era în favoarea acordării refugiului celor persecutaţi, care în imensa lor majoritate erau evrei. Iar cei ce nu erau evrei erau nemţi sau austrieci, duşmani ai regimului nazist. Sau francezi din Rezistenţă. Cum se explică acest lucru?

Pe lângă asta, exista o mare controversă privind numărul de refugiaţi pe care-i putea accepta Confederaţia. Eduard von Steiger, membru al Consiliului Federal, apăra teoria „bărcii de salvare pline de oameni". Elveţia era o mică barcă de salvare într-un mare naufragiu. Dacă oamenii continuau să se urce la bord, sfârşea prin a se scufunda. Albert Oeri era de acord cu părerea lui Von Steiger, dar spunea că în barca de salvare era încă mult loc şi, prin urmare, era imoral să nu mai lăsăm pe nimeni să urce. Felix Moeschlin susţinea că Elveţia nu era o mică barcă, o coajă de nucă, ci un transatlantic de primă categorie. Şi că, de aceea, nu risca nimic dacă includea victimele unui naufragiu pe lista sa de pasageri. Nu ştiu ce să

vă spun. Fiecare avea dreptate în felul lui. Dar partea înfiorătoare era că, între strigătele disperate ale naufragiaţilor pe punctul de a se îneca şi salvarea lor la bordul unei nave, mare sau mică, ne aflam noi! Şi trebuia să luăm decizii în fiecare zi dată de Dumnezeu!

De aceea dispoziţiile se schimbau tot timpul şi, de multe ori, erau redactate într-un mod neclar, ceea ce ne dădea o oarecare marjă de libertate ca să procedăm după cum ne dicta conştiinţa. Şi sentimentele. Deşi sentimentele nu se înregistrează şi sunt foarte greu de măsurat. Dar, în primul rând, eram fiinţe umane şi apoi funcţionari.

Aşa ceva nu se poate uita. Ar fi tragic dacă am face-o.

***

Charlotte

Ceea ce le-a povestit Raymond tovarăşilor noştri de fugă despre întâmplările din sătuc a fost devastator.

Furia împotriva falselor călăuze a făcut loc foarte repede celei mai crâncene decepţii. Femeile şi destui bărbaţi plângeau fără să se poată stăpâni. Unii, de pildă mama cu copilul cu sindrom Down, nu mai aveau bani, le dăduseră acelor canalii şi ultimul sfanţ. Cum aveau să se întoarcă la Lyon? Din ce aveau să trăiască? Părea că zilele le erau numărate...

***

A doua zi, dis-de-dimineaţă, am început să coborâm în grupuri mici de trei sau patru persoane, aşa cum hotărâserăm cu părintele Antoine. N-au fost probleme. Pe seară, ne strânseserăm deja toţi într-un hambar de la marginea satului. Ce ne spusese Antoine era adevărat, n-am suferit de foame, ceea

ce nu era un fleac în acele timpuri. În ziua a patra, a început plecarea tot în grupuri mici.

După o zi, ne-a venit rândul nouă, toţi patru. Ne-a condus un tânăr de vreo optsprezece ani (am aflat că era din Rezistenţă), până la gara cea mai apropiată. După două ore, am plecat spre Lyon. În timpul călătoriei n-am vorbit între noi aproape deloc. Descurajarea era totală. În mod ironic, am văzut că în trenurile care circulau între graniţa elveţiană şi Lyon controalele militare erau minime. Fireşte; ne întorceam în vizuina lupului. Cine putea să aibă vreun interes să ne aresteze?

La două săptămâni după plecarea noastră — când la colţul străzii am văzut acel camion care am presupus că ne va transporta spre libertate — ne-am întors la ulicioara armenilor. După câteva minute, eu şi Raymond ne-am instalat în dulapul nostru. Nu ne venea să credem.

Am plâns nu ştiu cât timp. Şi, când n-am mai avut lacrimi, am continuat să plâng în sinea mea. Fuseserăm victimele celei mai josnice escrocherii. Nu puteam să nu mă gândesc că fiinţa umană este o cutie plină de surprize. Şi că, de multe ori, aceste surprize sunt teribile. Învăţasem pentru totdeauna că aberaţiile ce se pot comite în numele unei presupuse ideologii sau pentru bani nu au limită.

VIII
SĂ NU MĂ PĂRĂSEŞTI, IUBITUL MEU, ÎN ZORI

Konskie, Polonia, Ziua Tuturor Sfinţilor
sau Ziua Morţilor, 1 noiembrie 1942

Swit Mariah Czerny

Alter a venit la noi la fermă puţin după miezul nopţii, aşa cum stabiliserăm. Eu am vorbit foarte sincer cu părinţii mei. Mă rog, atât cât putea să vorbească de sincer cu părinţii ei o tânără de douăzeci de ani timidă ca mine, despre subiecte atât de delicate... La început, m-au înţeles greşit. Credeau că voiam altceva şi s-au supărat. Aşa că am fost nevoită să le povestesc în parte adevărul, dar ascunzându-le faptele oribile pe care le ştiam. Le-am spus că nu aveam să mă mai întâlnesc cu Alter un timp îndelungat, fiindcă situaţia din ghetou era tot mai complicată. Şi că de aceea voiam să avem câteva ore, ca să stăm de vorbă în linişte înainte de a ne despărţi. Nimic altceva, am insistat. Şi le-am dat cuvântul meu. Până la urmă, au acceptat să stăm într-o mică magazie cu scule şi alte unelte din fermă, pe care tata o folosea uneori pentru întâlniri familiale

şi unde erau şi câteva mobile. Le-am mulţumit frumos. Eram foarte bucuroasă că aveam asemenea părinţi.

Eu și mama am pregătit ceva de mâncare și de băut. Totul foarte modest, fiindcă erau vremuri de lipsuri mari. Eu am aerisit şi am măturat magazia, ca să arate cât mai bine. Pereţii şi tavanul erau din placaj şi pe jos era pământ, aşa că prea mult n-am putut să fac.

Pe urmă am aşteptat să vină iubitul meu. Sentimentele şi senzaţiile mele erau foarte diferite! Era prima mea întâlnire acasă. Şi cu un tânăr ca Alter! Mă simţeam mândră. Dar în ce condiţii! Încă nu digerasem tot ce-mi povestise Alter cu o seară înainte. În mod sigur, ceva era adevărat. Dar se şi exagera. Totul era prea înspăimântător! „Nu se poate, nu se poate", îmi spuneam tot timpul. Şi în adâncul sufletului meu eram convinsă că Alter, atât de inteligent şi de respectat de toată lumea, va şti să iasă din toată povestea asta.

***

Alter i-a salutat pe părinţii mei şi ne-am dus în magazia cu scule de lângă casă. La început, am stat de vorbă ca întotdeauna, în timp ce ne delectam cu mâncărurile făcute de mama.

— Mama ta găteşte foarte bine! Sper că şi tu la fel, a glumit Alter, în timp ce eu mă îmbujoram.

Am stat aşa vreo două ore, aparent destul de relaxaţi. Dar nesiguranţa plutea în aer. Ceasul mergea înainte. Se apropia ora fatidică.

— Vreo noutate? l-am întrebat rupând tăcerea.

— Nu, nu, mi-a răspuns cu o voce calmă, spulberându-mi într-o clipă iluziile că s-ar fi schimbat ceva. După ce o să plec de aici, în timpul zilei sau mâine-dimineaţă, mi-ar plăcea să

vorbeşti cu Christoff, ca să vă puneţi de acord. Eu i-am anunţat deja pe alţii.

Am încuviinţat dând din cap; nu eram în stare să scot niciun cuvânt. Viitorul se arăta la fel de sumbru ca în seara dinainte. Dar eu încă aşteptam un miracol!

***

Să fi fost trei sau patru dimineaţa când m-am apropiat de fotoliul în care stătea Alter, mi-am făcut un locşor lângă el şi l-am îmbrăţişat, lăsându-mi capul pe pieptul lui.

El m-a strâns în braţe cu putere şi a început să mă mângâie pe păr, cu nespusă duioşie. Era totul aşa de ciudat! Din atât de puţin fuseserăm în stare să construim o lume, unde să putem trăi fericiţi şi să putem visa că vom îmbătrâni împreună, înconjuraţi de copiii noştri... Însă, din cauza unor forţe blestemate necunoscute, în câteva ceasuri această lume putea exploda în mii de bucăţi.

De ce, Dumnezeule? De ce?

La un moment dat, am adormit. Poate o oră sau ceva mai mult. Când am deschis ochii, pe fereastră se zăreau primii zori. Era în jur de cinci dimineaţa. Frigul iernatic din magazie şi epuizarea din cauza situaţiei brutale pe care o trăiam ne slăbiseră puterile. M-am trezit stăpânită de panică. Şi mi-am dat seama că Alter, în ciuda caracterului său ferm, era şi el copleşit. Am încălzit puţină apă şi am făcut o cafea, pe care am băut-o cu o bucată de pâine.

În jur de ora şase, primele raze de soare au pătruns în cuibul nostru.

— E timpul, a spus Alter aproape şoptit.

Nu m-am mai putut opri. M-am aruncat peste el şi l-am acoperit cu sărutări, în timp ce lacrimile pe care nu le puteam stăpâni îmi curgeau pe obraji. Iubitul meu m-a îmbrăţişat

îndelung, cu o blândeţe minunată. Apoi m-a bătut pe umăr uşor şi am înţeles că timpul se sfârşise. Că timpul nostru împreună se sfârşise.

A traversat magazia şi a deschis uşa. Înainte de a ieşi, s-a mai întors o dată spre mine.

— Pe curând, iubirea mea!

Niciodată n-am să uit acea ultimă privire. Apoi a plecat, iar silueta lui s-a desenat în faţa soarelui ce răsărea.

Erau zorii Zilei Morţilor. Şi în zare se ghicea un dans tăcut.

Partea a cincea
TĂIŞUL COASEI

„Se iveşte coasa ca o rază
nesfârşită într-o mână neagră."

Primero de mayo de 1937, Miguel Hernández

I
VREAU SĂ LE SPUN EU

Lyon, Franța, zona liberă,
sfârșitul lui noiembrie 1942

Jean-Claude Rapalian

Războiul ne făcea tot mai insensibili.

Soarta vecinilor mei, inclusiv a chiriaşilor noştri, îmi era tot mai indiferentă. Nu spun că nepăsarea asta mi se pare în regulă, dimpotrivă, mi se pare oribilă! Dar aşa stăteau lucrurile. Trăiam ascultând zvonuri înspăimântătoare. Zarzavagiul din colţ, brutarul de pe strada principală, femeia care făcea curat în casă, fiecare avea „versiunea sa" despre realitate. Care mai de care mai proastă! La început, nu îi credeam. „Zvonuri", spuneam. Pe urmă, când aflam adevărul, se dovedea că acesta întrecea în rău zvonurile. „Nu se poate!", protestam. Dar în scurt timp ne obişnuiam.

Totuşi, în seara aceea rece de noiembrie, când am deschis uşa ce dădea spre stradă şi am văzut acea defilare de spectre distruse, mi s-a făcut foarte milă. Mai ales când, în coada jalnicei procesiuni, am zărit-o pe fetiţă. În două săptămâni îmbătrâniseră cu zece ani! Hainele murdare şi rupte, puţinele obiecte personale în pungi vechi de zarzavaturi, mirosul pe

care-l răspândeau corpurile lor şi, mai ales, privirile... Umilinţa şi ruşinea le ieşeau prin pori. Da, ruşinea, chiar dacă pare minciună ce spun! De parcă ar fi fost vinovaţi de ceva! Avuseseră încredere în cine nu trebuia. Nu putuseră scăpa de maşinăria infernală care îi condamna. Şi tot lor le era ruşine. Când eram copil, visam să fiu scriitor. Începând din seara aceea, mi-am zis mereu că, dacă reuşesc asta într-o bună zi, voi povesti lumii întregi scena aceea.

***

Charlotte

Primele zile, după întoarcerea la casa familiei Rapalian, au fost foarte grele. Pentru prima dată l-am văzut pe tata depăşit de împrejurări. Se prefăcea în faţa noastră, dar se observa că nu ştia ce să facă. Cineva i-a sugerat ca, pentru un timp, să căutăm noi mâncarea. Eram tineri şi puteam trece neobservaţi. Dar i-a trebuit mult până să ne spună asta. Ce aveam să credem noi? Că îi era teamă? Că din cauza întâmplării cu acele călăuze voia acum să scape de obligaţii?

Când până la urmă ne-a spus asta, am acceptat încântaţi. Cu o mare doză de inconştienţă, eram încântaţi să ieşim puţin din închisoarea noastră. Dar nu ignoram zvonurile. Eu văzusem cu propriii ochi vagoanele cu oameni îndreptându-se spre Est. Din unele şoapte pe care le-am prins pe holuri, şi spaniolii erau îngroziţi (atât de tare, încât cuplul fără copii a părăsit casa); persecuţiile păreau că nu se mai sfârşesc. Şi nu se bazau pe niciun criteriu. De fiecare dată, erau mai violente şi mai absurde. De ce luau copii, bătrâni, invalizi sau femei gravide? Cum puteau să le fie de folos naziştilor, care aveau nevoie de oameni în putere, ca să producă arme şi alimente? Care era raţiunea?

Eu și Raymond ne-am planificat foarte amănunțit ieșirile. Eu nu mai eram fetița timidă care plecase din Liège cu mai bine de un an în urmă. Mai aveam puțin până să împlinesc zece ani, dar păream de cincisprezece. Deși tot îmi mai era dor de Katiuşka!

Ne lua cincisprezece minute să ne ducem la prăvălia de legume şi fructe de la colțul ulicioarei, să alegem ceva din puțina marfă care exista, să ne tocmim şi să plătim. Ne trebuiau mai mult de douăzeci ca să mergem la brutăria de pe strada principală, care nu avea niciodată nimic (pâinea era un articol de lux!). Pentru *crèmerie*[1], mai goală decât brutăria, aveam nevoie de circa o jumătate de oră. Uneori, Raymond mă lua de braț, ca şi cum am fi fost iubiți. Râdeam de orice prostie; nimeni nu putea bănui drama pe care o trăiam. Deşi niciodată n-am putut depăşi panica şi nici să-mi stăpânesc tremuratul picioarelor.

***

Ieșirile la baruri şi cafenele au rămas foarte departe în amintire. Economiile tatei scăzuseră mult şi treceam prin tot felul de lipsuri. Era de neimaginat luxul unei înghețate. În schimb, la prăvălii, eu şi Raymond auzeam veşti şi zvonuri.

Aşa s-a întâmplat că, într-o zi, am auzit că trupele italiene ocupau acum o parte mult mai mare din teritoriul Franței. Că zona controlată de forțele lui Mussolini ajungea până în apropiere de Lyon, la mică distanță de locul unde stăteam noi. Se spunea şi că Gestapoul îşi sporise prezența în Franța de la Vichy şi că temutul Klaus Barbie se stabilise la Lyon. I-am împărtăşit tatei aceste noutăți.

[1] Lăptărie (în fr., în orig.)

— Nu este o veste proastă, a comentat Léon, după ce a respirat adânc, gânditor. Italienii s-au purtat întotdeauna mai bine cu noi decât nemţii... Dar mă îngrijorează povestea cu Barbie.

Nu ştiu ce efect au avut informaţiile noastre. Cert este că tata, după ce rămăsese închis în casă timp de trei săptămâni, ne-a adunat laolaltă într-o bună zi.

— Eu nu mai suport situaţia asta, ne-a spus, străduindu-se să-şi ascundă deznădejdea. Uite, Blima, am ajuns să depindem de copiii noştri. Ei sunt cei care ne ajută pe noi.

Şi apoi ne-a anunţat:

— Azi mă duc eu să cumpăr de mâncare.

***

Consuelo Hernández Randall

Tata, Tito Hernández, a fost primul care a auzit de afacere. Într-o cârciumă, aproape de gară, unde se dusese să bea câteva beri cu o gustare, că mereu zice că-s grozave. I-a povestit un prieten andaluz, amic cu italieni. Când s-a întors la cocina armenilor, imediat a chemat-o pe maică-mea.

— Fii atentă, Sidney, auzi ce s-a-ntâmplat!

Când mama a auzit povestea, a rămas încremenită, distrusă.

— Şi acum ce facem, Tito? E o veste teribilă!

— Păi, trebuie să-i povestesc doamnei, belgiencei, ce să facem?

— Şi eşti sigur, foarte sigur că-i adevărat? a insistat atunci maică-mea.

— Mie-n sută! a afirmat tata, convins.

— Păi, atunci n-ai altă soluţie, dragul meu...

***

Charlotte

Tata a ieşit la prânz să caute de mâncare şi nu se mai întorcea. Trecuseră câteva ore. Dar nu ne-am îngrijorat. După fuga eşuată în Elveţia şi cele trei săptămâni cât stătuse închis în casă, era normal să nu se mulţumească doar să caute de mâncare. În mod sigur, încerca să restabilească legătura cu prietenii săi.

Cu toate acestea, când am văzut că *monsieur* Krikor Rapalian s-a apropiat de mama însoţit de Tito, poetul andaluz, am intuit imediat că era ceva în neregulă. Totul era foarte ciudat.

— Doamnă Blima, ne îngăduiţi să discutăm cu dumneavoastră câteva minute singuri? a întrebat-o armeanul, politicos ca întotdeauna.

Dar chipul lui îl dădea de gol; era alb ca varul. Au luat-o toţi trei pe culoar, spre sufragerie. Raymond şi eu am rămas sprijiniţi de uşa dulapului nostru, surprinşi şi îngrijoraţi.

— Ce ciudat! i-am spus lui Raymond. De ce *monsieur* Krikor şi Tito vor să discute cu mama?

Raymond a ridicat din umeri. Era „fratele mai mare"; ca întotdeauna, a încercat să pară calm. Dar era evident că şi el era neliniştit.

„Minutele" pe care Krikor i le ceruse mamei s-au prelungit. Îngrijorarea noastră creştea cu fiecare clipă. Trecuse poate în jur de o oră sau ceva mai mult. La un moment dat, am auzit zgomot de paşi pe coridor şi i-am văzut apărând. Mama îşi târa picioarele şi o ţineau de braţe, de-o parte şi de alta, Krikor şi Tito! Ce se întâmplase, Dumnezeule?

Cu foarte multă grijă, au aşezat-o pe scaun, în salonul din faţa dulapului nostru. Noi ne-am ridicat şi am alergat s-o îmbrăţişăm, dar *monsieur* Krikor a întins mâna, indicându-ne să ne oprim, fără să spună o vorbă. Între timp, Tito i-a adus

mamei un pahar cu apă. Noi am rămas lângă ea, aşteptând. Domnul Krikor a început să spună câteva cuvinte, dar mama l-a întrerupt:

— Vreau să le spun eu, a murmurat.

Apoi a respirat profund, ne-a strâns tare de braţ pe fiecare şi s-a uitat în ochii noştri, cu o privire de om învins.

— Tata a fost arestat.

II
IADUL PE PĂMÂNT

Konskie, Polonia, din noiembrie 1942
până în aprilie 1943

Swit Mariah Czerny

Când Alter a plecat de la fermă în zori, eu credeam încă, sau voiam să cred, că se poate întâmpla o minune.

Pe urmă n-am mai ştiut nimic. Era duminică şi zi de sărbătoare religioasă, aşa că familiile au rămas în casă toată ziua, cu excepţia vizitelor la cimitir, unde aprindeau lumânări şi puneau flori la mormintele celor dragi de Ziua Morţilor. Serviciul cantinei Judenratului se relua luni.

Ziua s-a arătat însorită, dar pe înserat s-a lăsat tot frigul apropiatei ierni. O tăcere de mormânt s-a aşternut peste oraş.

***

Luni dimineaţă, l-am prins pe Christoff în drum spre cizmărie. L-am avertizat că operaţiunea naziştilor era iminentă, deci, să-şi ia măsurile necesare.

— Da, *Aktion*, aşa îi spun, mi-a răspuns cu chipul încordat şi sumbru, deşi părea pregătit pentru ceea ce urma să se întâmple. O fac în toate satele. Ştiu că au fost deja la Szydlowiec...

Nici el nu ştia nimic despre Alter. Faptul că nu se ştia nimic despre locul unde se afla îmi sporea îngrijorarea. Dar îmi dădea şi oarece speranţe. O fi scăpat? S-o fi ascuns? Trăiam cu sufletul la gură.

***

La puţin timp după prânz, un cutremur de pământ a pus stăpânire pe oraş.

Pe şoseaua care traversează aşezarea şi care nu trece prea departe de fermă, înainta o coloană interminabilă de camioane germane. Urmând dispoziţiile ofiţerilor Waffen-SS, care s-au ivit dintr-odată din toate colţurile, camioanele s-au răspândit prin oraş. Locuitorii, polonezi evrei şi creştini, priveau nedumeriţi ce se întâmpla.

Exact în clipa când a apus soarele, în jur de ora cinci după-masă, camioanele au efectuat o serie rapidă de manevre, trupele s-au desfăşurat şi, în câteva minute, cele două părţi ale ghetoului au fost complet înconjurate.

Atunci s-a dezlănțuit iadul pe pământ.

Ofițerii SS, însoțiți de patrule de soldați înarmați până-n dinți și câini polițiști, au dat buzna în ghetou, strigând din răsputeri și gesticulând în fața oricărui evreu cu care se întâlneau, indiferent că era bărbat, femeie, copil sau bătrân.

— Toți pe esplanada din fața pieței! țipau, în timp ce soldații îi împingeau cu vârful puștii pe cei mai înceți și îi loveau în spate cu patul puștii pe cei rămași în urmă.

Singurul lucru care conta era ca toți evreii, până la ultimul, să fie duși în piața centrală. Dacă vreun polonez creștin rămăsese în ghetou, cine știe din ce motiv, ziua aceea a fost cu ghinion pentru el, deoarece a fost luat în coloană cu ceilalți. Pe măsură ce în ghetou s-a dus vestea că aveau să fie mutați, evreii și-au făcut mici boccele cu puținele lucruri pe care le mai aveau. Dar când au ajuns pe esplanadă, ofițerii i-au obligat să lase tot ce aveau. Era un semnal tragic; acolo unde se duceau nu aveau nevoie de bagaj...

De la esplanadă au fost duși la vagoanele de marfă și de vite, care așteptau în gara din Konskie, umplându-se până la refuz. În această primă *Aktion*, începută pe 2 noiembrie, șase mii de evrei din ghetou au fost duși la unul dintre lagărele despre care îmi vorbise Alter, Treblinka. Cei care n-au putut fi urcați în trenuri au rămas pe esplanadă sub pază, fără mâncare, pe un frig de iarnă. După trei zile, naziștii s-au întors să continue; într-o a doua *Aktion*, alți trei mii de evrei au fost prinși și transportați la același lagăr blestemat.

De-a lungul lunilor noiembrie și decembrie și până în prima săptămână din ianuarie, s-au succedat persecuțiile. Ultimele sute de evrei care mai rămăseseră în oraș au fost lichidați chiar acolo. Foarte puțini au supraviețuit, ascunși de prietenii lor polonezi.

În cele din urmă, „măreaţa" operă a fost realizată; aproape zece mii de evrei, costelivi, zdrenţăroşi, bolnavi şi morţi de foame, au fost trimişi spre propria anihilare. Mândrele trupe Waffen-SS şi Führerul lor au putut declara pe un ton triumfal că oraşul Konskie era *Judenrein*. Liber de evrei.

***

SS-Scharführer Matthias*, şef de lucrări în lagărul de exterminare de la Treblinka

Erau zile epuizante, ţin bine minte! Noiembrie 1942 a fost o lună cu foarte multă muncă. De-abia de la mijlocul lui decembrie transporturile au început să se rărească, ceea ce mi-a permis să-mi iau nişte binemeritate zile libere de sărbătorile de sfârşit de an şi să-mi vizitez familia.

E imposibil de ştiut de unde venea fiecare transport, erau prea multe! Dar, judecând după dată, începutul lui noiembrie, cred că puteau veni din sudul Poloniei. Konskie? E probabil, dar nu pot să vă asigur.

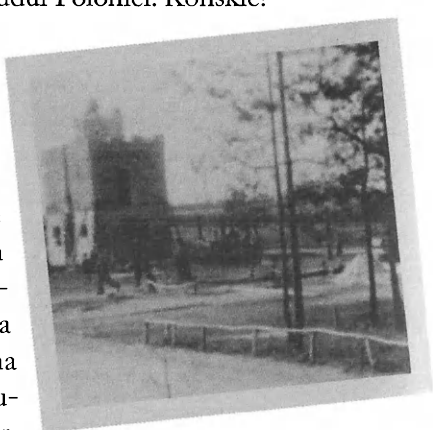

Munca aceea extenuantă ne cerea un mare efort de organizare. De exemplu, dacă trenul sosea după ora şase după-amiaza, era reţinut în gară şi abia a doua zi dimineaţă era adus în lagăr. Era important să folosim lumina naturală. Aşa reuşeam să prelucrăm până la zece mii de persoane pe zi. Când sosea transportul, începeam imediat. „Durata de viaţă" (cum o numeau tehnicienii Reichului) era

de o oră şi patruzeci şi cinci de minute. Da, chiar dacă e greu de crezut! Eficacitatea noastră era impresionantă.

Totuși, când aceste reguli erau modificate, întâmpinam greutăți. Odată, la căderea nopţii, a sosit un transport din Ostrowiec. Dar cum ceva mai târziu am fost informaţi că a doua zi dimineaţă avea să sosească un nou transport, n-am avut altă soluţie decât să facem treaba în noaptea aceea. Se pare că prizonierii aflaseră ceva! Cert este că, în clipa în care îi băgam în cabine, când erau deja goi, s-au opus să intre cu lovituri de pumni. Am fost nevoiţi să recurgem la arme, spre marele nostru regret. A fost o rezistenţă pe cât de inexplicabilă, pe atât de inutilă! Sângele a stropit pereţii şi a curs pe culoare. Munca de curăţenie a fost enormă!

Aveam însă şi unele momente de distracţie; fiindcă ne plăcea mult muzica, la fel ca şi ucrainenilor care ne ajutau la munca din lagăr, am format o orchestră evreiască. Ne amuza la sfârşitul zilei, pentru ca serile să nu fie atât de melancolice. Uneori, ajuta şi la înăbuşirea strigătelor ce se auzeau din cabine, când lucrurile nu mergeau cum trebuie.

În fiecare seară, făceam un inventar foarte amănunțit. Banii recuperaţi, aurul de la dinţi, obiectele de valoare (e incredibil câte lucruri sunt în stare să ascundă evreicele în vagin!), hainele în stare bună. Şi numărul de corpuri incinerate, bineînţeles, ceea ce îl interesa cel mai mult pe comandantul Franz Stangl. Număram corpurile întregi, cele care aveau cap. Dacă lipsea capul, corpul nu se înregistra. Capetele se numărau separat.

Anul 1942 a fost cel mai bun pentru lagărul nostru din Treblinka; am ajuns la cifra de 713 555. Eficacitatea noastră a fost recunoscută de toţi.

***

Swit Mariah Czerny

După câteva zile am aflat că în noaptea de duminică, 1 noiembrie, mai mulţi membri ai Judenratului şi alţi evrei care refuzaseră să colaboreze, vreo doisprezece în total, au fost arestaţi de Gestapo. Şi că, în zorii zilei următoare, au fost duşi pe un câmp din afara oraşului, unde au fost împuşcaţi.

Am aflat şi că printre ei era un tânăr înalt, îmbrăcat într-un costum vechi bleumarin, căruia i se spunea Inginerul. Eu credeam că îmi secaseră lacrimile şi că nu mai puteam plânge după toată suferinţa îndurată. Dar încă aveam lacrimi! Nici măcar nu puteam să-mi amintesc imaginea acelui bărbat înalt, blând şi credincios, fără să izbucnesc în plâns. Părinţii mei, foarte îngrijoraţi de sănătatea fiicei lor, încercau să mă calmeze; dar era în zadar.

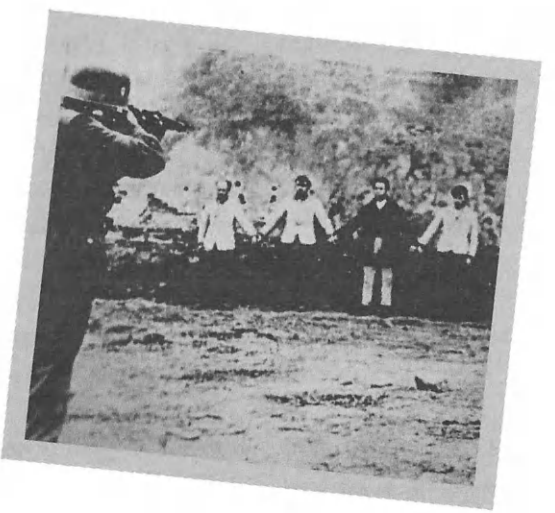

Doar o luminiţă îmi dădea o urmă de speranţă în acele zile negre. Oare unde era Christoff? Ce se întâmplase cu el?

Pentru că singura mică revanşă pe care mi-o putea da viaţa în faţa unei asemenea nenorociri era să îndeplinesc dorinţa lui Alter şi să-l ajut pe Christoff să se salveze.

***

Într-o seară, după o săptămână şi ceva de la aceste întâmplări groaznice, învăţam în dormitorul meu de la fermă. Deodată, am auzit că bătea cineva la fereastră. M-am speriat cumplit! Erau vremuri când totul se putea întâmpla, în orice moment. Mi-am întors capul şi, prin geamurile aburite, am reuşit să văd chipul livid şi bărbos al lui Christoff. Trăia! Inima mi-a tresărit de bucurie! Eu vorbisem mai înainte cu părinţii mei, care erau nişte sfinţi, şi am stabilit că, dacă apărea cumva Christoff, erau dispuşi să-l ascundă. „Dar numai pentru câteva zile", m-au avertizat.

Christoff mi-a povestit că, în după-amiaza când a început *Aktion,* a mai rămas un pic la cizmărie, împreună cu trei colegi evrei. Au mai fost doi, care n-au crezut ce se întâmpla şi au plecat înainte, spre nenorocirea lor. Când s-a dezlănţuit atacul, domnul Kazimierz i-a ascuns într-un puţ pe care-l făcuse în capătul atelierului şi pe care l-a acoperit apoi cu nişte scânduri, peste care a îngrămădit resturi de piele şi vase cu chimicale. Au stat acolo zece zile, îngrămădiţi unii peste alţii, fiindcă nu încăpeau în puţ toţi patru. O dată pe zi, domnul Kazimierz le aducea apă şi un pic de mâncare. Când naziştii şi-au terminat sarcina sinistră şi s-au retras din oraş, au înţeles că atunci era şansa lor să fugă.

Christoff a stat să se întremeze la fermă trei zile, ascuns în aceeaşi magazie unde mi-am luat rămas-bun de la Alter. De fiecare dată când treceam pe acolo ca să-i duc de mâncare, mi se strângea inima la amintirea iubitului meu. Dar simţeam o

mică bucurie, deoarece ştiam că îi îndeplineam dorinţa, chiar şi cu preţul vieţilor noastre.

Într-o noapte, Christoff a dispărut. Şi câteva luni n-am mai ştiut nimic de el. Până când, într-o zi, am primit o scurtă scrisoare. Era din Malmö, Suedia.

Dragă Swit,
Sunt bine. Mulţumesc părinţilor tăi şi ţie pentru tot.
Dar ar fi trebuit să fie el.
Îmbrăţişări, Ch.

III
ÎN INIMA ÎNTUNERICULUI

Lyon, Franța, zona liberă,
din decembrie 1942 până în aprilie 1943

Charlotte

Lumea s-a prăbuşit peste noi.

Tata arestat? Léon era apărătorul nostru, singurul nostru sprijin! Cel care ne adusese din Liège, străbătând o lume ostilă care ne hărţuia tot timpul. Care ne persecuta fără milă. Care nu ne socotea fiinţe umane. De câte ori am încercat să ne ascundem suferinţa, pentru tata, ca să creadă că sacrificiul pe care-l făcea ne alina durerea! Deşi nu era adevărat. Şi acum nu-l mai aveam nici pe el!

Nu ştiam ce să facem. Mama a încercat să se arate tare, dar lacrimile îi alunecau pe obraz tot timpul. *Monsieur* Krikor ne-a spus să nu ne facem griji pentru plata chiriei. Ca şi cum asta ne neliniştea! Dar, oricum, i-am mulţumit pentru gest. Tito şi Sidney au venit să stea puţin de vorbă cu noi. De necrezut! De un an de când stăteam închişi acolo împreună, nimeni nu luase iniţiativa de a discuta cu celălalt. Tito ne-a promis să se intereseze la prietenii lui şi să obţină mai multe informaţii.

Până la urmă, am rămas singuri. Cu adevărat, singuri. Singuri în acea lume turbată, ce părea că avea să ne înghită într-o clipită.

Cu un singur gând, care ne tortura: Tată, unde eşti?

***

Jean-Claude Rapalian

După ce tata i-a lăsat singuri pe belgieni, am hotărât să trec să-i salut şi eu. Oricum aş fi făcut-o, dar mi-a sugerat asta Krikor.

— Jean-Claude, băiete, de ce nu te duci să vezi ce face băiatul ăla, Raymond, care e aproape de vârsta ta? mi-a spus tata, foarte impresionat de cele întâmplate. E prima noapte când vor fi singuri...

M-am dus spre locul unde stăteau ei. Am bătut la uşă. Mi-a deschis Raymond, care întotdeauna se ghemuia în partea dinspre uşă. Ne-am uitat unul la altul. N-am ştiut ce să-i spun. Nici el mie. Dar mi s-a părut că se bucura. Atunci sora lui a ridicat capul şi m-a privit. Eu i-am zâmbit. Ştiu că a fost o prostie, dat fiind momentul acela teribil pe care-l trăiau, dar nu m-am putut stăpâni. Fata aceea dulce, cu părul ei blond şi funda colorată, mă făcea să simt atâta duioşie!

Ea mi-a întors zâmbetul. Un zâmbet stins, foarte trist. Le-am spus noapte bună, deşi ştiam că îi aştepta o noapte plină de coşmaruri.

În sufletul meu simţeam că mă dusesem acolo pentru ea.

***

Ceva mai târziu, înainte de a mă culca, am avut o conversaţie cu tata şi i-am spus ce mă frământa. Tot oraşul ştia că, din noiembrie 1942, *Klaus* Barbie îşi stabilise cartierul general

la Lyon, de unde comanda Gestapoul din sudul Franței. Era un om de temut. Pe de altă parte, trupele italiene înaintaseră până la periferia Lyonului. Și italienii erau mai puțin cruzi cu prizonierii.

Pe mâinile cui căzuse *monsieur* Léon?

Sursa de informații a lui Tito („un andaluz prieten de-ai italienilor") ne dădea speranțe. Dacă *monsieur* Léon era prizonier al Armatei Italiene, situația lui era foarte complicată, dar mai puteam avea o speranță.

În schimb, dacă era în mâinile Gestapoului și ale noului său *SS-Hauptsturmführer,* totul era pierdut.

Oare cine îl prinsese? Unde? Câțiva metri separau viața și moartea lui *monsieur* Léon.

***

Giusto Pacella

Ah! Ce iarnă a fost în '42! O duceam tot mai prost. La calamitățile războiului, care dura de trei ani, s-a adăugat frigul iernii ce a venit devreme în anul acela. Pe zi ce trecea, venea tot mai puțină lume. Michelle și Charlie aveau spectacol numai vinerea și sâmbăta, dacă aveau noroc! Pentru că, uneori, show-ul se suspenda din lipsă de public. Închipuiți-vă starea sufletească a lui Michelle, din fire destul de depresivă. Patronul a redus numărul chelnerilor, deși eu n-am avut probleme, pentru că îmi aprecia munca. Totuși, uneori îmi spunea că-mi va scădea leafa. Din fericire, asta nu s-a întâmplat niciodată.

Deși nu aveam clienți, prisoseau zvonurile! Se vorbea despre isprăvile generalului Delestraint, care încerca să coordoneze grupurile Rezistenței în Sud. Și, mai ales, despre Jean Moulin, fostul prefect de Eure-et-Loir, acum mâna dreaptă

a generalului Charles de Gaulle în toată Franţa. Clienţii se apropiau şi îmi şopteau cu aer misterios:

— Don Giusto, un prieten de încredere mi-a spus că acum două zile l-a văzut pe Jean Moulin în cutare sau cutare cafenea... Ce părere aveţi? Ştiţi ceva?

Eu le făceam jocul. Nici nu confirmam, nici nu dezminţeam. Duceam şi aduceam. Să ştiţi că eu nu prea aveam habar cine era acel Moulin! Dar vedeam că toţi vorbeau despre el cu admiraţie. Unul dintre clienţi mi-a arătat chiar o fotografie. Cu o pălărie cu borurile lăsate pe o sprânceană, ca de cântăreţ de tangou, stil Gardel, şi un surâs abia schiţat. Ce prezenţă!

Cea care îl cunoştea bine pe Jean Moulin era Michelle. Cântase pentru el în apropiere de Paris, cine-ar fi spus! Dar îmi închipuiam că, dacă ştia ceva despre el, nu avea să-mi povestească mie. Sau poate da. La urma urmei, eram singurul ei prieten, sau poate nu?

Altul despre care vorbeau mulţi era un neamţ de la SS, Klaus Barbie. De el vorbeau cu teamă, cu voce scăzută. Naziştii îl trimiseseră în Sud să facă ordine, şi treaba era serioasă.

În scurt timp s-au înmulţit raziile pentru a vâna evrei. De fiecare dată, erau mai violente şi nu iertau pe nimeni, inclusiv instituţiile pe care până atunci le respectaseră chiar şi naziştii, ca de pildă UGIF (o asociaţie a evreilor francezi). Eu îmi aminteam de prietenii mei belgieni şi francezi care veniseră în Sud ca să scape... Săracii oameni! Ce s-o fi întâmplat cu ei?

M-a bucurat însă prezența în apropiere a trupelor italiene, din *mio paese*, din țara mea, care acum se aflau în împrejurimile Lyonului. Am aflat chiar și că mai mulți prieteni de-ai mei făceau parte dintr-un batalion. În curând, urma să mă întâlnesc cu ei.

***

Nikolaus *Klaus* Barbie (29 de ani), *SS-Hauptsturmführer* și șef al Gestapoului din Lyon

Ordinele pe care le-am primit au fost clare: să distrug Rezistența și să curăț orașul Lyon de evrei.

Arhitectura medievală a orașului le-a înlesnit sarcina dușmanilor noștri. Existau numeroase străduțe și *cul-de-sacs*, precum și beciuri vechi și catacombe, uitate de veacuri, unde membri ai Rezistenței și evreii aveau ascunzători. Evreii se simțeau foarte bine în aceste medii urât mirositoare și subterane.

De aceea, mulți colegi din Berlin și Paris au spus că misiunea mea era imposibilă. Erau și unii care credeau că eram prea tânăr, căci de-abia împlinisem 29 de ani. Ce surpriză le-am făcut!

N-o să-mi pierd timpul vorbind despre evrei, o rasă inferioară, fără doar și poate. Dar ceea ce mulți nu știau era că majoritatea francezilor erau slabi și servili. Asta m-a învățat tata. Un bărbat alcoolic și violent. Dar câtă dreptate avea! Era de ajuns să pui în practică unele „metode" și imediat ciripeau tot. De multe ori, nici măcar asta nu era necesar; era de ajuns să le arăți câteva instrumente...

Pe de altă parte, informatorii făceau coadă la biroul nostru. Nu făceam faţă cu cei douăzeci şi cinci de ofiţeri la dispoziţia mea ca să duc la capăt toate cercetările. Unii turnau din lăcomie sau ca să obţină vreo favoare. Dar mulţi o făceau ca să se apropie de putere, ca să se pună bine cu conducerea. Şi conducerea eram noi. Trebuia să vedeţi cu câtă disperare încercau să ne fie pe plac acei linguşitori! Erau şi unii, mai puţini, care denunţau deoarece credeau că era de datoria lor, pentru binele Franţei. Bieţi idioţi!

În scurt timp, am avut informaţii suficiente ca să intensificăm raziile printre evrei. Dar nu tatonând, ci mergând la adrese exacte, oferite de informatori. Era nu doar mai eficient, ci semăna şi teroarea printre evreii ascunşi în vizuinile lor, care acum ştiau că îi eliminam punctual. Aceasta a fost una dintre marile mele inovaţii după ce am preluat conducerea la Lyon şi mi-a adus mult prestigiu. De asemenea, am început să primim informaţii foarte interesante cu privire la reţelele Rezistenţei. Dar mai aveam mult de lucru în sensul acesta.

Mă preocupau însă autoritatea şi teritoriul pe care le câştigaseră italienii, alţi neajutoraţi! Acum nu se mai ocupau numai de graniţa cu Franţa şi de unele regiuni din apropierea ei, ca Haute Savoie, ci îşi extindeau „domeniul" în tot Isère-ul, până la porţile Lyonului. Nu cred că ideea a fost a Führerului! E mai probabil să se fi datorat influenţei excesive a unor generali din Wehrmacht...

Şi, culmea, cele două lagăre de concentrare principale din regiune, cel din Vénissieux, situat în împrejurimile Lyonului, şi cel din Vienne, la o distanţă de vreo douăzeci de kilometri, după ce au fost preluate din mâna guvernului de la Vichy în noiembrie '42, au rămas unul sub autoritatea noastră şi celălalt sub autoritatea italienilor. O dezordine absolută! În funcţie de lagărul unde era dus prizonierul, tratamentul pe

care-l primea acesta era diferit. O prostie! Am informat înaltul comandament despre acest fapt şi am cerut ca lagărul de la Vienne să treacă sub controlul nostru cu maximă urgenţă.

***

Generalul De Castiglioni*, comandant al Diviziei Alpine *Pusteria*

De la început au existat neînțelegeri între *tedeschi* (nemţi) şi noi. Ca să nu mai vorbim despre permanenta atitudine de superioritate pe care o arătau ofiţerii lor, lucru deplasat între aliați. Am fost ignoraţi după capitularea Franţei şi, mai târziu, umiliţi în timpul predării Greciei, la a cărei înfrângere am contribuit cu sângele soldaţilor noştri!

De aceea, când importanţa Italiei a fost, în sfârşit, recunoscută, punându-se sub jurisdicţia noastră o parte considerabilă din Franţa — Isère, Savoia şi totalitatea Alpilor —, n-aveam de gând nicicum să le permitem să ne ţină sub cizma lor şi să facă ei ce vor. Originea conflictului a fost *gli arresti di ebrei*[1]. Şi în privinţa asta aveam puncte de vedere diferite de mult timp. Coincideam în privinţa principiilor. Dar politica lui *Il Duce* cu privire la evrei era mai prudentă, cu toate că, în multe cazuri, până la urmă Führerul îşi impunea punctul de vedere.

Exista, de asemenea, o chestiune de suveranitate, de demnitate naţională italiană. De aceea am decis, după mai multe avertizări anterioare, să-i trimit, la începutul lui martie '43, o scrisoare prefectului de Isère, în următorii termeni:

[1] Arestarea evreilor (în it., în orig.)

Domnule Prefect,

Vă comunic că, în conformitate cu notificarea de către autoritatea centrală italiană trimisă guvernului de la Vichy, arestările evreilor de orice naţionalitate, inclusiv de naţionalitate franceză, sunt rezervate autorităţii militare italiene pe teritoriul aflat sub control italian.

Vă rog, prin urmare, să procedaţi la revocarea arestărilor şi a internărilor efectuate până în prezent.

Consider că poziţia noastră a fost clară. Bineînţeles că scrisoarea a stârnit multă vâlvă în guvernul de la Vichy şi între autorităţile naziste. Mi s-a relatat chiar şi atacul de furie pe care l-a avut şeful Gestapoului din Lyon, Nikolaus Barbie.

Nu mi-a păsat deloc de asta. Pentru mine conta doar patria.

***

Charlotte

În sfârşit, am primit veşti! Dar erau foarte puţine...

Trăiserăm două săptămâni teribile. Fără să ştim, fără să bănuim, fără să ne închipuim, fără să ne gândim de ce lucrurile n-au fost altfel; asta era cel mai rău. Tăcerea este cel mai rău lucru. Tăcerea anunţă întâmplări neplăcute. Nu ne puteam gândi la altceva.

Până când l-am văzut pe coridor pe Tito, poetul andaluz. Toată faţa lui era un zâmbet. Imediat ne-a adunat pe toţi trei. Consuelo a rămas mai în spate. Stăteam şi aşteptam.

— Trăieşte! a murmurat, cu o veselie debordantă, în timp ce dădea din mâini.

— Mulţumesc lui Dumnezeu! a suspinat mama.

L-am luat de mână pe Raymond şi l-am strâns cu putere.

— Şi fii atentă, e aici aproape, la Vienne! a afirmat cu ochii cât roata carului. Italienii l-au arestat pe Léon. Dar încă nu l-au deportat.

Când a spus „încă", parcă mi-a dat cineva cu un par în cap. Imediat mi-au venit în minte vagoanele care plecau de la Lyon, cu mâini şi picioare ieşind printre scânduri...

Voiam să ştim mai multe. Dar Tito nu mai avea nimic de povestit.

— Asta am aflat-o de la prietenii mei italieni. O să vadă dacă există posibilitatea ca vreunu' dintre dumneavoastră să-l poată vizita, a promis, dându-ne mai multe speranţe.

Ştiam că Vienne era foarte aproape de Lyon. Dar era adevărat şi că ne aflam într-o luptă brutală cu timpul.

Vreme de mai bine de un an, cele trei familii, Rapalian, Hernández şi noi, convieţuiserăm aproape fără să ne vorbim. Fiecare închis în propria nenorocire. Acum, în câteva zile, o întâmplare tragică a trezit solidaritatea şi afecţiunea nebănuite. În ciuda durerii pe care o simţeam, n-am putut să nu mă gândesc la asta.

***

Anne Michelle Lafourcade, *Michelle*

Eu îmi făceam în continuare plimbările solitare. Tot mai copleşită de greutăţile materiale (ce câştigam la Grand Café des Commerçants nu-mi ajungea deloc) şi de tristeţea care îmi strângea inima.

Trecuse deja o lună fără veşti de la Mon Capitaine. Era imposibil să nu mă gândesc la ce putea fi mai rău. Doar hoinăreala prin *alentours*, prin împrejurimile oraşului, mă liniştea oarecum, îmi aducea un strop de pace. Uneori, parcurile şi câmpurile de la marginea oraşului erau acoperite de zăpadă.

Alteori, predomina ceaţa, care învăluia totul şi transforma copacii desfrunziţi în siluete misterioase. Îmi plăcea acea atmosferă. Ca să-mi închei după-amiaza, intram în câte o cafenea din afara oraşului (de trei parale, n-aveam bani pentru altceva) şi beam o cafea mare, foarte tare, cu un strop de rom. Când nu mă duceam foarte departe, preferam să ajung până la Grand Café des Commerçants, pentru că nu-mi luau bani pe cafea...

Însă umblatul ăsta pe străzi în plină iarnă îmi afecta vocea. De aceea m-am bucurat când, anul acela, încă de pe la jumătatea lui februarie, s-au simţit primele mângâieri ale primăverii.

A fost exact într-una din acele zile însorite, când am întâlnit-o din nou. În acelaşi loc şi cu aceeaşi privire. N-aş putea spune că eram prietene. De-abia schimbaserăm câteva cuvinte. Dar aveam ceva în comun, dincolo de durerile şi de speranţele noastre; în spatele fragilităţii noastre aparente se ascundea o mare hotărâre. Tata, un om foarte cult, obişnuia să-l citeze pe un poet sud-american, al cărui nume nu mi-l amintesc: „Nu te da bătut, nici măcar când eşti învins". Intuiam că amândouă făceam onoare acestui fel de a fi.

— Bună, mi-a spus cu naturaleţe.

Trecuseră mai mult de două luni de când n-o mai văzusem. În vremea aceea, când nu mai vedeai pe cineva în locurile pe care le frecventa, ştiai că i se întâmplase ceva rău. Eram bucuroasă că o regăsisem. M-am aşezat lângă ea.

I-am povestit câte ceva din viaţa mea, ca să-i câştig încrederea: că eram cântăreaţă, că aveam un iubit căpitan în Rezistenţă. Şi ea mi-a povestit câte ceva; mi-a istorisit în puţine cuvinte cum a scăpat din Liège, trecând prin Paris. Despre ascunzătorile ei. Şi despre internarea tatălui ei în lagărul de la Vienne. M au trecut fiorii.

— S-ar putea ca Raymond să-l poată vizita pe tata, mi-a mărturisit, cu o strălucire în ochi. Tito, un andaluz care locuieşte în aceeaşi casă cu noi, încearcă să aranjeze vizita.

— Vă doresc mult succes, i-am spus emoţionată şi ne-am îmbrăţişat la despărţire.

„Frumos loc ca să-ţi faci o prietenă", mi-am zis cu ironie în timp ce mă întorceam în cămăruţa mea de la pensiune, bucurându-mă de ultimele raze de soare din acea zi exasperant de cenuşie.

***

Ultimele săptămâni n-au fost precum celelalte. Cel puţin, nu pentru mine.

În bârfele din baruri şi cafenele, în prăvălii şi magazine, la întâlnirile secrete de la gară, un zvon a pus stăpânire pe străzi. Cine îl răspândea o făcea cu o figură complice, iar cine îl auzea căsca ochii şi gura uluit: „Jean Moulin este aici".

Pentru restul oamenilor, era un personaj mitic, „mâna dreaptă a Generalului în Franţa", „unificatorul Rezistenţei". Pentru mine, era mai ales un bun prieten, într-o vreme când aceştia lipseau cu desăvârşire. Mai mult decât atât, era o persoană sensibilă, care îmi apreciase arta. Aveam o datorie eternă faţă de el.

Prezenţa lui în apropiere mă stimula. Simţeam că retrăiam parcă multe visuri pe care războiul le îngropase. Când mi-a deschis uşa prefecturii după ce mi-a auzit glasul, am simţit că l-am apucat pe Dumnezeu de picior. După câteva luni, maşinăria nazistă devorase totul.

Dar mă gândeam şi la alte zvonuri. În nici trei luni, noul şef al Gestapoului îşi dobândise faima de om crunt şi nemilos. Şi se ştia că era obsedat de Rezistenţă. Oare Jean era la curent cu asta?

***

Charlotte

După o săptămână, Tito ne-a adus veşti.

— Este tot la Vienne, în mâinile italienilor, s-a grăbit să ne asigure.

Am respirat uşuraţi. Ştiam că, dacă trecea sub controlul nemţilor, deportarea era sigură. Cu destinaţie necunoscută. Şi începuseră deja să sosească la Lyon versiuni incredibile despre ceea ce se întâmpla „în Est".

Dar Tito lăsase pentru sfârşit partea cea mai bună.

— Joia care vine, unul dintre dumneavoastră o să-l poată vizita. O să facă o excepţie. E totu' aranjat! a încheiat, foarte mândru de succesul lui.

Ne-am uitat unul la altul, neîncrezători.

— Mulţumesc mult! i-a spus mama, emoţionată, în timp ce lua între mâinile ei mâna dreaptă a lui Tito.

Cine trebuia să meargă? Alegerea nu era prea grea; eu eram prea mică, iar mama n-ar fi rezistat să-l vadă pe tata închis.

***

Joi dimineaţă, devreme, Raymond a pornit spre Lagărul de Concentrare pentru Străini din Vienne. Tito, care nu înceta să ne uimească, i-a dat instrucţiuni exacte cum să ajungă şi ce să facă acolo.

Locul nu putea fi mai deprimant. Pe un teren întins, în apropierea munţilor, se îngrămădeau nişte barăci vechi din lemn, înconjurate de garduri şi sârmă ghimpată. Din loc în loc, era câte un turn de supraveghere. În locul ce părea a fi intrarea principală existau o puternică pază militară şi o gheretă

de control. La intrare era o coadă lungă de oameni de tot felul şi de toate vârstele. Raymond a vorbit cu ei şi a aflat că erau rude ale deţinuţilor. Şi că trebuia să aştepte afară, în acea dimineaţă îngheţată, cu ninsori intermitente, până avea să-i vină rândul. După trei ore, când deja aproape îngheţase, i-a venit rândul să vorbească cu ofiţerul de gardă.

— *Bongiorno*, vin să-l vizitez pe Léon Wins, din partea lui Stéfano Mondadori, i-a explicat cât de bine s-a priceput.

Când a auzit numele lui Stéfano, ofiţerul a dat din cap. Timp de câteva clipe, care lui Raymond i s-au părut o veşnicie, ofiţerul a căutat printre hârtii. Când Raymond simţea că i se înmoaie picioarele, ofiţerul de gardă a reacţionat.

— *Ecco!* Wins, *caserma trentuno*[1], i-a zis şi i-a arătat cu un gest vag pe unde s-o ia.

După câteva momente, Raymond a ajuns la baraca treizeci şi unu, aşteptând să fie adus „deţinutul". Nu erau scaune, evident. Un gard din sârmă ghimpată îi despărţea pe cei închişi de vizitatori.

După o jumătate de oră, a apărut tata, însoţit de un gardian. Ce şoc cumplit! A fost aproape prea mult pentru el să-l vadă pe acel bărbat drept şi elegant, întotdeauna bine îmbrăcat, pe care îl admira atât de mult, transformat într-un bătrân ce-şi târa picioarele, îmbrăcat într-o umilitoare uniformă în dungi şi jegos. Dar s-a stăpânit şi n-a spus nimic.

— *Solo cinque minuti!*[2] i-a avertizat gardianul.

S-au îmbrăţişat cum au putut prin gardul din sârmă.

— Sunt bine, voi? a întrebat Léon, a cărui voce, fermă şi clară, dezminţea, din fericire, aspectul lui deplorabil.

---

[1] Uite-l! Wins, baraca treizeci şi unu. (în it., în orig.)

[2] Doar cinci minute (în it., în orig.)

— Toţi îţi trimit multe sărutări şi îmbrăţişări, tată! a răspuns Raymond, emoţionat.

— Ascultă, Raymond, e foarte important ce o să-ţi spun, i-a zis privindu-l drept în ochi. Ăsta e un loc oribil, moare multă lume în fiecare zi, de foame şi de boli. Dar nu le spune asta nici mamei, nici lui Charlotte. Ţi-o spun doar ţie, fiindcă nu vreau să mai vii. Dacă o faci, e foarte probabil să rămâi aici. Eu am văzut întâmplându-se asta de mai multe ori.

Léon a văzut probabil tristeţea profundă din ochii lui Raymond, deoarece i-a spus cu multă convingere:

— Dar nu-ţi face griji, fiindcă eu o să scap. Îţi promit.

Raymond a schiţat un zâmbet trist. Să fi fost adevărat ce-i spunea tatăl său? Sau o zicea doar ca să-i aline suferinţa?

După câteva momente, strigătul nemilos al gardienilor italieni i-a obligat să se despartă, cu o interminabilă strângere de mâini.

— *La visita e finita!*[1]

***

Giusto Pacella

„Cei răi n-au odihnă!", spunea tata, *un uomo veramente santo*[2], când îl chemau în câte o duminică după-amiaza ca să înlocuiască pe cineva.

Adesso io volevo dire la stessa cosa![3] Fiţi atent, era într-o joi, aproape de miezul nopţii. Cafeneaua urma să se închidă. Clienţi puţini şi bacşişuri mizerabile. Eram cu moralul la pământ. Atunci s-a deschis uşa. Mi-am întors capul şi am văzut-o pe

[1] Vizita s-a terminat! (în it., în orig.)

[2] Un om cu adevărat sfânt (în it., în orig.)

[3] Acelaşi lucru l-aş spune şi eu acum (în it., în orig.)

prietena mea Michelle, care intra în local. Ce ciudat! Nu era ziua în care cânta şi s-apară la ora asta, iarna... „O veni să-i ceară un avans patronului", m-am gândit. Dar nu era aşa; voia să stea de vorbă cu mine. M-am mirat şi, totodată, m-am bucurat.

Ne-am aşezat la o masă din capăt, după ce i-am cerut voie patronului. M-a surprins s-o văd pe Michelle atât de însufleţită. Nu era ceva obişnuit la ea, mai ales în ultima vreme.

— Tu eşti prietenul meu, Giusto, nu-i aşa? mi s-a adresat pe un ton seducător. Ştiu că pot avea încredere în tine...

— *É vero*, poţi avea încredere în mine, Michelle. *Perché la domanda?*[1]

— Pentru că am nevoie să găseşti vreun italian prieten de-ai tăi printre gardienii de la lagărul din Vienne..., Michelle a făcut o pauză, ca să-l ajute pe un prizonier să scape.

A fost cât pe ce să mor de un infarct pe loc! Nu-mi venea să cred!

— Ştiu că n-o să-mi refuzi această mică favoare, a continuat Michelle, pe un ton alintat.

Fără îndoială, ştia cum să-şi atingă scopul, *come tutte le donne!*[2]

— Dar eu habar n-am de aşa ceva! N-am nicio legătură cu politica! am protestat.

— Nu e o chestiune de politică, ci de prietenie! a atacat în forţă Michelle. În plus, e vorba de o persoană pe care o cunoşti...

— *Chi é il prigionero?*[3] am întrebat-o, împins de curiozitate.

— Unul dintre belgieni. Se numeşte Léon Wins şi este tatăl...

— *...de la signorina del gelato di fragola,* am continuat fraza, căzut pe gânduri.

---

[1] E-adevărat [...] De de mă întrebi? (în it., în orig.)

[2] Ca toate femeile (în it., în orig.)

[3] Cine e prizonierul? (în it., în orig.)

Mamma mia! N-aveam de ales.

— Poţi conta pe mine, i-am spus privind-o în ochi, cu forţa unui jurământ, fără să cedez fricii care mă stăpânea.

***

Anne Michelle Lafourcade, *Michelle*

Trebuie să vă mărturisesc că prietenul meu Giusto m-a surprins pe deplin. La câteva săptămâni după noaptea aceea, când i-am scos cu forcepsul promisiunea de a-l ajuta pe *prigionero*, găsise un gardian dispus să colaboreze.

— O fac din convingere, i-a răspuns Armand-Ugon, un sergent piemontez din secta valdeziană, când Giusto a vrut să ştie dacă aştepta vreo „atenţie" în schimb.

Dar am fost şi mai surprinsă când, într-o seară, intrând în pensiunea mizeră unde locuiam, am găsit un bilet strecurat de cineva pe sub uşa camerei mele.

„Michou, te aştept mâine la ora 21 la Café Trois Nations. JM"

***

Semnatarul misivei, JM, era din punct de vedere legal Jacques Martel. Dar eu ştiam adevăratul nume care se ascundea în spatele acestor iniţiale. Era unul dintre puţinii care îmi cunoşteau numele de alint rezervat pentru prietenii cei mai apropiaţi: Michou.

Trois Nations era o cafenea mică, fără faimă, în Saint-Genis-Laval. Am ajuns devreme, cu un sfert de oră înainte, şi m-am aşezat la o masă din capăt, aproape de toaletă. Cunoşteam regulile. Am comandat o cafea şi am aşteptat.

Cinci minute după ora stabilită, uşa principală s-a deschis încet şi o figură de neconfundat a intrat în cafenea. M-a

văzut imediat şi s-a apropiat de masă. Ne-am sărutat pe obraji şi ne-am aşezat unul lângă altul, ca şi cum ne vedeam în mod obişnuit.

— Eşti la fel de frumoasă ca întotdeauna, Michou, mi-a spus cu zâmbetul lui caracteristic.

Şi eu m-am topit.

— Şi tu arăţi foarte bine, Jean, am minţit.

Lipsurile războiului şi tensiunea permanentă îşi lăsaseră amprenta asupra lui.

— E de necrezut! Au trecut mai bine de doi ani, a spus el gânditor. Apoi m-a ţintuit cu ochii lui negri şi adânci şi a adăugat: Mai eşti în legătură cu căpitanul?

— Da, chiar ieri am primit un mesaj, i-am răspuns, deşi de o lună nu mai ştiam nimic de el.

— Am nevoie să-i parvină o scrisoare. E vreun inconvenient?

— Bineînţeles că nu, Jean! O s-o fac cu multă plăcere. Pentru el şi pentru tine.

Ca şi cum ar fi fost vorba despre ceva lipsit de importanţă, mi-a dat un plic.

— E foarte important, a subliniat şi apoi a continuat pe un ton protector: Îţi sugerez să n-o citeşti, spre binele tău. Ştii...

Fraza a rămas neterminată. Dar amândoi ştiam ce s-ar fi întâmplat dacă aş fi căzut pe mâini răuvoitoare. Cu cât ştiam mai puţin, cu atât mai bine. Şi-a băut cafeaua, a plătit, am ieşit pe stradă şi ne-am despărţit. După câteva clipe, s-a pierdut în ceaţă.

Ne-am bucurat împreună doar de cincisprezece minute şi de o cafea. Cu toate acestea, m-au copleşit emoţiile de tot felul.

***

Pierre Armand-Ugon, sergent în armata italiană, desemnat la Centrul de Concentrare a Străinilor (CCS), Vienne, departamentul Isère

Ah, da! Mi-aduc aminte bine de prizonierul belgian Léon Wins. Din diferite motive, o să vedeţi.

O să vă povestesc unele lucruri, dar trebuie să înţelegeţi că voi păstra tăcerea cu privire la altele. Când am luat în primire lagărul de la Vienne din mâinile guvernului de la Vichy, acesta se afla într-o dezordine totală. Deţinuţii comuni — hoţi, asasini, violatori — stăteau la un loc cu deţinuţii politici şi cu cei arestaţi pentru nerespectarea legilor rasiale. Încălcarea ordinii — încăierări, încercări de furt, ba chiar şi atacuri sexuale! — era ceva ce se petrecea în fiecare zi.

Noi am încercat să-i separăm pe cei închişi, pe diferite categorii. Dar ne-am confruntat cu altă problemă: lipsa unor registre la zi. Nu ştiam cine era fiecare! Aşa că n-am putut face mare lucru. Pe lângă asta, condiţiile din lagăr erau jalnice. Barăcile erau vechi, lemnul era mâncat de cari, prin acoperişuri ploua şi latrinele nu funcţionau. Ca şi cum asta n-ar fi fost de ajuns, aprovizionarea cu alimente şi medicamente, de care se ocupa Wehrmachtul — pentru că statul italian avea probleme economice grave —, era total insuficientă. Foamea, frigul iernii şi epidemiile făceau ravagii. În fiecare seară, adunam cadavrele morţilor şi le îngropam, încercând astfel ca bolile să nu se extindă. Ne simţeam legaţi de mâini.

În aceste condiţii a fost arestat şi băgat în lagăr prizonierul Wins. Din verificările făcute în acel moment, fusese arestat la gară, unde punea întrebări care au atras atenţia. Când a fost interogat de ofiţerii de gardă, n-a ştiut să dea o adresă precisă, nici să explice cu ce se ocupa. Actele lui dovedeau că era belgian. Dar aveam bănuieli serioase că era vorba despre

un evreu. Şi nu purta steaua galbenă, între alte încălcări ale legii. De aceea a fost reţinut. Dacă nu mă înşel, asta s-a întâmplat în decembrie '42.

Cu trecerea zilelor, situaţia în lagărul de la Vienne a devenit de nesuportat. Raziile naziştilor în Lyon şi în alte oraşe din regiune, organizate de faimosul Klaus Barbie, erau tot mai eficiente. Evreii şi luptătorii din Rezistenţă încercau să fugă spre Isère, sub administraţia italiană, şi mulţi cădeau în mâinile noastre. Numărul de morţi era mare, dar spaţiul disponibil rămânea insuficient; noii deţinuţi erau tot mai mulţi. Deveniseră imposibil de controlat. Am început să ne temem pentru sănătatea noastră.

În timpul acesta, prizonierul Wins a stabilit o relaţie cu un caporal pe nume Giacomo (al cărui nume de familie nu-l voi dezvălui).

— Ascultă, Giacomo, am doi copii mici, care vor rămâne orfani de tată, îi spunea. La ce-ţi foloseşte ţie că eu stau aici?

Giacomo era supus ierarhiei. Şi o respecta. Dar era şi o fiinţă umană şi tată de familie. De multe ori a bătut apropouri la ce credea că trebuia să facă. Eu am păstrat tăcerea.

***

Atunci, pe la jumătatea lui martie, m-a vizitat un vechi camarad de aventuri, din vremea când eram detaşat în Sicilia, şi care acum era chelner într-o cafenea pitorească din Lyon, unde mă duceam şi eu. Îl chema Giusto. N-o să vă dau amănunte despre conversaţia noastră. Vă spun doar că mi-a explicat situaţia. Eu am înţeles-o. Convingerile mele religioase valdeziene nu îmi permiteau să fiu doar un observator impasibil al tragediei care se petrecea în închisoarea aceea.

De aceea, când Giacomo mi-a vorbit din nou despre ce credea că trebuia să facem pentru acel sărman om, l-am privit fix în ochi şi am încuviinţat dând din cap. Am hotărât să riscăm. N-am schimbat nicio vorbă între noi. Şi nici dumneavoastră n-o să vă povestesc mai mult.

Eram doi oameni tineri. Dar eram deja călîţi de atâtea orori. Şi pentru oamenii drepţi asta era suficient. În cazul acesta şi în altele care au urmat.

Pentru că am ales să ne facem adevărata datorie. Am ales calea impusă de conştiinţa şi de credinţa noastră.

***

Jean-Claude Rapalian

Faptul că *monsieur* Wins era în lagăr plutea în permanenţă ca un nor negru deasupra casei noastre.

Trecuseră mai mult de trei luni de când fusese arestat, eram la sfârşitul lui martie, şi era greu să vorbim despre altceva. Veştile pe care le aducea Tito ne alinau îngrijorarea;

monsieur Wins era tot în mâinile italienilor. Şi, din câte ne spusese Raymond, spera să scape. Să fi fost o falsă iluzie? Pentru că ştiam şi că o ducea foarte prost cu sănătatea, iar condiţiile din lagăr erau cumplite.

Într-o seară din cele când aerul anunţă sosirea primăverii (şi când ne inunda o bucurie inexplicabilă), cineva a bătut la uşă. Ce ciudat! După apusul soarelui şi ora stingerii, era foarte straniu să vină cineva acasă la noi. Nu se auzea zgomot de cizme şi de arme, nu putea fi vorba despre o razie.

Consuelo a alergat spre uşă. A tras zăvoarele şi a descuiat, deschizând cu greu unul din batanţii masivi.

— Oooh!

Atât a reuşit să spună, speriată, precum cineva care a văzut o fantomă. Şi a pornit în fugă pe coridor, în timp ce striga:

— Tată! Tito! Uite cine a venit!

O persoană cu obrajii supţi, cu hainele rupte şi murdare, a intrat târându-şi picioarele.

— *Monsieur* Wins! am şoptit, la fel de surprins precum era Consuelo.

Şi, pentru prima dată, ne-am îmbrăţişat.

***

Charlotte

Eram (ca să-mi mai schimb obiceiul...) încuiată în „camera" mea. Era seara târziu şi o aşteptam pe mama să-mi aducă o farfurioară cu orez şi un pahar cu apă, ca să-mi înşel foamea.

Dintr-odată, s-a auzit larmă.

„O razie!" m-am gândit speriată, moartă de frică. Şi nu fugiserăm în ulicioară! Dar vocile care se auzeau erau vesele, nu alarmate. Ce ciudat! Pentru prima dată de când stăteam în casa armenilor, se încălcase legea tăcerii (să vorbim încet,

să nu strigăm, să nu ne certăm) şi se auzeau exclamaţii de bucurie. Eu şi Raymond am hotărât să deschidem uşile dulapului nostru şi să ieşim.

După o clipă, l-am văzut venind pe culoar. Părea o fantomă! Chipul lui avea o culoare bolnăvicioasă, alb-gălbuie, şi buzele lui exprimau o amărăciune ce părea că-i alungase zâmbetul pentru totdeauna. Îşi târşâia picioarele ca un bătrân. Şi n-avea decât patruzeci şi ceva de ani!

Atunci ne-a văzut. Faţa lui suptă s-a luminat şi un zâmbet, cel mai frumos pe care-l văzusem vreodată, a apărut pe chipul lui. Pentru o clipă l-am revăzut, în spatele acelei măşti impuse de infamie, pe acel bărbat drept, elegant şi mândru.

Am alergat să-l întâmpinăm. El s-a aplecat puţin. Şi toţi patru ne-am îmbrăţişat îndelung. Membrii familiilor Rapalian şi Hernández ne-au înconjurat. Acea noapte cu adieri de primăvară a devenit magică pentru câteva clipe şi tuturor ne-au dat lacrimile.

***

Mai târziu, „vecinii" noştri s-au retras. Tata a început să-şi redobândească buna stare sufletească, după ce trăise o vreme în iad. Am mâncat şi am băut ceva. Mai liniştit, tata ne-a vorbit:

— Trebuie să plecăm din Lyon, a zis hotărât. De îndată ce o să mă refac puţin şi o să aranjez nişte lucruri, plecăm de aici.

Ne-am cutremurat la gândul că Léon avea să iasă din nou pe stradă şi s-ar putea să fie arestat. Dar, oricum, am încuviinţat în tăcere. Ne redobândiserăm călăuza. Tata era din nou cu noi.

***

Anne Michelle Lafourcade, *Michelle*

Am îndeplinit sarcina dată de „Jacques Martel", cum scrie la carte.

Am avut noroc. La două zile după întâlnirea noastră, am aflat despre un „mesager" care pleca spre Chartreuse. Şi într-acolo a plecat scrisoarea pentru dragul meu Mon Capitaine (pe care bineînţeles că nu am citit-o, cum mi-a recomandat încântătorul meu JM). Depărtarea, absenţa, suferinţa comună cauzată de ocupaţie nu făceau decât să-mi intensifice sentimentele pentru Mon Capitaine. Oare mă îndrăgostisem?

Cu toate acestea, alte griji îmi ocupau gândurile în zilele acelea. Veştile care ajungeau la noi despre isprăvile şefului Gestapoului, Klaus Barbie, erau înfiorătoare. Pe 9 februarie a ras de pe faţa pământului sediul UGIF-ului (Union Générale des Israélites de France) din Lyon, o organizaţie creată de regimul de la Vichy şi recunoscută de regimul nazist, unde a arestat optzeci şi şase de funcţionari, care au fost trimişi în sinistrul lagăr de la Drancy, în drum spre deportare. Nu mai avea limite. Metodele lui de tortură depăşeau cea mai cruntă imaginaţie. Şi era ştiut faptul că, în multe ocazii, le aplica Barbie personal.

Se ştia şi că era obsedat de Jean Moulin, un luptător din Rezistenţă, pe care îl urmărea cu ferocitate şi fără răgaz, de parcă ar fi fost umbra lui neagră.

După nouăzeci de zile, la câţiva paşi de aici, acasă la doctorul Dugoujon, la Caluire-et-Cuire, ne-a lovit tragedia.

Partea a şasea
RĂMAS-BUN UMBRELOR

„Vântul, vântul bate,
printre morminte vântul suflă,
libertatea va veni curând.
Şi atunci noi vom ieși dintre umbre."

The Partisan, Leonard Cohen

I
FUGIND SPRE LUMINĂ

Lyon, Franța, zona liberă,
din aprilie până în iunie 1943

Charlotte

La Lyon ne-a mers din rău în mai rău. Izolarea a devenit de nesuportat. Am început să am coşmaruri groaznice: alergam, alergam întruna, fără rost; când alergam după un tren, nu-l prindeam niciodată; când strigam numele unei fiinţe dragi, niciodată nu apărea; dacă, în cele din urmă, găseam un telefon, nu funcţiona... Mereu aşa, în fiecare noapte.

Raziile foarte dese, fuga în Elveţia, care a fost o escrocherie teribilă, arestarea tatei... era prea mult! În plus, s-a intensificat mult prezenţa militarilor pe străzi. Vedeai nemţi peste tot. Eu nu prea ştiam ce se întâmpla în lume, în afară de ceea ce îmi povestea fratele meu. Raymond spunea că naziştii pierduseră câteva bătălii şi că lucrurile se schimbau. Să fi fost adevărat? Eu nu voiam să-mi fac iluzii. Ştiam că, dacă nu era adevărat ce spunea, aveam să sufăr şi mai mult după aceea.

Tata avea dreptate: trebuia să plecăm din Lyon. Dar... unde?

***

Anne Michelle Lafourcade, *Michelle*

Les pétainistes collabos, colaboraţionştii lui Pétain, erau înnebuniţi! Alergau de colo până colo, încercând să se pună bine cu nemţii. În fiecare zi aflam despre o razie condusă de Gestapo, dar dusă la capăt de francezii din miliţie, dacă pot fi numiţi francezi acei mari trădători...

Acum le era frică. Ani întregi i-am văzut făcând pe fanfaronii şi dispreţuindu-i pe ceilalţi — timpul dispreţului, *Le temps du mépris*, numise cu ani în urmă André Malraux această epocă tristă pe care ne-a fost dat să o trăim —, în stare să umilească, fără să le pese, pe oricine gândea altfel decât ei. Da, să umilească, să insulte, să defăimeze, să-l facă de ruşine; asta-i caracteriza. Cu siguranţă că puterea şi falsul lor curaj se spulberau în prezenţa atotputernică a stăpânilor nemţi. Şi era logic! Acei nazişti înalţi şi atletici, cu hainele lor din piele lungi până la genunchi, pe care eu îi uram atât de mult, erau ucigaşi adevăraţi. „Ai noştri" erau o caricatură tristă, o imitaţie grosolană. Nu erau buni nici pentru asta!

Forţele Axei continuau să controleze totul. Dar suferiseră înfrângeri importante: Bir Hakeim şi El Alamein, în nordul Africii, şi Stalingradul pe frontul rusesc. Vântul îşi schimbase direcţia. De aceea au ieşit ca nişte nebuni din vizuinile lor, fiindcă se temeau că-şi vor pierde privilegiile de care se bucuraseră în timpul acestor ani negri.

Au umplut oraşul cu afişe pe care scria:

NU, NU SUNT GAULLIST... DE CE?

Şi urmau şapte „motive". Printre ele:

PENTRU CĂ GAULLISMUL A FĂCUT UN PACT CU EVREIMEA ŞI CU FRANCMASONERIA.

Textul era deplorabil, bineînţeles. Dar m-a făcut să-mi amintesc de fetiţa aceea căreia îi plăcea să vadă cum pleacă trenurile. N-o mai văzusem de mult timp... Ştiam că tatăl ei fusese eliberat din lagărul de la Vienne şi eram mulţumită că am putut fi de ajutor. Dar ce se întâmplase oare cu ea?

***

Charlotte

În sfârşit, tata s-a întors cu veşti! Acceptaserăm că trebuia să iasă din casă, căci n-aveam altă opțiune. Numai el putea să găsească o soluţie pentru situaţia noastră, din ce în ce mai disperată. Raziile deveniseră zilnice. Ne era imposibil să cumpărăm de mâncare. Sufeream mult de foame. Era o chestiune de timp să facem o greşeală şi să fim descoperiţi. Neliniştea ne devora, mai ales pe mama şi pe mine. Raymond se ţinea tare, dar eu ştiam că în sufletul lui simţea acelaşi lucru.

Până când, într-o seară, tata ne-a adunat în salon. Am ştiut imediat că avea noutăţi.

— În seara asta, strângeţi-vă toate lucrurile şi îmbrăcaţi-vă cât mai frumos posibil, ne-a spus cu blândeţe, deşi în glasul lui se simţea amărăciunea eşecurilor anterioare. În zori, plecăm la Grenoble. O să vă trezesc la ora la care trebuie. Grenoble e în mâna italienilor şi toată lumea mi-a spus că acolo se trăieşte puţin mai bine.

Noi am zâmbit, neliniștiți. Orice ni se părea mai bine decât să rămânem la Lyon. Nu ne păsa că riscam.

— Cei care au rude acolo au primit scrisori de la ele, invitându-i să se mute cu ele, a insistat tata, văzându-ne mai însufleţiţi. Apoi mi s-a adresat mie: Charlotte, adu-mi paltonul cu umeri mari, ştii tu care...

Ştiam foarte bine care era paltonul pe care îl voia şi de ce. Tata i-a cerut mamei o foarfecă şi a început să caute diamantele ascunse în umeri. În aceşti doi ani lungi, făcuse asta de mai multe ori, ca să poată plăti datoriile noastre. După aceea, mama cosea iar, cu foarte multă grijă, umerii la locul lor.

Brusc, tata s-a albit la faţă. Imediat a căutat în celălalt umăr, cu mişcări nervoase şi bruşte, până când paltonul i-a scăpat din mâini şi a căzut pe jos.

— Blima, au dispărut diamantele! Ne-au jefuit! a încercat să strige, dar disperarea i-a curmat vocea.

Niciodată nu-l văzusem pe tata în asemenea stare. Părea că o să sufere un atac de cord dintr-un moment în altul. Încerca să vorbească, dar se sufoca, aproape că nu putea să respire. Blima, Raymond şi eu ne-am apropiat de el. Tata ne-a arătat, cu ochii ieşiţi din orbite, două tăieturi mici, una în fiecare umăr, făcute de cei care ne furaseră diamantele. Dar cine fusese? Când? „Poate astă vară, într-o zi călduroasă, n-am avut suficientă grijă? În vreo cafenea, când mi-am scos paltonul ca să mă duc la closet?" Paltonul trecuse prin multe primejdii şi în timpul eşuatei fugi în Elveţia. Dar, în cazul ăsta, cine? Călăuzele? Alt evreu? Era prea târziu pentru atâtea întrebări fără răspuns.

— Nu se poate! Ce-o să facem acum? repeta încontinuu ca pentru sine.

Blima i-a adus un pahar cu apă şi am încercat să-l calmăm. Pe urmă, am verificat că pe mama şi pe Raymond nu îi furaseră. Pe măsură ce se liniştea, tata a început să facă socoteli şi, cu acel caracter care îi onora numele, a tras repede concluzia că diamantele rămase ne ajungeau pentru călătoria la Grenoble şi pentru câteva luni de supravieţuire. Dar nu mai aveam nicio plasă de siguranţă.

***

Furtul a fost o lovitură cumplită. Picată în cel mai prost moment! În noaptea aceea n-am dormit niciunul. În zori, ne-am strâns cele câteva lucruşoare pe care le mai aveam, le-am băgat în nişte pungi şi am pornit la drum. Ce departe rămăseseră sărmanele, dar demnele valijoare cu care plecaserăm din Liège!

Am ieşit din casă când de-abia se zărea o rază de lumină. Am străbătut ulicioara cu sufletul la gură. Am luat-o pe strada principală şi am văzut un camion care staționa cu motorul pornit şi farurile stinse. Mi s-a făcut inima cât un purice. Totul era atât de asemănător cu întâmplările trăite cu falşii *passeurs*! Aveam să sfârşim la fel?

***

Nikolaus *Klaus* Barbie

O adevărată Palestină! Unde se distrau „ca în vremurile de odinioară"!

În fiecare zi, ofiţerii mei interceptau zeci de scrisori ale evreilor, ca aceasta: „Sunt la Grenoble, deoarece la Lyon se află nemţii şi nu se ştie ce ni se poate întâmpla; în timp ce aici comandă italienii şi aceştia sunt *très chics* cu noi". Foarte chic, foarte amabili! Ce mult mă indignau aceşti italieni imbecili şi linguşitori! Şi scrisorile continuau: „ar trebui să vii şi tu, pentru că aici este o adevărată Palestină, unde te poţi distra ca în vremurile de odinioară".

Întotdeauna mi-a fost clar că în adevăratul război, acela pentru salvarea rasei noastre ariene de manifestări inferioare, eram singuri. Dincolo de imensele teritorii pe care le cuceriserăm şi de aliaţii de circumstanţă. Bineînţeles că prisoseau

mediocrii avizi de avantaje personale: francezii din miliţie, traficanţii de pe piaţa neagră, oportuniştii care au profitat de procesul legitim de arianizare a proprietăţii ca să cumpere vile scumpe cu a zecea parte din valoarea lor. Niciunul dintre ei n-a înţeles nimic. Şi nu erau buni de nimic! La fel ca italienii, cu Mussolini în frunte; nu îi interesa decât să pună mâna pe o bucată din teritoriul francez. Adică, să obţină, mulţumită nouă, ceea ce n-au ştiut să cucerească ei înşişi. Toţi aceşti „aliaţi" nu aveau nicio fărâmă de idealism.

De aceea îl admiram atât de mult pe Führerul Adolf Hitler. Nu îl interesau bunurile materiale. De fapt, nu avea nicio avere. Scopul lui era măreţia Reichului şi puritatea rasei ariene. Ce concepte clare! În toate privinţele acţiona în acelaşi fel. Când a trebuit să stabilească soarta handicapaţilor, a urmat exemplul vechii Sparte. Ordinele lui au fost clare şi precise: „Să se acorde mai multă autoritate anumitor medici, astfel încât bolnavii care, după părerea lor, nu se puteau însănătoşi, să se bucure de moartea de graţie". Şi, ca rezultat, *Aktion T4* a fost categorică, acele fiinţe ce sufereau de malformaţii nu s-au mai chinuit, n-au mai generat cheltuieli inutile Reichului şi s-a evitat, în plus, eventuala lor reproducere.

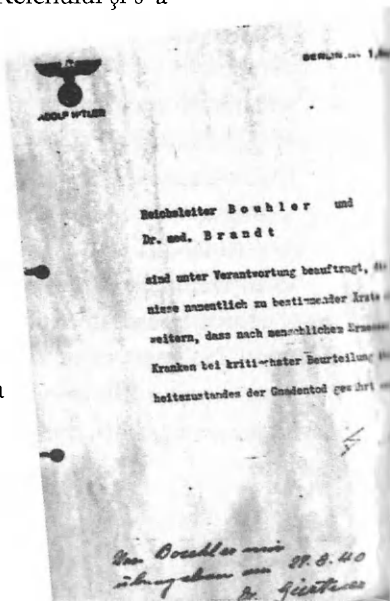
ADOLF HITLER

Reichsleiter Bouhler und
Dr. med. Brandt

sind unter Verantwortung beauftragt,

Acum, când nemăsuratele mele eforturi dăduseră roade în sudul Franţei, cei ce au reuşit să scape fugeau ca nişte şobolani la Grenoble şi în toată regiunea Isère, în căutarea „protecţiei" italiene! Era o situaţie de netolerat, care nu trebuia să continue.

Mein Führer Adolf Hitler avea să se ocupe de asta. Eram sigur.

***

Léon Degrelle (37 de ani), politician belgian şi *SS-Obersturmbannführer*

Din clipa când l-am cunoscut pe Hitler, n-am putut să nu mă gândesc la el în fiecare zi. Este veşnic prezent în faţa ochilor mei.

M-am născut la Bouillon, la graniţa cu Franţa, aproape de Liège. Deşi am primit o educaţie catolică în copilărie, dezacordul cu laşul Partid Catolic Belgian, legat de democraţia formală şi ignorant în privinţa chestiunii rasiale, m-au determinat să creez Partidul Rexist, cu care am obţinut douăzeci la sută din voturi. După invazia germană, am proclamat unirea rexismului cu naţional-socialismul. Am creat Legiunea Valonia şi ne-am alăturat armatei Reichului în operaţiunea de invadare a Uniunii Sovietice. Am suferit pierderi grele, dar ne-am acoperit de glorie. Am fost decorat şi m-am întâlnit de multe ori cu Führerul, inclusiv în refugiul său de la Berchtesgaden, Cuibul Vulturului.

De ce îl admiram atât de mult? Calitatea lui cea mai de seamă era simplitatea. Mintea lui rezolva cea mai complicată problemă prin câteva principii şi se exprima cu fraze simple, clare, pe care le puteau înţelege toţi. Muncitorul din Essen, ţăranul singuratic, industriaşul din Ruhr şi profesorul universitar, toţi puteau să-l înţeleagă. Era un autodidact şi nu ascundea acest lucru; era mândru de asta. Şi îl iritau academicienii cu multe titluri!

Stilul lui de viaţă era sobru şi nu s-a schimbat când a devenit Führer al naţiunii germane. Se îmbrăca simplu şi mânca frugal. Bea numai apă, era vegetarian, îi plăceau roşiile,

fideaua şi clătitele. Nu fuma şi nici nu permitea cuiva să fumeze în prezenţa lui. Nu avea bani, nici bunuri materiale.

În tinereţe, a fost uimit de prezenţa pe străzile Vienei a evreilor cu bărbi lungi şi tunici negre. „Cum pot fi ei germani?" s-a întrebat. Erau peste tot. Acaparaseră profesiile de avocat şi medic şi obţinuseră controlul ziarelor. Muncitorii au reacţionat. Dar n-au fost singurii; personalităţi proeminente din Austria şi din Ungaria nu şi-au ascuns resentimentul în faţa invaziei ţărilor lor de către acei străini. Hitler, omul cel mai puternic pe care l-a cunoscut lumea, a fost doar răspunzător pentru că a pus în practică ceea ce doreau atâţia oameni.

Când m-a decorat cu Crucea de Cavaler cu Frunze de Stejar, mi-a mărturisit:

— Dacă aş avea un fiu, mi-ar plăcea să fie ca dumneavoastră.

***

Jean-Claude Rapalian

I-am simţit plecând în zori. Când am auzit paşi pe culoar şi voci vorbind în şoaptă, n-am mai avut îndoieli. Ştiam că o să le simt lipsa. Nu c un flcac să convieţuieşti cu cineva un an şi jumătate, în vremuri atât de grele. Şi, pe lângă asta, mai era fetiţa aceea... Cu ochii ei vioi şi părul blond, pe care şi-l strângea cu funde colorate într-un coc mic. Întotdeauna făcea asta, în ciuda iadului în care trăia. Ea împlinise zece ani. Iar eu aveam şaisprezece. Diferenţa de vârstă era mare. Şi apoi, de-abia stătuserăm de vorbă de câteva ori. Dar mă emoţiona atât de mult...!

La scurt timp, am auzit zgomotul uşii grele de la stradă, care se închidea. Apoi tăcere. Plecaseră.

Şi, de data asta, am ştiut că nu se vor mai întoarce.

II
ÎNTRE ILUZIE ŞI DECEPŢIE

Grenoble, Isère, teritoriu sub ocupaţia italiană,
din iunie până în septembrie 1943

Charlotte

Pot povesti foarte puţine lucruri despre Grenoble. După ce ocupaţia germană ne-a obligat să fugim din Liège, nu m-a mai interesat să cunosc locuri noi. Chiar şi despre adoratul meu Paris, pe care doream atât de mult să-l văd, am păstrat amintiri vagi, învăluite într-o ceaţă de spaimă. Ca să nu mai vorbim de Lyon!

Dar, pe lângă asta, la Grenoble, unde, în ciuda temerilor noastre, am ajuns fără probleme într-o dimineaţă călduroasă de iunie, familia franceză în vârstă care ne-a închiriat o cămăruţă fără ferestre, cu două saltele pe jos, dar care cel puţin nu era un dulap, ne-a interzis să ieşim. Mai ales părinţilor noştri. Făcuse acelaşi lucru şi cu ceilalţi chiriaşi, o familie de ţigani.

— Trebuie să înţelegeţi, *madame* Duplessis, îi explica tata mereu, pe un ton împăciuitor, că eu trebuie să ies ca să fac rost de alimente pentru copiii mei. E datoria mea...

Răspunsul ei invariabil era:

— Să se ducă tinerii.

Aşa că, până la urmă, ne duceam noi. Părinţii noştri sufereau, dar nu aveau altă soluţie. Oricum, chiar şi rarele noastre ieşiri erau controlate cu stricteţe de severa *madame* Duplessis.

— Aveţi dreptul să faceţi cumpărături! Şi să vă întoarceţi imediat, să nu umblaţi brambura.

***

MEMENTO

de la Législation des Questions Ju
à l'usage des Maires et des Brigades de G

I. — COMMENT RECONNAITRE LA QUALI
(Loi du 2 juin 1941, n° 2332, J.O. du 14 juin 1941, p

1° EST JUIF :

Qui est avant le 20 juin 1940	Celui ou Celle :
De religion, quelle qu'elle soit.	3 grands-parents de religion juive
De religion juive, ou est sans religion (2).	2 grands-p ou de religion
De religion reconnue autre que la religion juive (1), mais marié à une (ou un) juive (ou juif) (3).	2 grands-p ou de religion
Le ménage dont chacun des époux appartient à une religion reconnue autre que la religion juive.	Pour cha grands-pare gion juive.

2° N'EST PAS JUIF : (4)

Qui est avant le 20 juin 1940	Celui ou Celle :
De religion reconnue autre que la religion juive (1).	Aucun
De religion juive ou sans religion.	3 grands
De religion reconnue autre que la religion juive et non marié à un juif.	2 grands

Trebuie să recunosc, spre regretul meu, că *madame* Duplessis avea dreptate. Străzile din Grenoble erau înţesate de patrule militare. Şi, cu toate că trupele erau italiene, temuţii membri ai Gestapoului apăreau peste tot, ca „asesori". În iulie, la o lună după sosirea noastră, oraşul s-a umplut de cópii ale unui MEMENTO privind Legislaţia chestiunilor evreieşti, pe care trebuia s-o aplice primăriile şi jandarmeriile. Rezumatul începea cu capitolul: CUM SĂ RECUNOŞTI UN EVREU. Când l-am citit, mi s-a făcut părul măciucă şi am simţit o mare tristeţe.

Cu toate acestea, ne descurcam; tata ne dădea nişte bileţele, pe care le lăsam la o cafenea din apropiere. La următoarea ieşire, treceam să luăm răspunsul. Odată, când ne-am întors, Léon a citit scurtul mesaj, nici zece cuvinte, în faţa noastră şi a schiţat un zâmbet. A fost prima oară când am auzit numele

Saint-Pierre-de-Chartreuse. Mi s-a părut un nume plăcut. Nu ştiu de ce.

Dar uneori mai şi riscam. Eu îl convinsesem pe Raymond să mergem să ne uităm cum pleacă trenurile, aşa cum făceam la Lyon. Era ceva fără importanţă, ceva ce nu reuşeam să-mi explic, dar şi lui i-a plăcut ideea. Aşa că am găsit repede un loc ferit unde să ne instalăm, ca să ne delectăm, chiar şi numai câteva minute, cu ceva ce ne amintea de libertatea pierdută. Numai câteva minute şi apoi... o luam la fugă, ca să nu ne dojenească *madame* Duplessis!

***

Anne Michelle Lafourcade, *Michelle*

Din clipa când am intrat la Grand Café des Commerçants, mi-am dat seama că se întâmplase ceva grav.

Se simţea în aer. Nu ştiu, poate că vorbele în şoaptă între chelneri şi clienţi erau mai însufleţite decât de obicei. Dar, când l-am văzut pe don Giusto Pacella apropiindu-se atât de abătut, în timp ce mă invita să mă aşez cu un gest protector, mi-a îngheţat sângele în vine. Ce se întâmplase? JM? Mon Capitaine?

— S-a întâmplat ceva teribil, a vrut italianul să mă pregătească pentru vestea proastă, dar disperarea de pe faţa mea l-a convins să treacă direct la subiect: Naziştii l-au arestat pe Jean Moulin.

Într-o clipită, lumea mea s-a prăbuşit. Puteau să aresteze pe oricine, dar nu pe Jean Moulin! El era mai presus de toate acele lucruri murdare şi efemere, care impregnau de oroare lumea războiului. El apărea şi dispărea ca prin farmec, fără să-şi piardă prestanţa, cu pălăria lui din fetru, paltonul şi fularul. Era imposibil. Nu Jean Moulin!

— A fost arestat foarte aproape de aici, în Caluire-et-Cuire, în împrejurimile Lyonului, a continuat don Giusto. Era împreună cu alţi şefi din Rezistenţă acasă la doctorul Dugoujon, când Gestapoul a dat buzna peste ei. Toţi au fost arestaţi, cu excepţia unui oarecare René Hardy, care a reuşit să scape... A ciripit cineva, nu încape îndoială! Aşa spun toţi. Moulin a fost turnat! a încheiat don Giusto, indignat şi vehement, cum nu-l mai văzusem niciodată până atunci.

Lovitura a fost teribilă. O mulţime de întrebări mi se învârteau haotic în cap. Deci, Jean şi ceilalţi şefi erau acum în mâinile lui Klaus Barbie? Ce avea să se întâmple cu Rezistenţa? Câte informaţii vor reuşi să smulgă naziştii de la aceşti nefericiţi? Şi Mon Capitaine, care se afla la doar şaizeci de kilometri de Lyon, ascuns în masivul Chartreuse, era şi el în pericol? Vor reuşi să afle unde se ascunde? Ştiau de scrisoarea pe care mi-a dat-o JM? Erau prea multe întrebări dureroase în acelaşi timp.

Făcând un efort, m-am ridicat şi m-am dus la toaletă. Acolo, ferită de priviri indiscrete, m-am prăbuşit complet şi am lăsat ca lacrimile, stăpânite atât timp, să curgă în voie.

***

Pe zi ce trecea se aflau mai multe detalii. Amănunte înfiorătoare, trebuie să spun.

A fost închis la penitenciarul de la Montluc. De îndată ce naziştii i-au confirmat identitatea, îl duceau în fiecare noapte într-un beci de la *École de Santé*, locul preferat de tortură al Gestapoului, unde „se ocupa" de el Klaus Barbie în persoană. Ce canalie!

După ultima sa „întâlnire" cu Barbie, Jean, pe jumătate mort, a fost aruncat în curtea închisorii. Christian Pineau, un prizonier care făcea pe bărbierul închisorii şi căruia în mod

neașteptat i-au cerut să-l bărbierească, a fost ultimul care l-a văzut în viață: „Moulin era într-o stare foarte proastă. Era inconștient și ochii îi păreau incrustați înăuntrul craniului, de parcă ar fi fost împinși prin cap. O rană oribilă, vineție, i se întindea pe toată tâmpla. O horcăitură tremurată i-a scăpat printre buzele tumefiate". S-a vorbit și despre unghii smulse și despre încheieturile mâinilor frânte. După câteva clipe, a reușit să-i ceară apă bărbierului și acesta i-a dat câteva înghițituri. A fost ultimul lucru care s-a știut despre Jean. O săptămână mai târziu, pe 8 iulie, în timp ce-l transportau, așa, distrus, cu trenul spre Germania, a murit aproape de Metz.

M-am simțit foarte singură. A fost o mângâiere tristă să știu că a murit ca un erou; în pofida brutalelor torturi suferite, nu i-au putut smulge niciun cuvânt! Lumea, inclusiv mulți francezi „indiferenți", care întorceau capul în cealaltă parte în timpul ocupației, a început să vorbească despre el cu admirație. Eu zâmbeam de ochii lumii, dar în sufletul meu simțeam, în același timp, mândrie și furie. Nu îl admiram pe Jean doar pentru felul în care murise. Întotdeauna l-am admirat pentru felul în care trăise.

***

Tot de la Giusto am aflat că *la signorina del gelato di fragola* și familia ei plecaseră din Lyon. Au făcut bine. Nu aveau altă soluție. Așa cum se prezenta situația, Lyon urma să fie în curând un oraș *Judenrein*, cum le plăcea să spună nenorociților de naziști!

În tulburarea și durerea mea, simțeam că mă legau multe lucruri de ea. Îmi aminteam imaginea ei pe acel deal, cu capul sprijinit pe genunchi și privirea blândă scrutând depărtarea, și mă întrebam: oare mai privește cum pleacă trenurile? O mai putea face asta acum?

***

Charlotte

Ce veste îngrozitoare, Dumnezeule!

Am fost cu Raymond să cumpărăm ceva de la o prăvălie. Câteva lucruri, atât cât să suportăm în continuare foamea. Era 9 septembrie 1943. Tocmai voiam să traversăm un bulevard, când am văzut făcându-şi apariţia dintr-odată, în viteză şi cu un aer triumfal, de parcă ar fi fost vorba despre o paradă militară, o coloană de tancuri germane. Am rămas cu gurile căscate! Ce se petrecea? Am întrebat-o pe o doamnă care mergea pe lângă noi:

— Oraşul trece sub controlul naziştilor. Italienii pleacă, ne-a răspuns, de parcă ar fi fost ceva lipsit de importanţă.

Ne-au îngheţat inimile. Veniserăm la Grenoble în urmă cu două luni, fugind de nazişti şi de fiinţa aceea nemiloasă despre care vorbeau toţi. Şi acum eram iarăşi în ghearele lor. Nu ne venea să credem.

Când ne-am întors acasă la *madame* Duplessis, toţi aflaseră vestea. Atmosfera era lugubră. Până şi *madame* era foarte nervoasă. Zilele următoare au confirmat temerile noastre cele mai sumbre: străzile s-au transformat într-un furnicar de nemţi şi raziile au început imediat. Uniformele de la Gestapo şi de la Waffen-SS, însoţite de cele ale miliţiilor franceze, erau peste tot. În curând, un nume bine cunoscut de noi a început să se audă printre locuitorii oraşului: Nikolaus Barbie. Controalele în gări au devenit stricte; se verificau actele şi, la cea mai mică îndoială, se telefona la primărie ca să se verifice dacă erau false. Bărbaţii erau obligaţi să se dezbrace de la brâu în jos. Dacă erau declaraţi evrei, erau deportaţi fără alte formalităţi. Zeci de evrei au fost arestaţi şi trimişi în lagărele

de concentrare în mai puțin de două săptămâni, în septembrie. Nici celor din Rezistență nu le mergea mai bine; vreo douăzeci de tineri capturați în acele zile au fost obligați să defileze pe strada principală cu mâinile sus. Eu și Raymond i-am văzut. Pe chipurile lor se citea cum teroarea distrugea ultimele resturi de mândrie. Apoi s-a spus că au fost împușcați.

Cei urmăriți trăiau într-un climat de panică. Nimeni nu știa ce să facă, unde să fugă. Léon a încercat să-și păstreze obișnuitul lui calm și umorul, dar i-a fost imposibil. Mama ne privea cu aceeași duioșie dintotdeauna, dar ochii ei erau scăldați în lacrimi. Am aflat că nemții înaintaseră în teritoriul ocupat de italieni, atât dinspre Lyon și alte orașe franceze, cât și spre granița cu Italia. Nu mai rămăsese niciun colțișor unde să te ascunzi! Am început să credem că ni se apropia sfârșitul.

Totuși, în acele zile negre, s-a născut o nouă speranță. Veștile erau confuze: ocupația germană în sudul Franței și retragerea italienilor se datorau faptului că regele Italiei, Victor Emanuel al III-lea, semnase pacea cu Aliații (fără știrea lui Hitler). Liderul fascist Benito Mussolini fusese arestat. Am aflat și că Aliații, după campania victorioasă din Africa de Nord, debarcaseră în Sicilia, și înaintau în Italia din sud. Nemții se retrăgeau pe toate fronturile. Asta era sigur. Toate celelalte erau zvonuri; unele adevărate, altele absurde.

Dar lucrul cel mai important a fost că, pentru prima oară, lumea, în cafenele, brutării, la tarabele cu zarzavaturi, a început să se întrebe: cât mai poate dura?

Războiul și suferința noastră puteau avea un sfârșit! Era doar o iluzie, dar ne era foarte necesară... Tata s-a hotărât să facă un ultim efort, când aproape că nu mai aveam niciun ban: să ne mutăm într-un sătuc din munți, unde ar fi fost mai greu să fim găsiți, așteptând să treacă timpul și rugându-ne

să vină doritul sfârşit al războiului. Şi aşa, plăcutul nume Saint-Pierre-de-Chartreuse a început să se audă din nou în conversaţiile noastre...

III
O FEREASTRĂ ÎN MIEZ DE NOAPTE

Saint-Pierre-de-Chartreuse, regiunea Ron-Alpi,
Isère, teritoriu aflat sub ocupaţia germană,
între octombrie 1943 şi martie 1944

Pierre Chenaudon (35 de ani), *épicier*

De cum i-am văzut intrând în *épicerie*[1], n-am avut nicio îndoială. Fiindcă satul a fost întotdeauna foarte mic, vreo şapte sute de persoane, mai mult sau mai puţin. Ne cunoşteam cu toţii. Când apărea vreun nou-venit, se observa imediat. Dar în anii aceia negri am învăţat să nu întrebăm. Saint-Pierre e în mijlocul munţilor şi, în perioadele când drumurile erau proaste şi transporturile precare, unii îl alegeau ca refugiu ca să scape de nazişti. Pe de altă parte, eu şi mulţi din sat aveam rude sau prieteni *maquisards*[2]. Eu aveam un văr care, împreună cu soţia lui, a fost împotriva guvernului de la Vichy din primul moment. Într-o bună zi, au dispărut

[1] Băcănie (în fr., în orig.)

[2] Denumire dată civililor francezi care au luptat în Rezistenţă împotriva germanilor în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, maquisarzi; provine de la numele terenurilor unde se ascundeau, locuri acoperite de arbuşti şi tufişuri (fr. *maquis*).

în munţi, lăsând doar un mesaj scris pe o bucată de carton, fără amănunte. Dar eu ştiam că se alăturaseră mişcării *Combat* şi, împreună cu soţia mea, am avut grijă de cele două fete ale lor, Natalie şi Nicole. Şi, la fel ca noi, mulţi alţii. De aceea, în sat se aşternuse o mantie de tăcere. Nimeni nu punea întrebări incomode. Nu că n-ar fi existat colaboraţionişti servili. Existau, desigur, ca peste tot! Dar erau puţini şi nu aveau curajul să ia iniţiative. Cu excepţia turnătoriei. Cea mai mare josnicie era atunci când recurgeau la stăpânii lor de la Gestapo ca să predea vreun biet evreu sau vreo familie care ascundea un invalid.

De aceea, când eu și Martha i-am văzut apărând pe cei doi copii, o fată şi un băiat pe care nu îi cunoşteam, blonzi ca grâul, zvelţi, ne-am spus: par atât de arieni, că e imposibil să fie...

Ceea ce ne-a atras atenţia a fost faptul că veniseră imediat după 1 octombrie. Deşi fusese o zi înspăimântătoare!

***

Charlotte

Am vomitat tot drumul. În camion era un miros insuportabil de benzină. Asta, precum şi nervii şi hârtoapele drumului au făcut să mă simt foarte rău pe durata întregii călătorii. Stăteam în spatele camionului, în remorcă, în afară de tata, care era în cabină lângă şofer, acoperiţi cu prelate şi cu o grămadă de gunoaie alături, care răspândeau şi ele un miros scârbos, printre care ascunseserăm sacoşele cu puţinele haine vechi şi rupte ce ne mai rămăseseră. Dar nu era momentul să ne plângem. În cele din urmă, camionul s-a oprit. Tata a bătut de trei ori în remorcă; era semnalul convenit. Am dat la o parte cum ne-am priceput prelatele care ne acopereau şi am coborât.

Era noapte şi un vânt rece dinspre munte mătura satul. Mă simţeam rău de la stomac şi eram plină de pământ şi de funingine.

În timp ce tata ne grăbea să intrăm, de-abia am reuşit să arunc o privire rapidă casei şi satului care urmau să fie noul nostru „cămin". Era o casă veche, cu pereţi din piatră crăpaţi şi acoperiş din şindrilă. Când am intrat, mi-a atras atenţia o mică statuie a Fecioarei Maria cu pruncul Iisus în braţe, pusă deasupra uşii. În ciuda a tot ce se întâmplase, acea căsuţă înconjurată de munţi înzăpeziţi m-a făcut să zâmbesc în sinea mea.

Am intrat. Casa, care avea parter şi două etaje, părea veche şi dărăpănată, iar francezii care le-o închiriaseră părinţilor mei, bătrâni precum casa, nu erau vorbăreţi. Am urcat pe scară încet, strângând în mână sacoşele noastre şi urmându-l pe *monsieur* Durand, proprietarul. În ciuda stării de slăbiciune în care mă aflam, nu mă puteam aştepta la mai mult.

În sfârşit, am ajuns sus. Urma să ne instalăm la etajul doi. *Monsieur* Durand ne-a arătat „confortul" de care dispuneam: două camere, doar pentru noi!, cu bine ştiutele saltele pe jos. Baia era separată, la parter, şi era comună pentru toţi cei din casă: stăpânii, care locuiau jos, o familie ce stătea la primul etaj, pe care n-o cunoşteam în acel moment, şi noi.

Monsieur Durand a plecat şi am rămas singuri. De-abia atunci am descoperit, uimită, ceva ce nu văzusem până atunci: una din camere avea o mansardă cu o fereastră. Şi nu părea zidită... L-am privit pe tata, temându-mă de răspunsul lui, pe

care mi l-am închipuit astfel: „Știi bine, Charlotte, că fereastra va rămâne închisă. Mai târziu o să vină *monsieur* Durand să bată nişte scânduri, pentru mai multă siguranţă".

Asta mă aşteptam să-mi spună, întristat că mă va decepţiona...

Dar m-am înşelat!

— Da, Charlotte, o să putem deschide obloanele şi o să ne uităm pe fereastră, am vorbit cu *monsieur* Durand. Deşi, la început mai rar şi numai noaptea, cu luminile stinse...

Am alergat spre el să-l îmbrăţişez. L-am luat de gât şi l-am strâns tare, în timp ce îl acopeream cu pupături. Léon şi-a dres un pic glasul şi s-a uitat la Blima. Mi s-a părut că amândoi erau emoţionaţi. Atunci tata a stins lumina şi amândoi ne-am apropiat de fereastră, sub privirea atentă a mamei şi a lui Raymond. Am deschis puţin oblonul, ca şi cum asta ar fi făcut parte dintr-un ceremonial mult aşteptat. Ne-am ţinut respiraţia. Era doar o mică crăpătură de întuneric. Dar a fost suficient. Parcă am fi admirat cea mai orbitoare privelişte; în noaptea alpină se zăreau acoperişurile caselor din Saint-Pierre-de-Chartreuse şi, mai în spate, o semilună perfectă scălda cu razele ei munţii ninşi. N-am spus nimic. Mult timp am privit în tăcere. A fost ca un miracol!

***

Acea priveliște idilică n-a durat prea mult timp.

Saint-Pierre nu era ca Grenoble sau ca Lyon, asta era clar. Nu se vedeau acele patrule permanente care ne obligau să

trăim într-o continuă stare de teroare. Dar, în curând, am aflat că la Saint-Pierre făcuse percheziţii cumplite, în fiecare casă, miliţia franceză sub comanda Gestapoului, în noaptea de 1 octombrie. Cu o săptămână înainte de sosirea noastră! Optsprezece evrei, printre care mai mulţi copii, au fost scoşi din paturile lor în mijlocul nopţii şi deportaţi „în Est", fără o destinaţie cunoscută. N-a fost un fapt izolat; i-au urmat Allevard şi alte mici localităţi din regiune. Se spunea chiar că au încercat să intre în Grande-Chartreuse (situată aproape de Saint-Pierre), mănăstirea unde Sfântul Bruno a fondat în anul 1084 Ordinul Cartuzienilor, dar călugării nu i-au lăsat.

Aşa că primele trei luni am stat închişi în casă. Dar, ce-i drept, cu avantajul ferestrei! Niciodată nu m-am gândit că putea fi atât de importantă.

Binecuvântata fereastră dădea în spatele casei. Se vedeau copaci şi plante, în culori de toamnă: ocru, galben şi maro. Se vedeau şi alte case, din loc în loc, nu multe, pentru că noi locuiam în afara satului. Pe fundal, se puteau admira impunătoarele culmi ninse. Ieşea în evidenţă un vârf în formă de creastă de cocoș, care, după cum mi-a spus tata, era Chamechaude. Pe măsură ce treceau săptămânile, zăpada s-a apropiat de casa noastră, până când, înainte de sfârşitul anului, s-a îmbrăcat în alb şi grădina. A fost emoţionant când ne-am sculat dimineaţa, după o furtună puternică, și, privind prin crăpătura oblonului, am văzut totul alb. Era frig, fiindcă

aveam doar două sobe cu lemne care încălzeau toată casa, dar eram mulţumiţi că recuperam, încetul cu încetul, senzaţii pe care le credeam pierdute.

Atunci am cunoscut-o pe Aline. Locuiam deja de şase săptămâni la Saint-Pierre, dar încă nu ştiam cine stătea la primul etaj. Aşa de retraşi eram! Într-o zi, ne-am mirat că ne-am întâlnit, una urcând şi alta coborând treptele. Aline avea zece ani, ca mine, şi locuia cu familia ei, părinţii şi doi fraţi mai mari, şi amândouă stătuserăm închise în casă tot timpul. În curând, am devenit prietene bune. Petreceam împreună ceasuri nesfârşite, stând de vorbă şi inventând jocuri cu puţinele lucruşoare pe care le aveam. Ea avea un joc de domino, ce minune! Uneori, ne vedeam la etajul ei, alteori, la al meu. Eram foarte mulţumită că aveam o prietenă, după atât timp! Eu am fost foarte tristă când „legile rasiale" m-au obligat să abandonez şcoala şi astfel să-mi pierd colegii pentru totdeauna. Şi nici nu aveam nimic de citit. Pentru mine asta era o pedeapsă greu de suportat. Dar acum o aveam pe Aline, prima mea prietenă din adolescenţă! O persoană care îmi destăinuia fanteziile ei şi mă îndemna să i le povestesc pe ale mele...

Cu trecerea timpului şi pe măsură ce prezenţa militară şi poliţienească scădea, am îndrăznit să ieşim în jurul casei. Din ianuarie 1944, părinţii mai tot timpul ne trimiteau pe mine şi pe Raymond să facem cumpărături. Cel mai mult îmi plăcea să merg la Antoine, *artisan boulanger*, brutarul, şi la Pierre, băcanul din sat. Deşi mă încânta şi să mă opresc să mă uit cum muncea *monsieur* Salguière, *souffleur de verre*, sticlarul. Mi-ar fi plăcut să stau acolo ore întregi să mă uit la minunăţiile pe care le făcea din sticlă; dar nu puteam întârzia, ca să nu se îngrijoreze ai mei.

Mirosul pâinii de-abia scoase din cuptor era nemaipomenit. Mă fascina şi să iscodesc printre toate acele produse din băcănie, sosite din alte regiuni ale Franţei şi chiar din locuri îndepărtate ale lumii. Îmi plăcea să-mi imaginez cum arătau Madagascarul, Martinica, Buenos Aires... Unde s-or afla? Băcanul Pierre şi soţia lui Martha erau foarte drăguţi cu mine şi îmi explicau tot ce-i întrebam, cu multă răbdare. Îmi doream atât de mult să mă bucur de acele lucruri! Ca de vizitele la prietenul meu, *monsieur* Ledouc, florarul din dragul meu Liège... Ce s-o fi întâmplat cu el?

***

Jocul meu preferat, când mă trimiteau după cumpărături, era să număr câte case de fiecare culoare erau pe drum sau să văd câte erau de un fel ori de altul (cu două sau cu trei etaje, cu acoperiş de ţiglă sau de şindrilă, ori de ardezie, cu sau fără acele „turnuleţe" aşa de ciudate pe care le puneau ca să împodobească acoperişurile). Îmi plăcea să-mi închipui şi ce se întâmpla în fiecare dintre ele.

Raymond, în schimb, era mai mare decât mine şi voia cu totul altceva... La cei şaisprezece ani mergând pe şaptesprezece, când cunoştea o fată care i se părea drăguţă, încerca imediat să stabilească o relaţie. Era normal; trăia închis între patru pereţi şi era aproape un bărbat. Dar, pe de altă parte, era periculos. Câte lucruri putea să-i povestească tinerei? Nu avea să facă greşeala de a fi prea încrezător şi naiv? Părinţii mei erau îngrijoraţi de acest lucru. Înţelegeau ce se întâmpla cu fratele meu, dar n-aveau altă soluţie decât să-i restrângă ieşirile cât puteau, până avea să se sfârşească infernul în care trăiam. Era în joc viaţa tuturor. Şi, în primul rând, viaţa lui.

În martie, la primele semne ale primăverii, tata m-a luat să facem o plimbare. A fost un mare eveniment. În toţi acei

ani, rareori am făcut ceva împreună în afară de a fugi. Când mi-a spus să mă îmbrac bine ca să merg cu el, fără să-mi spună unde, m-am mirat foarte mult. Era dimineaţă devreme, cerul era senin şi simţea aroma de neconfundat a primăverii. Când am ieşit pe stradă, spre mirarea mea, n-a luat-o pe drumul ce ducea în centrul satului, unde se aflau majoritatea prăvăliilor pe care le vizitam, ci în direcţia opusă, spre pădurile care se întindeau la poalele munţilor. L-am urmat în tăcere, intrigată. După un timp, am intrat într-o pădure deasă, pe o cărare de munte ce urma malul unui pârâu. Poate era Couzon, dar nu ştiu sigur. Apa era cristalină şi m-a încântat murmurul pârâului curgând printre pietre. Deodată, tata s-a îndepărtat câţiva metri de cărare şi mi-a arătat nişte tufe, cu un zâmbet de satisfacţie pe care nu-l mai văzusem la el de ani buni.

— *Voilà!*

Ici, colo creşteau tufe sălbatice de măceşe, încă pline de fructe. Am rămas extaziată. Am făcut ochii mari şi am deschis gura, dar nu mi-a ieşit nicio vorbă.

— Aaah!

— O să le culegem numai pe cele care mai sunt bune, mi-a şoptit tata în timp ce scotea un briceag din buzunar.

Am gustat câteva; erau uscate și tari, dulci-acrișoare și mai degrabă mici, dar mi s-au părut cel mai delicios lucru pe care l-am savurat în ultimii ani.

— Acum o să culegem câteva ca să le ducem mamei şi lui Raymond.

Ceea ce am şi făcut şi, după doar câteva minute, am pornit spre casă, plini de bucurie. Pe drumul de întoarcere n-am scos aproape nicio vorbă; dar tot timpul ne uitam unul la altul şi zâmbeam cu subînţeles. În săptămânile următoare am repetat plimbarea de câteva ori.

Pentru prima oară, după ani întregi care mi s-au părut o veşnicie, am simţit că fericirea era aproape. Atât de aproape, că puteam s-o ating cu mâna. Mai era nevoie doar de un efort... Sau ne înşelam?

***

Pierre Chenaudon, *épicier*

După razia de la 1 octombrie, Saint-Pierre-de-Chartreuse a trăit o perioadă de oarecare liniște. Plătiserăm un preț foarte mare! Dar, pe de altă parte, am aflat de la nişte prieteni că Poliția franceză catalogase satul nostru ca „vizuină de evrei". Era doar o chestiune de timp să se întoarcă după mai mulți.

O dată sau de două ori pe săptămână, când se înnopta, ne strângeam în casa vreunui prieten, ca să comentăm puținele veşti despre război ce ajungeau până la noi. Ne mişcam cu dezinvoltură, deşi eram foarte încordați şi abia ne puteam stăpâni neliniştea. Mai ales văzând de la o zi la alta întorsătura evenimentelor. Aşa am aflat că Aliații, cu multe pierderi, avansau în Italia (apărată acum doar de armata germană) şi se apropiau de Roma. Şi că Hitler îl eliberase pe Mussolini şi îl pusese în fruntea guvernului de la Milano, dar lipsit de orice putere. Nici pe frontul rusesc lucrurile nu mergeau bine pentru Wehrmacht, care se retrăgea pe toată linia şi tocmai pierduse enigmaticul Leningrad (fostul Sankt Petersburg), recuperat de Armata Roşie după ce suferise un asediu teribil.

La acele întâlniri participa, din când în când, tânărul „arian" care sosise cu familia lui la Saint-Pierre cu câteva luni în urmă, pe nume Raymond, care devenise „prieten" foarte bun al nepoatei mele Nicole. Pe mine mă îngrijora această relație. Nu din cauza religiei, nu, de asta nu-mi păsa. Dar îl cunoşteam foarte puțin şi erau vremuri grele. Trebuia să

avem grijă. Mă înţelegeţi? Nicole însă era foarte încăpăţânată şi nu mă lua în seamă.

Între timp, cei din Rezistenţă şi-au intensificat acţiunile în apropiere de Saint-Pierre. Aveam opinii diferite în privinţa asta. Unii credeau că era ceva necesar. Eu și alţii ne temeam că asta avea să provoace acţiuni de represalii naziste împotriva populaţiei.

Oricum, până spre mijlocul primăverii, în Saint-Pierre a fost linişte. Dar era o linişte stranie. Aveam o presimţire rea.

IV
PAROXISMUL RĂULUI

Mai multe locuri din sudul Franţei,
între martie şi august 1944

Anne Michelle Lafourcade, *Michelle*

Se părea că naziştii nu înţelegeau că li se apropia sfârşitul! Sau cruzimea lor era nesfârşită? Şi ce să spunem atunci de francezii colaboraţionişti? Îşi denunţau propriii vecini şi compatrioţi ca să se pună bine cu opresorii! Nu înţelegeau că servilismul lor infam îi îngropa tot mai mult? Să nu vină după aceea să ceară îndurare, *salops de merde*[1]...!

Ţineţi seama că doar în primele trei luni ale anului cel puţin trei sute de evrei au fost arestaţi la Grenoble. Înainte, nici nu aflam ce se întâmpla. Dar acum, mulţi au început să vorbească. Pentru nazişti şi colaboraţionişti era tot mai greu să-şi ascundă crimele.

La sfârşitul lui decembrie, Julius Zerman, responsabilul Uniunii Tineretului Evreiesc din Grenoble, de nouăsprezece ani, a murit în închisoare. Mai mulţi membri ai grupului au fost arestaţi. Niciodată nu s-a mai ştiut nimic de ei. În februarie

[1] Târfe de rahat (în fr., în orig.)

s-a instalat la Hôtel Suisse et Bordeaux, aproape de gară, o secţie a Poliţiei Antievreieşti Germane. Raziile s-au intensificat imediat. Hotelurile şi pensiunile despre care se ştia că primesc evrei, ca Hôtel D'Angleterre şi pensiunea Thérèse, au suferit razii zilnice. Sătuleţele au fost şi ele obiect al bolnăvicioasei persecuţii; douăzeci şi cinci de persoane arestate la Uriage, la începutul lui februarie; douăzeci de oameni au fost deţinuţi pe data de 18 a aceleiaşi luni la Vizille; cincisprezece au fost prinşi pe 23 la Monestier-de-Clermont. În martie a fost rândul localităţii La Terrasse, al mănăstirii La Providence de Corenc şi, mai ales, al aberantei nemernicii de La Martellière, aproape de Voiron.

În acest orăşel de la poalele masivului Chartreuse, Gestapoul a năvălit la trei dimineaţa în ziua de 23 martie, cu o impresionantă desfăşurare de efective şi arme, ca să prindă... şaptesprezece copii şi adolescenţi! Şi pe mama unuia dintre ei, care avea grijă de grup. Erau de la azilul pentru copii al rabinului Schneerson. Toţi au fost deportaţi. Destinaţia, un loc numit Auschwitz, al cărui nume se auzea tot mai des. Nu ştiam unde se afla, dar ştiam că de acolo nu se întorcea nimeni.

***

Nikolaus *Klaus* Barbie

Aveam ocazia să fac în Isère ceea ce făcusem la Lyon. Şi când te gândeşti că Lyonului i se spunea, cu multă pompă, „Capitala Rezistenţei"! Ei bine, chiar acolo, în inima Rezistenţei, mi-am făcut plăcerea de a-l prinde şi de a-l trimite în Germania pe şeful ei suprem, Jean Moulin. Mai târziu, am fost informat că a murit pe drum. Autonumiţii *résistants* erau, de fapt, nişte bandiţi, criminali de doi bani, sau tineri

imberbi incapabili să participe la adevăratul război. Dar trebuie să recunosc că acest Moulin era dur. Şi-a câştigat respectul meu, ceea ce nu e puţin lucru. Deşi, trebuie să mărturisesc şi că mi-ar fi fost mai greu să-l arestez, dacă nu l-ar fi denunţat unul dintre tovarăşii săi. Oricum, moartea lui Moulin a fost o lovitură cumplită pentru răzvrătiţi.

Iar mie mi-a conferit un enorm prestigiu personal; la scurt timp, am fost chemat în patrie, unde Führerul în persoană mi-a înmânat Crucea de Fier Clasa Întâi cu Spade.

La puţin timp după aceea, la începutul lui septembrie, retragerea italienilor, nişte slugi ale evreilor, a fost o binecuvântare. Nu erau buni de nimic aceşti oameni veşnic preocupaţi *per mangiare e scopare!*[1] Cu ajutorul unei secţii a Poliţiei Antievreieşti, care s-a instalat într-un hotel din Grenoble, ne-am pus pe treabă foarte repede.

Lucrul cu evreii s-a desfăşurat într-un ritm bun. Erau mulţi şi erau obişnuiţi cu purtarea *très chic* a italienilor, aşa că nu a fost greu să punem mâna pe ei. După o primă razie în Grenoble, am trecut la sătuleţele din regiune. În schimb, cu Rezistenţa era mai greu. Masivul Chartreuse, unde se refugiau mulţi dintre ei, cu munţii lui înzăpeziţi şi cu nesfârşitele

[1] Să mănânce şi să facă dragoste. (în it., în orig.)

cotloane, le oferea acestor delincvenţi o protecţie naturală. Trebuia să aşteptăm sfârşitul iernii ca să-i lovim cu forţă.

Giusto Pacella

Pecato! Quanto terribile![1] Cincizeci de copii de la un azil arestaţi de Gestapo! *Porca miseria!*[2]

Cafeneaua era tot mai mult un centru de informaţii. Pe măsură ce se simţea în aer înfrângerea naziştilor şi a regimului de la Vichy, lumea a prins curaj să vorbească. Cu siguranţă că se spuneau vrute şi nevrute, aşa că nu te puteai lua după *per tutti i pettegolezzi*[3].

Dar în seara aceea de 6 aprilie '44, când am aflat că de dimineaţă trei camioane cu ofiţeri de la Gestapo au sosit la o şcoală şi un orfelinat din Izieu, un sătuc de mai puţin de o sută de locuitori, şi i-au sechestrat pe toţi elevii şi învăţătorii, indignarea n-a mai avut margini. Pentru prima dată după mulţi ani, locuitorii au vorbit în gura mare, unii aproape strigând, fără teamă că vor fi denunţaţi. Furia şi neputinţa erau teribile. Şi totuşi, vremurile se schimbau.

***

Pierre Chenaudon

Niciodată n-o să uit marţea aceea. Antoine, brutarul, ne spusese înainte că un nepot al lui, sosit de curând de la Grenoble, avea veşti despre odiosul Klaus Barbie. Când s-a lăsat seara, ne-am întâlnit acasă la el, cu prietenii. Când am

[1] Păcat! Ce teribil! (în it., în orig.)
[2] Ce porcărie! (în it., în orig.)
[3] Toţi palavragiii (în it., în orig.)

ajuns eu, cu o mică întârziere (avusesem una dintre obișnuitele mele discuții cu nepoata Nicole), starea sufletească a tuturor era la pământ.

— Când o să termin cu jidanii din Grenoble, o să fac același lucru cu membrii Rezistenței de la Chartreuse, le spusese Barbie oamenilor săi. Și nu mai am mult de lucru cu jidovii!

Am rămas tăcuți, îngrijorați. În realitate, nu era nimic nou; știam că naziștii puteau ataca în orice moment. În ciuda raziei brutale de la 1 octombrie, evreii au continuat să vină la Saint-Pierre. Și atacurile Rezistenței s-au intensificat. Da, era probabil ca descinderea nemților să fie iminentă...

Ușa s-a deschis brusc și, în acea întrunire de bărbați, și-a băgat capul Nicole. M-am uitat la ea cu ochi de asasin. Dar n-am avut timp să fac nimic.

— Aliații au debarcat în Normandia!

Ne-am uitat unii la alții, uluiți. Într-o clipită, o sută de întrebări s-au încrucișat în aer, fără să știe cineva să răspundă. E adevărat? Cum ai aflat? Cine ți-a spus? Ce zice BBC-ul? Și de Gaulle?

Am ieșit în stradă cu grijă. Era o noapte minunată, rece și înstelată, de sfârșit de primăvară. Unii dintre noi ne-am dus la cafeneaua din piață, din fața Primăriei. Alții, la biliard, unde mai era ceva lume. Zvonul se răspândise peste tot. După o oră, ne-am adunat din nou. De data asta acasă la mine, ca să nu trezim bănuieli. Nu reușeam să ne convingem. Și cu atât mai puțin aveam curaj să sărbătorim evenimentul! Suferiserăm atât de mult în ultimii ani! Dar, oricum, am scos din bufet o sticlă, pe care o păstrasem cu cea mai mare grijă tot acest timp.

— Doar un păhărel, până se confirmă veștile, i-am prevenit pe prietenii mei.

Și, atenție, era un coniac Calvados din Normandia. Să fi fost o presimțire?

În noaptea aceea blândă şi înstelată, ne-am îmbrăţişat în tăcere în timp ce inimile ne băteau să ne spargă piepturile, din dorinţa de a şti mai mult. Da, cum să nu-mi amintesc de marţea aceea, 6 iunie 1944!

Cu toate acestea, ne neliniştea o întrebare: şi noi, în sud, cât timp va mai trebui să aşteptăm?

***

Domingo López Delgado

Dimineaţă, la 7:30, am zărit coasta franceză de la Marea Liguriei, în Mediterană. În sfârşit, ne aflam unde ne doriserăm atât de mult să ajungem! Acum trebuia să aşteptăm nerăbdători ordinul de debarcare.

Trecuseră trei ani lungi de când plecasem din îndrăgitul meu Uruguay. Se întâmplaseră multe lucruri în acest timp, care mă marcaseră pentru totdeauna. Nu mai eram acelaşi, nu încăpea nicio îndoială. Dar păstram încă intacte acele idealuri care mă făcuseră să lovesc în masă la vechea Café Gardeazábal şi să strig foarte tare:

— Locul meu este acolo unde se luptă pentru libertate!

Departe rămăseseră botezul de foc din nordul Africii, asediul eroic de la Bir Hakeim, întâlnirea noastră cu generalul de Gaulle, victoria, tragică pentru noi, de la El Alamein, unde căzuse dragul nostru Amilakhvari. Suferiserăm şi pierderea compatriotului nostru Águedo Sequeira, ucis când a fost bombardată ambulanţa pe care o conducea, pe 30 august 1943. N-au fost mângâieri suficiente omagiul solemn al Legiunii, nici cuvintele emoţionante ale căpitanului nostru Jean Simon în timpul înmormântării lui la Takrouna: „Ai venit dintr-o mică ţară din America de Sud, ca să pui mâna pe arme şi să aperi Franţa şi democraţia. Ai lăsat tot ce iubeai,

ca să lupţi alături de noi. Îţi mulţumesc în numele meu şi al patriei mele. Mormântul tău va rămâne un jalon de glorie în drumul nostru spre victoria finală". Apoi a rostit o rugăciune cu glasul frânt. Şi acolo, în mormântul 13 din grupul M al cimitirului naţional din Tunis, acoperit de gloriosul steag tricolor cu Crucea de Lorena, a rămas prietenul nostru.

Apoi, debarcaserăm în Italia şi făcuserăm campania de la Napoli la Roma. Mai multe episoade dificile al căror protagonist mi-a fost dat să fiu au făcut să primesc o decoraţie. A fost o onoare imensă. Când am primit Crucea de Război, mi-am imaginat ce ar fi simţit familia mea dacă ar fi fost de faţă.

Plecaserăm la război din dragoste pentru democraţie şi pentru Franţa, acea naţiune care dormita la câţiva kilometri de locul unde ne aflam. Bătălia decisivă era aproape.

***

Anne Michelle Lafourcade, *Michelle*

„Timpul disperării" sosise. Malraux numise începutul erei naziste „timpul dispreţului". Ce putea defini mai bine obscurul ei sfârşit decât disperarea provocată de furie, ură şi ranchiună?

Era ceea ce îi împingea pe nemţi la acţiuni tot mai brutale şi lipsite de sens. În cimitirul de la Rillieux-la-Pape, şapte evrei au fost împuşcaţi de Miliţia Franceză condusă de Paul Touvier, ca represalii pentru acţiunile Rezistenţei. Din acelaşi motiv, şase evrei au fost asasinaţi la Voiron. Albert Troujmann şi familia Cohen-Faraggi au fost sechestraţi la Grenoble de banda miliţianului Guy Esclach; primului i-au zburat creierii pe Podul Bastilia, iar pe ceilalţi i-au aruncat în râul Isère cu o grenadă legată de gât. Persecuţia membrilor

Rezistenţei a devenit tot mai feroce şi s-a extins în sătuleţe: La Frette, Bizone şi Allevard au fost doar câteva dintre multele localităţi bănuite că îi ascundeau pe maquisarzi, unde naziştii au percheziţionat fiecare casă şi unde au luat prizonieri ca să-i sperie.

Cu trecerea timpului, s-au aflat amănuntele atacului asupra orfelinatului din Izieu. S-a întâmplat la ora micului dejun. Copiii îşi beau ciocolata caldă. Naziştii au înconjurat şcoala şi i-au ridicat pe toţi elevii. I-au aruncat în camioane ca pe nişte saci de cartofi, în timp ce copiii ţipau îngroziţi! N-a scăpat niciunul. Iar după puţin timp, au fost trimişi la Auschwitz, în acelaşi tren cu copiii din Voiron.

Nebunia se dezlănţuise. Ce sens aveau toate astea?

Trăiam înfricoşată. Toţi ştiam că masivul Chartreuse era refugiul preferat al maquisarzilor din regiune. Pe măsură ce persecuţia Gestapoului era mai eficientă în văi, maquisarzii luau drumul munţilor. Aşa făcuse, cu ceva timp în urmă, şi Mon Capitaine. Era evident că nu aveau să întârzie în a-i urmări, îndemnaţi de acea disperare dementă care-i stăpânea. Ce avea să se întâmple cu el atunci?

***

Domingo López Delgado

Faza iniţială a Operaţiunii *Dragoon* a fost un succes total. În dimineaţa zilei de 16 august am început debarcarea în apropiere de Cavalaire, fără să întâlnim prea multă rezistenţă. Când am pus piciorul pe pământ, camarazii francezi s-au emoţionat; îngenunchind, îşi umpleau pumnii cu

nisip, pe care îl sărutau cu fervoare, fără să-şi poată stăpâni plânsul.

De-abia după două zile am intrat în contact direct cu inamicul; întâi la salinele de la Hyères şi apoi în apropiere de Toulon. Ne-am confruntat cu puternice cuiburi germane şi cu un contraatac dinspre un mic fort situat pe creasta unui munte. Dar Armata a 19-a germană nu mai era aceeaşi, era vizibilă dezorganizarea. De aceea, comandantul Armatei 1-a a Statelor Unite, Alexander Patch, şi comandantul nostru, Jean de Lattre de Tassigny, au hotărât să grăbească ritmul operaţiunii.

În timp ce Armata 1-a franceză ataca Toulon şi Marsilia, americanii înaintau pe valea Ronului. Rezistenţa a fost slabă, comparativ cu cea din Africa şi Italia. Foarte repede, nemţii au început să se retragă spre nord, urmăriţi de noi. În localităţile întâlnite de-a lungul drumului, eram aclamaţi de o mulţime nebună de bucurie. Ne aruncau flori. Şi când camioanele se opreau, erau imediat asaltate; eram copleşiţi de îmbrăţişări şi de sărutări, aproape că ne sufocam! Era apoteoza libertăţii, care, în sfârşit, rupsese lanţurile ce o oprimau. Adevărata Franţă renăştea.

Zilele următoare au continuat la fel. Pe de o parte, primind „Onoare şi recunoştinţă eternă eliberatorilor", cum spuneau cărţile poştale pe care ni le făceau cadou fetele din localităţi. Pe de altă parte, luptând împotriva grupurilor de rezistenţă naziste, care, în disperarea lor în faţa apropiatei înfrângeri, continuau să săvârşească crimele cele mai execrabile. În timp ce armata nord-americană se ocupa de marile oraşe, noi eliberam, unul după altul, sătucurile de munte, ca să nu cadă pradă urgiei finale.

***

Nikolaus *Klaus* Barbie

Aveam să-mi fac datoria până la capăt. Nu aveam nici cea mai mică îndoială.

În Marea Germanie sarcina fusese îndeplinită. Tot ce puteam aporta idealurilor noastre în afara frontierelor — oricât de adverse ar fi fost circumstanţele mereu schimbătoare ale războiului — trebuia făcut.

De aceea m-am ocupat de orfelinatul din Izieu. Unii m-au întrebat dacă era necesar. Era o chestiune de responsabilitate. Şi în aceşti termeni am comunicat-o superiorilor mei: „Azi-dimineaţă orfelinatul evreiesc «Colonie d'enfants» de la Izieu-Ain a fost epurat. În total, 41 de copii între trei şi treisprezece ani au fost capturaţi. A fost arestat şi întregul personal evreiesc, zece persoane, dintre care cinci femei".

Puţini ştiau cât de grea era munca noastră. Eu mi-o făceam cu mândrie, fiindcă ştiam că era datoria mea, dar nu întotdeauna cu bucurie. Camaradul Heinrich Himmler ne-a vorbit, cu câteva luni în urmă, în octombrie 1943, despre o întrunire secretă şi ne-a mers la suflet: „Fraza «evreii trebuie să fie exterminaţi» are puţine cuvinte. Aşa s-ar zice, domnilor. Dar ceea ce îi solicită celui care o pune în practică este cel mai greu lucru de pe lumea asta. Firește, sunt evrei, nu sunt decât evrei, e clar; dar gândiţi-vă cât de mulţi sunt oamenii, inclusiv tovarăşi de partid, care au adresat, chiar şi mie însumi, cunoscuta cerere în care se spune că, bineînţeles, toţi evreii sunt nişte porci, cu excepţia unora sau altora, care sunt evrei decenţi, cărora nu trebuie să le facem nimic." Şi apoi a adăugat, cu sinceritate totală: „Vă rog să ascultaţi ce vă spun aici, în intimitate, şi să nu vorbiţi niciodată despre asta. Mi s-a pus următoarea întrebare: «Ce facem cu femeile şi copiii?» Şi pentru asta am găsit o soluţie clară. Simţeam că nu am dreptul să-i extermin pe bărbaţi şi

să-i las să crească pe fiii lor, care s-ar răzbuna pe fiii şi descendenţii noştri. Am fost obligat să iau decizia gravă de a face să dispară acest popor de pe faţa pământului. Pentru organizaţia noastră a fost cel mai greu lucru cu care ne-am confruntat. Cred că pot spune că a fost dus la capăt, fără ca oamenii noştri să fi suferit în sufletul lor. Dar primejdia era reală. Drumul dintre cele două posibilităţi: să fim prea duri, să ne condamnăm sufletul şi să nu respectăm viaţa umană sau să fim slabi şi să ne pierdem capul până ajungem la crize nervoase, drumul dintre Scila şi Caribda[1] era disperant de îngust."

Dacă mai târziu, prin voinţa zeilor războiului, va fi să mă întorc şi să-mi îndeplinesc funcţia între hotarele *Grossdeutschland*-ului, Marii Germanii, pe care Führerul nu va permite niciodată să fie violate, îmi voi continua acolo munca.

Între timp, aveam să execut sarcina primită fără ezitare. Deocamdată, în zilele următoare, aveam să curăţ munţii şi satele din masivul Chartreuse, infestate de evrei şi membri ai Rezistenţei. Aveam să-mi fac datoria până în ultima zi.

***

Jean-Baptiste Renard, aghiotant al comandantului Semibrigăzii a 13-a a Legiunii Străine, în apropiere de Annonay, Franţa

Înaintam în ritm susţinut. Prea repede, spuneau unii, deoarece am început să avem dificultăţi cu aprovizionarea. Mai ales pentru că inamicul distrusese porturi vitale precum Marsilia şi Toulon.

[1] „A fi între Scila și Caribda" este o expresie provenită din mitologia greacă și înseamnă a alege dintre două rele. (N. red.)

Însă problema noastră cea mai mare era alta; în fiecare aşezare unde intram, locuitorii ne povesteau ororile săvârşite de naziști şi de acoliții lor din miliție în timpul dezastrului lor final. Se înverşunau împotriva sătuleţelor de munte, pentru că fuseseră adăpostul preferat al evreilor şi al Rezistenţei.

— Nu putem sta cu braţele încrucişate auzind toate aceste atrocităţi, ne-a spus comandantul nostru căpitanului Simon şi mie, după ce ne-a convocat în improvizatul lui birou. Chiar mâine, recrutaţi un grup de subofiţeri şi de soldaţi, căliţi şi cu experienţă. O să formăm o unitate specială, care să o ia înainte şi să elibereze câteva sate de munte, până sosește grosul armatei aliate. Astfel, vom evita represaliile naziștilor asupra localnicilor. Nord-americanii vor face acelaşi lucru.

Ne-am apucat de treabă cu multă râvnă. Ni s-a părut o misiune nobilă şi necesară, care nu avea să schimbe cursul războiului, dar putea salva multe vieţi. Cu toate că ni s-a părut ironic ca o unitate specială, care avea nevoie de mare precizie şi deplasări rapide, să fie condusă de un chior şi un şchiop... I-am ales pe cei mai buni oameni pentru această misiune dificilă; nu era nevoie doar de curaj, ci şi de o bună doză de bun-simţ pentru a rezolva situaţii diferite şi schimbătoare.

Am stabilit şi ordinea priorităţilor: regiunea muntelui Pilat şi masivul Chartreuse.

V
O PARĂ PENTRU CHARLOTTE

Saint-Pierre-de-Chartreuse, regiunea Ron-Alpi,
Isère, teritoriu sub ocupaţia germană,
ultima săptămână din august 1944

Charlotte

Ne duseserăm la cumpărături la băcănia lui Pierre. Raymond verifica împreună cu vânzătorul dacă luaserăm toate lucrurile de pe redusa noastră listă, în timp ce eu iscodeam prin cutiile din carton şi din tablă. Ce mult îmi plăcea să-mi bag nasul în cutiile cu coloniale[1]! În acest timp, s-a deschis uşa şi a intrat un vecin.

— Pierre, e o forfotă ciudată în sat, a zis pe un ton îngrijorat. Mai ales în pădurea din apropiere.

Băcanul s-a încruntat, neliniştit. Amândoi au stat de vorbă în şoaptă. Raymond a luat cumpărăturile şi am ieşit. Nici n-am ajuns bine în stradă, că fratele meu a luat-o pe un drum lung şi ocolit. Se presupunea că ne îndreptam spre casă, dar era vizibilă intenţia lui de a trece prin apropierea pădurii. Eu l-am urmat. Dintr-o dată, printre umbrele pădurii am reuşit să zăresc doi soldaţi nemţi. Erau camuflaţi printre

[1] Articole alimentare de băcănie (ceai, cafea etc.) provenite din ţări exotice (în trecut, adesea colonii) (N. red.)

arbuşti, dar se distingeau datorită uniformei lor de neconfundat. I-am făcut un semn lui Raymond, cât am putut de discret. Fratele meu a dat din cap; fără îndoială, îi văzuse deja şi mi-a făcut un gest, vrând să spună: „Sunt mult mai mulţi". M-am uitat cu mai multă atenţie şi am înlemnit: nemţii nu erau doi, ci o groază de soldaţi camuflaţi. Era clar că pregăteau o lovitură devastatoare. Atunci Raymond, fără să şovăie vreo clipă, mi-a dat plasa în care erau cumpărăturile de la băcănie şi a luat-o pe o cărare care, după o sută de metri, intra în pădure.

***

Pierre Chenaudon, *épicier*

După ce am schimbat câteva vorbe cu vecinul meu Lucien despre ce se întâmpla în sat, am hotărât să ieşim din *épicerie*, ca să iscodim un pic. Atunci l-am văzut pe băiatul acela, Raymond, care îi dădea surioarei lui plasa în care erau cumpărăturile de la prăvălie şi intra în pădure.

— Băiatul ăsta e nebun! am exclamat din adâncul sufletului în timp ce mă uitam disperat la Lucien. Ce are de gând? Unde se duce?

Dar era prea târziu.

Unul dintre ofiţerii Waffen-SS, care comanda operaţiunea, îl văzuse şi i-a urmărit cu atenţie mişcările.

***

Charlotte

Mi-am dat seama ce se întâmpla şi am simţit că mor. Naziştii pregăteau un atac împotriva Rezistenţei care opera

în apropiere de Saint-Pierre. Iar eu ştiam că fratele meu era foarte îndrăgostit de o fată pe nume Nicole, nepoata băcanului Pierre, ai cărei părinţi făceau parte din Rezistenţă. Acum fratele meu urca pe munte, pe o cărare, ca să-i anunţe pe cei din Rezistenţă de atacul ce se pregătea! Cum i-a putut trece prin cap aşa ceva, pentru Dumnezeu!

Nu ştiam ce să fac. Am privit năucită şi îngrozită cum Raymond dispărea în pădure. Apoi, cu inima frântă, mi-am luat plasa în care erau cumpărăturile şi am pornit spre casă. Ţin minte că mergeam tot mai încet. Aş fi vrut să nu ajung niciodată. Ce aveam să le spun părinţilor mei?

***

Pierre Chenaudon, *épicier*

De-abia după un minut, ofiţerul a dat ordinul. Eu nu ştiam germana, dar tonul lui tăios nu mi-a plăcut deloc. Şase soldaţi au luat-o pe cărare, cu pas vioi.

N-a trecut mult până s-au întors; în faţa lor, îmbrâncit, mergea băiatul. Nu era încătuşat, dar se vedea, după cum arătau hainele şi expresia feţei lui, că îl „tăbăciseră".

În clipa aceea, comandantul trupelor a ordonat să înceapă operaţiunea. În timp ce un grup de soldaţi a înaintat prin pădure, ceilalţi s-au urcat în nişte camioane militare. Acestea au luat-o pe un drum de ţară, care urca spre munţi. Pe băiat l-au luat cu ei.

***

Charlotte

Am deschis uşa şi am urcat încet pe scară. Când am intrat în cameră, părinţii mei m-au privit miraţi.

— Şi Raymond? a întrebat mama.

N-am ştiut ce să răspund. Şi am izbucnit în plâns. Încetul cu încetul, au izbutit să mă facă să povestesc ce se întâmplase. Când am terminat, Blima a început să plângă şi ea. Tata s-a ridicat în picioare şi a început să se îmbrace, cu chipul schimonosit de deznădejde. Ştiu că s-a dus să vorbească cu Pierre. A fost îngrozitor! De la el a aflat că Raymond fusese prins de nemţi.

S-a întors acasă distrus. Nu mai avea aer. Durerea îl împiedica să respire şi am crezut că în orice clipă s-ar putea să i se întâmple ceva. Cu toate acestea, s-a îmbrăcat mai gros — se lăsa deja seara şi sufla un vânt rece dinspre munţi — şi s-a pregătit să iasă din nou. Era hotărât să facă orice ca să-şi salveze fiul.

***

Pierre Chenaudon, *épicier*

Se înserase. Deodată, am auzit paşii cuiva care alerga pe stradă şi traversa satul. M-am gândit la ce putea fi mai rău. M-am apropiat împreună cu Martha de fereastra de la dormitorul nostru, care este deasupra băcăniei, şi l-am văzut pe băiat, pe Raymond, care fugea ca un disperat. Şi totuşi nu-l urmărea nimeni.

Reuşise să scape? Îi dăduseră drumul?

***

Charlotte

Tata s-a îmbrăcat şi a coborât scara cu paşi mari. N-a apucat să deschidă uşa; când era gata s-o facă, a auzit paşii cuiva care alerga. Se auzeau tot mai aproape. Şi pentru el erau de neconfundat. A mai aşteptat puţin.

Brusc, uşa s-a deschis cu zgomot. Şi un Raymond epuizat a năvălit în casă! Tata s-a grăbit să-l strângă în braţe cu infinită dragoste. Soţii Durand s-au apropiat, binevoitori, dar n-au spus nimic. Aline şi familia ei au întrebat ce se întâmplase.

La scurt timp, mai liniştit, Raymond a povestit ce se petrecuse:

— Am mers pe cărare, până m-am apropiat de membrii Rezistenţei. Când mi s-a părut că-i văd, le-am făcut semn că vin nemţii. I-am auzit imediat pe soldaţi şi m-am întors. M-au întrebat ce făceam acolo. Le-am răspuns că venisem să caut fructe pentru cină. Nu m-au crezut şi m-au bătut. Apoi m-au urcat într-un camion, unde mai erau doi tipi cu feţele zdrobite. Atunci i-am auzit pe ofiţeri discutând: „Nu vezi că e un adolescent? N-are sens... Prefer să nu vadă ce trebuie să facem."

Raymond a crezut că aveau să-l omoare.

Comandantul s-a uitat drept în ochii lui. Privirea sa era obosită şi distantă. N-a spus nimic. A dat din cap şi doi soldaţi l-au aruncat din camion. De îndată ce a căzut, a rupt-o la fugă spre casă.

***

Pierre Chenaudon, *épicier*

De când am văzut primele mişcări ale naziştilor în pădurea de lângă casa noastră, am bănuit că povestea nu avea să se sfârşească fără o descindere în sat. Ţinta lor erau grupurile din Rezistenţă, fără îndoială. În ciuda masacrelor precum cel de la sfârşitul anului '43 de la Grenoble, când fuseseră asasinaţi vreo douăzeci de lideri ai Rezistenţei, care la scurt timp a fost cunoscut ca *le Saint-Barthélemy grenobloise* (în amintirea Nopţii Sfântului Bartolomeu din secolul al XVI-lea),

membrii Rezistenţei au fost greu de prins. Evreii, în schimb, au fost anihilaţi peste tot. Mai supravieţuiau puţine familii, din loc în loc, ascunse în sătuleţe ca Saint-Pierre.

Dar maşinăria asasină era din nou în funcţiune. Şi nu avea să se oprească pur şi simplu! De aceea, când s-a lăsat noaptea şi i-am văzut în poziţie de drepţi la un capăt al satului, primind ordine, am ştiut ce avea să urmeze. Am ieşit imediat din băcănie.

— Martha! Se apropie o razie, mă duc să-i anunţ pe cei din sat, am reuşit să-i şoptesc nevestei mele, înainte de a o lua pe stradă în jos, în mare grabă.

***

Charlotte

— Şi acum ce facem? a întrebat mama Alinei, îngrijorată.

Nimeni n-a avut timp să-i răspundă. Cineva a bătut la uşă. În timp ce noi, ceilalţi, ne ascundeam cum puteam, *monsieur* Durand s-a apropiat şi a deschis. Mi-am ţinut respiraţia. Era Pierre, băcanul. Am oftat uşuraţi. Dar numai pentru o clipă.

— Se face o razie, *monsieur* Durand! a spus Pierre, aproape strigând. Vă rog, anunţaţi-i pe chiriaşii dumneavoastră!

Şi a plecat. Unul după altul, am ieşit din ascunzătorile noastre improvizate. Aveam feţele albe ca varul şi desfigurate.

— Trebuie să ieşim de aici, să ne ascundem în altă parte, a spus tatăl Alinei, disperat.

Da, era adevărat, asta trebuia să facem. Dar unde să ne ascundem? Pentru o clipă, am dus dorul casei vechi a armenilor, unde, atunci când se anunţa o razie, ne îngropam în gunoi în acea fundătură jegoasă, care ne-a salvat vieţile de atâtea ori.

Nimeni n-a fost în stare să dea un răspuns. N-am avut timp. Din stradă se auzeau deja zgomotul camioanelor, strigătele ofițerilor naziști îndemnând trupa și odiosul sunet al cizmelor care bocăneau pe caldarâm.

Fiecare familie a intrat în camera ei, ca să se ascundă cât de repede putea. Eu și tata ne-am ascuns în spatele unui bufet rablagit. Mama și Raymond, în spatele unui mic fotoliu din răchită. Acelea erau toate mobilele pe care le aveam. Dacă intrau în camera noastră, ne descopereau negreșit!

Strigătele erau tot mai ascuțite și mai ostile. Arestaseră deja câțiva nefericiți și acum îi împingeau cu lovituri de paturi de pușcă spre camioane. L-am strâns pe tata în brațe cu toată puterea mea. Tata mi-a pus mâna pe ceafă și m-a mângâiat. Am stat pe cât de liniștită am putut (ca și cum asta ne-ar fi putut ajuta!), am închis ochii și am început să mă rog: „Dă, Doamne, să nu intre! Să treacă pe lângă noi, Dumnezeule mare, doar atât îmi doresc, să nu intre!"

Dar au intrat.

Au izbit ușa cu picioarele și au smuls broasca. Dintr-odată, s-au întâlnit cu soții Durand, care rămăseseră la parter. Au strigat la ei din răsputeri. Nu le era de ajuns că năvăleau în casa lor la orice oră din noapte, trebuia să înspăimânte, să terorizeze, să umilească... Bătrânii n-au spus nimic, deși *madame* Durand scâncea întretăiat. S-a făcut liniște, întreruptă doar de zgomotul ușilor dulapurilor și de sertarele mobilelor care se deschideau și se închideau. Percheziționau parterul. Din când în când, un ofițer striga; îi atrăsese atenția ceva. Nervii mă ucideau, tremuram. Să fi lăsat ceva din lucrurile noastre jos din cauza grabei? Luaserăm cu noi jocul de domino?

Deodată, s-a stârnit zarvă. Vorbeau mai mulți oameni în același timp. Eu nu înțelegeam germana, cel mult câteva cuvinte. Totuși, acum, da, găsiseră ceva! Comandantul patrulei

a lătrat un ordin şi s-au auzit cizmele soldaţilor care urcau pe scară foarte încet. Poate se temeau de o ambuscadă a Rezistenţei. Când au ajuns la primul etaj, s-au oprit şi l-au aşteptat pe şeful lor. Iar am auzit groaznicul bocănit al cizmelor pe scara din lemn... Trenul de la Liège la Paris! Nu din nou, vă rog! Ce oroare!

S-a lăsat din nou liniştea, care mi s-a părut nesfârşită. Brusc, ofiţerul de la Gestapo a urlat un nou ordin; trupa a izbit cu picioarele în uşile camerelor şi a intrat cu un zgomot asurzitor. Cât ai clipi, mobilele din camere au zburat prin aer. Atunci s-a auzit un ţipăt: era mama Alinei! Îi descoperiseră! Apoi vocile celor doi fraţi ai ei, întretăiate. Îi băteau. După aceea, glasul răguşit al tatălui; n-a putut suporta să vadă cum erau bătuţi copiii lui şi ieşise din ascunzătoare. S-a auzit cum primea o lovitură îngrozitoare, cum scotea un scâncet scurt şi cădea. Şi Aline? Părea că n-o descoperiseră! Mi-am ţinut răsuflarea. Au trecut câteva secunde, care mi s-au părut eterne. „Să plece, Doamne Dumnezeule, să plece! Aline, te rog, mai rezistă puţin!" Naziştii continuau să răscolească totul şi era evident că nu erau mulţumiţi. Ceva nu le convenea. Or fi văzut hăinuţe de fetiţă sau poate că denunţul vreunui colaboraţionist menţiona cinci persoane. Au continuat să scormonească în timp ce urlau ca nişte fiare ce-şi încolţeau prada. Dintr-odată, timp de o clipă, strigătele au încetat. S-a auzit foarte încet plânsul înăbuşit al Alinei... Nuuu! Nu se poate! Aline, prietena mea, nu, vă rog!

Atunci s-a auzit cum îi târau în jos pe scară şi îi aruncau în camion. Mai mulţi membri ai patrulei au sărbătorit succesul cu urale şi aclamaţii.

Au intrat iar. Ofiţerul de la Gestapo a început să urce scara foarte încet, urmat de un pichet de soldaţi. Se auzea, foarte clar, bocănitul cizmelor. L-am strâns în braţe mai tare pe tata,

în timp ce tremuram fără să mă pot controla. Fiecare bocănitură a cizmelor mă făcea să mă înfior. A ajuns la palierul de la primul etaj. S-a oprit un moment. Apoi a continuat să urce. Pas cu pas. Îmi clănțăneau dinții atât de tare, încât mă temeam că s-ar putea auzi zgomotul. Tata mi-a strâns capul la pieptul lui. Ofițerul de la Gestapo a ajuns la al doilea etaj. Soldații l-au urmat. Mi-am zis că totul era pierdut.

A urmat o tăcere lungă și profundă. După acea larmă asurzitoare, acum domnea un calm absolut. Se simțea că erau la ușa camerelor noastre. Era iminent ca ofițerul să urle un nou ordin; soldații urmau să năvălească înăuntru, țipând ca niște descreierați. Și acela avea să fie sfârșitul.

— Nu cred că mai e careva aici, sus! s-a auzit clară și tăioasă vocea ofițerului. E târziu! O lăsăm pe altă dată.

După o clipă, au coborât la parter. Ofițerul de la Gestapo încheia marșul. S-a auzit clar zgomotul cizmelor lui când a ieșit în stradă și s-a urcat în cabina camionului. În scurt timp, s-au pierdut în noapte.

***

Anne Michelle Lafourcade, *Michelle*

Aliații au înaintat rapid și au înconjurat orașul Lyon. Cu câteva zile înainte, Grenoble fusese eliberat de nord-americani și de francezi. Sfârșitul jugului era iminent.

Cu toate acestea, *the show must go on*[1]. Am ajuns la Grand Café des Commerçants cu mult înainte de începerea spectacolului meu, așa cum făceam întotdeauna. Ca să savurez în liniște o cafea cu doi croasanți și să stau la taclale cu don Giusto și cu alți prieteni. Deodată, se schimbase atmosfera!

[1] Spectacolul trebuie să continue (în engl., în orig.)

Acum în cafenea se vedeau feţe dispărute de multă vreme... Şi toţi fuseseră împreună cu de Gaulle din primul moment! Se părea că nimeni nu îl sprijinise pe mareşalul Pétain... ce chestie!

Don Giusto s-a apropiat de mine zâmbitor. Mi-am zis că asta se datora întâmplărilor din ultimele zile. Şi mi-a părut bine; el nu era un om cu frământări politice; şi totuşi, îi ajutase pe toţi cei care avuseseră nevoie de el în acei ani negri. Cum să uit, de pildă, intervenţia lui în eliberarea tatălui acelei *signorina del gelato di fragola*. Dar nu era aceasta cauza zâmbetului său, ci cu totul altceva. A privit în jur cu grijă, apoi s-a aplecat şi mi-a susurat la ureche:

— Scrisoarea asta e pentru tine.

Am simţit un pumnal în piept. Eu nu aveam presimţiri şi nici nu eram foarte sentimentală. Dar, de data asta, ştiam cine mi-o trimisese. Am luat plicul şi m-am refugiat la *toilette*. Şi am citit-o, în timp ce lacrimile îmi curgeau pe obraji, până au udat hârtia:

Dragă Michelle,

În curând ne vom întâlni! Ieri, naziştii au încercat să dea ultima lor lovitură. Însă mulţumită unui tânăr din Saint-Pierre, care a reuşit să ne avertizeze, s-a putut evita o tragedie, pentru că nu ne aşteptam la acest atac. Oricum, am pierdut trei camarazi, iar pe mine m-au împuşcat în picior. Dar nu te speria, o să mă însănătoşesc, totul o să fie bine. Legionarii francezi şi nord-americanii sunt deja prin apropiere. Eliberarea este inevitabilă. Te rog să ai grijă de tine în următoarele ore; ar fi teribil să ţi se întâmple ceva acum. Trăiască Franţa! Te adoră,

Ton Capitaine

***

Jean-Baptiste Renard, împrejurimile Lyonului, Franţa

Am crezut că misiunea unităţii speciale încredinţată mie şi căpitanului Simon va trece neobservată în vâltoarea războiului. În timp ce în nord operaţiunea *Overlord* ajungea la Paris, iar în sud operaţiunea *Dragoon* eliberase deja Marsilia, Grenoble şi acum se asedia Lyonul, noi eliberam sătuleţe pierdute de munte, despre care nimeni nu ştia nici măcar unde se află. Nu ne păsa. Era o datorie de conştiinţă, ceva ce trebuia să facem.

Uneori, venea una caldă, alteori, una rece. Dar bucuriile erau mai numeroase. În general, soseam cu puţin înainte ca nemţii să primească ordinul de retragere şi îi obligam să abandoneze satele fără să le poată jefui sau să se dedea la represalii. Din când în când însă, ajungeam târziu; era foarte dureros să auzi rude şi prieteni povestind cum fuseseră arestate sau asasinate fiinţele lor dragi numai cu câteva ceasuri înainte de eliberare! Nu se puteau consola aceşti bieţi nefericiţi, şi pe bună dreptate. Dar asta ne făcea mai puternici şi ne înteţeam eforturile a doua zi.

Contrar presupunerilor noastre, în câteva zile faptele noastre s-au făcut cunoscute. Mulţi ne întrebau cum o duceam şi dacă ne puteau ajuta. Dar surpriza cea mai mare a fost când am primit o telegramă de la Paris, la câteva zile după eliberarea Oraşului Luminilor.

„Este o datorie să onorăm principiile noastre de Egalitate şi Fraternitate, în ceasul glorios al Eliberării. Niciun cetăţean de pe teritoriul francez nu poate fi abandonat în voia sorţii", afirma telegrama. „De aceea, misiunea voastră merită cea mai mare recunoştinţă." După care, semnatarul spunea: „Într-o zi, voi avea onoarea să vă cunosc şi să strâng mâna fiecăruia

dintre dumneavoastră". Eram încă tineri, dar eram bărbaţi căliţi. Ştiam că războiul împarte în stânga şi-n dreapta orori, dar că este foarte zgârcit cu bucuriile. Şi, în noaptea cea mai neagră a Franţei, am lăsat totul deoparte ca să ne apărăm idealurile, urmându-l pe bărbatul care le întruchipa. O figură care se transformase în glasul sufletului naţiunii. De aceea, când am citit numele lui Charles de Gaulle, am fost copleşiţi de o emoţie indescriptibilă.

***

Charlotte

Am fost foarte afectaţi. În ziua următoare, tata ne-a strâns pe toţi trei şi ne-a vorbit:

— Mai e puţin până când toată această suferinţă se va sfârşi, a zis cu glas trist. Dar aseară am văzut cât de teribile pot fi lucrurile, până în ultima zi, a continuat, adresându-se tuturor, dar privindu-l pe fratele meu. Nu vom mai ieşi din casă. Vom supravieţui cu ce avem sau cu ce ne poate împrumuta *madame* Durand. Ce a făcut Raymond ieri a fost o faptă foarte nobilă, dar prea periculoasă. Charlotte, suntem foarte aproape de final, am convingerea că Aline şi familia ei se vor descurca, nu te descuraja, mi-a spus cu o blândeţe care nu-i ascundea însă amărăciunea.

L-am privit cu drag, dar n-am reuşit să zâmbesc. Simţeam foarte multă durere şi nelinişte pentru prietena mea pierdută! O luaseră pe unica mea prietenă din toţi acei ani îngrozitori! Oare unde era? Oare suferea? Aveam să o revăd vreodată?

***

Era pe la jumătatea după-amiezii. Stătuserăm în casă toată ziua, aşa cum ne ceruse tata. Eu mă jucam cu dominoul

pe care mi-l împrumutase Aline. Mă gândeam tot timpul la ea. Raymond se învârtea ca un leu în cuşcă. Trecea dintr-o cameră în alta, cobora la baie, nu putea sta liniştit. Minunata fereastră, care mă hrănise cu atâtea visuri, acum era închisă. Habar n-aveam când o puteam deschide iar.

Dintr-odată, calmul acelei după-amiezi însorite de vară, tipic unei zile din săptămână într-un sătuleţ de munte, a fost sfâşiat. Zgomotul răguşit al camioanelor care înaintau pe strada mare şi larma trupelor ce se apropiau ne-au îngheţat sângele în vine.

— Pentru Dumnezeu! a implorat mama.

— Nu din nou, vă rog! m-am rugat cu ochii scăldaţi în lacrimi, în timp ce îl priveam disperată pe tata, care tocmai intrase în cameră cu faţa descompusă.

Eram nedumeriţi. Închişi între patru pereţi, fără să ne putem uita afară, nu ştiam ce se întâmpla. Ne uitam unii la alţii, în timp ce ascultam, terorizaţi, zgomotul care venea din stradă. Nici măcar soţii Durand nu erau acasă, ca să ne dea vreo lămurire. Aşteptam orbeşte ce ne pregătise soarta.

Deodată, cineva a încercat să deschidă uşa de la stradă. N-a reuşit. Ştiam că nu era uşor, deoarece tocul uşii era deformat. Am rămas neclintiți, aproape fără să respirăm. Cel de afară a insistat. Până la urmă, a reuşit. Ne-a îngheţat sufletul! După mai bine de trei ani fugind, resemnarea ne-a învins. Şi, pentru prima oară, ne-am lăsat braţele în jos şi ne-am spus: facă-se voia Domnului!

Am auzit cum intrau mai mulţi bărbaţi. Vorbeau o limbă ciudată.

— Vorbesc în spaniolă, a murmurat tata, care înţelegea ceva. Întreabă dacă e cineva acasă.

Atunci tata a luat o decizie îndrăzneaţă. Fără să stea pe gânduri, s-a ridicat, a deschis uşa camerei şi le-a spus:

— *Oui, ici!*[1]

Bărbaţii i-au strigat ceva într-o franceză cu un accent puternic. Păreau prietenoşi. L-au întrebat ceva ce n-am înţeles.

— *Je ne suis pas seul, je suis avec ma famille*[2], le-a răspuns şi ne-a chemat să ieşim din cameră.

Am şovăit o clipă. Ani de-a rândul făcuserăm imposibilul ca nimeni din „lumea exterioară" să nu afle de existenţa noastră. Dar ne-o cerea tata! Ce altceva puteam face? Ne-am apropiat şi am văzut trei soldaţi îmbrăcaţi în uniforme necunoscute. Hainele lor erau murdare şi rupte, foarte diferite de cele ale naziştilor. Tata a spus cu un surâs:

— *Ils sont de la Légion Étrangère, ils sont combattants de la France Libre.*[3]

Am coborât scara încet. Nu ştiam cum să reacţionăm. Dintr-odată, unul dintre soldaţi s-a apropiat de mine. M-am speriat în aşa hal, că m-am tras un pas înapoi. El şi-a dat seama că fusese cam brusc, iar pe faţa lui a apărut un zâmbet vag. A băgat mâna într-unul din buzunarele mari ale pantalonilor şi s-a scotocit până a găsit ceva ce n-am reuşit să disting, pe care l-a frecat de hainele lui jerpelite, vrând parcă să-l cureţe. Apoi a întins mâna, şi-a deschis palma şi mi l-a oferit, de parcă ar fi fost cea mai scumpă comoară. În primul moment, am rămas nemişcată, cu ambele braţe atârnându-mi pe lângă corp. Tata a exclamat:

— *Une poire, Charlotte!*

Am întins mâna până am atins-o pe cea a acelui soldat stângaci şi am luat para.

---

[1] Da, aici! (în fr., în orig.)

[2] Nu sunt singur, sunt cu familia mea. (în fr., în orig.)

[3] Ei sunt din Legiunea Străină, sunt luptători ai Franţei Libere. (în fr., în orig.)

— *Merçi,* i-am spus, copleşită de timiditate, în timp ce o băgam în buzunarul de la fustă şi încercam să-i mulţumesc cu un zâmbet acelui soldat minunat, eliberatorul nostru.

A trebuit să fac un efort enorm; trecuse mult timp de când nu mai zâmbisem!

Tata i-a întrebat de unde erau.

— *Je suis espagnol, du Pays Basque,* a răspuns cel care comanda patrula.

— *Et je suis de l'Amérique du Sud, de l'Uruguay,* a răspuns cu un puternic accent cel care îmi dăruise para.

Apoi toţi trei au făcut stânga-mprejur, au salutat şi s-au retras, nu înainte de a ne informa, ca şi cum ar fi fost o sarcină rutinară, o simplă formalitate:

— *La ville est liberée.*[1]

***

O bună bucată de vreme am rămas aşezaţi pe scaunele din sufrageria familiei Durand, la parter, aproape fără să scoatem o vorbă, uitându-ne unii la alţii. Nu ne venea să credem! Într-atât încât ne temeam să ieşim pe stradă şi să dăm piept cu o realitate diferită şi crudă. După un timp, s-au întors soţii Durand, care erau la curent cu noutăţile. Şi s-au aşezat şi ei în sufragerie, cu noi, dar fără să spună nimic, ca întotdeauna. Se vedea însă că erau emoţionaţi. Noi, toţi şase câţi eram, nu făceam decât să ne privim şi să zâmbim întruna, fericiţi.

Brusc, am început să auzim hărmălaie pe stradă. Tata s-a apropiat de fereastră cu multă grijă (după atâţia ani de izolare!) şi a văzut cum vecinii din Saint-Pierre-de-Chartreuse ieşeau din case şi înaintau spre piaţa Primăriei. Cu multă

[1] Eu sunt spaniol, din Ţara Bascilor [...] Iar eu sunt din America de Sud, din Uruguay [...] Localitatea a fost eliberată. (în fr., în orig.)

prudenţă am deschis uşa de la intrare şi am stat să privim ce se întâmpla. Zeci de persoane mergeau pe străzi cu steaguri tricolore, strigând *Vive la France!* M-a trecut un fior.

Am hotărât să ieşim, ca să vedem ce se întâmpla. Mai aveam ceva mai mult de o sută de metri până la piaţă, când am auzit cântecul. Sute de locuitori din Saint-Pierre cântau *Marseilleza*, acompaniaţi de fanfara locală. Ţi se făcea pielea de găină.

Eram aproape de piaţă, când ne-am oprit. Şi ne-am îmbrăţişat! Era prima dată, după patru ani, când nu făceam asta ca să ne consolăm sau ca să ne ajutăm să suportăm frica ori ca să nu ne simţim atât de singuri. A fost prima oară când ne-am îmbrăţişat de fericire. Când ne-am strâns în braţe unii pe alţii din plăcerea de a ne alinta, de a ne simţi o singură fiinţă pe această infinită şi crudă scenă a războiului ce ajungea la capăt. Şi am rămas mult timp aşa, eu, Raymond, mama şi tata, în această ordine, privind acea mulţime fericită, care intona pentru a suta oară *Marseilleza*, în acea noapte de neuitat, noapte de vară caldă şi blândă la Saint-Pierre-de-Chartreuse.

Dintr-odată, am atins cu mâna ceva în buzunarul fustei. Am băgat mâna în buzunar; era para pe care mi-o dăruise soldatul! Am scos-o cu grijă, am frecat-o de haine ca s-o curăţ şi am muşcat din ea.

Era proaspătă, moale, zemoasă. În viaţa mea nu gustasem ceva aşa de delicios! Am savurat mult timp fiecare îmbucătură, îmbrăţişându-mi cu şi mai multă putere familia, legănată de cântecele mulţimii.

Era para cea mai delicioasă pe care o mâncasem în viaţa mea!

Avea gustul libertăţii.

Epilog
ÎNTOARCEREA ACASĂ

I
UN DRUM SINUOS

Paris, Franţa, septembrie 1944

Charlotte

Am mai rămas la Saint-Pierre câteva zile. Veştile de pe front erau confuze. Deşi un lucru era clar: naziştii plecaseră şi nu aveau să se mai întoarcă. Oricum, tata se gândea la următorii paşi cu cea mai mare grijă, deoarece nu mai avea bani.

Ne-am reluat „excursiile" ca să culegem fructe din pădure. Mi-a făcut foarte bine să merg de mână cu tata, să mă bucur de aerul curat de la munte şi de înserările calde şi tăcute ale verii. Cred că şi lui. Deşi, din când în când, mi se părea că-i văd camuflaţi printre copaci pe acei soldaţi nemţi care ne terorizau în urmă cu doar câteva zile...

Raymond şi-a reluat şi el întâlnirile cu Nicole, ai cărei părinţi se întorseseră din munţi. Iar mama, Blima, s-a regăsit cu plăcere în bucătărie, dar mereu sub privirea atentă şi tăcută a doamnei Durand, care îi dădea bani şi unele alimente.

Părinţii mei au vorbit cu medicul din sat şi mi-au spus să folosesc din nou pansamentul la ochiul drept, pe care mi-l dădusem jos în ziua când am plecat din Liège. Dar era deja târziu: îmi pierdusem vederea după trei ani de chinuri. Mi-a

fost foarte frică să nu păţesc la fel şi cu ochiul stâng şi să rămân oarbă.

Deşi simţeam multă durere în suflet, totuşi ne-am bucurat de acele prime zile de libertate. Rănile se cicatrizau, dar foarte încet. Şi întrebările crunte se iveau cu tot mai multă putere: Ce s-a întâmplat cu bunicii mei, Yaakov şi Raia, părinţii Blimei? Şi cu unchii mei, Alter, Paul, Rifka şi ai lor? Dar cu Aline şi familia ei?

Era deja timpul să ne întoarcem acasă.

***

După câteva zile, am plecat la Paris, cu gândul să ne continuăm ceva mai târziu drumul până la Liège. Noua şedere în adoratul meu Oraş al Luminilor, care fusese eliberat cu două săptămâni înainte, pe 25 august, a fost complet diferită de cea din urmă cu trei ani. Oraşul îşi redobândise viaţa.

Ţin minte că în ziua sosirii, într-o vineri, ne-am dus la o sinagogă. Tata nu mai făcuse asta de mult, dar atunci a simţit că trebuia să-i mulţumească lui Dumnezeu pentru tot. Era înţesată de lume. Veniseră şi mulţi soldaţi nord-americani evrei. Toţi plângeau în hohote. Nu era nimeni care să nu fi pierdut o fiinţă dragă. Dar sentimentul de solidaritate era fantastic. Căldura umană ce emana din toată mulțimea aceea unită prin durere, dar şi prin speranțe, era impresionantă.

A doua zi ne-am dus la Hôtel Lutetia, care fusese în mâinile Gestapoului în timpul ocupaţiei şi care acum era centrul de informaţii privind locul unde se aflau deportaţii şi dispăruţii. Cu documentele confiscate de la nemţi şi mărturiile supravieţuitorilor, se luptau cu imposibila sarcină de a răspunde disperării rudelor şi prietenilor victimelor. Totuşi, uneori minunea se întâmpla. Mama trăia cu iluzia de a o găsi

pe Zara, prietena ei din copilărie, poloneză de origine, la fel ca ea, dar care trăia de mulți ani la Paris. Primele veşti n-au fost încurajatoare; fusese deportată cu familia ei nici mai mult, nici mai puțin decât la Auschwitz. Cu toate acestea, după câteva zile, căutările au luat o întorsătură neaşteptată: supraviețuise! Se întorsese şi locuia la Paris.

Întâlnirea dintre Zeirele şi Blimele, cum îşi spuneau cu drag cele două prietene, a fost nespus de emoționantă. Povestirea întâmplărilor prin care trecuseră le-a luat mai multe după-amiezi, alături de un samovar aburind.

„Într-o casă de polonezi evrei nu poate lipsi ceaiul", repeta Zara de fiecare dată când trebuia să-l umple. În acel apartament mic şi dărăpănat, samovarul era un simbol al identității poloneze evreieşti, transferată în sofisticatul Paris. Eu şi Raymond am stat cu ele mult timp şi am descoperit multe lucruri despre mama pe care nu le ştiam.

***

Ideea tatălui meu era să ne întoarcem de la Paris direct la Liège, traversând zona Ardeni. Dar n-a fost posibil; deşi nemții continuau să piardă teren, în regiunea aceea încă ploua cu temutele rachete V2, cu coada lor de foc şi zgomotul lor asurzitor. Pe lângă asta, aproape de sfârşitul anului, naziştii au lansat contraofensiva din Ardeni (cunoscută şi cu numele de „contraofensiva lui Von Rundstedt"), cu care au reuşit să aibă din nou inițiativa timp de două săptămâni. Situația în Belgia continua să fie neclară. Léon a trebuit să-şi schimbe planurile; urma să mergem mai întâi la Bruxelles şi să plecăm la Liège imediat ce Valonia avea să fie complet eliberată.

***

Bruxelles, Belgia, sfârşitul anului 1944

Charlotte

Când am ajuns la Bruxelles, oraşul încă era un haos. În plus, rezervele noastre se sfârşiseră şi tot ce mai aveam încăpea într-o gentuţă. A trebuit să locuim mai multe săptămâni într-un lagăr de refugiaţi. Organizaţiile umanitare precum Crucea Roşie sau organizaţiile evreieşti ce începeau să fie „reconstruite" (OSE, Joint, ORT şi altele) instalaseră adăposturi pentru acea mulţime de naţionalităţi foarte diverse, care se muta dintr-un loc în altul cu un vis comun: să se întoarcă la dragul lor cămin, dacă mai rămăsese ceva din el. Pentru asta recurgeau la şoproane, barăci şi corturi de campanie. Nu existau paturi, saltelele se puneau pe jos şi confortul era minim. Dar eram obişnuiţi.

Sentimentele noastre erau contradictorii. Ne redobândiserăm libertatea. Şi, pe zi ce trecea, se apropia tot mai mult întoarcerea la iubita noastră căsuţă. Dar tot nu aveam veşti despre rude şi prieteni. Îngrijorarea îşi continua misiunea. Încercam să nu ne mai gândim şi să ne convingem că în curând aveam să primim veşti. Şi că aveau să fie veşti bune.

Dar zilele treceau fără noutăţi şi nesiguranţa ne consuma.

II
SE IVESC ZORILE

Seraing-sur-Meuse, Liège, Belgia,
începutul anului 1945

Charlotte

În ianuarie, tata a luat hotărârea să ne întoarcem acasă.

În Belgia încă existau puncte de rezistenţă nazistă, iar temutele rachete Vergeltungswaffen continuau să cadă din cer (şi să facă ravagii), mai ales la Anvers şi la Liège. Dar, în ciuda temerilor, ne-am bucurat de această hotărâre.

După câteva zile, am urcat în trenul de Liège şi, câteva ore mai târziu, am ajuns la gara Guillemins. Câte amintiri legate de acea plecare din zorii zilei, care acum părea atât de departe! Încă îmi era teamă să nu văd că apar în orice clipă, din spatele stâlpilor masivi sau din vreun colţ al gării, ofiţerii Waffen-SS şi de la Gestapo, în uniformele lor şi cu arogantul bocănit al cizmelor.

Am ajuns la Seraing-sur-Meuse, în suburbiile acelui *Grand Liège*, după o oră. Am coborât din tramvai, fiecare cu punga lui mică şi ferfeniţă, am mers câteva străzi, am dat colţul şi am luat-o pe o altă stradă. O stradă în pantă, pe care o cunoşteam foarte bine, strada Molinay. Strada noastră.

Cum pe acolo nu trecea tramvaiul şi erau multe prăvălii (brutărie, cofetărie, un chioşc cu cartofi prăjiţi, altul cu îngheţată, altul cu fructe de mare şi multe altele), părea o stradă pietonală. Diverse arome parfumau aerul. Proprietarii prăvăliilor erau în majoritate evrei.

Am înaintat pe „strada noastră" şi n-am întâlnit niciun cunoscut. Tata era negustor şi un membru activ al comunităţii din Seraing. E adevărat că ne întorceam îmbrăcaţi în zdrenţe şi cu acele pungi minuscule ce stârneau mila... Dar belgienii pe care tata a reuşit să-i identifice întorceau capul sau se prefăceau că nu ne văd; nu voiau să înfrunte un trecut care-i făcea să simtă remuşcări. Iar evrei nu se vedeau deloc, dispăruseră.

Până când am trecut prin faţa cizmăriei, de unde a ieşit unul din copiii cizmarului. De-abia ne-a salutat. Şi imediat ne-a spus:

— Voi trăiţi... Mama, tata şi cei patru fraţi ai mei nu mai sunt...

A fost prima dată când am simţit un reproş în acel „trăiţi".

***

Am urcat costişa „străzii noastre". Până când, ajunşi la capăt după ce am urcat toată panta, am văzut-o! Era acolo! Ne-a tresărit inima în piept. Ne-am apropiat în tăcere, ca într-un pelerinaj. Primul lucru pe care l-am văzut a fost că uşile şi ferestrele dispăruseră. Mai rămăseseră unele tocuri şi cercevele. Părea că iubitei noastre căsuţe îi scoseseră ochii şi că acum ne privea sosind prin nişte găuri negre.

Am trecut pragul. Am pătruns în casă încet, observând fiecare amănunt. Deşi nu erau prea multe de observat. Era complet goală. Şi jefuită. Nu mai exista nimic din ce putea avea o oarecare valoare, oricât de mică ar fi fost aceea. Eu

nu-mi făceam prea multe iluzii că-mi voi găsi lucruşoarele, mai ales jucăriile. După ce trăiserăm cum trăiserăm, crescuserăm prea repede şi ne căliserăm. Oricum, m-a întristat când am văzut căsuţa noastră în acea stare jalnică, după ce îi dusesem atât de mult dorul...

Îmi imaginasem că întoarcerea noastră avea să fie foarte diferită! Visam să mă întâlnesc cu prietenele mele, să mă îmbrăţişez cu vecinii, să sărbătorim evenimentul cu mâncăruri bune, să cântăm şi să dansăm, de ce nu? Aveam atâta nevoie să trăiesc! Dar acum eram singuri; nu cunoşteam aproape pe nimeni în cartierul pustiu şi nimănui nu părea să-i pese că ne-am întors... Nu erau nici unchii Paul şi Alter. Câtă dezolare provocase războiul! Câte absenţe!

Era fiecare atât de cufundat în propriile gânduri, încât niciunul n-a observat că se apropiase cineva de casă şi că acum se afla în prag, şovăind dacă să intre sau nu, în lipsa uşii.

— *Bonjour, monsieur Léon, madame Blima...*

Am întors capul, miraţi. Lumina ce intra pe uşă ne împiedica să-l vedem bine pe cel care venise. Dar figura care se desena în contralumină nu lăsa loc multor îndoieli.

— E *monsieur* Ledouc! a reacţionat tata, în timp ce prietenul nostru, florarul, se apropia salutându-se amândoi bucuroşi.

Apoi a venit rândul Blimei şi al lui Raymond. În cele din urmă, s-a oprit în faţa mea şi m-a salutat cu o plecăciune adâncă:

— *Bienvenue, mademoiselle!*

Era emoţionat. Şi eu m-am bucurat mult când l-am văzut. În sfârşit, apărea unul dintre vechii noştri prieteni! Şi tocmai *monsieur* Leduc, care fusese întotdeauna atât de drăguţ cu mine! Ne-am strâns mâinile cu drag. De-abia în momentul acela mi-am dat seama că adusese o cutie, ca de pantofi. Văzând că mi-a atras atenţia şi că mă uitam curioasă la cutie, prietenul meu mi-a spus:

— E pentru dumneavoastră, *mademoiselle* Charlotte, ceva ce o să vă trezească multe amintiri, da, da... de dinaintea acestor vremuri atât de nefericite, da, da... când încă puteam să râdem şi să visăm — *monsieur* Raphael a zâmbit cu nostalgie, a făcut o pauză şi a întins mâinile, oferindu-mi cutia. Luaţi-o, da, da, e pentru dumneavoastră.

Chiar din clipa în care am ţinut-o în mâini am ştiut ce conţinea. Înainte de a o deschide, am făcut doi paşi şi l-am pupat pe vechiul meu prieten. Am simţit că trebuia s-o fac. Apoi, sub privirea nerăbdătoare a familiei, am deschis ceremonios cutia... Şi acolo se afla ea, prietena mea dragă! *Monsieur* Ledouc o salvase când văzuse că spărgeau uşa şi jefuiau casa. Cu un mic şi minunat amănunt: în părul ei lucea panglica roz care, din cauza agitaţiei, fiindcă era târziu şi puteam pierde trenul, îmi căzuse din păr în dimineaţa plecării la Paris. Acum eram din nou împreună; era prietena pe care bunica i-o făcuse cadou mamei ca să-i ţină companie. Şi apoi ea mi-o dăduse mie. Întotdeauna a fost cu noi, adorata mea Katiuşka.

***

Se lăsa seara. Eram în plină iarnă şi se simţea frigul. Nu aveam nici măcar pe ce să ne aşezăm. Până la urmă, am ales sufrageria, la fel de goală ca şi restul căminului nostru. Ne invadase un val de melancolie şi refuzam să facem orice. Tata a rupt tăcerea:

— Bun... din nou acasă!

Şi a spus asta cu atâta duioşie, cu atâta candoare, stând pe jos în acea casă prădată, în frigul unei nopţi care se lăsa peste noi fără să avem nici măcar o pătură cu care să ne acoperim, încât ne-a făcut să râdem şi să plângem în acelaşi timp. În clipa aceea, simţeam cât de minunat era să ne avem unii pe

alții. Știam că multora destinul nu le acordase aceeași favoare. Și am înțeles ce însemna privilegiul de a fi trecut prin acest interminabil calvar de orori, respectând ceea ce tata ne asigurase:

— Nu ne vor despărți familia.

***

Cu ultimii bani pe care-i mai aveam am cumpărat ceva de mâncare și două pături. Și am coborât în pivniță, să căutăm ceva sub grămada de cărbuni. Eu n-am știut asta până atunci, dar într-o mică groapă săpată sub cărbuni, tata și Raymond îngropaseră trei sticle pline cu lire sterline, pe care Léon reușise să le schimbe la bancă înainte de plecare.

Furaseră tot cărbunele. Dar părea că nu scormoniseră pământul de sub cărbuni. Am căutat cu sufletul la gură, ăsta-i adevărul. Viitorul nostru imediat depindea de acei bani, dacă-i găseam sau nu. Dar tot ce suferiserăm în timpul acelor lungi ani negri ne făcuse să vedem viața din altă perspectivă. Chiar și pe noi, cei mai tineri, pe Raymond și pe mine. Știam că importanța lor, în realitate, era relativă. Și că erau atâtea alte lucruri mai importante...

În cele din urmă, după multe căutări, sticlele au apărut! Două dintre ele se umpluseră cu apă și banii se deterioraseră. Dar a treia se păstrase bine. Nu erau mulți bani, dar ne permiteau să cumpărăm lucrurile indispensabile pentru următoarele zile, până când tata avea să înceapă o nouă slujbă.

S-a așternut noaptea. Nu aveam nici lumină, nici cum să ne încălzim. Am ales colțul „cel mai cald" din casă (de fapt, locul unde frigul ni s-a părut mai puțin cumplit). Stând pe jos, cu spatele la perete, ne-am strâns unul lângă altul. Apoi ne-am acoperit cu păturile, cum am putut, și am mâncat ce cumpăraserăm.

Ne stăpâneau emoţii ciudate. Eram foarte îngrijoraţi că nu ştiam nimic despre soarta fiinţelor iubite. Dar simţeam şi căldura retrăirii doritelor senzaţii ale vieţii de zi cu zi. Sentimentele simple, mirosurile casei, superficialele conversaţii cotidiene.

Tot ceea ce frica ne furase timp de prea mulţi ani.

Era o noapte senină şi rece. Prin găvanele oarbe ale ferestrelor puteam zări petice de cer înstelat. Am stat mult timp privindu-ne unii pe alţii cu nesfârşită duioşie. Până la urmă, ne-a învins somnul.

Peste câteva ore avea să fie o nouă zi!

DRAMATIS PERSONAE

Aline şi familia ei

Au fost deportaţi în lagărul de exterminare de la Auschwitz şi asasinaţi în camerele de gazare.

Unchiul Paul şi familia lui

Au hotărât să se ascundă în Ardeni, în 1942 (cu excepţia fetei lor, Edith, care s-a refugiat într-o mănăstire catolică), şi au supravieţuit războiului. Apoi s-au întors la Anvers.

Alter

A fost executat prin împuşcare la Konskie, probabil în zorii zilei de 2 noiembrie 1942.

Rifka, sora Blimei, soţul şi cei doi copii ai lor

Au fost trimişi în lagărul de exterminare de la Treblinka, unde au fost asasinaţi de nazişti.

Yaakov şi Raia, părinţii Blimei, bunicii lui Charlotte

Au fost asasinaţi în camerele de gazare ale lagărului de exterminare de la Treblinka.

Léon Degrelle

În 1945, a fugit în Spania, ţară care i-a acordat cetăţenie şi azil politic, în ciuda ordinului de extrădare şi a condamnării la moarte *in absentia* în Belgia. A decedat de moarte naturală în 1994, la Málaga, Spania.

Klaus Barbie

După căderea regimului nazist, a fugit în America de Sud, unde a fost descoperit la începutul anilor şaptezeci. În 1974, Franţa a cerut Boliviei extrădarea lui, aprobată în 1983. A fost judecat la Lyon şi condamnat la închisoare pe viaţă. A murit în 1991, în închisoarea din Montluc, unde îl torturase pe Jean Moulin în urmă cu aproape cincizeci de ani.

Susan Travers

Singura femeie din istorie care a făcut parte din Legiunea Străină s-a retras după câţiva ani de la terminarea războiului şi s-a măritat la Paris. I s-a acordat Crucea de Război şi Legiunea de Onoare. În anul 2000 și-a publicat autobiografia, *Tomorrow to Be Brave*. A decedat în anul 2003.

Thamar Amilakhvari

Fiică a cavalerului georgian, colonel în Legiunea Străină, Dimitri Amilakhvari şi a prinţesei Irina Dadiani, a locuit la Londra în timpul războiului. În 1944, i-a murit mama într-un accident de maşină, în drum spre ceremonia de omagiere a soţului ei, în ziua când se împlineau doi ani de la moartea acestuia la El Alamein. La terminarea războiului, Thamar şi fratele ei Othar au fost declaraţi „fii ai Franţei". În anul 2010, bulevardul Stalin din Tskneti, în apropiere de Tbilisi, capitala Georgiei, a primit numele lui Dimitri Amilakhvari. Thamar s-a măritat, a avut doi copii şi s-a stabilit în Republica Cehia.

Domingo López Delgado

După ce a participat la remarcabila acţiune din nordul Africii şi la Operaţiunea *Dragoon*, a luat parte la sângeroasele bătălii din „bazinul Colmar" şi la contraofensiva lui Von Rundstedt, în urma cărora Legiunea Străină a fost decimată.

A luptat până la predarea totală a regimului nazist. I s-au acordat cinci decoraţii ale Republicii Franceze, inclusiv Crucea de Război cu stea de bronz. S-a întors în Uruguay în 1945, împreună cu Pedro Milano, Fulvio Zerpa, Antón Salaverri şi José Real de Azúa, printre alţii, care au fost, de asemenea, decoraţi. După un timp, a fost ales preşedinte al Consiliului Departamentului Rocha, oraşul său natal. Pe 8 octombrie 1964 a fost felicitat şi decorat de preşedintele Charles de Gaulle. A decedat în Rocha, în 2012.

Léon şi Blima

Şi-au refăcut viaţa în Belgia. Totuşi, după o vreme, în 1952, vrând să uite ororile pe care le-au trăit, au emigrat în Uruguay cu cei doi copii ai lor. Acolo au murit, mulţi ani mai târziu.

Raymond

A devenit agent imobiliar în Uruguay, fiind recunoscut pentru integritatea sa şi pentru capacitatea de a-şi face prieteni. În prezent, trăieşte la Montevideo.

Charlotte

A urmat o remarcabilă carieră în domeniul educativ, ajungând să conducă Direcţia Generală a Universităţii ORT Uruguay, funcţie pe care o exercită şi în prezent, în cadrul Organizaţiei Educative Internaţionale ORT, creată în Rusia în 1880. S-a măritat în Uruguay cu un renumit medic nefrolog pediatru, cu care are un fiu.

INDICE AL PERSONAJELOR (ÎN ORDINEA APARIŢIEI)

Geneviève Saint-Jean: tânără belgiancă, studentă la Drept la Liège, prietenă cu Alter.

Charlotte: fetiţă belgiancă, născută la Liège, fiica lui Léon şi a Blimei şi soră a lui Raymond.

Christoff Podnazky: tânăr polonez, student la Inginerie la Liège, prieten cu Alter.

Gocha Gelashvili: exilat georgian din Paris, cunoscut ca Dimitri Amilakhvari.

Aleksandre Barkalaia: cadet la Şcoala Militară a Republicii Georgia.

Teona: tânără georgiană, studentă la Arte Plastice şi infirmieră voluntară, vară a lui Dimitri.

Thamar Amilakhvari: fiica lui Dimitri Amilakhvari şi a Irinei Dadiani, născută în Franţa.

Domingo López Delgado: soldat uruguayan, voluntar în Legiunea Străină.

Pedro Milano: voluntar uruguayan în Legiunea Străină, prieten cu Domingo.

Raphael Ledouc: florar la Seraing-sur-Meuse, Liège, prieten cu Charlotte şi cu familia ei.

Michel Balthazard: responsabilul de la Café Saint-Hubert din Liège, prieten cu Léon.

Abraham Kempinski: tânăr argentinian stabilit la Paris, falsificator de acte al Rezistenţei.

Unchiul Paul: polonez, rezident în Anvers, şlefuitor de diamante, fratele mai mare al Blimei.

Gunther Hessen: tânăr ofiţer german al Waffen-SS.

Swit Mariah Czerny: tânără poloneză, funcţionară la Spitalul din Konskie, prietenă cu Alter.

Jean-Marcellin Lavoisier: comerciant francez pe piaţa neagră, stabilit la Paris.

Sarah Wilkinson: profesoară de gimnastică de origine evreiască, măritată cu un industriaş englez.

Jean-Claude Rapalian: tânăr francez ai cărui părinţi armeni le închiriază o cameră lui Léon şi familiei sale.

Consuelo Hernández Randall: tânără din Madrid, născută dintr-un tată andaluz şi o mamă din Statele Unite.

Giusto Pacella: chelner italian la Grand Café des Cómmerçants.

Facundo Peláez: meşteşugar uruguayan, voluntar în Legiunea Străină.

Jean-Baptiste Renard: ofiţer francez, aghiotant al comandantului Amilakhvari.

Susan Travers: aghiotantă britanică, singura femeie din Legiunea Străină.

Jeremiah Lerner: voluntar în Brigada evreilor din Palestina, născut la New York.

Kazimierz Wroblevsky: cizmar polonez din Konskie, prieten cu Alter.

Anne Michelle Lafourcade: cântăreaţă din Paris stabilită la Lyon, prietenă cu Jean Moulin.

Père Antoine: preot francez, paroh din departamentul Ain, regiunea Ron-Alpi.

Mathias Landauer-Degas: funcţionar elveţian, inspector principal de grăniceri.

Matthias: ofiţer german SS, şef de lucrări în lagărul de exterminare de la Treblinka.

Nikolaus *Klaus* Barbie: ofiţer SS şi şef al Gestapoului din Lyon.

General De Castiglioni: general italian, comandant al Diviziei Alpine *Pusteria*.

Pierre Armand-Ugon: sergent italian în lagărul de la Vienne, cantonul Vaud, Elveţia.

Léon Degrelle: politician belgian, fondator al rexismului, foarte apropiat de Hitler.

Pierre Chenaudon: băcan la Saint-Pierre-de-Chartreuse.

LOCALIZAREA ORAȘELOR PREZENTATE ÎN CARTE

SURSELE DE INSPIRAȚIE

Gocha Gelashvili – povestirile personajului au fost create pe baza mărturiilor lui Shota Berezhiani, exilat georgian la Paris, publicate în articolul „Georgian Soldiers Abroad" (traducere a originalului în georgiană), de Nona Rambashidze, apărut în *Istoriani*, Tbilisi, Georgia, 2011.

Contesa Thamar Amilakhvari – relatări create de autor pe baza dialogului avut la Paris cu contesa pe 26 iulie 2013, şi a corespondenţei purtate cu ea.

Domingo López Delgado – povestirile de război din acest volum au fost redactate de autor pe baza convorbirilor cu eroul acasă la el, în oraşul Rocha, în anul 2011, precum şi pe baza a numeroase documente, printre care autobiografia lui López Delgado, *Los frentes de lucha. Diario de un voluntario rochense (Fronturile de luptă. Jurnalul unui voluntar din Rocha)*, publicată de CISA în 1948; documentele şi materialele aflate la Muzeul Regional din Rocha „Milton de los Santos"; dosarele personale ale legionarilor păstrate la Bureau des Anciens de la Légion Étrangère; documentele privitoare la bătăliile de la Bir Hakeim şi El Alamein, proprietate a Centre de Documentation Historique de la Légion Étrangère; articolul „Domingo Lopéz Delgado, una vida cívica ejemplar", publicat de Alejo Umpiérrez în *Revista Histórica de Rocha,* şi lucrarea despre viaţa lui López Delgado scrisă de Alejandra López şi Claudia Maffini.

Pedro Milano – povestiri scrise de autor pe baza documentelor obţinute din diverse surse şi a dialogului purtat cu

doamna Tulia Pini Amaral de Milano, văduva lui Pedro Milano, în anul 2013.

Abraham Kempinski – povestiri create de autor pe baza lucrării *Adolfo Kaminsky, el falsificador* (*Adolfo Kaminsky, falsificatorul*), de Sarah Kaminsky, editată de Clave Intelectual, Buenos Aires, 2011.

Susan Travers – fragmente din autobiografia *Tomorrow to Be Brave*, Bantam Press, 2000.

Jeremiah Lerner – povestiri create de autor pe baza articolului „The First Salute", de Jerry Klinger, publicat în *The Jewish Magazine*, Oct.-Nov. 2009, şi a informaţiilor documentare.

***SS-Scharführer* Matthias** – interviu imaginat de autor pe baza cărţii *Un grito por la vida, memorias del sobreviviente de Treblinka Chil Rajchman* (*Un strigăt în numele vieţii, memoriile supravieţuitorului de la Treblinka Chil Rajchman*), Ediciones de la Banda Oriental, Montevideo, 1997.

Generalul De Castiglioni – text elaborat de autor pe baza documentelor obţinute din diverse surse.

LEGENDA FOTOGRAFIILOR

Pagina 10: preşedintele Franţei şi cel al Uruguayului, Charles de Gaulle şi Luis Giannattasio, străbătând bulevardul 18 de Julio din Montevideo, 8 octombrie 1964; arhiva fotografică *El País*, colecţia Caruso.

Pagina 11: Charles de Gaulle îi aduce un omagiu lui José Artigas, în Plaza Independencia; arhiva fotografică *El País*, colecţia Caruso.

Pagina 12: generalul de Gaulle îi salută pe voluntarii uruguayeni în Franţa Liberă (López Delgado este al doilea din dreapta); arhiva familiei López Delgado.

Pagina 20: Alter Sztark la 21 de ani, 1938; sursă: Charlotte de Grunberg.

Pagina 26: Dimitri Amilakhvari defilând pe bulevardul Champs-Élysées în fruntea Legiunii Străine, 14 iulie 1939; arhivă *Istoriani*, Tbilisi, Georgia.

Pagina 31: Dimitri Amilakhvari şi familia sa; sursă: George Kalandia şi Teona Bagdavadze, Tbilisi, Georgia.

Pagina 41: paşaportul lui Domingo López Delgado, 18 octombrie 1941; sursă: Muzeul Regional din Rocha.

Pagina 46: Léon, Blima, Raymond şi Charlotte; sursă: Charlotte Grunberg.

Pagina 50: afiş care anunţă obligaţia de a se înscrie în Registrul pentru Evrei din Liège, 18 noiembrie 1940.

Pagina 54: soldaţi germani îl lovesc pe un evreu pe care l-au trântit la pământ, Polonia; arhiva Yad Vashem, ID: 80977.

Pagina 57: afiş pe peretele unei întreprinderi confiscate în perioada procesului de arianizare; sursă: Muzeul Rezistenței și Deportării din Isère.

Pagina 70: ofiţeri SS, Baden-Baden; sursă: Arhiva Yad Vashem, ID: 80979.

Pagina 76: evrei deportaţi din Westerbork, Olanda; arhiva Yad Vashem, ID: 43253.

Pagina 84: Adolf Hitler salutând din maşina sa; arhiva Yad Vashem, ID: 66423.

Pagina 87: Adolf Hitler şi Leni Riefenstahl; sursă: domeniul public.

Pagina 88: evrei săpând o groapă sub supravegherea soldaţilor germani, Konskie, Polonia, 12 septembrie 1939; arhiva Yad Vashem, ID: 13725.

Pagina 91: asasinarea unui bărbat într-o groapă comună, Vinnitsa, Ucraina; arhiva Yad Vashem, ID: 18900.

Pagina 108: copii într-un parc de joacă interzis evreilor, Paris; sursă: © LAPI / Roger-Viollet, cod 209-7.

Pagina 113: afiş pentru expoziţia „Le Juif et la France", organizată la Palais Berlitz, Paris.

Pagina 140: o razie a Gestapoului într-o locuinţă; arhiva Yad Vashem, ID: 37080.

Pagina 148: femei deportate din Franţa, în vagoane de vite, spre lagăre de concentrare; arhiva Yad Vashem, ID: 81828.

Pagina 155: programul campionatului de box de la Cairo, Egipt, din 1942, la care a participat Domingo López Delgado; arhiva Muzeul Regional din Rocha.

Pagina 168: o scrisoare a soldatului Naftali Fenichel; arhive Yad Vashem.

Pagina 177: piaţa ghetoului, Varşovia; arhiva Yad Vashem, ID: 69864.

Pagina 181: coadă la o cantină din ghetou, Varşovia; Yad Vashem, ID: 34024.

Pagina 188: baterie de artilerie la Bir Hakeim în sarcina lui Domingo López Delgado; sursă: cartea *Los frentes de lucha* şi Muzeul Regional din Rocha.

Pagina 189: Águedo Sequeira şi Domingo López în Africa de Nord; sursă: Muzeul Regional din Rocha.

Pagina 216: soldați sosind la punctul de regrupare, după retragerea violentă de la Bir Hakeim, 11 iunie 1942; sursă: domeniul public.

Pagina 236: copii şi femei cu mâinile sus, în timpul represaliilor naziste în ghetoul din Varşovia; arhiva Yad Vashem, ID: 99081.

Pagina 251: Charlotte şi Raymond; sursă: arhiva personală a lui Charlotte Grunberg.

Pagina 264: act de serviciu al legionarului Domingo López, care adevereşte că a fost rănit la El Alamein; sursă: familia López Delgado.

Pagina 276: Enciclica papei Pius al XI-lea, *Mit Brennender Sorge* [*Cu arzătoare neliniște* (facsimil)]; sursă: domeniul public.

Pagina 296: deportarea la Treblinka a locuitorilor din Siedlce, Polonia; arhiva Yad Vashem, ID: 73318.

Pagina 298: vedere parţială a lagărului de exterminare de la Treblinka; în fundal, depozitul de muniţii al cartierului general; arhiva Yad Vashem, ID: 43917.

Pagina 300: execuţie săvârşită de nazişti în Uniunea Sovietică; arhivele Yad Vashem.

Pagina 306: Jean Moulin; arhiva Yad Vashem, ID: 61773.

Pagina 307: Klaus Barbie (persistă îndoielile cu privire la autenticitatea fotografiei); arhiva Yad Vashem, ID: 26912.

Pagina 321: prizonieri în lagărul de la Buchenwald; arhiva Yad Vashem, ID: 5466167.

Pagina 334: decizie semnată de Adolf Hitler privind punerea în practică a operaţiunii Aktion T4 (programul de eutanasiere), care s-a materializat în asasinarea persoanelor cu dizabilităţi; sursă: domeniul public.

Pagina 338: memento al legii care stabilea ce era un evreu și cum putea fi recunoscut, Vichy, iulie 1943; sursă: Muzeul Rezistenței și Deportării din Isère.

Pagina 347: detaliu al unei case din Saint-Pierre-de-Chartreuse; sursă: fotografie făcută de autor.

Pagina 348: mansarda unei case din Saint-Pierre-de-Chartreuse; sursă: fotografie făcută de autor.

Pagina 349: panoramă a vârfului Chamechaude, văzut dinspre Saint-Pierre-de-Chartreuse; sursă: fotografie făcută de autor.

Pagina 357: partizani evrei în regiunea Kovno, Lituania; arhiva Yad Vashem, ID: 28449.

Pagina 362: fotografie a lui Domingo López; sursă: familia López Delgado.

MULŢUMIRI

Acest roman este o operă literară de ficţiune. Cu toate acestea, a fost inspirat din vieţi atât de deosebite, intense şi emoţionante, încât ar fi fost imposibil să le cunosc pe toate, dacă nu aş contat pe ajutorul protagoniştilor, fapt ce se cuvine a fi evidenţiat şi pentru care trebuie să mulţumesc.

În primul rând, lui Charlotte şi minunatei ei familii. Trebuie să subliniez sinceritatea sa, sensibilitatea, inteligenţa şi respectul ei pentru adevăr. Natalie Zadje a scris, în *Les enfants cachés en France* (*Copiii ascunşi în Franţa*), aceste cuvinte înţelepte pe care le împărtăşesc fără rezerve: „Pentru mine, fiecare copil ascuns este un erou; fiecare dintre ei este chemat să dezvăluie experienţa sa excepţională, trăită exclusiv de el şi care a făcut să fie ceea ce este în ziua de azi". Joseph Grunberg, indiscutabila jumătate a lui Charlotte, este un filosof de excepţie (adept al lui Spinoza) şi are un umor indispensabil ca să se poată apropia de clarobscururile vieţii. George, fiul celor doi, a contribuit cu reflecţii înţelepte şi sugestii de-a lungul întregului proces de creaţie. Mulţumirile mele nesfârşite tuturor. Precum şi lui Raymond şi familiei sale.

Domingo López Delgado a fost o persoană legendară, pe care am avut prilejul s-o cunosc şi cu care am stabilit, în scurt timp, o frumoasă relaţie de prietenie. În ciuda curajului său, niciodată nu a renunţat să demaşte ororile războiului, care trebuia să fie ultima soluţie, numai în împrejurări extreme. Amabila sa soţie Tona, care ne-a răsfăţat cu savuroasele ei ceaiuri în timpul întâlnirilor noastre, fiul lor Gonzalo López Mesías şi

ceilalţi membri ai familiei au acceptat cu emoţie ca istoria lui Domingo sa fie inclusă în această carte cu propriul lui nume, ca un binemeritat omagiu adus celui care a oferit atât de mult în viaţa lui. Toţi merită recunoştinţa mea profundă.

De asemenea, vreau să-mi exprim recunoştinţa faţă de contesa Thamar Kinsky-Amilakhvari, pentru conversaţiile fructuoase pe care le-am avut cu ea şi pentru sfatul înţelept pe care mi l-a dat cu privire la modul de a aborda viaţa tatălui ei.

Pe de altă parte, mulţumesc în mod special prestigiosului şi laureatului scriitor argentinian Marcos Aguinis, pentru lectura manuscrisului.

Numeroase instituţii şi persoane au contribuit cu informaţii şi documente de extraordinară valoare, care au îmbogăţit acest volum. Printre ele, îmi permit să menţionez:

În străinătate:

Yad Vashem, World Holocaust Remembrance Center din Ierusalim, pentru documentele puse la dispoziţie şi pentru permisiunea de a folosi fotografii din arhiva sa (vezi „Legenda fotografiilor"); în mod special, trebuie să-i menţionez pe Timorah Perel, Fani Molad, Perla Hazan, Rachel Shapiro, Irena Steinfeldt şi Emanuel Saunders.

Centrul de documentare istorică a Legiunii Străine, Aubagne, Franţa, pentru că mi-a permis accesul la documente unice privind Legiunea în Al Doilea Război Mondial, şi directorului său, căpitanul Jean Michon.

Biroul Veteranilor Legiunii Străine, custozi ai dosarelor personale ale vechilor combatanţi, pentru informaţiile oferite.

George Kalandia, director al Art Palace, şi Teona Bagdavadze, fondatoarea Key Communications, apreciaţi prieteni din Tbilisi, Georgia, pentru informaţii şi fotografii (vezi „Legenda fotografiilor") şi pentru permanenta dispoziţie de a mă ajuta să înţeleg particularităţile acestei ţări minunate.

Musée de la Résistance et de la Déportation de l'Isère, Grenoble, Franţa, pentru documentele puse la dispoziţie şi pentru autorizaţia de a folosi fotografiile din arhiva sa (vezi „Sursele de inspiraţie").

Mémorial de la Shoah, Paris, pentru informaţiile şi documentele oferite.

Instituţia Generaţii ale Shoah-ului în Argentina şi preşedinta sa, Diana Wang, care m-au primit cu toată amabilitatea şi mi-au oferit documente şi bibliografie.

În Uruguay:

Ambasada Franţei în Uruguay, în special domnului ambasador Sylvain Itté şi domnului consilier cultural Christophe Dessaux, care mi-au înlesnit accesul la diferite instituţii din Republica franceză.

Muzeul Shoah şi Centrul pentru Memoria Holocaustului, pentru sprijinul permanent pe care mi l-au acordat, precum şi doamnei directoare a muzeului şi a centrului, Rita Vinocur, al cărei nepreţuit sprijin a făcut posibilă îmbogăţirea acestei opere cu numeroase fotografii din Yad Vashem. Aceleaşi mulţumiri doamnei bibliotecare Melina Moreira.

Muzeul Región de la Rocha, Uruguay, pentru că mi-a permis accesul la documentele, obiectele şi fotografiile (vezi „Sursele de inspiraţie") aparţinând lui Domingo López Delgado, precum şi doamnei directoare Alda Pérez şi colaboratoarelor sale, Rosana Ravera şi Cristina Motta.

Ziarul *El País* din Uruguay, pentru că mi-a permis accesul la diverse materiale din arhiva sa.

Doamna ambasador Diana Espino, contele Hans Podstatzky Lokovitz şi soţia sa Anita, care m-au ajutat să iau legătura cu doamna Thamar Kinsky-Amilakhvari.

Extind deosebita mea recunoştinţă Grupului Editorial Penguin Random House, mai concret directorului său Luis

Sica şi formidabilei echipe care a lucrat la pregătirea acestui text, cu toţii, prieteni apreciaţi şi excelenţi profesionişti, sub conducerea directorului editorial Julián Ubiría: Mercedes Clara (redactor), Lucía Sánchez Miraballes (tehnoredactor) şi Aída Altieri (corector). Talentul şi abnegaţia lor au fost esenţiale pentru acest roman.

Mulţumesc, de asemenea, doamnei Dr. Laura Nahabetian Brunet şi domnului Dr. Pablo Arana Balestra pentru asistenţa în materie legală.

Recunoştinţa mea domnului director Gerardo Castelli şi întregii echipe care a participat la elaborarea *book trailer*-ului.

Mulţumesc Magdalenei Long pentru colaborarea ei la selecţia şi obţinerea materialului fotografic, precum şi la pregătirea *book trailer*-ului, Gabrielei Tuberosa, pentru traducerile din italiană, lui Miriam Kemna, pentru traducerile din germană, şi lui Michel Strawczynsky, pentru traducerile din ebraică.

În sfârşit, dar nu de aceea mai puţin important, mulţumesc pentru toate sugestiile, pentru permanenta încurajare şi pentru sprijinul necondiţionat în această călătorie de mai mulţi ani, care a însemnat această carte, celor care au fost zi de zi alături de mine: familia mea.

LECTURI RECOMANDATE PENTRU ELEVI:

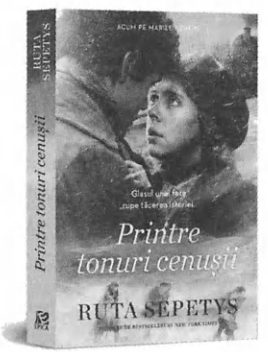

Printre tonuri cenușii
Ruta Spetys

O mărturie frustă despre supraviețuire, speranță și demnitate.

În toiul nopții se aud la ușă bubuituri amenințătoare, și viața Linei se schimbă într-o clipă. Ea, fratele mai mic și mama sunt smulși din căminul lor din Vilnius de către poliția secretă sovietică și aruncați într-un vagon de vite cu destinația Siberia. Despărțită de tatăl ei, Lina trimite, din om în om, desene în care strecoară indicii despre locurile prin care trece, sperând că vor ajunge în lagărul în care este el prizonier. Însă vor fi oare de ajuns mesajele sau curajul ei pentru a-și reîntregi familia? Vor fi de ajuns să o țină în viață?

O mare de lacrimi
Ruta Spetys

Ne aflăm la finalul celui de Al Doilea Război Mondial, în Prusia Răsăriteană, unde mii de refugiați caută cu disperare o cale de scăpare din calea morții. Printre aceştia se află și Joana, Emilia și Florian, ale căror vieți se intersectează pe drumul către nava care le promitea salvarea, *Wilhelm Gustloff*. Fiecare are secrete „incomode", ca toţi cei care trăiesc vremuri de război, de fugă și de lipsuri. Uniți prin forța împrejurărilor, poveștile lor converg, iar paleta narativă se îmbogățește în consecință, deopotrivă cu emoțiile cititorilor care află, într-o rapidă alternanță a perspectivelor, despre minciuni și revelații, despre trădare și generozitate, despre violență și autoamăgire. Cu fiecare minut care-i apropie de țărmul izbăvitor, îşi învinge neîncrederea și își consolidează speranța. Dar, tocmai când credeau că au reușit, intervine inevitabilul hâd al sorții. Naționalitatea, cultura, educația, statutul social nu mai contează atunci când zece mii de suflete — adulți și copii — se văd nevoite să lupte pentru supraviețuire.

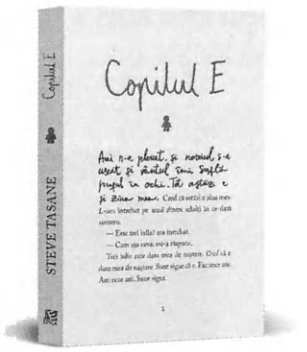

Copilul E
Steve Tasane

Un grup de copii fără documente de identitate, având litere drept nume, sunt nevoiți să trăiască într-o tabără de refugiați. Au povești de viață, dar nu și acte care să le dovedească. Rămași ai nimănui, încearcă să clădească împreună o nouă familie și, în același timp, își doresc cu ardoare să păstreze vie amintirea vechilor identități.

Vor fi ascultați și crezuți? Iar dacă nu, ce li se va întâmpla?

Această carte uimitoare, extrem de lirică, îi va fermeca pe copii și le va stârni curiozitatea.

Toate întâmplările descrise în această carte sunt reale și li s-au întâmplat unor copii reali, în tabere de refugiați reale din toată lumea, recent. Pentru a transmite mesajul poveștii, numele copiilor au fost schimbate în litere.

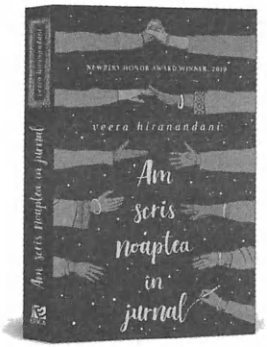

Am scris noaptea în jurnal
Veera Hiranandani

În ziua în care împlinește doisprezece ani, Nisha primește un jurnal — acesta îi oferă ocazia să-și scrie gândurile pe care nu le poate rosti, dar care prind contur în mintea ei pe măsură ce începe să vadă lumea cu ochi tot mai maturi.

Însă nu doar Nisha se schimbă. Ea nici măcar nu-și mai recunoaște țara.

Suntem în anul 1947, iar India, abia eliberată de sub dominația britanică, este împărțită în două state, din motive religioase: Pakistanul și India. Drept rezultat al adâncirii neînțelegerilor dintre hinduși, musulmani, sikhi și cei de alte religii, mulțimi mari de oameni își părăsesc locurile natale și casele pentru a trece granița nou-apărută. Trecerea dintr-o parte în alta se face cu mari greutăți și sacrificii și mulți nevinovați pier uciși. Nisha nu știe de care parte a baricadei ar trebui să se afle și nici de ce trebuie să aleagă o anumită tabără.

După ce și-a pierdut deja mama la nașterea ei și a fratelui său geamăn, Nisha nu poate să accepte faptul că va trebui să-și piardă și țara.

Mama fusese musulmană. Tatăl este hindus și susține că Pakistanul nu le mai oferă siguranța de odinioară. Astfel, Nisha și familia ei devin refugiați, fiind nevoiți să pornească într-o călătorie primejdioasă și să străbată, cu trenul sau pe jos, un drum lung spre noul lor cămin, aflat de cealaltă parte a graniței, în India.

Scris sub forma unui jurnal, romanul înfățișează povestea unor momente dramatice din istorie, dar și a aventurii unei fetițe pornite în căutarea unui cămin, a identității și a unui viitor plin de speranță.

Pentru comenzi și informații vă rugăm contactați:
Editura EPICA
Str. Vasile Lucaciu, nr. 115, sector 3
București, cod poștal 030693
Tel.: 031 0699705
E-mail: vanzari@edituraepica.ro
office@edituraepica.ro
Magazinul virtual și blog:
www.edituraepica.ro

ISBN: 978-606-8754-61-1

Format: 16/54x84
Coli tipo: 26

Tipar: ARTPRINT
Email:office@artprint.ro
Tel: 021.336.36.33

O MĂRTURIE A UNEI EPOCI
DE NOAPTE A MINȚII

www.edituraepica.ro
ISBN 978-606-8754-61-1
9 786068 754611